

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๒ - หน้าที่ 1

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย เถรคาถา

เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๓

ตอนที่ ๒

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ทุกนิบาต

เถรคาถา ทุกนิบาต วรรคที่ ๑

๑. อุตฺตรเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอุตฺตรเถระ

[๒๕๘] ได้ยินว่า พระอุตฺตรเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ภพอะไรที่เที่ยงไม่มี แม้สังขารที่เที่ยงก็ไม่มี

ชั้นเหล่านั้น ย่อมเวียนเกิดและเวียนดับไป เรารู้โทษ

อย่างนี้แล้ว จึงไม่มีความต้องการด้วยภพ เราสลัดตน

ออกจากกามทั้งปวง บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว.

ทุกนิบาตอรรถวรรณนา

วรรควรรณนาที่ ๑

อรรถกถาอุตตรเถรคาถา

ฟังทราบวินิจฉัยในทุกนิบาต ดังต่อไปนี้ :-

คาถาของท่านพระอุตตรเถระ เริ่มต้นว่า **นตฺถิ โกจิ ภโว นีโจ.**

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้ว ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สิ่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า **สุเมธะ**. เขาเป็นวิชาจร ท่องเที่ยวไปโดยอากาศ.

ก็โดยสมัยนั้น พระศาสดา เมื่อจะทรงอนุเคราะห์เขา จึงเปล่งพระพุทธรังสีมีวาระ ๖ ประทับนั่งที่โคนไม้แห่งหนึ่ง เขาเหาะไปโดยอากาศ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีจิตเลื่อมใส ลงจากอากาศ บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยดอกกรณิการิ อันสะอาดบริสุทธิ์ด้วยดี ไพนุญต์ ด้วยพุทธานุภาพ (บันดาลให้) ดอกไม้ทั้งหลาย ตั้งอยู่ในเบื้องบนของพระศาสดา โดยอาการของจักร ด้วยพุทธานุภาพนั้น ทำให้เขามีจิตเลื่อมใสยิ่งกว่าประมาณ ต่อมากระทำกาลแล้ว เกิดในภพดาวดึงส์ เสวยทิพยสมบัติอันโอฬาร ดำรงอยู่ในภพดาวดึงส์นั้นจนตลอดอายุ ต่อแต่นั้น ก็ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดเป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาล ในพระนครราชคฤห์ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า **อุตตระ**. เขาบรรลุนิติภาวะแล้ว ถึงความสำเร็จใน

วิชาของพราหมณ์ เป็นผู้เกิดมาทำโลกให้เจริญโดยรูป โดยวิชา โดยวัย และโดยศีลาจารวัตร. มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ ชื่อว่า วัสสการะ เห็นสมบัติ นั้นของเขาแล้ว เป็นผู้มีความประสงค์จะยกธิดาของตนให้ แข็งความประสงค์ ของตนแล้ว. เขาปฏิเสธความหวังคืนนั้น เพราะความเป็นผู้มีอหังการ น้อมไป ในพระนิพพาน เข้าไปนั่งใกล้พระธรรมเสนาบดี ฟังธรรมในสำนักตามเวลาที่ เหมาะสม ได้เป็นผู้มีศรัทธาบวชแล้ว เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตรปฏิบัติพระเถระ.

ก็โดยสมัยนั้น อาพาธบางอย่างเกิดแก่พระเถระ. เพื่อจะจัดยาถวาย พระเถระ อุตตรสามเณร จึงถือเอาบาตรจีวรออกจากวิหารไปแต่เช้าที่เดียว วางบาตรไว้ที่ริมฝั่งทะเลสาบ ในระหว่างทางเดินไปใกล้น้ำแล้วล้างหน้า. ลำดับนั้น โจรทำลายอุโมงค์คนหนึ่งถูกเจ้าหน้าที่ติดตาม หนีออกจากพระนคร โดยทางประตูด้านหน้านั้นแหละ ใส่ห่อรัตนะที่ตนลักมาไว้ในบาตรของสามเณร แล้วหนีไป.

สามเณรเดินเข้าไปใกล้บาตร พวกราชบุรุษที่ติดตามโจรมา เห็นห่อ ของในบาตรของสามเณร จึงกล่าวว่า สามเณรนี้เป็นโจร สามเณรนี้ประพฤติ เป็นโจร แล้วจับสามเณรมัดมือไปล่าหลัง ส่งให้วัสสการพราหมณ์. ก็ใน ครั้งนั้น วัสสการพราหมณ์ ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งผู้วินิจฉัยคดีของพระราชา สังการลงโทษประหารและทรมานได้. เขาไม่ยอมไต่สวน ทวนพยานเลย สั่งให้เอาหลาวเสียบประจานสามเณรทั้งเป็น ๆ เพราะผูกอาฆาตว่า เมื่อก่อน สามเณรไม่เอื้อเพื่อคำของเรา ไปบวชในลัทธิหินอกริตนอกรอย.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรวจดูความแค้นแห่งญาณ ของอุตตรสามเณรแล้ว เสด็จไปสู่ที่นั่น ทรงวางพระหัตถ์ ซึ่งมีพระองค์อุยิวา อ่อนนุ่ม คลุมด้วยเปลวรัศมี ประคองสายธารทองคำสีแดงธรรมชาติ ที่กำลัง

หลังอยู่ เพราะประกอบด้วยรัศมีสีขาว แพรวพราวไปด้วยแสงแห่งแก้วมณี ที่นิ้วมืออันสั้นพริ้วอยู่บนศิระของอุตตรสามเณร แล้วตรัสว่า คุณก่อนอุตตระ นี้เป็นผลของกรรมเก่า เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ เธอต้องทำความอดกลั้น ด้วยกำลัง แห่งการพิจารณา ในผลของกรรมนั้น ดังนี้ แล้วทรงแสดงธรรมตามสมควร แก่อัชยาศย์. อุตตรสามเณรกลับได้ปีติ และปราโมทย์อันโอฬาร เพราะความเป็นผู้มีความเลื่อมใส และโสมนัสอันเกิดแล้ว ด้วยสัมผัสแห่งพระหัตถ์ของ พระศาสดา คล้ายกับทรงราตรดด้วยน้ำอมฤต ก้าวขึ้นสู่วิปัสสนาธรรม ตาม ที่สั่งสมไว้ ยังกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว ตามลำดับแห่งมรรคในทันใดนั่นเอง เพราะถึงความแสรบแห่งญาณ และเพราะเทศนาอันงดงามไพเราะของพระ ศาสดา. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า "สุเมธะ"

มีพระมหาปริสลักษณ์ะ อันประเสริฐ ๓๒ ประการ
พระองค์ทรงประสงค์ความสงบ จึงเสด็จไปป่า
หิมพานต์ พระมุนีผู้เลิศ ประกอบด้วยพระกรุณาเป็น
อุดมบุรุษ เสด็จถึงป่าหิมพานต์แล้ว ประทับนั่งขัด-
สมาธิ ครั้งนั้น เราเป็นวิทยากร ลัญจกรไปในอากาศ
เราถือตรีศูล ซึ่งกระทำไว้ดีแล้ว เหาะไปในอัมพร
พระพุทธรเจ้าส่องสว่างอยู่ในป่า เหมือนกับไฟบนยอด
ภูเขา เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ และเหมือนต้น
พระยารังที่มีดอกบาน เราออกจากป่าเหาะไปตาม
พระรัศมีของพระพุทธรเจ้า เห็นคล้ายกับสีของไฟที่
ไหม้ไม้ธูป ยังจิตให้เลื่อมใส เราเลือกเก็บดอกไม้ธูป

ได้เห็นดอกกรรณิกัรที่มีกลิ่นหอม จึงเก็บเอามา ๓ ดอก บูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ด้วยอาณุภาพ แห่งพระพุทธเจ้า ครั้งนั้น ดอกไม้ของเราทั้ง ๓ ดอก เอาขึ้น เอาการีบลง ทำเป็นร่มเงาบังพระศาสดา ด้วยกรรมที่ได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยการตั้งเจตน์ จำนง เราละร่างมนุษย์แล้ว ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ วิมานของเราสูง ๖๐ โยชน์ กว้าง ๓๐ โยชน์ อันบุญ กรรมทำให้อย่างสวยงาม ในดาวดึงส์นั้นปรากฏชื่อว่า กรรณิกัร แล่งธนูตั้งพันลูกคลีหนึ่งตั้งร้อย คนถือธง สำเร็จด้วยสีเขียวใบไม้ มีประตุน้ำต่างตั้งแสนปรากฏ ในปราสาทของเรา บัลลังก์สำเร็จด้วยทองคำ สำเร็จ ด้วยแก้วมณีก็มี สำเร็จด้วยแก้วทับทิมก็มี สำเร็จด้วย แก้วพลีก็มี ตามแต่จะต้องการปรารถนา ที่นอนมี ค่ำมาก ยัดด้วยนุ่น มีผ้าลาดลายรูปสัตว์ต่างๆ มี ราชสีห์เป็นต้น ผ้าลาดมีชายเดี่ยว มีหมอนพร้อม ปรากฏว่ามีอยู่ในปราสาทของเรา ในเวลาที่เรา ปรารถนาจะออกจากภพ เทียวจาริกไปในเทวโลก ย่อมเป็นผู้อันหมู่เทวดาแวดล้อมไป เราสถิตอยู่ภายใต้ ดอกไม้ เบื้องบนเรามีดอกไม้เป็นเครื่องกำบัง สถานที่ โดยรอบ ๑๐๐ โยชน์ ถูกคลุมด้วยดอกกรรณิกัร คนตรีหกหมื่น บำรุงเราทั้งเช้าและเย็น ไม่เกียจคร้าน แวดล้อมเราเป็นนิตย์ ตลอดคืนตลอดวัน เราชื่นรมย์

ด้วยการฟ้อน การขับและด้วยกังสดาล เครื่องประโคม
เป็นผู้มักมากด้วยกาม บันเทิงอยู่ด้วยความยินดีในการ
เล่น ครั้งนั้น เราบริโภคน้ำและดื่มในวิมานนั้น บันเทิง
อยู่ในไตรทศ เราพร้อมด้วยหมู่นางเทพอัปสร บันเทิง
อยู่ในวิมานอันสูงสุด เราได้เสวยราชสมบัติในเทวโลก
๕๐๐ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๐๐ ครั้ง และ
ได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบุลย์ โดยคณานับ
มิได้ เมื่อเรายังท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ย่อม
ได้โลกทรัพย์มากมาย ความบกพร่องในโลกทรัพย์
ไม่มีแก่เราเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธานุชา เราเกิดใน
สองสกุล คือ ในสกุลกษัตริย์ หรือสกุลพราหมณ์
ย่อมไม่เกิดในสกุลต่ำทราม นี่เป็นผลแห่งพุทธานุชา
ยานช้าง ยานม้า และวอคานหาบ นี่เราได้ทุกสิ่ง
ทุกอย่างทีเดียว นี่เป็นผลแห่งพุทธานุชา หมู่ทาส
หมู่ทาสี และนารีที่ประดับประดาแล้ว เราได้ทุกอย่าง
ทีเดียว นี่เป็นผลแห่งพุทธานุชา ผ้าแพร ผ้าขนสัตว์
ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้ายเราได้ทุกชนิด นี่เป็นผลแห่ง
พุทธานุชา ผ้าไหม ผลไม้ใหม่ โภชนะมีรสอันเลิศ
ใหม่ ๆ เราได้ทุกชนิด นี่เป็นผลแห่งพุทธานุชา คำว่า
เชิญเชิญสิ่งนี้ เชิญบริโภคน้ำสิ่งนี้ เชิญนอนบนที่นอนนี้
เราได้ทั้งนั้น นี่เป็นผลแห่งพุทธานุชา เราเป็นผู้อันเขา
บูชาในที่ทุกสถาน เรามียศใหญ่ยิ่ง มีศักดิ์ใหญ่ มี

บริษัทไม่แตกแยกทุกเมื่อ เราเป็นผู้อุดมกว่าหมู่ญาติ
นี้เป็นผลแห่งพุทธานุชา เราไม่รู้จักหนาว ไม่รู้จักร้อน
ไม่มีความกระวนกระวาย อื่นๆ ทุกข์ทางจิต ย่อมไม่มี
ในหทัยของเราเลย เราเป็นผู้มีผิวพรรณดั่งทองคำ
เที่ยวไปในภพน้อยภพใหญ่ ความเป็นผู้มีวรรณะผิ-
วเผกไป เราไม่รู้จักเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธานุชา เราอัน
กุศลมูลตักเตือนแล้ว จึงจุติจากเทวโลก มาเกิดใน
สกุลพราหมณ์ มหาศาลอันมั่งคั่ง ในพระนครสาวัตถี
ละกามคุณ ออกบวชเป็นบรรพชิต เรามีอายุได้ ๘
ขวบแต่กำเนิด ได้บรรลुพระอรหัต พระพุทธเจ้าผู้มี
ปัญญาจักขุ ทรงทราบคุณของเรา จึงรับสั่งให้เรา
อุปสมบท เรายังหนุ่มก็ควรบูชา นี้เป็นผลแห่งพุท-
ธานุชา ทิพยจักขุของเราบริสุทธิ เราฉลาดในสมาธิ ถึง
ความบริบูรณ์แห่งอภิปัญญา นี้เป็นผลแห่งพุทธานุชา
เราบรรลุปฏิสัมภิทา ฉลาดหลักแหลมในอิทธิบาท
ถึงความบริบูรณ์ในพระสัทธรรม นี้เป็นผลแห่งพุท-
ธานุชา ในปีที่ ๓๐,๐๐๐ เราได้บูชาพระพุทธเจ้าใด ด้วย
การบูชา นั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี้เป็นผลแห่งพุท-
ธานุชา. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของ
พระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็อุตตรสามเณร เป็นผู้มีอภิปัญญา ๖ ลูกขึ้นจากหลาว แล้วขึ้นอยู่ใน
อากาศ แสดงปาฏิหาริย์ ด้วยความอนุเคราะห์ในผู้อื่น มหาชนได้เกิดมีจิต

อัครจริยในปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมี. แผล (เก่า) ของท่านได้ผุดขึ้นในทันที
นั่นเอง. ท่านอันภิกษุทั้งหลาย ถามว่า อาวุโส ท่านเสวยทุกข์เช่นนั้นอยู่
สามารถชวนขวยวิปีศสนาได้อย่างไร? เมื่อจะแสดงความจริงว่า คู่ก่อนอาวุโส
จะป่วยกล่าวไปใย ถึงโทษในสงสารของเรา ก็สภาพของสังขารทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายก็เห็นดีแล้ว เราแม่เสวยทุกข์เช่นนั้น อยู่อย่างนี้ ก็ยังสามารถเจริญ
วิปีศสนาแล้วบรรลุพระอรหัตได้ จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ภพอะไรที่เที่ยงไม่มี แม้สังขารที่เที่ยงก็ไม่มี

**ขันธเหล่านั้น ย่อมเวียนเกิดและเวียนดับไป เรารู้โทษ
อย่างนี้แล้ว จึงไม่มีความต้องการด้วยภพ เราสลัดตน
ออกจากกามทั้งปวง บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว
ดังนี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นตฺถิ โภจิ ภโว นิจฺโจ ความว่า
ภพทั้งหลาย แยกประเภทออกไปอย่างนี้ คือ กรรมภพ อุปัตติภพ กามภพ
รูปภพ อรูปภพ สัตถุญฺญิภพ อสัตถุญฺญิภพ เนวสัตถุญฺญาสัตถุญฺญิภพ เอกโวการภพ
จตุโวการภพ (และ) ปัญจโวการภพ. แม้ในบรรดาบทเหล่านั้น ภพอย่างใด
อย่างหนึ่ง ที่จำแนกออกไปอย่างนี้ว่า เลว ปานกลาง อุกฤษฏ์ มีอายุยืน
มากด้วยความสุข มีสุขและทุกข์คลุกเคล้ากันไป ดังนี้ จะเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง
มีอันไม่ต้องเพ่งดูเป็นธรรมดา ไม่มีเลย เพราะต้องอาศัยเหตุนั้น ๆ จึงเกิดขึ้น
ประกอบความว่า ก็เพราะการเป็นอย่างนี้แหละ ฉะนั้น แม้สังขารทั้งหลาย
จะชื่อว่าเที่ยงไม่มีเลย.

สังขารทั้งหลายนั้นแหละ ชื่อว่าเป็นของเกิดแล้ว โดยการกำหนด
หมายรู้ เพราะอาศัยเบญจขันธ์ อันได้นามว่าสังขาร เพราะเหตุที่ปัจจัยทั้งหลาย

ปรุงแต่งแล้ว ย่อมเปลี่ยนแปลงไปเพราะชราและมรณะ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า
ไม่เที่ยง มีการแปรปรวนไปเป็นธรรมดาจริงอย่างนั้น วิปริณามธรรมเหล่านั้น
ท่านจึงกล่าวว่า สังขาร ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวว่า ชั้นเหล่านั้น
ย่อมเวียนเกิดและเวียนดับไป โดยมีอธิบายว่า เบญจขันธ์ที่ท่านกล่าวไว้โดย
ปริยายแห่งภพ และโดยปริยายแห่งสังขารเหล่านั้น ย่อมเวียนเกิดไปตามปัจจัย
และเกิดแล้ว ถูกชราเบียดเบียนบีบคั้น ย่อมเคลื่อน คือ แดกสลายไป.

ด้วยบทว่า **อุปฺปชฺชุนฺติ จ เต ขนฺธา จวนฺติ อปราปริ** นี้

พระเถระแสดงความหมายว่า เบญจขันธ์ที่ได้ชื่อว่า ภพก็ดี สังขารก็ดี มีการ
เกิดขึ้น และเสื่อมไปเป็นสภาพ. เพราะเหตุที่เมื่อพระโยคาวจร ยกเบญจขันธ์
ขึ้นสู่ไตรลักษณ์ แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่ ภพแม้ทั้ง ๓ ย่อมปรากฏชัด
ดุจถูกไฟเผาแล้ว จะป่วยกล่าวไปไปถึงสังขารทั้งหลาย ที่พระโยคาวจรรู้อาทีนพ
คือ โทษในเบญจขันธ์ที่ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ว่าเป็นเหมือนเรือนที่ถูกไฟไหม้แล้ว
ด้วยวิปัสสนาปัญญา เห็นแล้วโดยเป็นอนิจจลักษณะ ย่อมปรากฏชัดกว่า
เพราะความที่สังขารเป็นทุกข์ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สิ่งใด
ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา.

เพราะเหตุที่ เมื่อพระโยคาวจรยกเบญจขันธ์ขึ้นสู่ไตรลักษณ์ แล้ว
พิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่ ภพแม้ทั้ง ๓ ย่อมปรากฏว่ามีภัยเฉพาะหน้าดุจเรือน
ที่ถูกไฟไหม้ ฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า **ภเวนมฺหิ อนตฺถิโก** (เรารู้โทษ
อย่างนี้แล้ว จึงไม่มีความต้องการด้วยภพ). ประกอบความว่า ก็แม้แต่ห้เหลื่อม
ที่มุ่งหมายในกามทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ทำตนให้หมุนกลับจากภพ
ทั้งหลายได้โดยประการทั้งปวงอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้ พระเถระ จึงกล่าวว่า
นิสฺสํโถ สพฺพกามมฺหิ เราเป็นผู้สลัดตนออกแล้วจากกามทั้งปวงดังนี้อธิบายว่า

เราเป็นผู้มีจิตหมกมุ่นจากกามทั้งหลายแม้เป็นทิพย์ (เห็น) เป็นเหมือนของมนุษย์.

บทว่า ปตุโต เม อาสวกุขโย ความว่า เพราะเหตุที่เราเป็นผู้มีสังขารอันขจัดขัดเกลาคือแล้ว เห็นโทษในภพทั้งหลายโดยชัดเจน และมีใจไม่ข้องแวะในกามทั้งหลาย ฉะนั้น ถึงแม้เราจะนั่งอยู่แล้วบนปลายหลาว เราก็ได้บรรลु คือ ถึงดับความสิ้นไปแห่งอาสวะ อันได้แก่พระนิพพาน และพระอรหันต์ผล. พระเถระ ให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ก็เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายเหล่านี้ ผู้มีใจยังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ พึงกระทำความอดุสสาหะเพื่อบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะนั้น.

จบอรรถกถาอูตตรเถรคาถา

๒. ปิณโฑลการทวาชเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระปิณโฑลการทวาชเถระ

[๒๕๕] ได้ยินว่า พระปิณโฑลการทวาชเถระได้ภายิตคานนี้ไว้ดังนี้ว่า

ชีวิตของเราเนี่ย ย่อมไม่เป็นไป โดยไม่สมควร
อาหารไม่ได้ทำจิตให้สงบ เราเห็นว่า ร่างกายจะดำรง
อยู่ได้ เพราะอาหาร จึงได้เที่ยวแสวงหาอาหารโดย
ทางที่ชอบ.

นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้กล่าว
การไหว้ และการบูชาในตระกูลทั้งหลายว่า เป็น
เปลือกตม เป็นลูกศรอันละเอียด ถอนขึ้นได้ยาก
สักการะอันนุรุษชั่วจะได้ยาก.

อรรถกถาปิณฑโถลการทวาชเถรคาถา

คาถาของท่านพระปิณฑโถลการทวาชเถระ เริ่มต้นว่า **นยิทฺ อณฺเยน.**

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

ได้ยินมาว่า พระเถระนี้ เกิดในกัมบิจราชสีห์ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า **ปทุมุตตระ** อยู่ในถ้ำแห่งภูเขา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่ถ้ำเป็นที่นอน ในเวลาที่ราชสีห์หลีกออกไปหากิน เพื่อจะทรงอนุเคราะห์เขา ประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติแล้ว ราชสีห์คาบเอาเหยื่อกลับมาเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ประคู้ถ้ำ เป็นผู้ร่าเริงยินดี กระทำการบูชาด้วยดอกไม้ที่เกิดในน้ำและดอกไม้ที่เกิดบนบก ทำใจให้เลื่อมใส บันลือสีหนาทในเวลาทั้ง ๓ เพื่อให้สัตว์ร้ายในป่าหนีไป เพื่อถวายอารักขาพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยืนเฝ้าอยู่โดยมีพุทธานุสติเป็นอารมณ์ มั่นบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอด ๗ วัน เหมือนอย่างทีบุชชาในวันแรก.

โดยล่วงไปได้ ๗ วัน พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากนิโรธสมาบัติ ทรงพระดำริว่า เถานี้ก็จะพอเป็นอุปนิสัย เป็นไปแก่ราชสีห์ เมื่อมันเห็นอยู่นั้นแล เสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศ เสด็จไปยังพระวิหารแล้ว. ราชสีห์ ไม่อาจอดกลั้นความทุกข์ อันเกิดจากความพลัดพรากจากพระพุทธเจ้า กระทำกาละแล้ว คูดุชชังปาลีเลฆยกะ เกิดในตระกูลของคฤหบดีผู้มีโภคะมาก ในพระนครหงสาวดี เจริญวัยแล้ว ไปสู่พระวิหารพร้อมกับชาวเมือง ฟังพระธรรมเทศนา บำเพ็ญมหารทานตลอด ๗ วัน แล้วกระทำบุญจนตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ

อยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดเป็นบุตรปุโรหิต ของพระเจ้าอุเทน ในพระนครโกสัมพี ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย โดยนามชื่อว่า ภารทวาชะ.

เขาเจริญวัยแล้ว เรียนจบไตรเพท สอนมนต์กะมาณพ ๕๐๐ ถูกมาณพเหล่านั้นทอดทิ้ง เพราะเป็นผู้มีอาจารย์ไม่เหมาะสม เพราะเป็นคนจะกละ (กินจุ) ไปสู่พระนครราชคฤห์ เห็นลาภสักการะของพระผู้มีพระภาคเจ้า และของภิกษุสงฆ์ จึงบวชในพระศาสนา เป็นผู้ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เทียวไปอันพระศาสดาทรงทำให้ตั้งอยู่ ในความเป็นผู้รู้ประมาณได้ด้วยอุบายวิธี เริ่มตั้งวิปัสสนา ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ ในอุปทานว่า

เมื่อก่อนเราเป็นพรานเนื้อ ครั้งนั้นเราเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ ได้เห็นพระพุทธรเจ้า ผู้ปราศจากกิเลสฐิติ ทรงรู้จบธรรมทั้งปวง เราเลื่อมใส ได้เอาผลมะหาด มาถวายพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด เป็นเขตแห่งบุญผู้แก้แค้นด้วยมือทั้งสองของตน ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทธกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เราเผาภิเษกทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธรเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระเป็นผู้ได้อภิญญา ๖ แล้ว คิดว่า มรรคผลใด อันสาวกทั้งหลายพึงบรรลุ เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า มรรคผลนั้นเราก็บรรลุแล้ว และบัดนี้คือสหชาติในหมู่ภิกษุว่า ผู้ใดมีความสงสัยในมรรคหรือผล

ผู้ที่นั่งงามเรา ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตั้งท่านไว้ใน
เขตทัณฑะ ด้วยพระพุทธดำรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระปิณโฑลภารทวาชะ
เป็นยอดแห่งภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา ผู้บันลือสีหนาท.

วันหนึ่ง ท่านเมื่อจะอนุเคราะห์พราหมณ์ผู้เป็นมิชฌาติภูจฺจิว มีความ
ตระหนี่ เคยเป็นสหายกันในสมัยเมื่อเป็นคฤหัสถ์ ผู้เข้าไปหาถึงสำนักจึงกล่าว
ถาพพรรณานานิสงส์ของท่านแก่พราหมณ์นั้น แม้เมื่อพราหมณ์ จะทำการ
ขมวดคิ้วสยิวหน้าว่า พระเถระนี้ ประสงค์จะยังทรัพย์ของเราให้พินาศ แล้ว
กล่าวว่า เราจะถวายภัตรมือหนึ่งแก่ท่าน ดังนี้ จึงกล่าวว่า ท่านจงถวายภัตร
มือหนึ่งนั้นแก่พระสงฆ์ อย่าถวายเราเลย แล้วให้พราหมณ์น้อมนำภัตรนั้น ไป
ถวายสงฆ์ เมื่อพราหมณ์แสดงความไม่พอใจอีกด้วยคิดว่า พระเถระนี้ประสงค์
จะให้เราถวายทานแก่ภิกษุจำนวนมาก ดังนี้ พระเถระจึงยังพราหมณ์ให้เลื่อมใส
ด้วยการประกาศถึงความที่แห่งทักษิณาทาน ที่ถวายในสงฆ์ โดยพระธรรม
เสนาบดีในวันที่สองว่ามีผลมาก คิดว่าพราหมณ์นี้ สำคัญว่า พระเถระนี้ชักชวน
ให้เราถวายทาน ด้วยความอยากในอาหาร เขาไม่รู้ความที่เราควบคุม (กำหนดรู้)
อาหารได้แล้วโดยประการทั้งปวง เขาเถิด เราจะทำให้เขารู้ ดังนี้ จึงได้กล่าว
คาถา ๒ คาถา ความว่า

ชีวิตของเรานี้ ย่อมไม่เป็นไปโดยไม่สมควร

**อาหารไม่ได้ทำจิตให้สงบ เราเห็นว่า ร่างกายจะดำรง
อยู่ได้เพราะอาหาร จึงได้เที่ยวแสวงหาโดยทางที่ชอบ.**

**นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้กล่าวการ
ไหว้ การบูชา ในตระกูลทั้งหลายว่า เป็นเปลือก
ทม เป็นลูกศรอันละเอียด ถอนขึ้นได้ยาก สักการะ
อันบุรุษชั่วละได้ยาก ดังนี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นยิทํ อนเยน ชีวิตํ** ความว่า ชีวิต
ของเรา^{นี้} ชื่อว่า ย่อมไม่เป็นไปโดยไม่สมควรคือ โดยการแสวงหาที่ไม่สมควร
มีการให้ไม้ไฟ และการให้ดอกไม้เป็นต้น เพราะไม่มีความใคร่ในชีวิต.

บทว่า **นาหาโร หทยสุต สนฺติโก** ความว่า ก็อาหารที่เรา^{นี้}นำมา
ย่อมไม่กระทำหทัย คือ จิต ให้สงบระงับ คุณมรรคญาณและผลญาณ อธิบายว่า
แต่จะกระทำเพียงระงับความหิวได้โดยทันทีอย่างเดียว.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **นาหาโร หทยสุต สนฺติโก** ความว่า
อาหาร คือ วัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความอยากในรส ไม่ได้ทำจิตของเราให้สงบ
คือไม่ทำจิตของเราให้ช้ง เพราะไม่มีความอยากในรส^{นั้น}เอง อาจารย์บางพวก
กล่าวว่า **สนฺติเก** ก็มี.

อธิบายว่า ผู้ที่มีความจะกละในอาหาร^{นั้น} ย่อมต้องขวนขวายหาถาก
สักการะเที่ยวไป อาหารจึง ชื่อว่า มีอยู่ในใจของผู้^{นั้น} เพราะต้องใส่ใจถึงอยู่
เนื่อง ๆ ส่วนผู้ใคร่เท่าทัน (ควบคุม) อาหารได้ ผู้^{นั้น} ชื่อว่า ละฉันทราคะ
ในอาหาร^{นั้น}ได้แล้ว อาหารชื่อว่า ไม่มีอยู่ในใจของผู้^{นั้น} เพราะไม่มีการกระทำ
ไว้ในใจ มีอาทิว่า ทำอย่างไรหนอ ถึงจะได้^{นี้}อาหาร^{นี้}โดยแท้ เพราะใส่ใจ
ถึงปัญหาออกซ้อน อันจะมีขึ้นว่า ก็ถ้าท่าน^{นี้}ไม่มีความใคร่ในชีวิต และความอยาก
ในรสอาหาร^{ไร} เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไร ท่านจึงเที่ยวไปเพื่อ^{นี้}บิณฑบาต
ดังนี้ พระเถระจึงกล่าวว่า ร่างกายจะดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร จึงได้เที่ยว
แสวงหาอาหารโดยทางที่ชอบ.

อาหาร คือ โภชนะเป็นที่ตั้ง คือ เป็นฐานได้แก่เป็นปัจจัยของร่างกาย
นั้น เพราะเหตุ^{นั้น} ร่างกายจึงชื่อว่า อาหารภูมิติกะมีอาหารเป็นที่ตั้ง อธิบายว่า
การสังสม คือร่างกาย มีความเป็นไปเนื่องด้วยอาการ เพราะเราเห็นอย่าง^{นี้}
รู้อย่าง^{นี้} จึงยกเอาความช้อน^{นี้}ไว้ในสมอง ต้องเที่ยวแสวงหา คือ ทำการแสวงหา
อาหาร.

พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ท่านไม่ควรคิดในคนเช่นเราอย่างนี้ว่าเข้าไป
สู่สกุลเพราะปัจจัยเป็นเหตุ และถูกลาภสักการะ คือการกราบไหว้บูชาในสกุล
นั้น ผูกมัดไว้ จึงได้กล่าวคาถาว่า ปงุโก (การไหว้การบูชาในตระกูลเป็น
เปลือกตม).

คานานันมีอธิบายว่า เพราะเหตุที่บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
ได้รู้ คือ รู้แจ้ง หรือได้แก่ประกาศการสรรเสริญคุณและการบูชา ของเหล่า
บรรพชิตผู้เข้าไปสู่สกุล เพราะมีปัจจัยเป็นเหตุที่จักเป็นไปในตระกูลทั้งหลาย
คือ ในหมู่ชาวบ้าน นี่นั่นว่าเป็นเปลือกตม คือเป็นหล่ม เพราะอรธว่า
เป็นเหตุให้บรรพชิตผู้มีตนอันไม่ได้อบรมแล้วจมลง และเพราะกระทำความ
เศร้าหมองให้แก่บรรพชิตผู้มีตนอันไม่ได้อบรมแล้ว ฉะนั้นการสรรเสริญคุณ
และการบูชานั้น จึงไม่เป็นไปเพื่อผูกมัดสัตว์บุรุษทั้งหลาย จักป่วยกล่าวไปใย
ถึงการหวังสักการะเล่า เพราะท่านจะได้แล้ว แต่สำหรับสัตว์บุรุษ ความหวัง
ในสักการะ ย่อมเชื่อว่าเป็นลูกศรอันละเอียด รู้ได้ยาก เพราะก่อให้เกิดความ
บีบคั้นโดยเป็นสภาพที่รู้ได้โดยยาก และเพราะไม่สามารถจะถอนออกได้เพราะ
เจาะลึกเข้าไปในภายใน เพราะเหตุนี้แล สักการะจึงเป็นของอันบุรุษชั่วนั้น
จะได้ยาก คือดึงออกไปได้โดยยาก เพราะไม่ดำเนินปฏิบัติ อันเป็นข้อปฏิบัติ
ให้ถึงการละสักการะนั้น เชื่อว่า เป็นคนเลว เพราะไม่ละความหวังในลาภ
สักการะ. พราหมณ์ฟังคำเป็นคานานันแล้ว ได้เป็นผู้มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง
ในพระเถระ.

จบอรรถกถาปิณฑโถลภารทวาทเถรคาถา

๓. วัลลิวเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวัลลิวเถระ

[๒๖๐] ได้ยินว่า พระวัลลิวเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

วานรเข้าไปอยู่ในกระท่อม มีประตู ๕ ประตู
พยายามเวียนเข้าออกทางประตูนั้นเนื่อง ๆ จงหยุดนิ่ง
นะเจ้าลิง อย่าวิ่งไปดังกาลก่อนเลย เราจับเจ้าไว้ได้
ด้วยปัญญาแล้ว เจ้าจัก ไปไกลไม่ได้ละ.

อรรถกถาวัลลิวเถรคาถา

คาถาของท่านพระวัลลิวเถระ เริ่มต้นว่า มกุกโฏ ปญจทวาราย .

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์กระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์
ก่อน ๆ สิ่งสมบุญมากมายไว้ในภพนั้น ๆ บังเกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกัป
ที่ ๓๑ นับแต่ภัทรกัปนี้ บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว วันหนึ่งเข้าไปสู่ป่าด้วยกรรมกิจ
บางอย่าง เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า นารทะ อยู่ที่โคนต้นไม้ในป่านั้น
เป็นผู้มีใจเลื่อมใส ทำศาลาด้วยไม้โอ้อ มุงบังด้วยหญ้าถวาย และแผ้วถางที่
สำหรับเดินจงกรมของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เกลี่ยทรายลง (จนเรียบ) ถวาย.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
เป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาล ในพระนครสาวัตถี ในพุทธรูปบาทกาลนี้

ได้มีนามว่า วัลลิวะ. เขาเจริญวัยแล้ว ถึงความเป็นหนุ่มโดยลำดับ เป็น
ผู้ตกอยู่ใต้อำนาจของอินทรีย์ ท่องเที่ยวไป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
โดยการแนะนำของกัลยาณมิตร ฟังธรรมแล้ว ได้เป็นผู้มีจิตศรัทธาบวชแล้ว
เริ่มตั้งวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่
ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

ในที่ไม้ไผ่ไกลภูเขาหิมวันต์ มีภูเขาสูงหนึ่ง ชื่อ
หริณะ ครั้งนั้นพระสยัมภูพุทธเจ้า นามว่า " นารทะ "
อยู่ใกล้ต้นไม้ เราทำเรือนไม้้อ มุงด้วยหญ้า เราได้
แผ้วถางทางจงกรม ถวายพระสยัมภู ด้วยกรรมที่เรา
ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยการตั้งเจตน์จำนงไว้ เราละ
ร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บนสวรรค์ชั้น
ดาวดึงส์นั้น วิมานของเราสูง ๖๐ โยชน์ กว้าง ๓๐
โยชน์ อัญมณีกรรมเนรมิตขึ้นอย่างสวยงาม เพราะผล
แห่งการสร้างกุฏิไม้้อ เราชื่นรมย์อยู่ในเทวโลก ๑๔
กัป ได้เสวยสมบัติในเทวโลก ๗๑ ครั้ง ได้เป็นพระ-
เจ้าจักรพรรดิ ๓๔ ครั้ง และได้เป็นเจ้าประเทศราช
อันไพบุลย์ โดยคณานับไม่ถ้วน เราขึ้นสู่ปราสาทคือ
ธรรมแล้ว เข้าถึงซึ่งอมตธรรมอันประเสริฐ ด้วยอาการ
ทั้งปวง อยู่ในศาสนาของพระศากยบุตร ตามปรารถนา
ในกัปที่ ๓๑ แต่กัปกัปนี้ เราได้ทำกรรมใดไว้ใน
กาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี้เป็นผล
แห่งกุฏิไม้้อ. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอน
ของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้งบรรลุประอรหัตแล้ว เพราะเหตุที่จิตของคนในเวลาที่เป็นปุถุชน เป็นไปตามความใคร่ในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปารมณ์เป็นต้น บัดนี้ เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล โดยประกาศถึงความที่แห่งอารมณ์มีรูปเป็นต้น อันตนข่มไว้ได้แล้ว ด้วยพระอริยมรรค จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

วานรเข้าไปในกระท่อม มีประตู ๕ ประตู
พยายามเวียนเข้าออก ทางประตูนั้นเนื่อง ๆ จงหยุด
นิ่งนะเจ้าลิง อย่าวิ่งไปดังกาลก่อนเลย เราจับเจ้าไว้ได้
ด้วยปัญญาแล้ว เจ้าจักไปไกลไม่ได้ละ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มกุฏยนฺโต** ความว่า พระโยคาวจร ละอารมณ์อย่างหนึ่ง แล้วไปยึดอารมณ์อีกอย่างหนึ่ง ในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น ด้วยจักขุทวารเป็นต้นนั้น ๆ ไม่พอใจเพื่อจะอยู่นิ่ง ๆ ด้วยสามารถแห่งการยึดมั่นของจิตสันดาน จึงพยายาม คือ ทำอารมณ์ให้ไหวอยู่นิ่ง ๆ ข่อมไหวไปตาม คือ เทียวไปตามความใคร่ ในอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นนั้นแล คุณจึงเข้าไปหาผลไม้กิน ยังต้นไม้ให้ไหวในที่นั้นหลายครั้ง เพราะละกิ่งไม้กิ่งหนึ่งแล้ว ไปเกาะกิ่งไม้กิ่งหนึ่ง เพราะความหลุกหลิกของคน ฉะนั้น. ก็ในคาถานี้ ท่านกล่าวความเป็นปัจจุบัน เพราะเป็นเรื่องที่ใกล้กับสิ่งที่ดำเนินไปอยู่ ก็เมื่อลิง (คือจิต) วิ่งวนไปมาอยู่อย่างนี้ พระเถระจึงปรามว่า จงหยุดนะเจ้าลิง อย่าวิ่งไป หมายความว่า คุณก่อนลิงคือจิต บัดนี้ เจ้าจงหยุด อย่าวิ่งไป คือจำเดิมแต่นี้ไป เจ้าไม่สามารถจะวิ่งต่อไปได้ เพราะเหตุที่เรือนคืออรรถภาพนั้น เจ้าจะเข้าไปคบหาไม่ได้ดังกาลก่อน เพราะปิดประตูเรือนแล้ว ฉะนั้น เจ้าอย่าวิ่งไปดังกาลก่อนเลย เพราะเหตุไร? เพราะเราจับเจ้าไว้แล้วด้วยปัญญา คือ เจ้าถูกข่มไว้เรียบร้อยแล้ว ด้วยการตัดอุปาทาน

๕ กล่าวคือกิเลสมาร และอกิสังขารมาร ด้วยมรรคปัญญา ในบัดนี้ เพราะเหตุ นั้น พระเถระจึงแสดงว่า เจ้าจักไปไกลไม่ได้ คือเจ้าจะไปสู่อัฏฐาพที่ สองเป็นต้น ซึ่งไกลกว่าอัฏฐาพนี้ไม่ได้ ได้แก่การไปของเจ้าจะมีได้เพียงแต่ จริมกจิตเท่านั้น. ปาฐะว่า เนโต ทูริ ดังนี้ก็มี. ความหมายก็อันนั้น.

จบอรรถกถาวลลียเถรคาถา

๔. คังคาคีรียเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระคังคาคีรียเถระ

[๒๖๑] ได้ยินว่า พระคังคาคีรียเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เราทำกระท่อมด้วยใบตาล ๓ ใบ ที่ริมฝั่งแม่น้ำ
คงคา บาตรของเราเหมือนดังหม้อ สำหรับตักน้ำรด
ศพ และจีวรของเราเป็นดังผ้าคลุมฝุ่น ในระหว่าง
๒ พรรษา เราพูดเพียงคำเดียวเท่านั้น ในภายใน
พรรษาที่ ๓ เราทำลายกองความมืดคืออวิชชาได้แล้ว.

อรรถกถาคังคาคีรียเถรคาถา

คาถาของท่านพระคังคาคีรียเถระ เริ่มต้นว่า **ติณฺณ เม ตาลปตฺตานํ .**
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

ได้ยินมาว่า พระเถระนี้เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มี
พระภาคเจ้า พระนามว่า **ปทุมุตตระ** บรรลุความเป็นผู้รู้แล้วเป็นผู้มี
ความเลื่อมใสอย่างยิ่งในพระศาสนา ได้ถวายน้ำดื่มแด่ภิกษุสงฆ์.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาไปบังเกิดในเทวโลก กระทำบุญแล้วท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดเป็นบุตรของคฤหบดีคนหนึ่ง ในพระนครสาวัตถี ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า **ทัตตะ**. เขาเจริญวัย แล้วอยู่ครอบครองเรือน ไม่รู้จักความเป็นอกมณีนัยัญฐาน จึงทำการล่วงละเมิด ต่อมารู้จักความเป็นอกมณีนัยัญฐานแล้ว จึงเกิดความสลดใจ บวชแล้ว รังเกียจกรรมนั้น ดำรงตนตามลู่ปฏิบัติ (ปฏิบัติอย่างเศร้าหมอง) ถือบังสกุลจิ๋ว และบาตรดิน มีลักษณะคล้ายหม้อรดน้ำศพ กระทำกุศลด้วยใบตาล ๓ ใบ อยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้สมญานามว่า **คังคาตีริยะ**.

ท่านอธิษฐานจิตว่า เรายังไม่ได้บรรลุพระอรหัต จะไม่สนทนากับใคร ๆ แล้วเป็นผู้หนึ่งอยู่ตลอดปีแรก ไม่ยอมทำวชิเกท (ไม่ยอมพูดจา) เลย อยู่แล้ว. ในปีที่สอง ถูกหญิงคนหนึ่งในโจจรคาม ประสงค์จะทดลองว่า เป็นใบ้หรือเปล่า จึงเมื่อจะเทน้ำลงในบาตร แก่สั่งทำเป็นมือพิการเทราดลงไป ผลอแปล่งวาจาออกไปว่า พอละน้องหญิง แต่ในปีที่ ๓ เพียรพยายามอยู่ บรรลุพระอรหัตแล้วในระหว่างพรรษาทีเดียว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ในภิกษุสงฆ์
ผู้ยอดเยี่ยมของพระพุทธเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ
จึงได้ตักน้ำใส่หม้อน้ำฉันจนเต็ม ในเวลาที่เราจะต้อง
การน้ำ จะเป็นยอดภูเขา ยอดไม้ในอากาศ หรือพื้นดิน
น้ำย่อมเกิดแก่เราทันที ในกัปที่แสน แต่ภัทรกัปนี้
เราได้ให้ทานใดในกาลนั้น ด้วยทานนั้น เราไม่รู้จัก
ทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการให้น้ำเป็นทาน. เราเผากิเลส
ทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
กระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้งนั้นเป็นพระอรหันต์แล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหันต์ผล
ด้วยมุขคือการชี้แจงข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นของคน ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า

เราทำกระท่อมด้วยไอบตาล ๓ ใบ ที่ริมฝั่งแม่น้ำ
คงคา บาตรของเราเหมือนดังหม้อสำหรับรดน้ำศพ
และจีวรของเราเป็นดังผ้าคลุมฝุ่น ในระหว่าง๒พรรษา
เราพูดเพียงคำเดียว ในภายในพรรษาที่ ๓ เราทำลาย
กองความมืด คืออวิชชาได้แล้ว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตินฺณฺณ เม ตาลปตฺตานิ คงคาตีเร
ภูมฺมิ กตา ความว่า เราสร้างกุฏิไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เพื่อป้องกันฝนด้วย
ไอบตาล ๓ ใบ ซึ่งหล่นลงมาจากต้นตาล. พระเถระแสดงความสันโดษโดยด้วย
เสนาสนะของตน ด้วยบทนั้น. สมจริงดังคำเป็นคาถาที่พระธรรมเสนาบดี
กล่าวไว้ว่า

สำหรับภิกษุผู้มีความเพียร นั่งขัดสมาธิ ไม่ลุก-
เข้า เป็นการเพียงพอที่จะอยู่ได้สบาย.

ปาฐะว่า ตาลปตฺตินิ ปี ดังนี้ก็มี ความก็อย่างนั้น.

บทว่า จวลิตฺโตว เม ปตฺโต ความว่า บาตรของเราเหมือนดัง
หม้อสำหรับตักน้ำรดศพ อธิบายว่า คล้ายหม้อน้ำสำหรับรดน้ำนํมให้คนตาย.

บทว่า ปี สุกฺกณฺจ จีวรํ ความว่า และจีวรของเรา ก็เป็นดังผ้า
คลุมฝุ่น ที่ทำด้วยเศษผ้า (ผ้าขี้ริ้ว) ที่เขาทิ้งแล้วในที่ทั้งหลาย มีระหว่างทาง
และป่าช้า เป็นต้น. พระเถระแสดงความสันโดษด้วยบริจาร ด้วยบททั้งสอง.

บทว่า ทวินฺนํ อนฺตรวสุตฺตานิ ความว่า ในระหว่างพรรษาทั้งสอง
คือ ในปีที่บรรลुพระอรหันต์ นับแต่บวชแล้ว.

บทว่า เอกา วาจา เม ภาสิตา ความว่า เราพูดเพียงคำเดียว คือ กล่าวห้ามการถวายน้ำนมว่า พอละน้องหญิงเท่านั้น การเปล่งคำพูด อย่างอื่น มิได้มีเลยในพรथมานั้น พระเถระแสดงการสำรวมกายวาจา อย่าง อุกฤษฏ์ด้วยบทนั้น.

บทว่า ตติเย อนุตรวสุสมฺหิ ความว่า ในระหว่างปีที่ ๓ ได้แก่ ยังไม่ทันครบปีที่ ๓ นั้นเอง.

บทว่า ตโมฆนุโธ ปทาลิโต ความว่า กองแห่งความมืด อันเรา ทำลายแล้ว ด้วยมรรคอันเลิศ อธิบายว่า กิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ใน สันดาน คือ อวิชชา อันเราตัดขาดแล้ว. ด้วยบทว่า ตโมฆนุโธ ปทาลิโต นั้น พระเถระกล่าวถึงการละกิเลสทั้งปวงได้ โดยไม่เหลือ เพราะตั้งอยู่เป็น อันเดียวกันกับอวิชชานั้น.

จบอรรถกถาคังคาตีริยเถรคาถา

๕. อชินเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอชินเถระ

[๒๖๒] ได้ยินว่า พระอชินเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ถึงแม้บุคคลจะมีวิชา ๓ ละมัจจุราชแล้ว เป็นผู้
หาอาสวะมิได้ คนพาลทั้งหลายผู้ไม่มีความรู้ ก็ย่อมดู
หมิ่นบุคคลนั้นว่า เป็นผู้ไม่มีชื่อเสียง ส่วนบุคคลใดใน
โลกนี้ เป็นผู้ได้ข้าวและน้ำ ถึงแม้ว่า บุคคลนั้นจะ
เป็นผู้ชั่วช้าเลวทราม ก็เป็นที่สักการะนับถือ ของคน
พาลทั้งหลาย.

อรรถกถาอินทรคาถา

คาถาของท่านพระอินธระ เริ่มต้นว่า **อปี เจ โหติ เตวิชโช.**

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำแล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สิ่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในโลกที่ว่างจากพระพุทธเจ้า (สุญญกัป) บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว ไปป่าด้วยกรรมกิจบางอย่าง เห็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นามว่า สุจินตตะ ในป่านั้น ถูกอาพาธเบียดเบียน บิบบั่นนั่งอยู่แล้ว จึงเข้าไปหาไหว้แล้ว เป็นผู้มิจิตเลื่อมใส ได้นำเอาจีตะกอนเปรียงเข้าไปถวาย เพื่อประกอบยา.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาบังเกิดในเทวโลก กระทำบุญแล้ว ท่องเที่ยวเวียนไปมาอยู่ในสุคติภพเท่านั้น ถีอปฏิสนธิในเรือนของพราหมณ์ผู้ยากจนคนหนึ่ง ในพระนครสาวัตถี ในพุทธชูปบาทกาลนี้. ในเวลาตลอด คนทั้งหลายรับเขาไว้ด้วยหนังสือ ด้วยเหตุนี้ จึงขนานนามเขาว่า **อินธะ** นั่นแล.

เขาเกิดในตระกูลที่ยากจน เพราะไม่ได้กระทำความดีเป็นเหตุยัง โภคะให้เข้าไป แม้เจริญวัยแล้ว ก็ยังเป็นผู้มีน้ำและข้าวไม่บริบูรณ์ เที่ยวไปเห็นพุทธานุภาพ ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับพระเชตวันมหาวิหาร เป็นผู้มีศรัทธาจิต บวชแล้ว กระทำความดีในวิปัสสนา ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

**พระผู้มีภาคะ ผู้มีเหตุอันดำริดีแล้ว เป็นเชษฐ-
บุรุษของโลก ประเสริฐกว่านรชน เข้าไปสู่ป่าใหญ่
ถูกอาพาธอันเกิดแต่ลมเบียดเบียน เราเห็นแล้ว จึง**

ทำจิตให้เลื่อมใส นำเอาจีตะกอนเปรียงเข้าไปถวาย
เพราะเราได้กระทำกุศลและได้บูชาพระพุทธเจ้าเนื่องๆ
แม่น้ำคงคาชื่อภาคิณีนี้ มหาสมุทรทั้ง ๔ และพื้นปฐพี
ที่น้ำกล้ว ผ ซึ่งจะประมาณมิได้ นับไม่ถ้วนนี้ ย่อม
สำเร็จเป็นเปรียงขึ้นได้ สำหรับเรา น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวด
ดังจะรู้ความดำริของเรา เกิดขึ้น ต่อไม่ทิ้งอกขึ้น แต่
แผ่นดินในทิศทั้ง ๔ ดังจะรู้ความดำริของเรา ย่อมเกิด
เป็นต้นกัลปพฤษ์ขึ้น เราได้เป็นจอมเทวดาเสวยราช-
สมบัติในทวารโลก ๕๐ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
๕๐ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูรณ์ โดย
คณานับไม่ถ้วน ในกัปที่ ๕๔ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ให้
ทานใดในกาลนั้น ด้วยทานนั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย
นี้เป็นผลแห่งจีตะกอนเปรียง. เราเผากิเลสทั้งหลาย
แล้ว ๆ ล ๆ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากะทำสำเร็จ
แล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระ แม้บรรลุประอรหัตแล้ว ก็เป็นผู้มีลาภน้อย ไม่ปรากฏ
ชื่อเสียง เพราะผลแห่งกรรมที่มีมาก่อน แม้อุทเทศภัคฺรและสลาภภัคฺรที่ถึงท่าน
ก็ดำซ้ำทั้งนั้น ก็ภิกษุและสามเณรทั้งหลายที่เป็นปุถุชน ย่อมดูหมิ่นท่านว่า
เป็นผู้ไม่มีชื่อเสียง เพราะผลแห่งกรรมนั้นแล พระเถระเมื่อจะยังภิกษุเหล่านั้น
ให้สลดใจ ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ถึงแม้บุคคลจะมีวิชา ๓ ละมัจจุราชแล้ว เป็นผู้
หาอาสวะมิได้ คนพาลทั้งหลายผู้ไม่มีความรู้ ก็ย่อม
ดูหมิ่นบุคคลนั้นว่า เป็นผู้ไม่มีชื่อเสียง ส่วนบุคคลใด

ในโลกนี้ เป็นผู้ได้ข่าวและนำ ถึงแม้ว่าบุคคลนั้นจะ
เป็นคนชั่วช้าเลวทราม ก็เป็นที่สักการะนับถือของคน-
พาลทั้งหลาย ดังนี้.

ศัพท์ว่า อปี ในคานานัน เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า ยกย่องสรรเสริญ
ศัพท์ว่า เจ ใช้ในการคาดคะเน.

บทว่า โหติ แปลว่า ย่อมเป็น. บุคคลชื่อว่า เทวิโช เพราะ
เป็นผู้มีวิชา ๓.

ชื่อว่า มัจจุหยาปี เพราะละมัจจุได้. ชื่อว่า ไม่มีอาสวะ เพราะไม่มี
อาสวะทั้งหลาย มีกามาสวะเป็นต้น ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ถึงแม้ว่า บุคคล
จะเป็นผู้ชื่อว่า มีวิชา ๓ เพราะบรรลुวิชา ๓ เหล่านี้ คือ ทิพยจักขุญาณ
บุพเพนิวาสญาณ (และ) อาสวักขยญาณ ต่อแต่นั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีอาสวะ
เพราะอาสวะทั้งหลาย มีกามาสวะเป็นต้น ลึนไปรอบแล้วโดยประการทั้งปวง
ชื่อว่า ละมัจจุแล้ว เพราะไม่มีความตาย โดยที่ไม่ต้องถือเอาภพใหม่อีกต่อไป
แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น คนพาลทั้งหลาย ก็บุคคลผู้มีปัญญาทราม ย่อมดูหมิ่น
บุรุษผู้สูงส่งนั้น แม้ถึงได้บรรลุประโยชน์ของตน ที่กุลบุตรทั้งหลาย
ผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มุ่งหมายโดยชอบทีเดียว ว่าเป็นผู้ไม่มี
ชื่อเสียง ไม่มีนามปรากฏ เพราะไม่มีลาภที่เกิดขึ้นว่า เป็นผู้กล่าวสอนเรื่อง
ตถาคต เป็นพหูสูต เป็นพระธรรมกถึก. เพราะเหตุไร? เพราะไม่รู้ คือ
เพราะเหตุแห่งการไม่รู้ ท่านแสดงการไม่รู้คุณทั้งหลายนั้นแล้วเป็นเหตุใน
ข้อนี้.

พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ก็คนพาลทั้งหลายย่อมดูหมิ่นแม้ผู้ที่ควร
สรรเสริญ โดยที่เป็นคนหนักในลาภ (เห็นแก่ได้) เพราะไม่รู้คุณทั้งหลาย

ฉันใด ก็ย่อมสรรเสริญแม่ผู้ที่ควรคูหมีนอย่างนี้ โดยที่เป็นคนหนักในลาภ เพราะไม่รู้คุณทั้งหลายฉันนั้น ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ไว้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ดังต่อไปนี้ บทว่า โย เป็นการกล่าว แสดงถึงความไม่แน่นอน. จ ศัพท์เป็นนิบาตใช้ในพยดิเรก. ด้วย จ ศัพท์นั้น ส่องให้รู้ ถึงความต่างกันที่กำลังกล่าวถึงบุคคลนี้อยู่แน่แท้ และ ว่า แผลงจากบุคคล ตามที่กล่าวแล้ว ศัพท์ว่า โย เป็นนิบาตลงในอวธารณะ (จำกัดความให้แน่ชัด).

บทว่า อนุนปานสุต เป็นเพียงตัวอย่าง. บทว่า ลากิ แปลว่า มีลาภ.

บทว่า อิธ ความว่า ในโลกนี้. ชื่อว่า บุคคล เพราะเต็มและ กลิ่นกินสัตตาวาส (ภาพเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์) นั้น ๆ ด้วยชราและมรณะ.

บทว่า ปาปธมฺโม ได้แก่ ธรรมอันลามก. ก็ในคาถาที่ ๒ นี้ มีอรรถาธิบายว่า ส่วนบุคคลใด ย่อมเป็นผู้มีปกติได้เพียงปัจจัย มีจิวรเป็นต้น เท่านั้น ไม่ได้มรรคผลมีฉานเป็นต้น บุคคลนั้นแม้ถึงจะเป็นผู้มีธรรมอันเลว โดยความเป็นผู้ทุศีล เพราะมีความปรารถนาลามก แต่ก็ยังเป็นผู้อันคนพาลทั้งหลายในโลกนี้ สักการะ เคารพ เพราะความเป็นผู้หนักในลาภ.

จบอรรถกถาชินเถรคาถา

๖. เมพชินเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระเมพชินเถระ

[๒๖๓] ได้ยินว่า พระเมพชินเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เมื่อใดเราได้ฟังธรรมของพระศาสดาผู้ทรงแสดง
อยู่เมื่อนั้น เราไม่รู้สึกรู้สีกมีความสงสัย ในพระศาสดาผู้รู้
ธรรมทั้งปวง ผู้อันใคร ๆ ชนะไม่ได้ ผู้นำหมู่ แก้ว-
กล้าเป็นอันมาก ประเสริฐสุดกว่าสารัตถ์ทั้งหลาย หรือ
ว่าความสงสัยในมรรคปฏิบัติ ย่อมไม่มีแก่เรา.

อรรถกถาเมพชินเถรคาถา

คาถาของท่านพระเมพชินเถระ เริ่มต้นว่า ยथाหิ ชมมมสุโสสี.
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้วในพระพุทธรเจ้าองค์
ก่อน ๆ สิ่งสมบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาล
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สุเมธะ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง
เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาต มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผล
อาโมทะ มีรสอร่อย.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปเกิดในตระกูลกษัตริย์ กรุงพาราณสี
ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า เมพชินะ ถึงความสำเร็จในศิลปวิทยา

เป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่อง มีนามกระฉ่อนปรากฏไปทั่วทิศ. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนะ กรุงพาราณสี เขาไปสู่พระวิหาร เข้าเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรมแล้วได้ศรัทธาจิต บวชแล้วเริ่มตั้งวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตในวันนั้นเอง. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สยัมภู ผู้มีพระรัศมีนบ

ด้วยพัน ไม่ทรงพ่ายแพ้อะไร ๆ ทรงออกจากวิเวกแล้ว
เสด็จออกโคจรบิณฑบาต เราถือผลไม้อยู่ได้เห็นแล้ว
จึงได้เข้าไปเฝ้าพระนราสภ เรามีจิตเลื่อมใส มีใจ
โสมนัส ได้ถวายผลไม้ ในกัปที่ ๕๔ แต่ภักทรกัปนี้
เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น
เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า
เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้งบรรลุพระอรหัตแล้ว ในเวลาต่อมา อันภิกษุทั้งหลาย
ถามว่า อากุโส ท่านได้บรรลุอุตริมนุสสรธรรมแล้วหรือ เมื่อจะบันลือสีหนาท
ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

เมื่อใด เราได้ฟังธรรมของพระศาสดาผู้ทรง
แสดงอยู่ เมื่อนั้น เราไม่รู้ลึกความสงสัยในพระศาสดา
ผู้รู้ธรรมทั้งปวง ผู้อันใคร ๆ ชนະไม่ได้ ผู้นำหมู่
แกลัวกล้าเป็นอันมาก ประเสริฐสุดกว่าสารถีทั้งหลาย
หรือว่าความสงสัยในมรรคปฏิบัติ ย่อมไม่มีแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยथा ได้แก่ ในกาลใด. พระเถระเรียก
ตัวเองว่า "เรา".

บทว่า **ธมฺม** ได้แก่ธรรม คือ อริยสัจ ๔. บทว่า **อสุโสสี** แปลว่า ฟังแล้ว.

บทว่า **สตฺถุโน** ความว่า ชื่อว่าศาสดา เพราะอรรถว่า ทรงสั่งสอน เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ด้วยประโยชน์ทั้งหลาย มีทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์เป็นต้น.

บทว่า **กฺขํ** แปลว่า ความสงสัย พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่าเป็น สัพพัญญู เพราะอรรถว่า ทรงรู้สังขตธรรมและอสังขตธรรม โดยไม่มีส่วนเหลือ ชื่อว่า **อปฺราจิต** เพราะไม่มีผู้ที่จะทำให้พ่ายแพ้ได้ ไม่ว่าที่ไหน ๆ ชื่อว่า **สตฺถวาห** เพราะอรรถว่า ขนสัตว์จากกัณดาร คือสงสารไปสู่พระนิพพาน. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้.

นับจำเดิมแต่เวลาที่พระศาสดาทรงแสดงธรรม เราได้ฟังคือเข้าไป ทรงจำ ด้วยการเล่าไปตามแห่งโสตทวาร ได้แก่ได้รับจตุสัจธรรม เราไม่มีความสงสัย ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ชื่อว่า ทรงหยั่งรู้พระสัพพัญญุตญาณ โดยไม่มีอะไรขัดขวาง เพราะทรงรู้สมมติธรรมทั้งที่เป็นสังขตะและอสังขตะ โดยไม่มีส่วนเหลือ ด้วยสยัมภูญาณ ชื่อว่า ผู้อันใคร ๆ ชนะไม่ได้ เพราะความเป็นผู้อันมารเหล่านั้นชนะไม่ได้ โดยที่ทรงครอบงำมารแม่ทั้ง ๕ ไว้ได้ และเพราะความเป็นผู้มีจักรคือธรรม อันใคร ๆ กำจัดไม่ได้ในโลกพร้อมทั้ง เทวโลก ชื่อว่าเป็นผู้นำหมู่ เพราะทรงนำเวไนยสัตว์ให้ผ่านพ้นกัณดาร มีโลกกัณดารเป็นต้น ชื่อว่า แก้วกล้าเป็นอันมาก เพราะทรงตัดกำกวมแห่งสงสารอันใหญ่หลวงได้เด็ดขาด ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ คือสูงสุดกว่าสารัตถ์ทั้งหลาย เพราะทรงเป็นที่ฟัง คือทรงฝึกบรูษที่ควรฝึกอันคนอื่นฝึกได้ยาก ได้ด้วยการฝึกที่ดีที่สุด ว่าเป็นพระพุทธเจ้า (จริง) หรือหนอ หรือไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะไม่มีความเคลือบแฝงอย่างอื่นเป็นปัจจัย.

ก็ข้อกังขา คือความสงสัยในอริยมรรคอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงแล้วเห็นปานนั้น และในปฏิปทามีศีลเป็นต้น อันเป็นปฏิปทาที่สมควร
แก่พระอริยมรรคนั้น ว่า จะเป็นธรรมนำสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้จริงหรือไม่หนอ
ดังนี้ ย่อมไม่มี คือไม่มีข้อสงสัย. ก็ในบาทคาถานี้ พึงทราบว่า ด้วยการกล่าว
ถึงความสงสัยในอริยธรรม ก็เป็นอันท่านกล่าวถึงความสงสัยแม้ในพระอริยสงฆ์
ไว้ด้วยแล้วทีเดียว เพราะความเป็นผู้ตั้งอยู่ในมรรคนั้น โดยไม่มีความเป็น
อย่างอื่น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาเมพินิเถรคาถา

๗. ราชเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระราชเถระ

[๒๖๔] ได้ยินว่า พระราชเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เรือนที่บุคคลมุงไม่ดี ฝนย่อมรั่วรดได้ ฉนใด

จิตที่ไม่ได้อบรมแล้ว ราคะย่อมรั่วรดได้ ฉนนั้น.

เรือนที่มุงดีแล้ว ฝนย่อมรั่วรดไม่ได้ ฉนใด จิตที่

อบรมดีแล้ว ราคะย่อมรั่วรดไม่ได้ ฉนนั้น.

อรรถถาราชเถรคาถา

คาถาของท่านพระราชเถระ เริ่มต้นว่า ยถา อคาริ ทูจจนุหิ .

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

ได้ยินมาว่า พระเถระนี้เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในพระนครหงสาวดี ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ บรรลุความเป็นผู้รู้แล้วไปสู่วิหาร เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว นั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง เห็นพระศาสดาทรงแต่งตั้งภิกษุรูปหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งของภิกษุผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณ ปราศรณาดำแหน่งนั้นด้วยตนเอง แล้วบำเพ็ญมหาทาน และได้ทำการบูชาแด่พระศาสดาอย่างโอฬาร เขาตั้งปณิธานไว้อย่างนี้ จุตจากอัทธานั้นแล้ว ตั้งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า วิปัสสี บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว วันหนึ่งเห็นพระศาสดาเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาต มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลมะม่วง มีรสหวาน.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขายังเกิดในเทวโลก กระทำบุญแล้วท่องเที่ยวเวียนไปมาอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในพระนครราชคฤห์ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าแห่งเราทั้งหลาย ได้นามว่า ราชะ เจริญวัยแล้ว อยู่ครองเรือน ในเวลาแก่ตัวลง ถูกลูกเมียลบลู่ไปสู่วิหารด้วยคิดว่า ประโยชน์อะไร ด้วยการอยู่ครองเรือนของเรา เราจักบวชเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นเถระ ขอบรรพชา อันภิกษุผู้เถระเหล่านั้น ห้ามว่าพราหมณ์นี้แก่แล้ว ไม่สามารถจะบำเพ็ญวัตรปฏิบัติได้ จึงไปยังสำนักของพระศาสดา กราบพูลอภัยของตนให้ทรงทราบ อันพระศาสดาทรงตรวจดู

ความสมบูรณ์แห่งอุปนิสัยแล้ว ตรัสสั่งให้พระธรรมเสนาบดี จัดแจงบวชให้
เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัตต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์
ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

เราได้อวยผลมะม่วงกะล่อนทอง แต่พระสัม-
พุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณเหมือนทองคำ ผู้สมควรรับ
เครื่องบูชา กำลังเสด็จดำเนินอยู่ในถนน ในกัปที่ ๕๑
แต่กัปนี้ เราได้อวยผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการอวย
ผลไม้นั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการอวย
ผลไม้. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ๗ ล ๗ คำสอนของ
พระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้งบรรลุพระอรหัตแล้ว เทียววนเวียนไปมาอยู่ในสำนัก
ของพระบรมศาสดา เป็นผู้เลศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้รู้ปฏิภาณ อันเป็นเหตุให้
มีความเข้าใจพระธรรมเทศนาของพระศาสดาอย่างแจ่มแจ้ง แท้จริง พระธรรม
เทศนาใหม่ ๆ ของพระทศพล อาศัยความปรากฏขึ้นแห่งทัญญู ย่อมแจ่มแจ้ง
แก่พระเถระ.

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระ
ราชา เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีปฏิภาณ. วันหนึ่ง พระเถระเมื่อจะ
ชมเชยภาวนา ว่าสัตว์เหล่านี้อันราชาครอบงำได้ เพราะไม่เจริญภาวนา เมื่อ
มีการเจริญภาวนา ราคะก็ครอบงำไม่ได้ ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า

เรือนที่บุคคลมุงไม่ดี ฝนยอมรั่วรดได้ ฉันใด
จิตที่ไม่ได้อบรมแล้ว ราคะยอมรั่วรดได้ ฉันนั้น.
เรือนที่มุงดีแล้ว ฝนยอมรั่วรดไม่ได้ฉันใด จิตที่อบรม
ดีแล้ว ราคะยอมรั่วรดไม่ได้ ฉันนั้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อการ** ได้แก่ เรือนชนิดใดชนิดหนึ่ง.

บทว่า **ทูลุณฺห** ได้แก่ มุงไว้ห่าง ๆ คือเป็นช่องน้อยช่องใหญ่. บทว่า **สมตฺวิษฺมตี** ความว่า ฝนที่ตกย่อมรั่วรดได้.

บทว่า **อภาวิต** ความว่า จิตที่ไม่ได้อบรมแล้ว เพราะเว้นจากภavana เปรียบเหมือนฝนที่รั่วรดเรือนได้.

บทว่า **ราโค สมตฺวิษฺมตี** ความว่า มิใช่ราคะจะรั่วรดได้อย่างเดียวเท่านั้น แม้สรรพกิเลสมี โทสะ โมหะ และมานะเป็นต้น ก็ย่อมรั่วรด จิตเห็นปานนั้นได้เหมือนกัน.

บทว่า **สุภาวิต** ได้แก่ จิตที่อบรมดีแล้ว ด้วยสมถภavana และ วิปัสสนาภavana กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ย่อมไม่สามารถจะรั่วรดจิต เห็นปานนั้นได้ เหมือนเรือนที่มุงดีแล้ว ฝนย่อมรั่วรดไม่ได้ ฉะนั้น.

จบอรรถกถาราชเถรคาถา

๘. สุราธเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสุราธเถระ

[๒๖๕] ได้ยินว่า พระสุราธเถระได้กัณฐิตคานนี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ชาติของเราสิ้นแล้ว คำสอนของพระชินเจ้า เรา
อยู่จบแล้ว ข่าย คือ ทิฏฐิและอวิชา เราละได้แล้ว
ค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพ เราถอนได้แล้ว เราออกบวช
เป็นบรรพชิต เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นเราได้
บรรลุแล้ว ความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง เราก็มิได้บรรลุ
แล้ว.

อรรถกถาสุทธเถรคาถา

คาถาของท่านพระสุทธเถระ เริ่มต้นว่า ชีณา หิ มยหํ ชาติ.

เรื่องราวของท่าน เป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์กระทำไว้แล้ว ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สิ่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิชี บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว วันหนึ่งเห็นพระศาสดา มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลหมากजूว.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาไปบังเกิดในเทวโลก กระทำบุญแล้วท่องเที่ยววนไปเวียนมาอยู่แต่ในสุคติภพเท่านั้น เกิดเป็นน้องชายของพระราชาเถระที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ติดต่อกันเป็นลำดับมา ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า สุทธะ. เมื่อพระราชาเถระผู้เป็นพี่ชายบวชแล้ว แม้ท่านเองก็ออกบวช เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

เราได้เห็นสมเด็จพระโลกนาถ ผู้โชติช่วงเหมือน

ต้นกรรณิการ้ รุ่งเรืองดังพระจันทร์ในวันเพ็ญ และ
เหมือนต้นไม้ประจำทวีปที่โพลงอยู่ เราเลื่อมใส ได้
เอาผลหมากजूวถวาย แต่พระศาสดาผู้เป็นทักษิณย-
บุคคล เป็นวีรบุรุษ ด้วยมือทั้งสองของตน ในกัปที่
๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วย
การถวายผลไม้นั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่ง
การถวายผลไม้ เราเผากิเลสแล้ว ฯ ล ฯ คำสอนของ
พระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระ ครั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล เพื่อแสดงเวลาที่คำสั่งสอนเป็นนิกายนิกธรรม (นำสัตว์ออกจากทุกข์) จึงได้ กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ชาติของเราสิ้นแล้ว คำสอนของพระชินเจ้า เรา
อยู่จบแล้ว ข่ายคือทิวฐิและอวิชา เราละได้แล้ว
ค้นหาเรื่องนำไปสู่ภพ เราถอนได้แล้ว เราออกบวช
เป็นบรรพชิต เพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์นั้นเรา
ได้บรรลุแล้ว ความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง เราก็ได้บรรลุ
แล้ว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขีณา** ความว่า ถึงแล้ว ซึ่งความสิ้นไป คือความสิ้นสุด. บทว่า **ชาติ** ได้แก่ ภพ หรือการบังเกิดในภพ. บทว่า **วุธิต** **ชินศาสน** ความว่า คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **ชินะ** ได้แก่ มรรคพรหมจรรย์ อันเราอยู่แล้ว คืออยู่จบแล้ว. บทว่า **ปหิโน** **ชาลสงขาโต** ความว่า ทิวฐิและอวิชา ที่มีนามอันได้ แล้วว่า **ชาลสังขาตะ** เพราะครอบงำสันดานของสัตว์ และไม่ให้ (โอกาส) เพื่อจะถอนขึ้น อันเราละแล้ว คือถอนขึ้นแล้วด้วยมรรค. บทว่า **ภวนตฺติ** **สมุหตา** ความว่า ค้นหาที่หมายรู้กันว่า นำสัตว์ไปสู่ภพ เพราะนำสัตว์ไปสู่ภพมีกามภพเป็นต้น คือ ยังสัตว์ให้หมุนเป็นไป อันเราเพิกถอนแล้ว. บทว่า **ยทฺตถาย** **ปพฺพชิต** ความว่า เราออกบวช คือออกจากเรือน บรรพชา คือบวช เป็นบรรพชิต เพื่อประโยชน์ใด คือเพื่อผลอันใด.

อธิบายว่า ประโยชน์ คือประโยชน์อย่างยิ่ง กล่าวคือพระนิพพาน และประโยชน์ของตน กล่าวคือพระอรหัต อันเป็นธรรมเครื่องสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งหลาย ต่างโดยโอรัมภาคิยสังโยชน์และอุทัมภาคิยสังโยชน์ทั้งปวง อันเป็นเครื่องพันนาการ อันเราบรรลุแล้วโดยลำดับ คือถึงทัฬหแล้ว.

จบอรรถกถาสุทธเถรคาถา

๕. โคตมเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโคตมเถระ

[๒๖๖] ได้ยินว่า พระโคตมเถระได้กัณฐกถาถาณีนีไว้ อย่างนี้ว่า

มุนีเหล่าใด ย่อมไม่พัวพันในหญิงทั้งหลาย มุนี
เหล่านั้นย่อมนอนหลับเป็นสุข สัจจะที่ได้ยากแสน
ยากในหญิงเหล่าใด หญิงเหล่านั้นอันบุคคลต้องรักษา
ทุกเมื่อแท้ ดูก่อนงาม เราประพาศิพรหมจรรย์ เพื่อ
ฆ่าท่าน บัดนี้เราไม่เป็นหนี้ท่านอีก บัดนี้ เราไปถึง
พระนิพพาน อันเป็นที่บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก.

อรรถกถาถมเถรคาถา

คาถาของท่านพระโคตมเถระ เริ่มต้นว่า **สุขุ สุขุณฺติ**. เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สิ่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า **วิปัสสิ** บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว วันหนึ่งเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลอาโมทะ.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขายังเกิดในเทวโลก กระทำบุญแล้วท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่แต่ในสุคติภพเท่านั้น เกิดในตระกูลพราหมณ์ กรุงราชคฤห์ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า **โคตมะ** ในเวลาที่มีอายุได้ ๗ ขวบ ทำเป็นคนตาพิการเที่ยวขอเงิน ได้ทรัพย์มาพันหนึ่ง เก็บทรัพย์นั้นไว้ในที่ ๆ ปลอดภัย บำเพ็ญพรต ในเวลาที่มีอายุได้ ๑๖-๑๗ ปี ถูกมิตรชั่วแนะนำไปในกามารมณ์ ให้ของมีราคาหนึ่งพันนั้น แก่หญิงขายตัว (อาศัยรูปเลี้ยงชีพ) คนหนึ่ง สูญเสียพรหมจรรย์ และเมื่อหญิงนั้นแสดงอาการคลายกำหนด เพราะเห็นรูปแห่งพรหมจารีของเขา เป็นผู้มึนรูปอดโรยเหนื่อยหน่าย ด้วยการร่วมหลับนอนเพียงคืนเดียวเท่านั้น นึกถึงความสูญเสียพรหมจรรย์ของตน และการเสียทรัพย์ ได้มีวิปฏิสารว่า เรากระทำความผิดไม่ควรแล้ว. พระศาสดาทรงทราบเหตุสมบัติ และความฟุ้งซ่านแห่งจิตของเขา จึงแสดงพระองค์ในที่ใกล้ ๆ เขา. เขาเห็นพระศาสดาแล้ว มีใจเลื่อมใสเข้าไปเฝ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่เขาแล้ว เขาฟังธรรมแล้วได้เป็นผู้มีจิตศรัทธา บวช บรรลุพระอรหัต ในขณะที่ยังหนุ่มเสร็จทีเดียว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราได้ถวายผลอาโมทะ แต่พระสัมพุทธเจ้าผู้มี
พระฉวีวรรณปานดังทองคำ ผู้สมควรรับเครื่องบูชา
กำลังเสด็จดำเนินอยู่ในถนน ในกัปที่ ๕๑ แต่ภัทรกัปนี้
เราได้ถวายผลไม่ได้ในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น
เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯ ล ฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า
เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็สหยาผู้เป็นภคุหัสต์คนหนึ่ง เข้าไปหาพระเถระผู้บรรลุประอรหัต
แล้วยังเวลาให้ล่วงไปด้วยความสุขในฉน ถามว่า อาวุโส ท่านเมื่อบวชได้ทำ
อย่างไรกะทรัพย์ ที่ได้มาเพราะขอเงิน. พระเถระฟังดังนั้นแล้ว ไม่ยอมบอก
ว่า เรากระทำความชื่อนี้ ประกาศโทษในมาตุคาม เมื่อจะพยากรณ์พระ-
อรหัตผล ด้วยการชี้ถึงความที่ตนเป็นผู้มีราคะไปปราศแล้ว กล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า

มุนีเหล่าใด ย่อมไม่พัวพันในหญิงทั้งหลาย
มุนีเหล่านั้น ย่อมนอนหลับเป็นสุข สัจจะที่ได้ยาก
แสนยากในหญิงเหล่าใด หญิงเหล่านั้น อันบุคคลต้อง
รักษาทุกเมื่อแท้ ดูก่อนกาม เราประพฤติพรหมจรรย์
เพื่อฆ่าท่าน บัดนี้ เราไม่เป็นหนี้ท่านอีก บัดนี้ เราไป
ถึงนิพพาน อันเป็นที่บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขํ สุปนฺนํ มุนโย เย อิตฺถิสฺส น
พชฺฌเร ความว่า มุนีเหล่าใด ไม่ผูกพันในหญิงทั้งหลาย ที่เกิดเป็นอารมณ์
หรือเกิดเป็นนิมิต ด้วยเครื่องผูกพันคือราคะ มุนีเหล่านั้นเป็นผู้มีตบะ มี
อินทรีย์อันสำรวมแล้ว ย่อมหลับเป็นสุข คืออยู่เป็นสุข. อธิบายว่า ทุกข์ย่อม
ไม่มีแก่มุนีเหล่านั้น. กีบว่า สุปนฺนํ นี้ เป็นเพียงตัวอย่าง.

บทว่า สทา เว รกฺขิตพฺพาสู ความว่า อันบุคคลพึงรักษา ตลอดกาลทั้งปวง โดยส่วนเดียว. อธิบายว่า หญิงทั้งหลายแม้จะให้อยู่ใน ปราสาทชั้นบนที่ปราศจากบุรุษถึง ๗ ชั้น แม้จะเก็บรักษาไว้ภายใน (ห้อง) ก็ไม่สามารถจะรักษาไว้ได้ เพราะเหตุนั้น หญิงเหล่านั้นจึงเป็นผู้ที่จะต้องเฝ้า รักษาอยู่ตลอดเวลา คุณแม่โคตัวกินข้าวกล้าเป็นอาหารฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง หญิงเหล่านั้น ต้องเฝ้ารักษาตลอดเวลา เพราะความเป็นหญิงนอกใจสามี ด้วยการเพิ่มให้ผ้าและเครื่องประดับเป็นต้น เพราะความเป็นหญิงหลายใจ. หรือ ชื่อว่า ต้องเฝ้ารักษา เพราะความเป็นหญิงที่ต้องคอยถนอมน้ำใจ โดยการ ปกปิดสภาพแห่งร่างกาย ด้วยระเบียบและของหอมเป็นต้น.

บทว่า ยาสฺ สจฺจํ สฺสทฺถลลภํ ความว่า คำสัจย์ไม่สามารถเพื่อจะ หาได้ในหญิงเหล่าใด อธิบายว่า ธรรมดาหญิงทั้งหลาย จะเข้าไปสู่กองไฟก็ได้ จะดื่มยาพิษก็ได้ จะนำศาสตรามาก็ได้ จะผูกคอตายก็ได้ แต่ไม่สามารถจะตั้ง อยู่ในสัจจะได้ เพราะฉะนั้น พระเถระจึงแสดงความว่า มุนีทั้งหลาย เว้นหญิง เห็นปานนี้ แล้วดำรงอยู่ ย่อมเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสุขหนอ ดังนี้.

มุนีทั้งหลาย ยังผูกพันอยู่แม้ในหญิงทั้งหลายเห็นปานนี้ เพราะยัง ละกามใดไม่ได้ บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงถึงความที่แห่งกามนั้น อันตน ละได้แล้วด้วยดี และความเป็นผู้ไม่มีความปรารถนาโดยส่วนเดียว จงกล่าว คาถาที่ ๒ ไว้.

บทว่า วธฺ จริมฺห เต กามา ความว่า คู่ก่อนกามผู้เจริญ เรา ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อมาท่าน คือ ประพฤติอนรอกโดยส่วนเดียว ด้วย อริยมรรค. ปาฐะว่า เอวฺ จริมฺหเส ดังนี้ก็มี. ความที่ว่า เราได้ประพฤติ มรรคพรหมจรรย์เพื่อมา คือเพื่อประหาร.

บทว่า **อนนา ทานิ เต มย** ความว่า **ดูก่อนกาม บัดนี้** คือ
จำเดิมแต่เวลาที่เราได้บรรลุพระอรหัต เราไม่เป็นหนี้ท่าน คือเราไม่แบกหนี้
ของท่าน (ต่อไป). อธิบายว่า ผู้ที่ยังไม่ปราศจากราคะ ย่อมเป็นจุดแบกหนี้
ของกามไว้ เพราะยังเป็นไปในอำนาจของราคะ ส่วนผู้ที่ปราศจากราคะ ก้าว
ล่วงกามนั้นได้แล้ว ประกอบไปด้วยความเป็นอิสระแห่งจิตใจอย่างสูง เพราะ
เหตุที่ไม่ได้เป็นหนี้มันแล เราจึงชื่อว่า ไปถึงพระนิพพาน อันเป็นที่ ๆ บุคคล
ไปแล้วไม่เศร้าโศก ได้แก่ไม่ต้องเศร้าโศก เพราะไม่มีเหตุแห่งความโศกเศร้า
โดยประการทั้งปวง อันมีการไปในพระนิพพานเป็นเหตุ. อธิบายว่า **บัดนี้**
เราถึง คือ ถึงโดยลำดับ ซึ่งอนุภาติเสสนิพพานนั้นมันแล.

จบอรรถกถาโคตมเถรคาถา

๑๐. วสภเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวสภเถระ

[๒๖๗] ได้ยินว่า พระวสภเถระได้ภายิตถาคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

บุคคลผู้ดวงโลก ย่อมฆ่าตนก่อน ภายหลังจึงฆ่า
ผู้อื่น. **บุคคลผู้ดวงโลกนั้น** ย่อมฆ่าตนได้ง่ายดาย
เหมือนนายพรานนกที่หาอุบายฆ่านก และทำตนให้ได้
รับความทุกข์ในอบายภูมิ ฉะนั้น **บุคคลผู้ดวงโลกนั้น**
ไม่ใช่พราหมณ์ เพียงแต่มีเพศเหมือนพราหมณ์ ใน
ภายนอกเท่านั้น เพราะพราหมณ์มีเพศอยู่ภายใน
บาปกรรมทั้งหลายมีในบุคคลใด **บุคคลนั้นเป็นคนดำ** ๑
ดูก่อนท้าวสุทัสมดี ขอพระองค์จงทราบอย่างนี้.

จบวรรคที่ ๑

อรรถกถาสกเถรคาถา

คาถาของท่านพระวสสเถระ เริ่มต้นว่า ปุพฺเพ หนฺติ อุตฺตํ .

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์กระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สิ่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในโลกที่ว่างจากพระพุทธเจ้า (สุญญกัป) เจริญวัยแล้ว ถึงความสำเร็จในวิชาและศิลปะของพราหมณ์ทั้งหลาย ละการอยู่ครองเรือนบวชเป็นดาบส เพราะเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ โน้มไปในเนกขัมมะ สร้างอาศรมอยู่ที่ภูเขา ชื่อว่า สมัคคะ ไม่ไกลป่าหิมพานต์ ยังฆานและอภิญาให้เกิดแล้ว ให้โอวาทและอนุศาสน์แก่ดาบสทั้งหลายอยู่ วันหนึ่ง คิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ เราเองเป็นผู้อันดาบสเหล่านี้ สักการะ เคารพบูชาแล้วอยู่ แต่ยังหาผู้ที่เราควรบูชาไม่ได้ การอยู่โดยไม่มีครูผู้ควรเคารพนี้ เป็นทุกข์ในโลก.

ก็รันทดอย่างนี้แล้ว ระลึกถึงบูชาและสักการะ อันตนกระทำแล้ว ในเจดีย์ ของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ทั้งหลาย เพราะความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ อันกระทำไว้แล้ว ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ว่า ไฉนหนอแล เราพึงทอพระเจดีย์ทราย อุทิศพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ แล้วทำการบูชา ดังนี้ เป็นผู้ร่ำเรียนดีแล้ว เนรมิตพระสถูปทราย สำเร็จด้วยทอง ด้วยฤทธิ์ กระทำการบูชาทุก ๆ วัน ด้วยดอกไม้ประมาณ ๓,๐๐๐ อันสำเร็จด้วยทองเป็นต้น กระทำบุญจนตลอดอายุ แล้วบังเกิดในพรหมโลก.

เขาดำรงอยู่แม้ในพรหมโลกนั้น จนตลอดอายุแล้ว จุตติจากพรหมโลกนั้น บังเกิดในดาวดึงส์ ท่องเที่ยววนไปมาอยู่ในเทวคาและมนุษย์ทั้งหลาย

เกิดในตระกูลเจ้าลิจฉวี ในกรุงเวสาลี ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า วสกะ เจริญวัยแล้ว เห็นพุทธานุภาพ ในคราวเสด็จไปพระนครไพศาลี ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เป็นผู้มีจิตศรัทธาบวชแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัต ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในที่ไมไกลภูเขามิวันต์ มีภูเขาลูกหนึ่ง ชื่อ

สมัคคะ เราได้ทำอาศรม สร้างบรรณศาลาไว้ที่ภูเขา

นั้น เราเป็นขฤลผู้มีตบะใหญ่ มีนามว่า นารทะ ศิษย์

สี่หมื่นคนบำรุงเรา ครั้งนั้น เราเป็นผู้หลักออกเรือนอยู่

คิดอย่างนี้ว่า มหาชนบูชาเรา เราไม่บูชาอะไร ๆ เลย

ผู้ที่จะกล่าวสั่งสอนเราก็น่าไม่มี ใคร ๆ ที่จะตักเตือนเรา

ก็น่าไม่มี เราไม่มีอาจารย์และอุปัชฌาย์ อยู่ในป่า ศิษย์

ผู้รักดีพุงบำรุงใจครูทั้งรู้ได้ อาจารย์เช่นนั้นของเรา

ไม่มี การอยู่ในป่าจึงไม่มีประโยชน์ สิ่งที่ควรบูชา

เราควรแสวงหา สิ่งที่ควรเคารพ ก็ควรแสวงหาเหมือน

กัน เราจักชื่อว่า เป็นผู้ที่มีที่พึ่งพำนักอยู่ ใครๆ จักไม่

เราได้ ในที่ไมไกลอาศรมของเรา มีแม่น้ำซึ่งมี

ชายหาด มีทำนบารบเรียบ น้ำรินรมย์ใจ เคลื่อนกล่น

ไปด้วยทรายที่ขาวสะอาด ครั้งนั้น เราได้ไปยังแม่น้ำ

ชื่อ อเมริกา กอบโกยเอาทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ทราย

พระสถูปของพระสัมพุทธเจ้า ผู้ทำที่สุดภพ เป็นมุนี

ที่ได้มีแล้วเป็นเช่นนี้ เราได้ทำพระสถูปนั้นให้เป็น

นิมิต เราก่อพระสถูปที่หาดทรายแล้วปิดทอง แล้วเอา

ดอกกระดังทอง ๓,๐๐๐ ดอกมานูชา เราเป็นผู้มีความ
อิมใจ ประนมกรอัญชลี นมัสการทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า
ไหว้พระเจดีย์ทราย เหมือนถวายบังคมพระสัมพุทธเจ้า
ในที่เฉพาะพระพักตร์ ฉะนั้น ในเวลาที่กิเลสและความ
ตริก เกี่ยวด้วยกามเกิดขึ้น เราย่อมนึกถึง เฟงดูสตูป
ที่ได้ทำไว้ เราอาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้นำสัตว์
ออกจากที่กัณดาร ผู้นำชั้นพิเศษตักเตือนตนว่า ท่าน
ควรระวังกิเลสไว้ ดูก่อนท่านผู้บริสุทธิ การยังกิเลส
ให้เกิดขึ้นไม่สมควรแก่ท่าน ครั้งนั้น เมื่อเราคำนึงถึง
พระสตูป ย่อมเกิดความเคารพขึ้นพร้อมกัน เราบร-
เทาวิคที่น่าเกลียดเสียได้ เปรียบเหมือนช้างตัว
ประเสริฐ ถูกเครื่องแทงหูเบียดเบียน ฉะนั้น เรา
ประพฤต้อยู่นี้ ได้ถูกพระยามัจจุราชย่ำยี เราทำ
กาลกิริยา ณ ที่นั้นแล้ว ได้ไปยังพรหมโลก เราอยู่ใน
พรหมโลกนั้นตราบเท่าหมดอายุ แล้วมาบังเกิดใน
ไตรทิพย์ ได้เป็นจอมเทวดาเสวยราชสมบัติในเทวโลก
๘๐ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๐๐ ครั้ง และได้
เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบุลย์ โดยคณานับมิได้
เราได้สวयผลของดอกกระดังทองเหล่านั้น ดอก
กระดังทอง ๒๒,๐๐๐ ดอก แวดล้อมเราทุกภพ เพราะ
เราเป็นผู้บำเรอพระสตูป ผู้ละเอียดง่อมไม่ติด
ที่ตัวเรา เหนือไม่ไหล เรามีรัศมีชานออกจากตัว โอ
พระสตูปเราได้สร้างไว้ดีแล้ว แม่น้ำอเมริกา เราได้

เห็นดีแล้ว เราได้บรรลุบทอันไม่หวั่นไหว ก็เพราะ
ได้ก่อบรรลุปรารถยา อันสัตว์ผู้ปรารถนาจะกระทำ
กุศล ควรยึดเอาสิ่งที่เป็นสาระ ไม่ใช่เป็นด้วยเขต
หรือไม่ใช่เขต ความปฏิบัตินั้นเองให้สำเร็จ บุรุษผู้มี
กำลัง มีความอุตสาหะที่จะข้ามทะเลหลวง พึงถือเอา
ท่อนไม้เล็ก วิ่งไปสู่ทะเลหลวงด้วยคิดว่า เราอาศัย
ท่อนไม้นี้ จักข้ามทะเลหลวงไปได้ นครนพิงข้ามทะเล
หลวงไปด้วยความเพียรอุตสาหะ แม้นั้นใด เราก็นั้นนั้น
เหมือนกัน อาศัยธรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ได้ทำไว้แล้ว
จึงได้ข้ามพ้นสงสารไปได้ เมื่อถึงภพสุดท้าย เราอัน
กุศลมูลตักเตือนแล้ว เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล
ที่มั่งคั่ง ในพระนครสาวัตถี มารดาบิดาของเราเป็น
คนมีศรัทธา นับถือพระพุทธเจ้า ท่านทั้งสองนี้เป็นผู้
เห็นธรรม ฟังธรรม ประพฤติตามคำสอน ท่านทั้งสอง
ถือเอาผ้าลาดสีขาบ มีเนื้ออ่อนมากที่ต้นโพธิ มาทำ
พระสถูปทอง นมัสการในที่เฉพาะพระพักตร์ แห่ง
พระศากยบุตร ทุกค่ำเช้าในวันอุโบสถ ท่านทั้งสอง
นำเอาพระสถูปทองออก กล่าวสรรเสริญคุณพระ-
พุทธเจ้า ยับยั้งอยู่ตลอด ๓ ยาม เราได้เห็นพระสถูป
เสมอ จึงระลึกถึงเจตีย์ทรายขึ้นได้ นั่งบนอาสนะเดียว
ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว เราแสวงหาพระพุทธเจ้าผู้
เป็นปราชญ์นั้นอยู่ ได้เห็นพระธรรมเสนาบดี จึงออก
จากเรือนบรรพชาในสำนักของท่าน เราได้บรรลุพระ

อรหัตต์แต่อายุ ๗ ขวบ พระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาจักขุ
ทรงทราบถึงคุณวิเศษของเรา จึงให้เราอุปสมบท เรา
มีการกระทำอันบริบูรณ์ดีแล้ว แต่ยังเป็นทารกอยู่
ทีเดียว ทุกวันนี้กิจที่ควรทำในศาสนาของพระศากย-
บุตร เราทำเสร็จแล้ว ข้าแต่พระฤๅษีผู้มีความเพียร
ใหญ่ สวากของพระองค์เป็นผู้ล่วงพ้นเวรภัยทุกอย่าง
ล่วงพ้นความเกี่ยวข้องทั้งปวง นี่เป็นผลแห่งพระ-
สตุปทอง. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของ
พระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้งบรรลुพระอรหัตต์แล้ว เมื่อจะทำการอนุเคราะห์ทายก
จึงไม่ห้ามปัจจัยทั้งหลายที่ทายกเหล่านั้นนำมาถวาย บริโภคปัจจัยตามที่ได้มา
แล้วเท่านั้น. ผู้ที่ยังเป็นปุถุชนสำคัญท่านว่า พระเถระนี้ เป็นผู้มักมากไปด้วย
การบำรุงบำเรอร่างกาย ไม่รักษาสภาพจิต จึงพากันดูหมิ่น.

พระเถระอยู่อย่างไม่คำนึงถึงการดูหมิ่นนั้นเลย ก็ในที่ที่ไม่ไกล ที่
พระเถระอยู่ มีภิกษุผู้โกหกรูปหนึ่ง เป็นผู้มีความปรารถนาลามก แสดงตน
เหมือนเป็นผู้มีความปรารถนาลมก เหมือนเป็นผู้สันโดษ เทียบดวงโลกอยู่.
มหาชนพากันยกย่องภิกษุรูปนั้น เหมือนอย่างพระอรหันต์. ลำดับนั้น ท้าว
สักกะผู้เป็นจอมเทพ ทรงทราบพฤติกรรมนั้นของเธอแล้ว จึงเข้าไปหา
พระเถระ แล้วถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุผู้โกหก กระทำกรรมชื่อไร ?
พระเถระเมื่อจะตำหนิความปรารถนาลามก จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

บุคคลผู้ลวงโลก ย่อมฆ่าตนก่อน ภายหลังจึง
ฆ่าผู้อื่น บุคคลผู้ลวงโลกนั้น ย่อมฆ่าตนได้ง่ายดาย
เหมือนนายพรานนก ที่หาอุบายฆ่านก และทำตนให้

ได้รับความทุกข์ในอบายภูมิ ฉะนั้น บุคคลผู้ดวงโลก
นั้นไม่ใช่พราหมณ์ เพียงแต่มีเพศเหมือนพราหมณ์ใน
ภายนอกเท่านั้น เพราะพราหมณ์มีเพศอยู่ภายใน บาป
กรรมทั้งหลาย มีในบุคคลใด บุคคลนั้น เป็นคนดำ
ดูก่อนทำสุขัมบัติ ของทรงทราบอย่างนี้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุพฺเพ หนติ อุตฺตานิ ความว่า
บุคคลผู้โง่ทึบ เพื่อดวงโลก ด้วยประพจน์เป็นคนโง่ทึบของตน ชื่อว่า ย่อม
ฆ่าตน ด้วยกรรมอันลามก มีความเป็นผู้ปรารถนาลามกเป็นต้น ก่อนทีเดียว
คือยังส่วนแห่งความดีของตนให้พินาศไป.

บทว่า ปจฺจนา หนติ โส ปเร ความว่า บุคคลผู้โง่ทึบนั้น ฆ่า
ตนเอง โดยนัยดังกล่าวแล้ว ก่อนเป็นปฐม ต่อมาภายหลังจึงฆ่าคนทั้งหลาย
ผู้สรรเสริญตนว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก เป็นพระอรិยะ ดังนี้ แล้วกระทำ
สักการะ คือทำสักการะที่เขาถวายตน ให้ไม่มีผลมาก ให้พินาศไป โดยการ
พินาศแห่งปัจจัย. พระเถระเมื่อจะแสดงว่า แม้ในการฆ่าทั้งสองอย่าง ของคน
โง่ทึบจะมีอยู่ แต่ ข้อแปลกในการฆ่าตนมีดังนี้ จึงกล่าวว่า สหติ หนติ
อุตฺตานิ (บุคคลผู้ดวงโลกนั้นย่อมฆ่าตนได้ง่ายดาย).

คนโง่ทึบนั้น เมื่อฆ่าตน ย่อมฆ่าคือทำให้พินาศได้ง่ายดาย. ถามว่า
เหมือนอะไร? ตอบว่า เหมือนนายพรานนกที่หาอุบายฆ่านกฉะนั้น. นกต่อ
ชื่อว่า วีตฺ โส. ด้วยนกต่อนั้น.

บทว่า **ปกฺกิมมา** ได้แก่ นายพรานนก. เปรียบเหมือนนายพรานนก
ลวงนกเหล่านี้ไปฆ่าด้วยนกต่อนั้น ชื่อว่า ย่อมฆ่าตนแม่ในโลกนี้ เพราะเป็น
กรรมที่ท่านผู้รู้ดำเนิน และเป็นกรรมที่มีโทษเป็นสภาพเป็นต้น ส่วนในสัมปราย
ภพ ชื่อว่า ย่อมฆ่าตนด้วยความมืดมน มัวหมองของทุกคติทีเดียว แต่ในภาย
หลัง ก็ไม่สามารถจะฆ่าตนเหล่านั้นได้อีก ฉะนั้น คนโกหกก็ฉนั้น ลวงโลก
ด้วยความเป็นคนโกหก ชื่อว่า ย่อมฆ่าตนเองแม่ในโลกนี้ เพราะวิปฏิสาร
และถูกดำเนินจากวิญญูเป็นต้น. แม่ในปรโลก ก็ชื่อว่าฆ่าตน เพราะความมืด
มน มัวหมองของทุกคติ ไซ้แต่เท่านั้น ยังชื่อว่า ทำทายกผู้ถวายปัจจัยเหล่านั้น
ให้ถึงทุกข์ในอบาย อีกด้วย.

อีกประการหนึ่ง คนโกหก ท่านกล่าวว่า ย่อมฆ่าทายก เพราะกระทำ
ทักษิณาไม่ให้มีผลมากเท่านั้น ไม่ใช่เพราะกระทำทักษิณาทานไม่ให้มีผล.
สมจริงดังพระดำรัส ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ทักษิณาทานที่ให้แก่
มนุษย์ทุกศีล พึงหวังผลได้พันเท่า ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวว่า
บุคคลผู้ลวงโลกนั้น ย่อมฆ่าตนได้ง่ายดาย.

พระเถระเมื่อจะแสดงว่า บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอัทธภาพ เพียงทำให้สะอาด
ในภายนอกอย่างนี้ หาชื่อว่า เป็นผู้บริสุทธิ์ไม่ แต่จะชื่อว่า เป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะ
ความสะอาดในภายในเท่านั้น ดังนี้ จึงกล่าวคาถาที่สองว่า **น พฺราหฺมโณ**
เป็นต้น. คาถาที่ ๒ นั้นมีอธิบายว่า บุคคลหาชื่อว่า เป็นพราหมณ์ เพราะ
เหตุ เพียงสมบัติภายนอก มีการวางท่า (วางมาด) เป็นต้นไม่. ก็วัณณะ
ศัพท์ในคาถานี้ มีสมบัติเป็นอรรถ (หมายความถึงสมบัติ). ก็บุคคลย่อมชื่อว่า
เป็นพราหมณ์ เพราะสมบัติมีศีลเป็นต้นในภายใน โดยกระทำอธิบายว่า บุคคล
ผู้มีบาปอันลอยแล้ว ชื่อว่า พราหมณ์ ดังนี้.

ดูก่อนท่านสุขัมบดี ผู้เป็นจอมเทวัญ เพราะฉะนั้น ท่านจงรู้เถิดว่า
บาปคือกรรมอันลามกทั้งหลาย มีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นชื่อว่าคนดำ คือเป็นคน
เลวทรามโดยส่วนเดียว ดังนี้. ท้าวสักกะฟังดังนั้นแล้ว ทรงคุกคามภิกษุผู้
โกหกแล้วโอวาทว่า ท่านจงประพฤติธรรม ดังนี้แล้ว เสด็จกลับพิภพของ
พระองค์.

จบอรรถกถาวสภเถรคาถา

จบวรรคพรรณนาที่ ๑

ในอรรถกถา เถรคาถา ชื่อว่า ปรมัตถทีปนี

ในวรรคนี้ รวมพระเถระได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระอุตรเถระ ๒. พระปิณฑโฆลภารทวาชเถระ ๓. พระวัล-
- ลียเถระ ๔. พระคังคาตีรียเถระ ๕. พระอชินเถระ ๖. พระเมพชินเถระ
๗. พระราชเถระ ๘. พระสุราชเถระ ๙. พระโคตมเถระ ๑๐. พระวสภ-
- เถระ ถ้วนมีมหิทธิฤทธิ์ และอรรถกถา.

เถรคาถา เอกนิบาต วรรคที่ ๒

๑. มหาจุนทเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมหาจุนเถระ

[๒๖๘] ได้ยินว่า พระมหาจุนทเถระได้ภายิตคานี้ไว้ อย่างนี้ว่า
การฟังดี เป็นเหตุให้การฟังเจริญ การฟังเป็น
เหตุให้เจริญปัญญา บุคคลจะรู้ประโยชน์ก็เพราะปัญญา
ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้ว ย่อมนำสุขมาให้ ภิกษุควรชอง
เสพเสนาสนะ อันสัจด์ ควรประพฤติธรรมอันเป็นเหตุ
ให้จิตหลุดพ้นจากสังโยชน์ ถ้ายังไม่ได้ประสบความสำเร็จ
ยินดี ในเสนาสนะอันสัจด์และธรรมนั้น ก็ควรเป็นผู้
มีสติรักษาตน อยู่ในหมู่สงฆ์.

วรรคพรรณนาที่ ๒

อรรถกถามหาจุนทเถรคาถา

คาถาของท่านพระมหาจุนทเถระ เริ่มต้นว่า สุตตฺสูตา. เรื่องราว
ของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอธิการอันกระทำไว้แล้ว ในพระพุทธเจ้า
องค์ก่อน ๆ สังสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ บังเกิดในตระกูลช่างหม้อ ในกาลของ

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า วิปัสสี บรรลุนิติภาวะแล้ว เลี้ยงชีพด้วยงานของนายช่างหม้อ วันหนึ่งเห็นพระศาสดาแล้ว มีใจเลื่อมใส ทำบาตรดินลูกหนึ่ง ตกแต่งเป็นอย่างดี ถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดเป็นบุตรของนางรูปสารีพราหมณ์ เป็นน้องชายคนเล็ก ของพระเถระชื่อว่า สารีบุตร ในนาลกคาม แคว้นมคธ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า จุนทะ. เขาเจริญวัยแล้ว บวชตามพระธรรมเสนาบดี อาศัยพระธรรมเสนาบดี เริ่มตั้งวิปัสสนา เพียรพยายามอยู่ ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

ข้าพระองค์ เป็นช่างหม้ออยู่ในหงสาวดี ได้เห็น
พระพุทธรเจ้า ผู้ปราศจากกิเลสฐิติ มีโอชะอันข้ามได้
แล้ว ไม่มีอาสวะ ข้าพระองค์ได้ถวายบาตรดินที่ทำ
ดีแล้ว แต่พระพุทธรเจ้า ผู้ประเสริฐสุด ครั้นถวายบาตร
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรง คงที่แล้ว เมื่อข้าพระองค์
เกิดในภพ ย่อมได้ภวณะทอง และงานที่ทำด้วยเงิน
ทำด้วยทอง และทำด้วยแก้วมณี ข้าพระองค์บริโภค
ในถาด นี่เป็นผลแห่งบุญกรรม ข้าพระองค์เป็นผู้เลิศ
กว่าชนทั้งหลายโดยยศ พี่ชแม่มมีน้อย แต่หว่านลงใน
นาดี เมื่อฝนยังท้อธารให้ตกลงทั่ว โดยชอบ ผลย่อม
ยังชวานาให้ยินดีได้ฉันใด การถวายบาตรนี้ก็ฉันนั้น
ข้าพระองค์ได้หว่านลงในพุทธเขต เมื่อท้อธารคือปีติ
ตกลงอยู่ ผลจักทำข้าพระองค์ให้ยินดี เขตคือหมู่และ
คณะมีประมาณเท่าใด ที่จะให้ความสุขแก่สรรพสัตว์

เสมอด้วยพุทธเขตไม่มีเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบุรุษ

อาชาไนย ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นอุดมบุรุษ ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่
พระองค์ ข้าพระองค์บรรลุปธานไม่หวั่นไหว ก็
เพราะได้ถวายบาตรใบหนึ่ง ในกัปที่ ๕๑ แต่ภัทรกัป
นี้ ข้าพระองค์ได้ถวายบาตรใบในกาลนั้น ด้วยการ
ถวายบาตรนั้น ข้าพระองค์ไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผล
แห่งการถวายบาตร. ข้าพระองค์เผาภิเษกทั้งหลายแล้ว
 ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพระองค์ กระทำ
สำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระเป็นผู้มีภิกษุญา ๖ แล้ว เมื่อจะสรรเสริญอุปนิสัยของครู
และการอยู่อย่างวิเวก อันเป็นเหตุแห่งสมบัติที่ตนได้แล้ว ได้กล่าวคาถา ๒
คาถา ความว่า

การฟังดีเป็นเหตุให้ฟังเจริญ การฟังเป็นเหตุให้
เจริญปัญญา บุคคลจะรู้ประโยชน์ ก็เพราะปัญญา
ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้ว ย่อมนำสุขมาให้ ภิกษุควร
ช่องเสพเสนาสนะอันสงบ ควรประพฤติธรรมอันเป็น
เหตุให้จิตหลุดพ้นจากสังโยชน์ ถ้ายังไม่ได้ประสบ
ความยินดีในเสนาสนะอันสงบ และธรรมนั้น ก็ควร
เป็นผู้มีสติ รักษาตนอยู่ในหมู่สงฆ์ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุตสุตา ได้แก่ ความปรารถนาเพื่อ
จะฟังสุตะทั้งปวง ที่ควรแก่การฟัง แม้ความอยู่ร่วมกับครู ก็ชื่อว่า สุตสุตา
อธิบายว่า อันกุลบุตรผู้ปรารถนาจะฟัง ข้อความที่มีประโยชน์ ต่างด้วยทิฐฐ-

ธรรมิกถดลประโยชน์เป็นต้น เข้าไปหากัลยาณมิตร เข้าไปนั่งใกล้ ด้วยการกระทำวัตร ในเวลาใด ยังกัลยาณมิตรเหล่านั้น ให้มีจิตโปรดปราน ด้วยการเข้าไปนั่งใกล้ ย่อมมีความประสงค์จะเข้าไปนั่งใกล้ ๆ กัลยาณมิตรบางคน ครั้นกุลบุตรเข้าถึงตัว เข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตรเหล่านั้นแล้ว ฟังเสียงโศดลงสดับ ด้วยความปรารถนาเพื่อจะฟัง เพราะเหตุนั้น แม้การอยู่ร่วมกับครู ท่านจึงกล่าวว่า **สุตฺตฺสา** (การฟังดี) เพราะเป็นต้นเหตุแห่งการฟังด้วยดี ก็การฟังดีนี้ นั่น ชื่อว่า **สุตฺวทุสนิ** เพราะเป็นเหตุให้สุตะ อันปฏิบัติด้วยสังกัจฉกิจสมบูรณ์เป็นต้น เจริญคือองกาม แก่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยการฟังนั้น. อธิบายว่า ทำให้เป็นพหูสูต.

บทว่า **สุตฺ ปญฺญา วทุสนิ** ความว่า พากุสัจจะนั้นใดที่ท่านกล่าวไว้ โดยนัยมีอาทิว่า เป็นผู้ทรงสุตะ เป็นผู้สั่งสมสุตะที่ดี ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ มีสุตะ คือ **สุตตะ** **เคยยะ** **เวยยากรณ์** มาก ดังนี้ก็ดี พากุสัจจะนั้น ย่อมยังปัญญาอันเป็นเหตุให้ละความชั่ว บรรลุถึงความดีให้เจริญ เพราะเหตุนั้น สุตะจึงชื่อว่า ยังปัญญาให้เจริญ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **คฺวํ** ก่อนภิกษุทั้งหลาย **อริยสาวก**ผู้มีสุตะเป็นอาวุธแล ย่อมละอกุศลได้ ย่อมยังกุศลให้เจริญได้ ย่อมละธรรมที่มีโทษ ย่อมยังธรรมที่ไม่มีโทษให้เจริญ ย่อมบริหารตนให้บริสุทธิ์ ดังนี้.

บทว่า **ปญฺญา อตฺถิ ปชานาติ** ความว่า บุคคลผู้เป็นพหูสูต ตั้งอยู่ในสุตมยญาณ (ญาณอันสำเร็จด้วยการฟัง) แล้ว ปฏิบัติอยู่ซึ่งข้อปฏิบัติ นั้น ย่อมรู้และแทงตลอดอรรถ อันต่างด้วยโลกิยะและโลกุตระ จำแนกออกเป็นทิฏฐธรรมเป็นต้น และจำแนกออกโดยอริยสัง มีทุกขสังเป็นต้น ด้วยการสอบสวนข้อความตามที่ได้ฟังมา และด้วยภาวนาคือการเข้าไปเพ่งธรรม. สมดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **บุคคล**รู้เหตุ รู้ผล ของสุตะตามที่ได้

เรียนมาแล้ว ย่อมปฏิบัติธรรมโดยสมควรแก่ธรรม ดังนี้. และตรัสว่า บุคคล
ย่อมพิจารณาอรรถแห่งธรรมที่ตนทรงไว้แล้ว เมื่อพิจารณาอรรถอยู่ ธรรม
ทั้งหลายย่อมควรซึ่งการเพ่ง เมื่อธรรมควรซึ่งการเพ่งมีอยู่ ฉันทะย่อมเกิด
ผู้ที่มีฉันทะเกิดแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมพิจารณา ครั้น
พิจารณาแล้ว ย่อมตั้งความเพียร ผู้ที่มีความเพียร ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่ง
ปรมัตถ์ด้วยกาย และเห็นแจ้งแทงตลอดซึ่งปรมัตถ์นั้นด้วยปัญญา.

บทว่า **ธาทอตุโธ สุขาวโห** ความว่า ประโยชน์มีทิฏฐธรรม-
กัตถประโยชน์เป็นต้น ก็ดี ประโยชน์ในทุกขสังเป็นต้น ก็ดี ตามที่กล่าวแล้ว
ที่ตนรู้แล้ว คือบรรลุแล้วตามความเป็นจริง ย่อมนำมา คือให้สำเร็จความสุข
ต่างโดยโลกียสุข และโลกุตระสุข.

ประโยชน์ย่อมไม่มี แก่ผู้ที่มีปัญญาภวานาตามทีตนทรงไว้ ด้วยเหตุ
เพียงการฟังอย่างเดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระเถระเมื่อจะแสดงถึงวิธีปฏิบัติ
แห่งภวานาปัญญานั้น จึงกล่าวว่า ภิกษุควรช้องเสพเสนาสนะอันสังัด ควร
ประพฤติธรรมอันเป็นเหตุให้จิตหลุดจากสังโยชน์.

ในบรรดาบทเหล่านั้น พระเถระกล่าวถึงกายวิเวก ด้วยบทว่า **เสเวถ**
ปนฺตานิ เสนาสนานิ. ก็ด้วยบทนั้น กายวิเวกก็คือการอยู่อย่างสังัด ของ
ผู้ที่ควรแก่วิเวกนั่นเอง เพราะการละสังโยชน์จะกล่าวถึงต่อไป (ข้างหน้า)
เพราะฉะนั้น สังขารมีศีลสังขารเป็นต้น ฟังทราบว่าเป็นสำเร็จแล้วโดยไม่ได้กล่าว
ไว้ในคาถานี้.

บทว่า **จเรยฺย ตํ โยชนวิปฺปโมกฺขํ** ความว่า จิตย่อมหลุดพ้นจาก
สังโยชน์ได้โดยประการใด ภิกษุพึงประพฤติ คือ ฟังปฏิบัติวิปัสสนาภวานา
และมรรคภวานา โดยประการนั้น.

บทว่า สเจ รตี นาธิคจูเจยฺย ตตฺถ ความว่า ภิกษุยังไม่ประสบ
ความยินดี ในเสนาสนะอันสงัด และในธรรมคือกุศลอันยิ่งเหล่านั้น คือไม่
ประสบความยินดียิ่ง เพราะไม่ได้คุณพิเศษ ติดต่อกันลำดับไป พึงเป็นผู้มีตน
อันรักษาแล้ว คือมีจิตอันรักษาแล้ว โดยกำหนดกรรมฐาน พึงเป็นผู้มีสติอยู่
ด้วยการเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งสติเป็นเครื่องรักษาในทวารทั้ง ๖ ในสงฆ์ คือ ในหมู่
แห่งภิกษุ. และเมื่อเธออยู่อย่างนี้ พึงชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นจากสังโยชน์โดยแท้.

จบอรรถกถาหาจุนทเถรคาถา

๒. โขติทาสเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโขติทาสเถระ

[๒๖๕] ได้ยินว่า พระโขติทาสเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ชนเหล่าใดแล พยายามในทางร้ายกาจ ย่อม
เบียดเบียนมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยการกระทำอันเจ็ดด้วย
ความผลุนพลันก็ดี ด้วยการกระทำ มีความประสงค์
ต่างๆ กิติ ชนเหล่านั้นกระทำทุกข์ ให้แก่ผู้อื่นฉันใด
แม้ผู้อื่นก็ย่อมทำทุกข์ให้แก่ชนเหล่านั้น ฉะนั้น เพราะ
นรชนกระทำความใดไว้ ดีหรือชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้
รับผลแห่งกรรมที่ตนทำไว้นั้น โดยแท้.

อรรถกถาโชติทาสเถรคาถา

คาถาของท่านพระโชติทาสเถระ เริ่มต้นว่า โย โข เต. เรื่องราว
ของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์
ก่อน ๆ สิ่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ บังเกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิขี บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง เห็น
พระศาสดาเสด็จไปบิณฑบาต มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายผลมะลิ.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาต้องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
เป็นบุตรของพราหมณ์ ผู้สมบูรณ์ด้วยสมบัติ ในปาหิยัตถชนบท ในพุทธปร
บาทกาลนี้ ได้มีนามว่า โชติทาสะ. เขาบรรลุนิติภาวะแล้ว อยู่ครอบครอง
เรือน วันหนึ่ง เห็นพระมหากัสสปเถระ เที่ยวไปบิณฑบาตในบ้านของตน
มีจิตเลื่อมใส ให้พระเถระฉันแล้ว ฟังธรรมในสำนักของพระเถระ ให้สร้าง
วิหารหลังใหญ่ บนภูเขาใกล้บ้านตน นิมนต์ให้พระเถระอยู่ในวิหารนั้น บำรุง
ด้วยปัจจัย ๔ ได้ความสลดใจ เพราะพระธรรมเทศนาของพระเถระ บวชแล้ว
เจริญวิปัสสนา ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์
ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราได้พบพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากกิเลสฐิติ
เชษฐบุรุษของโลก ประเสริฐกว่านรชน โชติช่วง
เหมือนต้นกรรณิการั้ ประทับนั่งอยู่ ณ ชอกภูเขา
เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ประนมกรอัญชลี
เหนือเศียรเกล้า แล้วเอาผลมะลิถวายแด่พระพุทธเจ้า

ผู้ประเสริฐสุด ในปีที่ ๓๑ แต่ภรรยาปีนี้ เราได้ถวาย
ผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้ นั้น เราไม่
รู้จักทุกคดีเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เราเผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว ฯ ล ฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า
เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระเป็นผู้มีภิญญา ๖ แล้ว เรียนพระไตรปิฎก ถึงความเป็น
ผู้ฉลาดเฉลียวเชี่ยวชาญ ในพระวินัยปิฎกเป็นพิเศษ เป็นผู้มีความดี ๑๐ และ
เป็นผู้สงเคราะห์บริษัท บริวาร เดินทางไปพระนครสาวัตถี เพื่อถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก เข้าไปสู่อารามของ
พวกเดียรถีย์ในระหว่างทาง เพื่อบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยในการเดินทาง
แล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง เห็นพราหมณ์คนหนึ่งกำลังเผาตบะ ๕ อยู่ จึงกล่าว
ว่า คุณก่อนพราหมณ์ เมื่ออย่างหนึ่งถูกเผา อีกอย่างหนึ่งจะร้อนไปด้วยหรือ ?

พราหมณ์ฟังดังนั้นก็โกรธ พูดว่า คุณก่อนสมณะโล้นผู้เจริญ อย่างอื่น
ที่จะต้องเผาคืออะไร ? พระเถระแสดงธรรมสอนพราหมณ์ ด้วยคาถาว่า

สิ่งที่คุณเผาเหล่านั้น คือ ความโกรธ ความริษยา
การเบียดเบียนผู้อื่น ความถือตัว ความแข่งดี ความ
มัวเมา ความประมาท ตัณหา อวิชชา และความข้อง
อยู่ในภพ ไม่ใช่รูปจันทร์.

พราหมณ์นั้นและอัญญาเดียรถีย์ทั้งปวง ในอารามแห่งเดียรถีย์นั้น
ฟังโอวาทนั้นแล้ว พากันบวชในสำนักของพระเถระ. พระเถระไปสู่พระนคร
สาวัตถี พร้อมด้วยภิกษุเหล่านั้น ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พักอยู่
ในพระนครสาวัตถี สิ้นวันเล็กน้อยแล้วย้อนกลับไปสู่ชาติภูมิของตนทีเดียว

กล่าวสอนผู้ที่ถือว่า จะบริสุทธได้เพราะชัญ (คือการบวงสรวง) ซึ่งมีลัทธิต่างๆ
กันในหมู่ญาติ ที่เข้าไปหาท่านเพื่อเยี่ยมชม ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ชนเหล่าใดแล พยายามในทางร้ายกาจ ย่อม
เบียดเบียนมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยการกระทำอันเจ็ดด้วย
ความผลุนผลันก็ดี ด้วยการกระทำมีความประสงค์
ต่างๆ ก็ดี ชนเหล่านั้นกระทำทุกขให้ผู้อื่น ฉันท
แม้ผู้อื่นก็ย่อมทำทุกขให้แก่ชนเหล่านั้น ฉันทนั้น เพราะ
นรชนทำกรรมใดไว้ ดีหรือชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผล
แห่งกรรมที่ตนทำไว้นั้น โดยแท้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เย เป็นคำแสดงความไม่แน่นอน. บทว่า
เต เป็นปฏินิทเทศ คือคำรับสมอ้างแสดงโดยไม่แน่นอนเหมือนกัน. แม้บท
ทั้งสองก็สัมพันธ์เข้ากับบทว่า ชนา.

บทว่า โข เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า เวฐมิสุเสน ความว่า ด้วยการชันชนะเนาะที่อวัยวะ มีศรัทธา
เป็นต้น โดยการมัดด้วยเชือกหนังเป็นต้น บาลีเป็น เวฐมิสุเสน ดังนี้ก็มี.
ความก็อย่างเดียวกันนั้น.

บทว่า นานตุเตน จ กมฺมุนา ความว่า ด้วยการฆ่า การประหาร
การตัดอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้น และด้วยกรรมคือการเข้าไปฆ่าผู้อื่นมืออย่าง
ต่าง ๆ มีการแทงด้วยหอกทีละน้อย จนกว่าจะตายเป็นต้น.

บทว่า มนุสฺเส เป็นเพียงตัวอย่าง เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า
ได้แก่ ในสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า อปรุณฺหนฺติ แปลว่า ย่อมเบียดเบียน.

บทว่า ผรฺสุปกฺกมา ได้แก่ ประโยคที่ทารุณ อธิบายว่า เป็นการ
กระทำของผู้ที่โหดร้าย.

บทว่า ชนา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย.

บทว่า เตปี ตตุเถว กิรฺนุติ ความว่า บุคคลผู้มีประการดังกล่าวแล้วเหล่านั้น เบียดเบียนผู้อื่น ด้วยการทรมาณเหล่าใด ย่อมถูกกระทำ คือสนองตอบอย่างนั้นเหมือนกัน คือ ได้รับการทรมาณอย่างนั้นแหละ อธิบายว่า ย่อมเสวยทุกข์เห็นปานนั้นเหมือนกัน. ปาฐะว่า ตเถว กิรฺนุติ ดังนี้ก็มี. ความที่ว่า ตนเองทำทุกข์ให้แก่คนอื่น ฉนั้นใด ย่อมถูกคนอื่นกระทำ คือให้ถึงทุกข์อย่างนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุไร? เพราะกรรมจะไม่สาบสูญไปเลย. อธิบายว่า เพราะว่ากรรมที่ตนก่อไว้ โดยส่วนตัวยังไม่ให้ผล จะไม่จากไป คือจะให้ผลเมื่อประจวบกับปัจจัยที่ยังเหลืออยู่.

บัดนี้ พระเถระครั้นจำแนกข้อความที่กล่าวไว้โดยสังเขปว่า แม้ผู้อื่นก็ย่อมทำทุกข์ให้แก่ชนเหล่านั้น ฉนั้นนั่น ดังนี้แล้ว เพื่อจะประกาศความที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน จึงได้กล่าวคาถาว่า ยัม กโรติ ดังนี้.

คำเป็นคานานัน มีอธิบายว่า สัตว์กระทำความใดที่ดี คือเป็นกุศล หรือว่า ที่ชั่ว คือเป็นอกุศล และในกรรม ๒ อย่างนั้น เมื่อกระทำความใด ย่อมชื่อว่า กระทำคือสังสม โดยกรรมนั้นสามารถจะให้ผล.

บทว่า ตสฺส ตสฺเสว ทายาโท ความว่า เมื่อสัตว์ถือเอาผลแห่งกรรมนั้น ๆ แล ชื่อว่าย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งผลอันกรรมนั้นพึงให้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน มีกรรมเป็นทายาทดังนี้ เป็นต้น. ญาติทั้งหลายของพระเถระฟังคาถาเหล่านี้แล้ว ตั้งอยู่แล้วในความเชื่อที่ว่า สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน.

จบอรรถกถาโชติทาสเถรคาถา

๓. เหรัญญกานิเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระเหรัญญกานิเถระ

[๒๗๐] ได้ยินว่า พระเหรัญญกานิเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ดังนี้ว่า

วันและคืนย่อมล่วงไป ๆ ชีวิตย่อมดับไป อายุ
ของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อย
จะนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น คนพาลทำบาปกรรมอยู่
ย่อมไม่รู้รู้สึกตัว ต่อภายหลัง เขาจึงได้รับทุกข์อัน
เผ็ดร้อน เพราะบาปกรรมนั้นมีวิบากเลวทราม.

อรรถกถาเหรัญญกานิเถรคาถา

คาถาของท่านพระเหรัญญกานิเถระ เริ่มต้นว่า อจฺจนฺตฺติ อโห-
รตฺตาว. เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเถระนี้เกิดในเรือนแห่งตระกูล พระนครหงสาวดี
ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ บรรลุนิติภาวะแล้ว
รับจ้างผู้อื่นเลี้ยงชีพ วันหนึ่ง บริจาคผ้าครึ่งผืน ถวายสาวกของพระศาสดา
นามว่า สุชาตะ ผู้กำลังแสวงหาผ้าบังสุกุลอยู่.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านบังเกิดในดาวดึงส์พิภพท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ
อยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดเป็นบุตรของนายโจรโอสาสกะ ผู้เป็น
นายบ้านของพระเจ้าโกศลในพุทฺธูปาทกาลนี้ ได้มีนามว่า เหรัญญกานิ.

เขาเจริญวัยแล้ว พอบิดาล่วงลับไป ก็ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งนายบ้าน เห็น พุทธานุภาพ ในคราวที่ทรงรับพระเชตะวันมหาวิหาร ได้เป็นผู้มีจิตศรัทธา มอบตำแหน่งนั้นให้แก่น้องชายของตน ทูลลาพระราชอาบวชแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนา แล้วบรรลุพระอรหัต ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่าน กล่าวไว้ในอปทานว่า

ครั้งนั้น สวากชื่อว่า สุชาติ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ แสงหาผ้าบังสุกุล อยู่ที่กองหยากเยื่อ ใกล้ทางรก เราเป็นลูกจ้างของคนอื่นอยู่ในพระนครหงสาวดี ได้ถวายเป็นผ้าครึ่งผืนแล้ว อภิวัตด้วยเศียรเกล้า ด้วยกรรมที่ทำไว้ดีแล้วนั้นและด้วยการตั้งเจตน์จำนงไว้ เราละร่างมนุษย์ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เราเป็นจอมเทวดาเสวยราชสมบัติในเทวโลก ๓๑ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๗ ครั้ง และได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบุลย์ โดยคณานับมิได้ เพราะถวายเป็นผ้าครึ่งผืนเป็นทาน เราเป็นผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เบิกบานอยู่ ทุกวันนี้เราปรารถนาถึงเพียงเอาผ้าเปลือกไม้คลุมแผ่นดินนี้ พร้อมทั้งป่าและภูเขาได้ นี่เป็นผลแห่งผ้าครึ่งผืน ในกัปที่แสนแต่ภัทรกัปนี้ เราได้ให้ทานใด ในกาลนั้น ด้วยทานนั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งผ้าครึ่งผืน. เราผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว มีความประสงค์จะให้น้องชาย
ของคุณ เลิกจากการประกอบกรณานั้น เมื่อจะดักเตือนน้องชายเพราะเห็นเขา
ยินดีอยู่แต่ในกรณานั้นแหละ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

วันและคืนย่อมล่วงไป ๆ ชีวิตย่อมดับไป อายุ
ของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นไปเหมือนน้ำในแม่น้ำ
น้อย ฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น คนพาลทำบาปกรรมอยู่
ย่อมไม่รู้รู้สึกตัว ต่อภายหลัง เขาจึงได้รับทุกข์อันเผ็ด-
ร้อน เพราะบาปกรรมนั้น มีวิบากเลวทราม ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจฺจนฺตฺติ แปลว่า ก้าวล่วงไป อธิบายว่า
กำลังจากไปอย่างรวดเร็ว.

บทว่า อโหฺรตฺตา แปลว่า ทั้งกลางคืนและกลางวัน.

บทว่า ชีวิตํ อปรุหฺมตฺติ ความว่า ก็ชีวิตินทรีย์ ย่อมดับด้วย
สามารถแห่งการดับไปทุก ๆ ขณะ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ลูก่อนภิกษุ เธอ
ย่อมแก่ ย่อมเจ็บ ย่อมตาย ย่อมจฺจติ และอุปฺปตฺติ ทุก ๆ ขณะดังนี้.

บทว่า อายุ จียติ มจฺจนฺติ ความว่า อายุของสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้
ที่ได้ नामว่า มัจจะ เพราะมีอันจะต้องตายเป็นสภาพ ได้แก่ อายุที่กำหนด
เวลาอย่างสูงไว้ว่า สัตว์ใดมีชีวิตอยู่ได้นาน สัตว์นั้นก็อยู่ได้แค่ร้อยปี น้อยหรือ
มากไปบ้าง ย่อมสิ้นไป คือถึงความสิ้นไปและความแตกดับ เหมือนอะไร ?
เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อย ฉะนั้น ธรรมคาน้ำของแม่น้ำน้อย คือแม่น้ำเล็ก ๆ
ที่ไหลมาจากภูเขา ย่อมตั้งอยู่ได้ไม่นาน แห่งไปอย่างรวดเร็ว คือพอไหลมา
เท่านั้น ก็ขาดแห่งไป ฉะนั้น อายุของสัตว์ทั้งหลายก็ฉะนั้น ย่อมสิ้นไป
เร็วกว่า คือ ถึงความสิ้นไป ก็ฉันทันแล ในคานานี้ ท่านเรียกว่า โอทกัณ
เหมือนอย่างใจนั้นแลท่านเรียกว่า มานัส.

บทว่า **อด ปาปานิ กมฺมานิ กริ พาลो น พุชฺชติ** ความว่า เมื่อสงสารแม่เป็นของไม่เที่ยง มีอยู่อย่างนี้ คนพาลทำกรรมอันลามก ด้วยสามารถแห่งความโลภหรือด้วยสามารถแห่งความโกรธ แม้เมื่อกระทำก็ไม่รู้ตัว และกำลังกระทำความชั่วอยู่ จะไม่รู้ว่าเราทำชั่วอยู่ ย่อมไม่มี แต่เพราะไม่รู้ว่าการนี้ มีทุกข์เป็นวิบากเห็นปานนี้ ดังนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **น พุชฺชติ** ย่อมไม่รู้ตัว ดังนี้.

บทว่า **ปจฺจาสฺส กฺกุกิ โหติ** ความว่า แม้ถ้าในขณะที่สังสมกรรมอันลามกนั้น จะไม่รู้ว่า กรรมนี้มีผลอย่างนี้ แต่ภายหลังจากนั้น ทุกข์อันเผ็ดร้อน ไม่น่าปรารถนานั้นแหละ จะมีแก่คนพาลนั้น ผู้บังเกิดในอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น.

เพราะบาปกรรมนั้น มีผลเลวทราม คือ เพราะขึ้นชื่อว่ากรรมอันลามกนั้น มีผลลามก เลวทราม ไม่น่าปรารถนานั่นเอง ก็น้องชายของพระเถระครั้งฟังโอวาทนี้แล้ว ทูลลาพระราชา บวชแล้ว ยังประโยชน์ตนให้สำเร็จแล้ว ต่อกาลไม่นานนัก.

จบอรรถกถาเหรียญกานีเถรคาถา

๔. โสมมิตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโสมมิตตเถระ

[๒๓๑] ได้ยินว่า พระโสมมิตตเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า
แต่ตาบอดเกาะขอนไม้เล็ก ๆ จมลงไปในห้อง-
น้ำใหญ่ ฉันทใด กุลบุตรอาศัยคนเกียจคร้านดำรงชีพ
ย่อมจมลงในสังสารวัฏ ฉันทนั้น เพราะฉะนั้น บุคคล
พึงเว้นคนเกียจคร้าน ผู้มีความเพียรเลวทรามเสีย ควร
อยู่กับบัณฑิตทั้งหลายผู้สัจด์ เป็นอริยะมีใจเด็ดเดี่ยว
เพ่งฉาน มีความเพียรอันปรารถแล้ว เป็นนิตย์.

อรรถกถาโสมมิตตเถรคาถา

คาถาของท่านพระโสมมิตตเถระ เริ่มต้นว่า **ปริตฺตํ ทาธุ** . เรื่องราว
ของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำแล้วในพระพุทธานุชาต
ก่อน ๆ สัมบูรณ์ไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูลในกาลของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิขิ บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว สดับพระพุทธานุชาต
มีใจเลื่อมใส วันหนึ่งเห็นต้นทองกวาวมีดอกบานสะพรั่ง จึงเก็บเอาดอกมา
แล้วเหวี่ยงขึ้นบนอากาศ (ตั้งใจ) บูชาเฉพาะพระศาสดา.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวคาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดใน
ตระกูลพราหมณ์ พระนครพาราณสี ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า โสม-

मितตะ เป็นผู้เรียนจบไตรเพท เป็นผู้มีความคุ้นเคยกับพระเถระ ชื่อว่า วิมล
ไปสู่สำนักของพระเถระเนื่อง ๆ ฟังธรรมแล้ว ได้มีศรัทธาในพระศาสนา
บวชแล้ว ได้อุปสมบทแล้ว บำเพ็ญวัตรปฏิบัติเที่ยวไป.

ส่วนพระวิมลเถระ เป็นผู้เกียจคร้าน มากไปด้วยความหลับ ยังกิน
และวันให้ล่วงไป พระโสมมิตตะ คิดว่า จะมีคุณประโยชน์อะไร เพราะอาศัย
พระเถระผู้เกียจคร้าน (เช่นนี้) ดังนี้แล้ว จึงละพระวิมลเถระเข้าไปหาพระ-
กัสสปเถระ ตั้งอยู่ในโอวาทของพระกัสสปเถระแล้ว เริ่มเจริญวิปัสสนา ดำรงอยู่
ในพระอรหัต ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทาน
ว่า

เราเห็นต้นทองกวาวมีดอก จึงประนมกรอัญชลี

นึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด แล้วบูชาในอากาศ
ด้วยกรรมที่ทำได้แล้วนั้น และด้วยการตั้งเจตน์จำนง
ไว้ เราละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ใน
ปีที่ ๓๑ แต่ภักทกับนี้ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น
ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคดีเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธ-
บูชา เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ภพทั้งปวง เราถอน
ขึ้นแล้ว เราเปรียบเหมือนช้างตัวประเสริฐ ตัดบ่วง
ได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ การที่เรามาในสำนัก
แห่งพระพุทธเจ้าของเราเป็นการมาดีแล้วหนอ วิชา
๓ เราได้บรรลุแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา-
กระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระ ครั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะคุกคามพระวิมลเถระ
โดยโอวาทได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

เต่าตาบอดเกาะไม้เล็กๆจมลงไปในห้วงน้ำใหญ่

ฉันใด กุลบุตรอาศัยคนเกียจคร้านดำรงชีพ ย่อมจม
ลงในสังสารวัฏ ฉันนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลพึงเว้น
คนเกียจคร้าน ผู้มีความเพียรเลวทรามเสีย ควรอยู่กับ
บัณฑิตทั้งหลายผู้สั่งเป็นอริยะมีใจเด็ดเดี่ยวเพ่งฌาน
มีความเพียรอันปรารถแล้วเป็นนิตย์ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริตุตฺติ ทารุมารุหุ ยถา สีเท

มหนฺตฺว ความว่า กุลบุตรแม้มีศีลเป็นที่รัก อาศัยคนเกียจคร้าน ก็อคน
ก็เกียจ ย่อมจมลง คือตกไปในสงสาร ได้แก่ ไปไม่ถึงฝั่งแห่งมรรค คือ
พระนิพพาน เพราะเหตุเป็นอย่างนี้ ฉะนั้น กุลบุตรพึงเว้นบุคคลนั้น ผู้ชื่อว่า
เกียจคร้าน เพราะจมลงสู่สภาพอันต่ำช้า โดยไม่ยกศีรษะขึ้น ด้วยสามารถแห่ง
กุศลธรรมอันยิ่ง ชื่อว่ามีความเพียรเลว เพราะไม่มีการปรารถความเพียร
อธิบายว่า ไม่พึงถึงทิฏฐานุกติของเขา (ไม่ควรเอาเยี่ยงเขา) พระเถระครั้ง-
แสดงโทษของความเกียจคร้าน ด้วยคาถาอันเป็นบุคาธิษฐานอย่างนี้แล้ว บัณฑิต
เพื่อจะแสดงอานิสงส์ในการปรารถความเพียร จึงกล่าวคำมีอาทิว่า วิวตุเตหิ
ดังนี้.

คำเป็นคานัน นั้น มีอธิบายว่า ก็บุคคลเหล่าใด ชื่อว่า เป็นผู้สั่งแล้ว
เพราะมีกายวิเวก ต่อแต่นั้นไปก็ชื่อว่าเป็นพระอริยะ เพราะเป็นผู้ไกลจาก
กิเลสทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีตนอันส่งไปแล้ว เพราะความเป็นผู้มีตนอันส่งไป
แล้วสู่พระนิพพาน ชื่อว่าเป็นผู้มีฌาน ด้วยสามารถแห่งอาร์มมณฺุปนนิชฌาน
และด้วยสามารถแห่งลักขณฺุปนนิชฌาน ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรอันปรารถแล้ว
เพราะความเป็นผู้มีความเพียรอันประคองแล้ว ตลอดกาลทั้งปวง ชื่อว่าเป็น

บัณฑิต เพราะประกอบด้วยปัญญา อันต่างด้วยโลกิยปัญญาและโลกุตรปัญญา
กุลบุตรผู้ประสงค์จะยังประโยชน์ตนให้สำเร็จ พึงอยู่กับบัณฑิตเหล่านั้น คือ
อยู่ร่วมกัน.

พระวิมลเถระ พึงโอวาทนั้นแล้ว มีความสลดใจ เริ่มตั้งวิปัสสนา
ยังประโยชน์ตนให้สำเร็จแล้ว ความข้อนั้นนั้นจักมีต่อไปข้างหน้าอีก.

จบอรรถกถาโสมมิตตเถรคาถา

๕. สัพพมิตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสัพพมิตตเถระ

[๒๗๒] ได้ยินว่า พระสัพพมิตตเถระได้ภายิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า
คนเกี่ยวข้องในคน คนยินดีกะคน คนถูกคน
เบียดเบียน และคนเบียดเบียนคน ก็จักต้องการอะไร
กับคน หรือกับสิ่งที่คน ทำให้เกิดแล้ว แก่คนเล่า
ควรละคนที่เบียดเบียนคน เป็นอันมากไปเสีย.

อรรถกถาสัพพมิตตเถรคาถา

คาถาของท่านพระสัพพมิตตเถระ เริ่มต้นว่า ชโน ชนมฺหิ
สมฺพทฺโธ เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอธิการอันกระทำแล้วในพระพุทธรเจ้าองค์
ก่อนๆ สั่งสมบุญไว้ในภพนั้นๆ เกิดในตระกูลของนายพราน ในกาลของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ติสสะ ในกัปที่ ๘๒ แต่ภัทธกัปนี้ เป็น
พรานป่า ฆ่าเนื้อในป่ากินเนื้อเลี้ยงชีวิต.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงอนุเคราะห์เขา จึงทรง
แสดงรอยพระบาท ไว้ในที่ใกล้ที่เขาอยู่ ๓ รอย แล้วเสด็จหลีกไป. เขา
เห็นรอยพระบาท มีเครื่องหมายเป็นรูปกงจักร เพราะมีการสั่งสมอันกระทำไว้
ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ในอดีตกาล มีใจเลื่อมใส ทำการบูชาด้วย
ดอกหงอนไก่ บังเกิดในภพดาวดึงส์ด้วยบุญกรรมนั้น ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ
อยู่แต่ในสุคติภพเท่านั้น บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในพระนครสาวัตถี ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า สัพพमितตะ. เขาบรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว เห็น
พุทธานุภาพ ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับมอบพระวิหาร ชื่อว่า
เชตวัน เป็นผู้มั่งคั่งร่ำรวย บวชแล้ว เรียนกรรมฐานอยู่ในป่า เข้าจำพรรษา
แล้ว ออกพรรษาแล้ว ไปสู่พระนครสาวัตถี เพื่อถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้เห็นลูกเนื้อติดอยู่ในบ่วง ที่นายพรานเนื้อดักไว้ในระหว่างทาง ส่วน
นางเนื้อผู้เป็นแม่ของลูกเนื้อนั้น ไม่คิดบ่วง (และ) ไม่หนีไปไกล เพราะ
ความรักห่วงใยในลูก (แต่) ไม่กล้าเข้าไปใกล้บ่วง เพราะกลัวตาย ส่วนลูก
เนื้อหวาดกลัว คืบหน้าไปวนมาข้างโน้น ข้างนี้ ร้องขอความกรุณา. พระเถระ
เห็นดังนั้นแล้วคิดว่า โอ ! ทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย มีความรักห่วงใยเป็นเหตุ
ดังนี้ แล้วเดินต่อไป ต่อจากนั้นเมื่อโจรจำนวนมาก จับบุรุษคนหนึ่งได้ เอา
ฟ่อนฟางพันร่างกาย เขาทั้งเป็น และเห็นบุรุษนั้นร้องเสียงดังลั่น อาศัยเหตุ
๒ อย่างนั้น เกิดความสลดใจ เมื่อโจรทั้งหลายกำลังฟังอยู่นั้นแล ได้กล่าว
คาถา ๒ คาถา ความว่า

คนเกี่ยวข้องในคน คนยินดีกะคน คนถูกคน
เบียดเบียน และคนเบียดเบียนคน ก็จักต้องการอะไร
กับคน หรือกับสิ่งที่คุณทำให้เกิดแล้ว แก่คนเล่า ควร
ละคนที่เบียดเบียนคน เป็นอันมากไปเสีย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชโน ได้แก่ คนอันธพาล. บทว่า
ชนมฺหิ ได้แก่ ในคนอื่น. บทว่า สมฺพทฺโธ ได้แก่ เกี่ยวข้อง ด้วยเครื่อง
เกี่ยวข้องคือตัณหา คือเกี่ยวข้องผูกพัน โดยนัยเป็นต้นว่า ผู้นี้เป็นบุตรของ
เรา ผู้นี้เป็นมารดาของเรา.

อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะ อย่างนี้นั้นแหละ (แต่) มีความหมายว่า มีจิต
ผูกพัน อย่างนี้ว่า คนเหล่านี้เลี้ยงดูเรามา เราอาศัยคนเหล่านี้เลี้ยงชีพ.

บทว่า ชนเมวสุติโต ชโน ความว่า คนอื่น ยินดี คือคิดแน่นอน
แล้วด้วยตัณหา ได้แก่ กำหนดยึดถือ เอาคนอื่นนั้นแลโดยนัยมีอาทิว่า ผู้นี้
เป็นธิดาของเรา.

บทว่า ชโน ชเนน เหฬียติ เหเจติ จ ชโน ชนํ ความ
ว่า คนยินดีกะคน ด้วยสามารถแห่งความโลก เพราะกัมมัตสกกตาญาณ และ
เพราะความไม่มีความรู้ตามความเป็นจริง ฉันทใด คนถูกคนอื่นเบียดเบียน คือ
ขัดขวาง ด้วยอำนาจโทสะก็ฉันทนั้น และคนเมื่อไม่รู้ว่ กรรมที่เราทำนั้นนั้น
จักเป็นกรรมตกทอดถึงเราเอง โดยเป็นผลสืบเนื่องจากการเบียดเบียนที่รุนแรง
ขึ้น ดังนี้ จึงเบียดเบียนกันเอง. บทว่า โโก หิ ตสฺส ชเนนตุโธ
ความว่า คนที่ยินดีกันด้วยอำนาจแห่งตัณหา หรือเบียดเบียนกันด้วยอำนาจ
แห่งโทสะ จะเกิดประโยชน์อะไรแก่คนอื่นเล่า ?

บทว่า ชเนน ชนิตฺเตน วา ความว่า หรือคนที่เป็นมารดาบิดา
มีหน้าที่ยังคนอื่นให้เกิดขึ้นจะมีประโยชน์อะไร ? บทว่า ชนํ โธหยา
ลจฺจนํ ตํ เหฬียิตฺวา พหุํ ชนํ ความว่า เพราะเหตุที่ข้อปฏิบัติของคน
ผู้เที่ยวไปในสงสาร มีลักษณะอย่างนี้เหมือนกันหมด ฉะนั้น ควรละคนชนิดนั้น
เสีย คือ ตัณหาที่เบียดเบียนคนก็ดี โทสะที่ประทุษร้ายกันนั้นก็ดี เบียด
เบียนคนเป็นอันมากแล้วตั้งอยู่ ฟังละ คือทิ้งตัณหาและโทสะนั้นโดยประการ
ทั้งปวงแล้วไปเสีย. อธิบายว่า ฟังถึง คือบรรลุลักษณะที่คนเหล่านั้น ตามเข้าไป
ไปประทุษร้ายไม่ได้.

ก็พระเถระครั้งกล่าวอย่างนั้นแล้ว ขวนขวายวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้วในขณะนั้นเอง. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ ในอุปทานว่า

เมื่อก่อนเรากับบิดาและปู่ เป็นคนทำกรางงานในป่า เลี้ยงชีพด้วยการฆ่าปศุสัตว์ กุศลกรรมของเราไม่มี ใกล้กับที่อยู่ของเรา พระพุทธเจ้าผู้นำชั้นเลิศของโลก พระนามว่า ติสสะ ผู้มีพระปัญญาจักขุ ได้ทรงแสดงรอยพระบาทไว้ ๓ รอย เพื่อบุญเคราะห์ ก็เราได้เห็นรอยพระบาทของพระศาสดา พระนามว่า ติสสะ ที่พระองค์ทรงเหยียบไว้ เป็นผู้ร่าเริง มีจิตยินดี ยังจิตให้เลื่อมใสในรอยพระบาท เราเห็นต้นหงอนไก่ ที่ขึ้นมาจากแผ่นดิน มีดอกบานแล้ว จึงเด็ดมาพร้อมทั้งยอด บูชารอยพระบาทอันประเสริฐสุด เพราะกรรมที่เราทำไว้แล้วดีนั้น และเพราะความตั้งเจตนาไว้ เราละร่างมนุษย์แล้ว ไปสู่ดาวดึงส์พิภพ เราเข้าถึงกำเนิดใด ๆ ก็เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ในกำเนิดนั้น ๆ เรามีผิวกายเหมือนสีดอกหงอนไก่ มีรัศมีเป็นแดนชานออกจากตน ในกัปที่ ๕๒ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชารอยพระพุทธบาท. เราพากิเลสทั้งหลายแล้ว ๆ ล ๆ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็โจรเหล่านั้น ฟังธรรมในสำนักของพระเถระแล้ว เกิดความสลัดใจ บวชแล้ว พากันปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาสัพพมิตตเถรคาถา

๖. มหาภาพเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมหาภาพเถรคาถา

[๒๗๓] ได้ยินว่า พระมหาภาพเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

หญิงชื่อ กาทิ มีร่างกายใหญ่ ดำดังกา หักขาซ้าย

ขาขวา แขนซ้ายแขนขวา และทูปศิรณะของชาคศพ

ให้มันสมองไหลออก ดังหม้อทริ แล้ววางไว้ตามเดิม

นั่งอยู่ ผู้ใดไม่รู้แจ้ง เป็นคนเขลา ก่อให้เกิดกิเลส

ผู้นั้น ย่อมเข้าถึงทุกข์รำไป เพราะฉะนั้น บุคคลรู้ว่า

อุปธิเป็นเหตุเกิดทุกข์ จึงไม่ควรก่อให้เกิดกิเลส เรา

อย่าถูกเขาทูปศิรณะ นอนอยู่อย่างนี้ อีกต่อไป.

อรรถกถามหาภาพเถรคาถา

คาถาของท่านพระมหาภาพเถระ เริ่มต้นว่า กาทิ อิตถิ. เรื่องราว
ของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็สั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในพระพุทธรเจ้าองค์ก่อน ๆ
เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกัปที่ ๕๑ แต่ภัทธกัปนี้ บรรลุนิติภาวะแล้ว ไปป่า
ด้วยกรรมกิจบางอย่าง เห็นผ้าบังสุกุลจีวรห้อยอยู่ที่กิ่งไม้ มีจิตเลื่อมใสว่า
ผ้ากาสาวพัศตร์ อันเป็นธงชัยของพระอริยเจ้าห้อยอยู่ แล้วเก็บเอาดอกกระดัง
มานูชาผ้าบังสุกุลจีวร.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บังเกิดในตระกูลของพ่อค้าเกวียน ในเสตัพยนคร ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า มหาภาพ บรรลุนิติภาวะแล้ว อยู่ครองเรือน บรรทุกสินค้าด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ไปสู่พระนครสาวัตถี ด้วยกิจของการค้า พักกองเกวียนไว้ ณ ที่แห่งหนึ่ง บรรเทาความเหน็ดเหนื่อยในการเดินทาง นั่งอยู่กับบริษัทของตน เห็นพวกอุบาสก ถือเอาของหอมและระเบียบเป็นต้น ไปสู่พระเชตะวันวิหาร ในเวลาเย็น แม่ตนเองก็ไปสู่วิหารกับพวกอุบาสกเหล่านั้น ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดาแล้ว เป็นผู้ที่จิตศรัทธาบวชแล้ว อธิษฐานไสยานิวกงคหุตงค์ (หุตงค์คือการถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร) แล้วอยู่ในป่าช้า.

ครั้นวันหนึ่ง มีหญิงคนหนึ่งนามว่า กภาพี เป็นคนเผาศพ (สัปเหร่อ) หักขา หักแขน ของศพที่ตายใหม่ๆ อย่างละ ๒ ข้าง และทูปศิรชะให้มันสมองไหลออกดั่งหม้อทมิฬ แล้วต่ออวัยวะทุกชิ้นส่วนให้เหมือนเดิม เพื่อให้พระเถระปลงกรรมฐาน ตั้งไว้ให้พระเถระพิจารณา ในที่สำหรับประกอบความเพียร แล้วนั่ง ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง. พระเถระเห็นชิ้นส่วนของซากศพแล้ว เมื่อจะสอนตน ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

หญิงชื่อกภาพี มีร่างกายใหญ่ ดำดังกา หักขาซ้าย

ขาขวา แขนซ้ายแขนขวา และทูปศิรชะของซากศพ
ให้มันสมองไหลออกดั่งหม้อทมิฬ แล้ววางไว้ตามเดิม
นั่งอยู่ ผู้ใดแลไม่รู้แจ้ง เป็นคนเขลาก่อให้เกิดกิเลส
ผู้นั้นย่อมเข้าถึงทุกข์รำไป เพราะฉะนั้น บุคคลรู้ว่า
อุปธิเป็นเหตุเกิดทุกข์ จึงไม่ควรก่อกิเลสให้เกิด เรา
อย่าถูกเขาทูปศิรชะ นอนอยู่อย่างนี้อีกต่อไป ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กากี เป็นชื่อของหญิงนั้น. อีกอย่างหนึ่ง
ท่านเรียกชื่อ (ว่ากากี) อย่างนี้ เพราะความเป็นหญิง มีร่างกายสีดำ

บทว่า พุรหตี ได้แก่ มีร่างกายใหญ่ คือมีร่างกายกำยำล่ำสัน.

บทว่า ชงฺกรูปา ความว่า ชื่อว่า มีรูปเหมือนกา เพราะมีร่างกาย
สีดำนั่นเอง.

บทว่า สตุถฺยจฺ เภตุวา ความว่า หักขาซ้ายของคนตาย โดยวิธี
หักด้วยเข่า.

บทว่า อปรฺยจฺ สตุถฺย ความว่า และหักขาขวาอีกด้วย.

บทว่า พาหฺยจฺ เภตุวา ความว่า หักกระดูกแขนที่ปลายแขน
นั้นแหละ.

บทว่า สีลฺยจฺ เภตุวา ทริกาลกั ว ความว่า ทูบศีรษะของซากศพ
เหมือนหม้อใส่นมส้ม ที่ไหลเอี่ยมออกเพราะถูกทุบด้วยก้อนดินและท่อนไม้
นั้นเที่ยว อธิบายว่า ทูบให้มีมันสมองไหลออก.

บทว่า เอสา นิสินฺหา อภิสนฺทฺหิตฺวา ความว่า รวบรวมซากศพ
ที่มีอวัยวะถูกตัด ถูกหัก (กระจัดกระจาย) อยู่แน่นแล ทำให้ติดต่อกัน โดย
วางอวัยวะเหล่านั้นไว้ในตำแหน่งเดิมนั้นแหละ เหมือนกองทิ้งอยู่ตลาดเนื้อสด
นั่งอยู่แล้ว.

บทว่า โย เอว อวิทฺวา อูปรี กโรติ ความว่า บุคคลใดแม้เห็น
กรรมฐาน อันปรากฏโดยสภาพของซากศพนี้แล้ว (แต่) ไม่รู้แจ้ง ไม่ฉลาด
ถึงกรรมฐาน ยังอุปฐิติคือกิเลสให้เกิด โดยไม่กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย
บุคคลนั้นเป็นคนเขลา คือมีปัญหาอ่อน เชื่อว่าย่อมเข้าถึงทุกข์ ในอบายมีนรก
เป็นต้น บ่อย ๆ คือ วนไปเวียนมา เพราะยังไม่ล่วงพ้นสังสาร. เพราะฉะนั้น
บุคคลรู้ว่าอุปฐิติเป็นเหตุเกิดทุกข์ จึงไม่ควรก่อกิเลสให้เกิด.

บทว่า ตสฺมา ได้แก่ เพราะเหตุนั้นเป็นอย่างนี้.

บทว่า ปชานํ อูปธิ ความว่า บุคคลใดรู้ว่า อูปธิเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ กระจ่างในใจโดยแยกคาย ไม่พึงกระทำ คือไม่พึงก่ออูปธิให้เกิด. เพราะเหตุไร? เพราะเราอย่าถูกเขาทูปสิริระะ นอนอยู่อย่างนี้อีกต่อไป. อธิบายว่า ชาติพินฺถูกเขาทูปสิริระะ นอนอยู่ฉันใด เราอย่าเป็นคนรกป่าช้า ถูกทูปสิริระะ นอนอยู่ ด้วยการบังเกิดขึ้นบ่อย ๆ ในสงสาร ด้วยการก่ออูปธิคือกิเลสเหมือนอย่างนั้นเลย. เมื่อพระเถระกล่าวสอนตนอยู่อย่างนี้แล ขวนขวายวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในที่ไมไกลภูเขามิวันต์ มิภูเขาลูกหนึ่งชื่อ

อุทังขณะ ที่ภูเขานั้น เราได้เห็นผ้าบังสุกุลจีวร ห้อย
อยู่บนยอดไม้ ครั้งนั้น เราเร่ง มีจิตยินดี เลือกเก็บ
ดอกกระดังทอง ๓ ดอก มาบูชาผ้าบังสุกุลจีวร ด้วย
กรรมที่ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยการตั้งเจตน์จำนงไว้
เราสร้างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในภพที่
๕๑ แต่ภพที่นี้ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น เพราะ
บูชาผ้าบังสุกุลจีวร อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์
เราไม่รู้จักทุกติเลย. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯ ล ฯ
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

จบอรรถกถาหาคาทิเถรคาถา

๗. ทิสสเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระทิสสเถระ

[๒๗๔] ได้ยินว่า พระทิสสเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ภิกษุทีระชะโล้น ครองผ้าสังฆาฏิ ได้ข้าว น้ำ ผ้า
และที่นอน ที่นั่ง ย่อมชื่อว่าได้เข้าศึกษาไว้มาก ภิกษุ
รู้โทษในลาภสักการะว่า เป็นภัยอย่างนี้แล้ว ควรเป็น
ผู้มีลาภน้อย มีจิตไม่ข่มด้วยราคะ มีสติถึงวันความ
ยินดีในลาภ.

อรรถกถาทิสสเถรคาถา

คาถาของท่านพระทิสสเถระ เริ่มต้นว่า พหู สปัตตเต ลภติ. เรื่องราว
ของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำไว้ในพระพุทธรเจ้าองค์ก่อนๆ
สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในตระกูลพราหมณ์
ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปยทัตตี บรรลุนิติภาวะแล้ว
ถึงความสำเร็จในศิลปะทั้งหลาย เห็นโทษในกามทั้งหลาย สละฆราวาสวิสัย
บวชเป็นดาบส ให้เขาสร้างอาศรมอยู่ในป่าดงรัง ใกล้เคียงแห่งป่า. พระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงเข้านิโรธสมาบัติ ประทับนั่งที่ดงรังไม่ไกลอาศรม เพื่อจะ
ทรงอนุเคราะห์ดาบสนั้น. ดาบสออกจากอาศรม เดินไปหาผลาผล เห็น

พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีใจเลื่อมใส ปีกเสา ๔ เสา ทำปะรำด้วยกิ่งรัง อัน
มีดอกบานสะพรั่ง ไว้เบื้องบนพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยดอกรัง ทั้งใหม่ทั้งสดตลอด ๗ วัน ไม่ละปิติ มีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์
เลย. พอล่วงไป ๗ วัน พระศาสดาเสด็จออกจากนิโรธ ทรงดำริถึงภิกษุสงฆ์
พระชินาสพระมาณหนึ่งแสน มาแวดล้อมองค์พระศาสดาในทันใดนั้นเอง.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศสมบัติ ที่จะเกิดมีแก่คอบสแล้ว ตรัสอนุโมทนา
แล้วเสด็จหลีกไป.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขายังเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่
แต่ในสุคติภพเท่านั้น เกิดในตระกูลพราหมณ์ กรุงราชคฤห์ ในพุทธรูปบาท-
กาลนี้ ได้ नामว่า ดิสสะ เจริญวัยแล้ว เรียนจบไตรเพท สอนมนต์กะ
มาณพประมาณ ๕๐๐ ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภ เห็นพุทธานุภาพในคราวที่
พระศาสดาเสด็จไปพระนครราชคฤห์ ได้มีจิตศรัทธาบวชแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนา
บรรลुพระอรหัตต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ใน
อปทานว่า

เราเข้าสู่ป่าร้าง สร้างอาศรมอย่างสวยงาม มุ่งบัง
ด้วยดอกรัง ครั้งนั้น เราอยู่ในป่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้สยัมภู เอกอัครบุคลลตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง พระ-
นามว่า ปิยทัสสี ทรงประสงค์ความสงบ จึงเสด็จ
เข้าสู่ป่าร้าง เราออกจากอาศรมไปป่า เทียวแสวงหา
มูลผลาผลป่า ในเวลานั้น ณ ที่นั้น เราได้เห็นพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า ปิยทัสสี ผู้มีพระยศ
ใหญ่ ประทับนั่งเข้าสมาบัติ รุ่งโรจน์อยู่ในป่าใหญ่

เราปักเสา ๔ เสา ทำปะรำอย่างเรียบร้อย แล้วเอา
ดอกรังมุงเหนือพระพุทธรเจ้า เราทรงปะรำซึ่งมุงด้วย
ดอกรังไว้ ๗ วัน ยังจิตให้เลื่อมใสในกรรมนั้น ได้
ถวายบังคมพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด สมัยนั้น พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้อุดมบุรุษ เสด็จออกจากสมาธิ
ประทับนั่ง ทอดพระเนตรดูเพียงชั่วแอก สาวกของ
พระศาสดา พระนามว่า ปิยทัสสี ชื่อว่าวรุณะ กับ
พระอรหันตชีณาสพแสนองค์ ได้มาเฝ้าพระศาสดา
ผู้นำชั้นพิเศษ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พิชิตมาร
ทรงพระนามว่า ปิยทัสสี เชษฐบุรุษของโลก ประเสริฐ
กว่านรชน ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์แล้ว
ได้ทรงกระทำการเยี่ยมพระสรวลให้ปรากฏ พระ-
อนุรุธเถระผู้อุปัฏฐาก ของพระศาสดาทรงพระนาม
ว่า ปิยทัสสี ห่มจีวรเฉียงบ่าข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถาม
พระมหายานีว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อะไรเล่า
หนอ เป็นเหตุให้พระศาสดาทรงเยี่ยมพระสรวลให้
ปรากฏ เพราะมีเหตุ พระศาสดาจึงทรงเยี่ยมพระสรวล
ให้ปรากฏ.

พระศาสดาตรัสว่า มาณพิดธารปะรำที่มุงด้วย
ดอกไม้ให้ตลอด ๗ วัน เรานี้ก็ถึงกรรมของมาณพนั้น
จึงได้ทำการเยี่ยมเยี่ยมให้ปรากฏ เราไม่พิจารณาเห็น
ช่องทางที่ไม่ควรที่บุญจะไม่ให้ผล ช่องทางที่ควรใน
เทวโลก หรือมนุษย์โลก ย่อมไม่ระงับไปเลย เขาผู้

เปรียบพร้อมด้วยบุญกรรมอยู่ในเทวโลกมีบริษัทเท่าใด
บริษัทเท่านั้น จักถูกบังด้วยดอกรัง เขาเป็นผู้ประกอบ
ด้วยบุญกรรม จักรื่นเริงอยู่ในเทวโลกนั้น ด้วยการ
ฟ้อน การขับ การประโลม อันเป็นทิพย์ในกาลนั้น
ทุกเมื่อ บริษัทของเขาประมาณเท่าที่มี จักมีกลิ่น
หอมฟุ้ง และฝนดอกรัง จักตกลงทั่วไปในขณะนั้น
มาณพนี้ จุตจากเทวโลกแล้ว จักมาสู่ความเป็นมนุษย์
แม้ในมนุษย์โลกนี้ หลังคาดอกรังก็จักทรงอยู่ ตลอด
กาลทั้งปวง ณ มนุษย์โลกนี้ การฟ้อนและการขับที่
ประกอบด้วยกังสดาล จักแวดล้อมมาณพนี้ผู้นั้นเป็นนิตย์
นี้เป็นผลแห่งพุทธรูป และเมื่อพระอาทิตย์อุทัย ฝน
ดอกรังก็จักตกลง ฝนดอกรังที่บุญกรรมปรุงแต่งแล้ว
จักตกลงทุกเวลา ในกัปที่ ๑,๘๐๐ พระศาสดา มีพระ
นามว่า " โคดม " จึงสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกากราช
จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก มาณพนี้จักเป็นทายาทในธรรม
ของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอันธรรม
เนรมิต จักกำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว จักไม่มีอาสวะ
ปรีนิพพาน เมื่อเขาตรัสรู้ธรรมอยู่ จักมีหลังคาดอกรัง
เมื่อถูกฌาปนกิจอยู่บนเชิงตะกอน ที่เชิงตะกอนนั้น
ก็จักมีหลังคาดอกรัง พระมหามุนี ทรงพระนามว่า
ปิยทัสสี ทรงพยากรณ์วิบากแล้ว ทรงแสดงธรรมแก่
บริษัท ให้โอ้มหน้าด้วยฝนคือธรรม เราได้เสวยราช
สมบัติในเทวโลก ในหมู่เทวดา ๓๐ กัป ได้เป็น

พระเจ้าจักรพรรดิ ๖๗ ครั้ง เราออกจากเทวโลก มา
ในมนุษยโลกนี้ ได้ความสุขอันไพบูรณ์ แม้ในมนุษย-
โลกนี้ ก็มีหลังคาดอกกรัง นี้เป็นผลแห่งปะรำ นี้เป็น
การบังเกิดครั้งหลังของเรา ภาพสุดท้ายกำลังเป็นไป
แม้ในภพนี้หลังคาดอกกรัง ก็จักมีตลอดกาลทั้งปวง
เรายังพระมหามุนีพระนามว่า โคดม ผู้ประเสริฐกว่า
ศากยราชให้ทรงยินดี ได้ละความมีชัย และความ
ปราชัยเสียแล้ว บรรลุถึงฐานะที่ไม่หวั่นไหว ในกัป
ที่ ๑,๘๐๐ เราได้บูชาพระพุทธเจ้าองค์ใด ด้วยพุทธบูชา
นั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา. เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า
เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้งบรรลุพระอรหัตแล้ว ได้เป็นผู้ถึงความเป็นผู้เลิศด้วย
ลาภ เลิศด้วยยศเป็นพิเศษ. ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้เป็นปุถุชนบางพวก
เห็นลาภสักการะของพระเถระแล้ว แสดงความไม่พอใจออกมาด้วยความเป็น
คนพาล. พระเถระรู้ดังนั้น เมื่อจะประกาศโทษในลาภสักการะ และความที่
ตนเป็นผู้ไม่ข้องอยู่ในลาภสักการะนั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ภิกษุศิระโธลัน ครองผ้าสังฆาฏิได้ขาว น้ำ ผ้า
และที่นอน ที่นั่ง ย่อมชื่อว่าได้เข้าถึงไว้มาก ภิกษุรู้
โทษในลาภสักการะว่า เป็นภัยอย่างนี้แล้ว ควรเป็นผู้
มีลาภน้อย มีจิตไม่ห่มด้วยราคะ มีสติงดเว้นความยินดี
ในลาภ ดังนี้.

กาถาทิ้งสองนั้น มือธิบายว่า ภิกษุแม้ถึงจะแสดงปลายผมก็ชื่อว่า เป็นคนโล้น เพราะความเป็นผู้มีผมอันโกนแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ครองผ้าสังฆาฏิ เพราะความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาวพัศตร์ที่เขาตัดแล้ว เอามาเย็บติดกันไว้ บรรพชิตผู้เข้าถึงความเป็นผู้มีเพศแตกต่างจากคฤหัสถ์อย่างนี้ มีความเป็นอยู่ เนื่องด้วยผู้อื่น ถ้าผู้ใดยังอยากได้ข้าวและน้ำเป็นต้น แม้ผู้นั้นยอมชื่อว่าได้เข้าศึกษาไว้มาก ภิกษุเป็นอันมาก จะพากันรียาภิกษุนั้น.

เพราะเหตุนี้ ภิกษุรู้เอาที่นพคือโทษ ในลาภสักการะทั้งหลายว่ามี กำลังมากคือเป็นภัยอย่างใหญ่หลวง นี้ คือเห็นปานนี้ พึงตั้งความเป็นผู้มี ความปรารถนาละเอียด และความสันโดษไว้ในหทัยแล้วพึงเป็นผู้มีลาภน้อย โดยเว้น ลาภแม้ที่ทำให้เกิดขึ้นโดยความเป็นของหาโทษมิได้ อันเกิดขึ้นแล้ว ต่อจากนั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีจิตชุ่มด้วยราคะ เพราะไม่มีความชุ่ม คือ ความอยากใน ลาภนั้น ชื่อว่าเป็นภิกษุ เพราะเห็นภัยในสงสาร หรือเพราะความเป็นผู้มีกิเลส อันทำลายแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ ด้วยสามารถแห่งสติและสัมปชัญญะ อันเป็นที่ตั้งแห่งความสันโดษ พึงเว้นรอบคือเที่ยวไปอยู่ (ตามสบาย) ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้ พึงคำเป็นคานันแล้ว ยังพระเถระให้อุดโทษในขณะนั่นเอง.

จบบรรณกาถาศิสเถระ

๘. กิมพิลเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระกิมพิลเถระ

[๒๗๕] ได้ยินว่า พระกิมพิลเถระได้ภายิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

พระสากยบุตรทั้งหลาย ผู้เป็นสหายกันในปาจิ-
นวังสหายวัน ได้พากันละโศคะไม่น้อย มายินดีในการ
เที่ยววิณชาบาศ ประรภความเพียร มีจิตเด็ดเดี่ยว
มีความบากบั่นมั่นเป็นนิตย์ ละความยินดีในโลก มา
ยินดีอยู่ในธรรม.

อรรถกถากิมพิลเถรคาถา

คาถาของท่านพระกิมพิลเถระ เริ่มต้นว่า ปาจิณวั สหายมุหิ. เรื่องราว
ของท่านเป็นอย่างไร ?

เหตุเกิดความสังเวช และบรรพชา อันเป็นบุรพภาคของเรื่องราวที่
เกิดขึ้นนั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งคาถามีอาทิว่า อภิสตุโต ใน
เอกนิบาตแล้วทั้งนั้น และด้วยคาถานั้น พระเถระแสดงเหตุแห่งการบรรลุลุณ
วิเศษของตนไว้ด้วย. แต่ในคาถานั้น ฟังทราบว่ พระเถระแสดงการอยู่ร่วม
โดยความพร้อมเพรียงของตบผู้บรรลุลุณวิเศษแล้ว กับท่านพระอนุรุทธะและ
ท่านพระนันทิยะ. ก็พระเถระเมื่อจะแสดงถึงการที่พระเถระเหล่านั้นอยู่ร่วมกัน
โดยความพร้อมเพรียงจึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

พระศากยบุตรทั้งหลาย ผู้เป็นสหายนในปาจิณ-
วังสหายวัน ได้พากันละโกคะไม่น้อย มายินดีในการ
เที่ยววิณฑาต ปรรภความเพียร มีจิตเด็ดเดี่ยว
มีความบากบั่นมั่นเป็นนิตย์ ละความยินดีในโลก มา
ยินดีอยู่ในธรรม ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาจิณวั สหายมฺหิ ได้แก่ ในปาจิ
กำหนดเขตรวมกัน มีคนรักษาคุ่มครอง มีชื่อว่า ปาจิณวังสะ. อธิบายว่า
ป่านั้น ท่านเรียกว่า ปาจิณวังสะ เพราะตั้งอยู่ในทิศปราจีนของหมู่บ้าน และ
เพราะแวดล้อมไปด้วยพุ่มไม้ไผ่ หรือเรียกว่า ปาจิณวังสะ เพราะเป็นป่าไม้ไผ่.

บทว่า สกฺยปฺตุตา ได้แก่ พวกราชกุมารของเจ้าศากยะ มีพระอนุ-
รุธเถระเป็นต้น.

บทว่า สหายกา ความว่า เชื่อว่าเป็นสหายน เพราะเป็นทาง คือ
เป็นการดำรงอยู่ร่วมกัน โดยเกิดความสังเวชร์ร่วมกัน บรรพชาร่วมกัน และ
บำเพ็ญสมณธรรมร่วมกัน.

บทว่า ปหายนปฺปกเ โภเค ความว่า ทิ้งกองแห่งโกคะใหญ่
ที่ตนถึงทับด้วยบุญญาฤทธิอันโอฬาร และมีมาโดยการสืบต่อแห่งตระกูล
บาลีว่า สหายานปฺปกเ ดังนี้ก็มี.

บทว่า อฺญเจ ปตฺตาคเต รตา ความว่า เชื่อว่ายินดีแล้ว คือ
ยินดีอยู่แล้วในภพสำหรับขอ เพราะความเป็นของที่น่ามาได้ด้วยการเที่ยว
ขอเลี้ยงชีวิต เชื่อว่ามาในบาตร เพราะมาแล้วในบาตร ได้แก่ของที่นับเนื่อง
ในบาตร. อธิบายว่า ห้ามอดิเรกกลาก มีสังฆภัตเป็นต้น แล้วยินดีด้วยภัต
ที่ระคนปนกันอันตนได้แล้ว ด้วยการเที่ยวภิกษา โดยอาศัยกำลังแห่งเท่านั้น.

บทว่า อารทฐวิริยา ความว่า ตั้งความเพียรไว้เพื่อบรรลุประโยชน์อันสูงสุด แต่ต้นทีเดียว คือ ก่อนทีเดียว.

บทว่า ปหิตตตฺตา ความว่า เชื่อว่าเป็นผู้มีจิตส่งไปแล้วสู่พระนิพพาน เพราะความเป็นผู้น้อมไป โน้มไป โอนไป (สู่พระนิพพาน) และเพราะการเข้าถึงตามกาลเวลา.

บทว่า นิจฺจํ ทพฺพปรกฺกมา ความว่า เชื่อว่าเป็นผู้มีความบากบั่นไม่ย่อหย่อนตลอดกาลทั้งปวง เพราะหมั่นประกอบการอยู่เป็นสุขในทิวฏฐธรรมในวัตรปฏิบัติทั้งหลาย.

บทว่า รมนฺติ ฆมฺมรติยา หิตฺวา โลกียํ รติ ความว่า ละความยินดีในรูปารมณฺ์เป็นต้น อันเป็นโลกียะ เพราะรู้แจ้งโลก และเพราะถึงที่สุดแห่งโลก คือละได้ด้วยมรรคปัญญา ข่อมยินดีคืออภิมรรค ด้วยความยินดีในโลกุตฺตรธรรม และด้วยความยินดียิ่งในพระนิพพานอันเป็นผลเลิศ.

จบอรรถกถากัมพิลเถรคาถา

๕. นันทเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระนันทเถระ

[๒๗๖] ได้ยินว่า พระนันทเถระได้ภยิตถาคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เรามัวแต่ประกอบการประดับตกแต่ง เพราะไม่มีโยนิโสมนสิการ มีใจฟุ้งซ่านกลับกโลก ถูกกามราคะเบียดเบียน เราได้ปฏิบัติโดยอุบายที่ชอบ ตามที่พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ฉลาดในอุบาย ได้ทรงสั่งสอนแนะนำแล้ว ถอนจิตที่จมลงในภพขึ้นได้.

อรรถกถานันทเถรคาถา

คาถาของท่านพระนันทเถระ เริ่มต้นว่า **อโยนิโสมนสิกาโร**.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเถระนี้เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในพระนครหงสาวดี ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ บรรลุนิติภาวะแล้ว พึงธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่ง ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลิศ ฝ่ายคัมภรอนทวารในอินทรียั้งทั้งหลาย ประรณาดำแหน่งนั้น แม้ด้วยตนเอง บำเพ็ญมหาทานอันมากไปด้วยบูชาและสักการะแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์ ตั้งปัญหานว่า ในอนาคตกาล ขอข้า-พระองค์ พึงเป็นเช่นสาวกเห็นปานนี้ ของพระพุทธเจ้าผู้เช่นกันด้วยพระองค์ ดังนี้แล้ว ต่อแต่นั้น ก็ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดเป็นเท่าใหญ่ในแม่น้ำชื่อว่า **วินดา** ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **อัทธทัสสี** วันหนึ่งเห็นพระศาสดา ประทับยืนอยู่ที่ริมฝั่ง เพื่อจะข้ามฝั่งน้ำ มีความประสงค์จะยังพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ข้ามด้วยตนเอง จึงหมอบลงแทบบาทมูลของพระศาสดา พระศาสดาทรงเล็งดูอชยาศัยของมัน แล้วเสด็จประทับขึ้นสู่หลัง. มันรำเรงยินดี แล้วว่ายตัดกระแส่น้ำไปโดยเร็ว ยังพระศาสดาให้ถึงฝั่งอย่างฉับพลัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนุโมทนา ตรัสบอกสมบัติที่จะเกิดแก่มันแล้วเสด็จหลีกไป.

ด้วยบุญกรรมนั้น มันท่องเที่ยวอยู่แต่ในสุคติภพเท่านั้น แล้วบังเกิดในพระครรภ์ของพระนางมหาปชาบดีโคตมี โดยเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโชนมหาราช ในพระนครกบิลพัสดุ์ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ในวันขนาน

พระนามพระกุมาร พระประยูรญาติได้ขนานพระนามว่า **นันทะ** ดังนี้ ก็
เพราะทรงยังหม่อมญาติให้ยินดีประสูติแล้ว ในเวลานั้นนันทกุมารเจริญพระชนม์
พรรษา พระศาสดาทรงยังธรรมจักรอันประเสริฐให้เป็นไป ทรงทำการอนุ-
เคราะห์สัตว์โลก เสด็จไปพระนครกบิลพัสดุ์ ทรงกระทำฝนโปกขรพรรษาให้เป็น
อตุลูปัตติในญาติสมาคม ตรัสเวสสันดรชาดกแล้วเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในวันที่
๒ ยังพระชนกให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผลด้วยพระคาถาว่า **อตุตฺติฏฺเฐ นปฺปม-**
ขเขยฺย บุคคลไม่ควรประมาณในบิณฑบาตอันตนพึงลุกขึ้นยืนรับ ดังนี้แล้ว
เสด็จไปสู่เนวศน์ ยังพระนางมหาปชาบดีให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล (และ) ยัง
พระราชินีให้ตั้งอยู่ในสภากามิผล ด้วยพระคาถามีอาทิว่า บุคคลพึงประพฤติ
ธรรมให้สุจริต ในวันที่ ๓ เมื่อพิธีวิวาหมงคล คือการนำราชธิดาเข้าไปสู่
เนวศน์โดยการอภิเษกของนันทกุมาร กำลังดำเนินไป เสด็จเข้าไปบิณฑบาต
แล้วทรงยังนันทกุมารให้ถือบาตร ตรัสมงคลแล้ว ไม่ทรงรับบาตรจากมือของ
นันทกุมาร เสด็จไปสู่พระวิหาร ยังนันทกุมารผู้ถือบาตร ตามมาสู่พระวิหาร
ผู้ไม่ปรารถนาอยู่นั้นเทียว ให้บรรพชาแล้ว ทรงทราบความที่นันทกุมารถูกความ
ไม่ยินดีบิณฑบาต เพราะเหตุที่ให้บรรพชาโดยวิธีอย่างนั้น แล้วทรงบรรเทาความ
ไม่ยินดีนั้นของนันทกุมาร โดยอุบาย พระนันทะพิจารณาโดยแยกกายแล้วเริ่มตั้ง
วิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้วต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่าน
กล่าวไว้ในอุปทานว่า

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า **อตถทัสสี**

เป็นพระสยัมภู เป็นนายกของโลก เป็นพระตถาคต
ได้เสด็จไปที่ฝั่งน้ำวินดา เราเป็นเต่าเทียวไปในน้ำ
ออกไปจากน้ำแล้ว ประสงค์จะทูลเชิญพระพุทธเจ้า
เสด็จข้ามฟาก จึงเข้าไปเฝ้าพระองค์ ผู้เป็นนายกของ

โลก (กราบทูลว่า) ขออัญเชิญพระพุทธเจ้าผู้เป็นมหา-
มุนี พระนามว่า อตถทัสสี เสด็จขึ้นหลังข้าพระองค์
เถิด ข้าพระองค์จะนำพระองค์เสด็จข้ามฟาก ขอพระ-
องค์โปรดทรงทำที่สุดแห่งทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด
พระพุทธเจ้าผู้มีพระยศใหญ่ ทรงพระนามว่า อตถทัสสี
ทรงทราบถึงความดำริของเรา จึงได้เสด็จขึ้นหลังเรา
แล้วประทับยืนอยู่ ความสุขของเราในเวลาทีนี้มาถึงตน
ได้ และในเวลาทีถึงความเป็นผู้รู้เพียงสา หาเหมือน
กับสุขเมื่อพื้นผ้าพระบาทสัมผัสไม่ พระสัมพุทธเจ้า
ทรงพระนามว่า อตถทัสสี ผู้มีพระยศใหญ่ เสด็จขึ้น
ประทับยืนที่ฝั่งน้ำแล้ว ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า
เราข้ามกระแสดองคา ชั่วเวลาประมาณเท่าจิตเป็นไป
ก็พระยาแต่มีบุญนี้ ส่งเราข้ามฟากด้วยการส่งพระพุทธ-
เจ้าข้ามฟากนี้ และด้วยความเป็นผู้มีจิตเมตตา จัก
รื่นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอด ๑,๘๐๐ กัป จากเทวโลก
มามนุษยโลกนี้ เป็นผู้อันกุศลมูลตกเดือนแล้ว นั่ง ณ
อาสนะอันเดียว จักข้ามพ้นกระแสน้ำ คือความสงสัย
ได้ พืชแม้น้อย แต่เขาเอาหวานลงในเนื่อนาดี เมื่อ
ฝนยังอุทกธาราให้ตกอยู่ โดยชอบ ผลย่อมทำชวานา
ให้ยินดี แม้นินโด พุทธเขตที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงแสดงไว้นี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อบุญเพิ่มอุทก-
ธาราโดยชอบ ผลจักทำเราให้ยินดี เราเป็นผู้มีตนอัน

ส่งไปแล้วเพื่อความเพียร เป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปธิ
กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่
ในภพที่ ๑,๘๐๐ เราได้ทำกรรมใด ในกาลนั้นด้วย
กรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการส่ง
พระพุทธเจ้าข้ามฟาก. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ
คำสอนของพระพุทธเจ้าเรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้งบรรลुพระอรหัตแล้ว พิจารณาสังกิเลสที่ตนละได้แล้ว
และความสุขที่ตนได้รับว่า น่าอัศจรรย์ ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายของพระ
ศาสดา โดยที่พระองค์ ทรงยกเราจากเปลือกตมคือภพ แล้วให้ประดิษฐาน
อยู่บนบกคือพระนิพพาน ดังนี้แล้ว เกิดความโสมนัส ได้กล่าวคาถา ๒
คาถา ด้วยสามารถแห่งอุทาน ความว่า

เราแม้แต่ประกอบการประดับตกแต่ง เพราะไม่
มีโยนิโสมนสิการ มีใจฟุ้งซ่าน กลับกลอก ถูกกาม
ราคะเบียดเบียน เราได้ปฏิบัติโดยอุบายที่ชอบ ตามที่
พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ พระอาทิตย์ ฉลาดในอุบาย
ได้ทรงสั่งสอนแนะนำ แล้วอนจิตที่จมลงในภพขึ้น
ได้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อโยนิโส มนสิการา ความว่า
เพราะกระทำไว้ในใจซึ่งกายอันไม่งาม โดยความเป็นของงาม คือ เพราะ
เหตุแห่งการทำให้ไว้ในใจ โดยความเป็นของงาม โดยมนสิการไม่ชอบด้วยอุบาย
อธิบายว่า เพราะเข้าใจร่างกายที่ไม่งามว่างาม.

บทว่า มณฺฑานํ ความว่า ซึ่งเครื่องประดับอัญญา ด้วยอาภรณ์ทั้งหลายมีสร้อยข้อมือ เป็นต้น และด้วยเครื่องประทีนผิว มีระเบียบและของหอม เป็นต้น.

บทว่า อนุยฺยุชิตํ แปลว่า ประกอบแล้ว อธิบายว่า ได้เป็นผู้ชวนชวาย การประดับตกแต่งร่างกาย.

บทว่า อุกุชโธ ความว่า เป็นผู้อันความเมาทั้งหลาย มีความเมาเพราะชาติ โศทร รูป และความเป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นต้น ยกขึ้นแล้ว คือเป็นผู้มีจิตไม่สงบแล้ว.

บทว่า จปฺปโธ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้โง่ เพราะความเป็นผู้มีจิตไม่มั่นคง เหมือนลิงป่า และกลิ้งกลอก เพราะประกอบในความเป็นผู้มีอารมณ์หวั่นไหว ด้วยการประดับตกแต่งร่างกายและประดับด้วยผ้า เป็นต้น.

บทว่า อาสี แปลว่า ได้เป็นแล้ว. บทว่า กามราเคน ประกอบความว่า เป็นผู้อันฉันทระคะในวัตถุกำทั้งหลาย เบียดเบียน คือบีบคั้นได้แก่ เสียดแทง.

บทว่า อปายกุสเลน ความว่า มีพระพุทธเจ้าคือพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดด้วยความฉลาด ในอุบายเป็นเครื่องทรมานเวไนยสัตว์ เป็นเหตุ. กับทว่า อปายกุสเลน นี้เป็นตติยวิภักตติลลงในอรรถแห่งเหตุ. ก็พระเถระกล่าวบทว่า อปายกุสเลน นี้ หมายถึง การนำกามระคะของตนออกไปได้ด้วยพระดำรัสที่ตรัสเตือน โดยข้ออุปมาที่ยกเอานางสิงหิงหา และนางเทพอัปสรมาเปรียบเทียบ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังท่านพระนันทเถระให้มีจิตคลายกำหนดในนางชนบทกัลยาณี โดยเปรียบนางชนบทกัลยาณีก่อนว่า นางสิงหิงหาผู้นั้นใด นางชนบทกัลยาณี เปรียบกับนางเทพอัปสร ผู้มีฝ่าเท้าเหมือนนกพิราบ ก็ผู้นั้นนั้น แล้วทรงชี้ให้ดูนางเทพอัปสร ผู้มีเท้าเหมือนนก

พิราบ อุปมาคฺจนฺนาเอาลิมฺอันเล็ก ออกจากลิมใหญ่แล้วทิ้งไปจะนั้น และคฺจน
นายแพทย์ทำสรีระให้ชุ่มด้วยการดื่มน้ำมัน แล้วนำเอาพิษออก ด้วยการให้
สํารอกและการขับถ่าย จะนั้น แล้วทรงยังจิตให้คลายกำหนด แม้ในนางเทพ
อัปสร ผู้มีฝ่าเท้าเหมือนเท้านกพิราบ ด้วยการตรัสเปรียบเทียบอีกครั้ง แล้ว
ทรงยังพระเถระให้ตั้งอยู่ในพระอริยมรรค ด้วยการชวนขวยในสมณะ และ
วิปัสสนาโดยชอบทีเดียว. สมดังคำเป็นคาถาที่พระเถระกล่าวไว้ว่า โยนิโส
ปฏิบัติชฺชิตฺวา ภาเว จิตฺตํ อุทฺทพฺพหิ เราได้ปฏิบัติโดยอุบายที่ชอบ ตามที่
พระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ฉลาดในอุบาย ได้ทรงสั่งสอน
แนะนำ แล้วถอนจิตที่จมลงในภพขึ้นได้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำเนินวิสุทธิปฏิบัติ ด้วยสมณะและวิปัสสนา
โดยชอบทีเดียว ด้วยอุบาย คือด้วยพระปริชาญาณ ยกจิตของเราที่จมลงในภพ
ได้แก่ เปลือกถม คือสงสาร ด้วยพระหัตถ์ คือพระอริยมรรค อธิบายว่า
ให้ตั้งอยู่บนบก คือพระนิพพาน.

พระเถระเปล่งอุทานนี้แล้ว ในวันรุ่งขึ้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ค้า
ประกัน เพื่อให้ข้าพระองค์ได้นางอัปสร ๕๐๐ ผู้มีเท้าเหมือนเท้านกพิราบอันใด
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอเปลื้องพระผู้มีพระภาคเจ้า จากการเป็น
ผู้รับรองนั้น. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า คุณอนันตนะ การรับรองใดแล
เป็นเหตุให้จิตของเธอหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในเวลานั้น
เราตถาคต ก็พ้นจากการเป็นผู้รับรองนั้นแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบความที่พระอนันตนะ เป็นผู้มิทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีทั้งหลาย
พร้อมกับคุณพิเศษของท่าน เมื่อจะทรงประกาศคุณพิเศษนั้น จึงทรงตั้งท่านไว้
ในตำแหน่งของภิกษุผู้เลิศ โดยความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้ว ในอินทรี

โดยพระดำรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระนันทะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้สาวก
ของเราฝ่ายคัมภรอนทวารในอินทรีทั้งหลาย. แท้จริง พระเถระคิดว่า เราถึง
ประการอันแปลกนี้ เพราะอาศัยความไม่สำรวมอินทรีทั้งหลายอันใดแล เรา
จักข่มความไม่สำรวมอันนั้นแลด้วยดี ดังนี้แล้ว เกิดความอุสาหะ เป็นผู้มีหิริ
โอดตปปะ มีกำลัง ได้ถึงบารมีในอินทรีสังวรอย่างอุกฤษฏ์ เพราะความเป็น
ผู้มีอิทธิการอันกระทำไว้แล้ว ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า
ปทุมุตตระ นั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถานันทเถรคาถา

๑๐. สิริมาเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสิริมาเถระ

[๒๗๗] ได้ยินว่า พระสิริมาเถระได้ภายิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ถ้าคนมีจิตไม่ตั้งมั่น ถึงชนเหล่าอื่นจะสรรเสริญ
ชนเหล่าอื่นก็สรรเสริญเปล่า เพราะตนมีจิตไม่ตั้งมั่น
ถ้าตนมีจิตตั้งมั่นดีแล้ว ถึงชนเหล่าอื่นจะติเตียน ชน
เหล่าอื่นก็ติเตียนเปล่า เพราะตนมีจิตตั้งมั่นดีแล้ว.

จบวรรคที่ ๒

อรรถกถาสิริมาเถรคาถา

คาถาของท่านพระสิริมาเถระ เริ่มต้นว่า **ปเร จ นํ ปถิ สนฺติ.**

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สิ่งสมบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในตระกูลพราหมณ์ในเวลาทีพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **ปฐมุตตระ** ทรงบำเพ็ญบารมี แล้วประทับอยู่ในภพชั้นดุสิต บรรลุนิติภาวะแล้ว เรียนจบไตรเพท เป็นผู้ชำนาญในบทแห่งพระเวท ของสนิฉินธุศาสตร์ เกฏฐศาสตร์ สักขรศาสตร์ ปเภทศาสตร์ มีอติหาศศาสตร์ เป็นที่ ๕ รู้แจ่มแจ้ง เข้าใจในโลกายศาสตร์ และมหาปริส-ลักขณศาสตร์ไม่บกพร่อง ละกามทั้งหลายแล้วบวชเป็นดาบส เพราะความเป็นผู้มีอหิชาศัยน้อมไปในเนกขัมมะ อันหมู่ดาบสประมาณ ๘๔,๐๐๐ แวดล้อมแล้วยังฉวนและอภิญญาให้เกิด แล้วอยู่ในอาศรม อันเทวดานรมิตให้ ระลึกถึงพระพุทธคุณ เพราะความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ และเพราะมีแนวทางอันแน่นอน ที่มาแล้วในลักษณะแห่งมนต์ทั้งหลาย ก่อพระเจดีย์ทรายที่คู้่งน้ำ อันมีน้ำไหลวนแห่งหนึ่ง อุทิศพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ได้เป็นผู้มีความยินดียิ่งในบูชาและสักการะ.

ดาบสทั้งหลายเห็นดังนั้น จึงถามว่า บูชาสักการะนี้ท่านกระทำเจาะจงใคร. เขานำมนต์สำหรับคุณลักษณะมาแจกแจงลักษณะของมหาบุรุษ เท้าที่มีมาในพระคัมภีร์ แจกแก่ดาบสเหล่านั้น แล้วตั้งอยู่ในกำลังญาณของตน ประกาศคุณของพระพุทธเจ้า ตามแบบฉบับแห่งตำราคัมภีร์สักการะ แม้ดาบสเหล่านั้นฟังดังนั้นแล้ว เป็นผู้มิใใจเลื่อมใส จำเดิมแต่นั้น ก็พากันบูชาพระสถูป มุ่งเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่.

ก็โดยสมัยนั้น พระโพธิสัตว์พระนามว่า **ปทุมุตตระ** จุติจากหมู่เทพ
ในสวรรค์ชั้นดุสิต ก้าวลงสู่ครรภ์พระมารดา. พุทธนิมิต ๓๒ ประการ ในภพ
สุดท้ายปรากฏแล้ว และพุทธนิมิตทั้งปวง เป็นอภิวุฒธรรมที่น่าอัศจรรย์
คาบสแสดงพระพุทธรูปเหล่านั้นแก่อันตเวทิกทั้งหลาย เพิ่มพูนความ
เลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย แก่คาบสเหล่านั้น เหลือประมาณ
กระทำกาลแล้ว บังเกิดในพรหมโลก เมื่อคาบสเหล่านั้นกำลังทำการบูชา
สรีระของตนอยู่ ก็มาปรากฏร่าง แล้วกล่าวว่า เราคืออาจารย์ของท่านทั้งหลาย
ไปบังเกิดในพรหมโลก ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท หมั่นประกอบการ
บูชาพระเจดีย์ทราย และจงหมั่นชวนชวายนในการเจริญภาวนา ดังนี้แล้ว กลับ
ไปสู่พรหมโลก.

เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอยู่อย่างนี้ เกิดในตระกูล
คฤหบดี พระนครสาวัตถี ในพุทธปรพาตกาลนี้ เพราะเหตุที่เขาเจริญด้วย
สิริสมบัติในตระกูลนั้น นับจำเดิมแต่วันที่เกิดแล้ว คนทั้งหลายจึงตั้งชื่อเขาว่า
สิริมา ดังนี้. ในเวลาที่เขาเดินได้ น้องชายก็เกิด คนทั้งหลายก็ตั้ง
ชื่อน้องชายว่า **สิริวัฑฒ์** โดยกล่าวว่า เด็กคนนี้ ยังสิริให้เจริญเกิดแล้ว.
แม้ทารกทั้งสองนั้น ก็เห็นพุทธานุภาพ ในคราวที่พระองค์ทรงรับพระวิหาร
ชื่อว่า **เชตวัน** เป็นผู้มีจิตศรัทธาบวชแล้ว. ในพระเถระ ๒ รูปนั้น พระสิริ-
วัฑฒเถระ ยังไม่ได้บรรลุดุติมนุสสรธรรมก่อน แต่เป็นผู้ได้ปัจจัย ๔ เป็นปกติ
เป็นผู้อันภักดีและบรรพชิตทั้งหลายสักการะเคารพแล้ว ส่วนพระสิริมาเถระ
จำเดิมแต่เวลาที่บวชแล้ว เป็นผู้มีลาภน้อย เพราะมีกรรมมาตัดรอน เช่นนั้น
แต่เป็นผู้อันชนส่วนใหญ่ยกย่องนับถือ กระทำกรรมในสมณะและวิปัสสนา
ทั้งหลาย แล้วเป็นผู้มีอภิวุฒ ๖ ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์
ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

เราเป็นดาบส ชื่อว่า เทวละ อาศัยอยู่ที่ภูเขามิฆิพพานต์ ที่จงกรมของเรา เป็นที่อันเทวดาเนรมิตให้ ณ ภูเขานั้น ครั้งนั้น เรามุ่งมวยผม สะพายคนโทน้ำ เมื่อจะแสวงหาประโยชน์อันสูงสุด ได้ออกจากป่าใหญ่ไป ครั้งนั้น ศิษย์ ๘๔,๐๐๐ คนอุปัฏฐากเรา เขาทั้งหลาย ขวนขวายเฉพาะกรรมของตน อยู่ในป่าใหญ่ เราออกจากอาศรม ก่อพระเจดีย์ทรายแล้ว รวบรวมเอาดอกไม้ นานาชนิดมาบูชาพระเจดีย์นั้น เรายังจิตให้เลื่อมใสในพระเจดีย์นั้น แล้วเข้าสู่อาศรม พวกศิษย์ได้มาประชุมพร้อมกันทุกคนแล้ว ถามถึงข้อความนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ สถูปที่ท่านนมัสการก่อด้วยทราย แม้ข้าพเจ้าทั้งหลายก็อยากจะรู้ ท่านอันข้าพเจ้าทั้งหลายถามแล้ว ขอจงบอกแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย.

เราตอบว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มีพระจักขุ มียศใหญ่ ท่านทั้งหลายได้พบแล้ว ในบทมนต์ของเรา มิใช่หรือ เรานมัสการพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด มียศใหญ่เหล่านั้น ศิษย์เหล่านั้นได้ถามอีกว่า พระพุทธเจ้าผู้มีความเพียรใหญ่ รู้ญะยธรรมทั้งปวง ทรงเป็นผู้นำโลกเหล่านั้น เป็นเช่นไร มีคุณเป็นอย่างไร มีศีลเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าผู้มียศใหญ่เหล่านั้น มีศีลเป็นดังธา เราได้ตอบว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ มีพระทนต์ครบ ๔๐ ทศ มีดวงพระเนตรดังตาแห่งโค และเหมือนผล

มะกล้า หนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่านั้น เมื่อเสด็จดำเนิน
ไป ก็ย่อมทอดพระเนตรดูเพียงชั่วแอก พระขานูของ
พระองค์ไม่ลั่น ใคร ๆ ไม่ได้ยินเสียงที่ต่อ หนึ่ง พระ
สุคตทั้งหลาย เมื่อเสด็จดำเนินไป ย่อมไม่รีบร้อน
เสด็จดำเนินไป ทรงก้าวพระบาทเบื้องขวา ก่อน นี้เป็น
ธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระพุทธเจ้า
เหล่านั้น เป็นผู้ไม่หวาดกลัว เปรียบเหมือนไกรสร
มฤคธาฯ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ไม่ทรงยก
พระองค์ และไม่ทรงข่มขี้อัตว์ทั้งหลาย ทรงหลุดพ้น
จากการถือตัว และดูหมิ่น ทรงเป็นผู้มีพระองค์เสมอ
ในสัตว์ทั้งปวง พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ไม่ทรงยก
พระองค์ นี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
และพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อเสด็จอุบัติขึ้น
พระองค์ทรงแสดงแสงสว่าง ทรงประกาศวิการ ๖
ทั่วพื้นแผ่นดินนี้ทั้งสิ้น ทั้งพระองค์ทรงเห็นนรกด้วย
ครั้งนั้นไฟนรกดับ มหาเมฆยังฝนให้ตก นี้เป็นธรรมดา
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าผู้มหายานจะ
เหล่านั้นเป็นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าผู้มีศรัทธาใหญ่เหล่านั้น
ไม่มีใครเทียบเท่า พระตถาคตทั้งหลาย เป็นผู้
มีพระคุณหาประมาณมิได้ ใคร ๆ ไม่เกินพระองค์โดย
เกียรติคุณ.

ศิษย์ทุกคนเป็นผู้มีความเคารพ ชื่นชมถ้อยคำ
ของเรา ต่างได้ปฏิบัติเช่นนั้น ตามสติกำลัง พวกเขามี

ความเพลิดเพลินในกรรมของตน เชื่อฟังถ้อยคำของ
เรามีฉันทะอัธยาศัย น้อมไปในความเป็นพระพุทธรเจ้า
พากันบูชาพระเจดีย์ทราย ในกาลนั้น เทพบุตรผู้มี
ยศใหญ่ จูติจากชั้นดุสิต บังเกิดในพระครรภ์ของ
พระมารดา หมั้นโลกธาตุดุหวั่นไหว เรายืนอยู่ในที่
จงกรมไม้ไกลอาศรม ศิษย์ทุกคนได้มาประชุมพร้อม
กันในสำนักของเรา ถามว่า แผ่นดินบันลือลั่น ดุจ
โคอุสุภะ คำรณดุมมฤคธาธ ร้องดุจจระเข้ จักมีผล
เป็นอย่างไร? เราตอบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์ใดที่เราประกาศ ณ ที่ใกล้พระสถูป คือ
กองทราย บัดนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีโชค เป็น
ศาสดาพระองค์นั้น เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา
แล้ว.

เราแสดงธรรมแก่พวกศิษย์เหล่านั้นแล้ว กล่าว
สดุดีพระมหามุนี ส่งศิษย์ของตนไปแล้ว นั่งขัดสมาธิ
และกำลังของเราก็สิ้นไป ด้วยความเจ็บไข้อย่างหนัก
เราระลึกถึงพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุดพระองค์นั้น
ทำกาลกิริยา ณ ที่นั่นเอง ครั้งนั้น ศิษย์ทุกคนพร้อมกัน
ทำเชิงตะกอนแล้ว ยกซากศพของเราขึ้นเชิงตะกอน
พวกเขาล้อมเชิงตะกอน ประนมอัญชลีเหนือเศียร
อันลูกศรคือความโศกครอบงำ พากันมาคร่ำครวญ
เมื่อศิษย์เหล่านั้น พิโรราพันอยู่ เราได้ไปใกล้เชิง-
ตะกอน สั่งสอนพวกเขาว่า เราคืออาจารย์ของท่าน

ดูก่อนท่านผู้มีปัญญาดีทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้
เศร้าโศกเลย ท่านทั้งหลายไม่ควรเป็นผู้เกียจคร้าน
ควรพยายามในประโยชน์ของตน ทั้งกลางคืนและ
กลางวัน ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาท ควรทำขณะ
เวลาให้ถึงเฉพาะ เราพร่ำสอนศิษย์ของตนแล้วกลับไป
ยังเทวโลก เราได้อยู่ในเทวโลกถึง ๑๘ กัป ได้เป็น
พระเจ้าจักรพรรดิ ๕๐๐ ครั้ง และได้เสวยสมบัติใน
เทวโลกเกิน ๕๐๐ ครั้ง ในกัปที่เหลือเราได้ท่องเที่ยว
ไปอย่างสับสน แต่ก็ไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่ง
การก่อเจตีย์ทราย ในเดือนที่ดอกโกมุทบาน ต้นไม้
เป็นอันมากต่างก็ออกดอกบาน ฉันทใด เราเป็นผู้อัน
พระศาสดาผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ให้บานแล้วในสมัย
ฉันทนั้นเหมือนกัน ความเพียรของเรานำธุระน้อยใหญ่
ไป นำมาซึ่งกรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ เราตัด
กิเลสเครื่องผูก ดั่งข้างตัดเชือกแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
อยู่ ในกัปที่แสน แต่ภัทรกัปนี้ เราได้สรรเสริญพระ-
พุทธเจ้าใด ด้วยการสรรเสริญนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย
นี่เป็นผลแห่งการสรรเสริญ. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว
ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว
ดังนี้.

ก็ภิกษุและสามเณรทั้งหลายผู้เป็นปุถุชน ไม่รู้ว่าท่านพระสิริมาเถระ
ผู้มีอภิญา ๖ เป็นพระอริยะจึงไม่ยกย่อง จะพูดคุยอะไรกัน ก็พากันตำหนิ
เพราะความที่ท่านเป็นผู้มีลาภน้อย โดยที่ชาวโลกไม่สนใจ. แต่เมื่อจะยกย่อง

ก็พากันสรรเสริญพระสิริวัฑฒเถระ เพราะความที่ท่านเป็นผู้อันชาวโลก
เคารพนับถือ โดยความที่ท่านเป็นผู้มีปัจจัยลาภ. พระเถระคิดว่า ชรรมาผู้
ที่ควรตำหนิ กลับมีผู้กล่าวสรรเสริญ และผู้ที่ควรสรรเสริญกลับถูกกล่าวตำหนิ
นี้พึงเป็นโทษของความเป็นปุถุชน ดังนี้ เมื่อจะตำหนิความเป็นปุถุชน จึง
ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ถ้าตนมีจิตไม่ตั้งมั่น ถึงชนเหล่าอื่นจะสรรเสริญ
ชนเหล่าอื่นก็สรรเสริญเปล่า เพราะตนมีจิตไม่ตั้งมั่น
ถ้าตนมีจิตตั้งมั่นดีแล้ว ถึงชนเหล่าอื่นจะติเตียน ชน
เหล่าอื่นก็ติเตียนเปล่า เพราะตนมีจิตตั้งมั่นดีแล้ว
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเร ความว่า คนอื่นจากตน ชื่อว่า คนอื่น
ก็คนพาลทั้งหลายที่นอกจากบัณฑิต ท่านประสงค์เอาว่า เป็นคนอื่นในกาลานี้
อธิบายว่า แม้จะสรรเสริญก็เหมือนตำหนิไม่เป็นประมาณ เพราะคนเหล่านั้น
กล่าวโดยไม่รู้ คือ โดยไม่ตรึกตรอง. บทว่า นึ แปลว่า ซึ่งบุคคลนั้น.

บทว่า ปัส สนฺติ ความว่า อีกอย่างหนึ่ง คนเหล่าอื่น
ชมเชยบุคคลผู้ไม่มีจริง ไม่เป็นจริงนั้นแหละ โดยยกย่องคุณที่ไม่มีจริงไม่
เป็นจริงว่า ภิกษุชื่อ โนน เป็นผู้ได้มาน หรือว่าเป็นพระอริยะ เพราะความไม่รู้
หรือเพราะความเป็นผู้มีตณฺหาวิบัติ. ก็ จ ศัพท์ที่มีอยู่ในคานานี้ นั้น มีการ
น้อมเข้ามาในตนเป็นอรรถ. ด้วย จ ศัพท์นั้น ท่านแสดงความนี้ว่า ก็คน
เหล่าอื่นย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น ก็แลการสรรเสริญนั้น เป็นเพียงการสรรเสริญ
ของคนเหล่านั้น แต่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสรรเสริญ ในบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น
นั้น.

บทว่า **อตฺตา เจ อสมาทิโต** ความว่า บุคคลเหล่าอื่นย่อมสรรเสริญ
บุคคลใด ถ้าบุคคลนั้นคือตนนี้ มีจิตไม่ตั้งมั่น คือไม่ประกอบไปด้วยมรรคสมาธิ
ผลสมาธิ หรือเพียงอุچارสมาธิและอัปมาสมาธิเท่านั้น อธิบายว่า ถ้าตน
เป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ก็มีจิตหมุนไปผิด เพราะความที่กิเลสทั้งหลาย อันเป็น
ปฏิปักษ์ต่อความตั้งใจมั่น อันตนยังละไม่ได้ ก็พระเถระแสดงความไม่มีคุณ
คือ สมานินิมิต ด้วยบทว่า **อสมาทิโต** นี้.

บทว่า **โมฆม** แสดงถึงภาวะของนปุงสกสิ่งๆ ๑๒ ในประโยคมีอาทิว่า
วิสมํ จนฺทิมสุริยา ปริวตฺตุนฺติ พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมหมุนไป
ไม่เสมอกัน.

บทว่า **ปเร ปลํ สนฺติ** ความว่า คนเหล่าใดย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น
คือคนที่มีจิตไม่ตั้งมั่น คนเหล่านั้นย่อมสรรเสริญเป็นโมฆะ คือเปล่า ได้แก่
หาผลมิได้. เพราะเหตุไร? เพราะคนมีจิตไม่ตั้งมั่น อธิบายว่า เพราะเหตุ
ที่จิตของบุคคลนั้นไม่ตั้งมั่น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่สองดังต่อไปนี้ บทว่า **ครหฺนฺติ** ความว่า
ย่อมดิเตียน คือนินทา ได้แก่ กล่าวโทษพระอริยเจ้า และบุคคลผู้ได้มาน
เพราะความไม่รู้ของตน หรือเพราะความมุงร้าย โดยการชี้แจงถึงความเป็นผู้
ไม่ประพฤติปฏิบัติ หรือโดยมุงทำลายคุณ โดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุชื่อโน้น ไม่
หมั่นประกอบความเพียร โดยที่สุคนธ์แม่เพียงชั่วเวลาริคนมโค มากไปด้วยการ
ปรนเปรอร่างกาย ยินดีในการนอนหลับ ยินดีในการพูดสิ่งๆ ไรประโยชน์
ยินดีด้วยการคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่ ดังนี้. คำที่เหลือพึงทราบโดยปริยาย ที่
ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในคาถาที่ ๑. เมื่อพระเถระประกาศความที่ตนเป็นผู้หมด

พระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๒ - หน้า ๙๘
กิเลส และความที่พระสิริวิฑฒเถระยังมีกิเลส ด้วยคาถาเหล่านี้เรียบร้อยแล้ว
พระสิริวิฑฒเถระฟังคำเป็นคานันแล้ว เกิดความสลดใจ เริ่มตั้งวิปัสสนา
ยังประโยชน์ตนให้บริบูรณ์แล้วต่อกาลไม่นานนัก และบุคคลผู้ได้ยินทั้งหลาย
ก็ยิ่งพระเถระให้อดโทษแล้ว.

จบอรรถกถาสิริมาเถรคาถา

จบวรรคพรรณนาที่ ๒

ในอรรถกถาเถรคาถา ชื่อว่า ปรมัตถทีปนี

ในวรรคนี้ รวมพระเถระได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระมหาจุนทเถระ ๒. พระโชติทาสเถระ ๓. พระเหรียญญานี
เถระ ๔. พระโสมมิตตเถระ ๕. พระสัพพมิตตเถระ ๖. พระมหากาฬเถระ
๗. พระติสสเถระ ๘. พระกิมพิลเถระ ๙. พระนันทเถระ ๑๐. พระสิริมา-
เถระ และอรรถกถา.

เถรคาถา ทุกนิบาต วรรคที่ ๓

๑. อุตฺตรเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอุตฺตรเถระ

[๒๗๘] ได้ยินว่า พระอุตฺตเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ชั้นทั้งหลาย เรากำหนดรู้แล้ว ตัณหาเราถอน
สิ้นแล้ว โภชณฺค์เราเจริญแล้ว ความสิ้นไปแห่ง
อาสวะเราบรรลุลแล้ว ครั้นเรากำหนดรู้ชั้นทั้งหลาย
แล้ว ถอนขำยคือตัณหาได้แล้ว ยังโภชณฺค์ให้เจริญ
แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักนิพพาน.

วรรคพรรณนาที่ ๓

อรรถกาอุตฺตรเถรคาถา

คาถาของท่านพระอุตฺตรเถระเริ่มต้นว่า ขนฺธา มยา ปริณฺญาตา.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำไว้แล้ว ในพระพุทฺธเจ้า
องค์ก่อน ๆ เข้าไปสั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ
เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า

ลิตชัตตะ ในปีที่ ๕๔ แต่ภักทรกับนี้ บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว ได้เป็นผู้มีความ
เลื่อมใสในพระศาสดา ประกาศตนเป็นอุบาสกแล้ว เรียกบรรดาผู้เป็นญาติของ
ตนมาประชุมกัน รวบรวมบูชาสักการะเป็นอันมาก กระทำการบูชาพระ
ธาตุแล้ว.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
ในตระกูลพราหมณ์ เมืองสาเกต ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า อุตตระ
เจริญวัยแล้ว ไปสู่พระนครสาวัตถี ด้วยกรณียกิจบางประการเห็นยมกปาฏิหาริย์
อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำแล้ว ที่โคนไม้คันทามฤกษ์ (ต้นมะม่วง)
เลื่อมใสแล้ว เป็นผู้เจริญศรัทธายิ่งขึ้น ด้วยเทศนาภาพการามสูตร บวชแล้ว
ไปสู่พระนครราชคฤห์กับพระศาสดา อยู่ที่พระนครราชคฤห์นั้นแหละ เริ่มตั้ง
วิปัสสนา ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่
ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เมื่อพระโลกนาถผู้นำของโลก ทรงพระนามว่า

ลิตชัตตะ ปรีนิพพานแล้ว เราได้นำพวกญาติของเรา
มาทำการบูชาพระธาตุ. ในปีที่ ๕๔ แต่ภักทรกับนี้
เราได้บูชาพระธาตุใด ด้วยการบูชานั้น เราไม่รู้จัก
ทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาพระธาตุ. เราเผาภิเษก
ทั้งหลายแล้ว ๗ ล ๗ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
กระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระเป็นผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว เมื่อพระศาสดาเสด็จประทับอยู่
ในพระนครสาวัตถี ก็ออกจากกรุงราชคฤห์ไปพระนครสาวัตถี เพื่อจะทำพุทธ-
อุปัฏฐาก อันภิกษุทั้งหลายถามว่า คุณก่อนอาวุโส กิจแห่งบรรพชิตอันท่านให้
ถึงที่สุดแล้วหรือ ? เมื่อจะพยากรณ์พระอรหันต์ผล ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า

ขั้นทั้งหลายเรากำหนดรู้แล้ว ตัณหาเราถอน
ขึ้นแล้ว โภชนงค์เราเจริญแล้ว ความสิ้นไปแห่ง
อาสวะเราบรรลุลแล้ว ครั้นเรากำหนดรู้ขั้นทั้งหลาย
แล้ว ถอนข้าย คือตัณหาได้แล้ว ยังโภชนงค์ให้เจริญ
แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักนิพพาน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขนฺธา ได้แก่ อุปาทานขั้น ๕. บทว่า
ปริญฺญาตา ความว่า กำหนดรู้ คือยังทุกขสังให้เจริญแล้วว่า นี้ทุกข์ ทุกข์
ยิ่งไปกว่านี้ไม่มี ดังนี้. ด้วยบทว่า ปริญฺญาตา นั้น ท่านกล่าวหมายถึงการ
ตรัสรู้ โดยการกำหนดรู้ทุกขอริยสัง.

บทว่า ตณฺหา ความว่า กิเลสชาติ ชื่อว่าตัณหา เพราะอรรถว่า
สะตั้ง คือหวนไหว. บทว่า สุตฺตมฺหตา แปลว่า อันเราเพิกถอนขึ้นแล้ว
พระเถระกล่าวถึงการตรัสรู้ ด้วยการละสมุทัยสังด้วยบทว่า สุตฺตมฺหตา นั้น.
บทว่า ภาวิตา มม โภชฺณงฺกา ความว่า ธรรม ๗ ประการชื่อว่า
โภชนงค์ เพราะเป็นองค์แห่งธรรมสามัคคี มีสติเป็นต้น กล่าวคือธรรมเป็น
เครื่องตรัสรู้ หรือเพราะเป็นองค์แห่งพระอริยบุคคล ผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรม
สามัคคีนั่น คือที่ท่านกล่าวว่าธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้. ธรรมทั้งหลายอันนับ
เนื่องแล้วในมรรคกล่าวคือ สติ ฌมมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิและ
อุเบกขา อันเราเจริญแล้ว คือให้เกิดแล้ว ได้แก่ เพิ่มพูนแล้ว. ก็ในคานานี้
พึงทราบว่ ธรรมในองค์มรรคทั้งปวงก็ดี โภธิปักขิยธรรมทั้งหมดก็ดี พึง
ทราบว่ ท่านถือเอาแล้ว ด้วยศัพท์ว่าโภชนงฺกะ เพราะเป็นประเภทธรรมที่
ไปร่วมกับโภชนงค์นั้น. พระเถระแสดงความถึงพร้อมเฉพาะซึ่งภาวนา แห่ง
มรรคสังด้วยบทว่า ภาวิตา มม โภชฺณงฺกา นี้เหมือนกัน.

บทว่า ปตุโต เม อาสวกุขโย ความว่า อสังขตธรรม อันได้นามว่า อาสวกุขยะ เพราะเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย มีกามาสวะเป็นต้นอันเราถึงแล้ว คือบรรลุแล้ว. พระเถระกล่าวความถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งการทำให้งั้นโรธสัจ ด้วยบทว่า ปตุโต เม อาสวกุขโย นี้. พระเถระแสดงสมบัติคือ สอุปาทิเสสนิพพานของตน ด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

ที่บัดนี้ พระเถระ เมื่อจะแสดงสมบัติคืออนุปาติเสสนิพพาน จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ด้วยคำมีอาทิว่า โสหิ ดังนี้.

คาถาที่ ๒ นั้น มีอธิบายดังนี้ เรานั้น รู้แล้ว คือ กำหนดรู้ขั้นทั้งหลาย โดยนัยดังกล่าวแล้วอย่างนี้ และเมื่อกำหนดรู้อย่างนั้นแล้ว จึงถอนคือยกขึ้นซึ่งตัณหาอันได้นามว่า ซาลินี เพราะมีข่ายกล่าวคือความเกิดบ่อย ๆ มีอาการร้อยรัดเหล่าสัตว์ไว้ ในอรรถภาพของตนและอรรถภาพของคนอื่น ในอายตนะภายในและอายตนะภายนอก อันต่างโดยประเภทมือคิดเป็นต้น จากจิตสันดานของเรา เมื่อยกข่ายคือตัณหานั้นขึ้นได้อย่างนั้น ก็ยังโพชนงค์มีประเภทดังกล่าวแล้วให้เจริญ คือยังโพชนงค์เหล่านั้นให้ถึงความบริบูรณ์ด้วยภavana ต่อแต่นั้นไป จึงเป็นผู้ไม่มีอาสวะตั้งอยู่แล้ว บัดนี้ เราจักนิพพานคือจักดับรอบ ด้วยการดับแห่งจิตดวงสุดท้าย เหมือนเปลวไฟหมดเชื้อดับไปฉะนั้น.

จบอรรถกถาอุตตรเถรคาถา

๒. ภัททชិเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระภัททชิเถระ

[๒๓๕] ได้ยินว่า พระภัททชิเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

พระเจ้าปนาทะมีปราสาททอง กว้างโยชน์กึ่ง

สูง ๒๕ โยชน์ มีชั้นพินชั้น ร้อยพัน สล้าสลอน

ไปด้วยธง แวดล้อมไปด้วยแก้วมณี สีเขียวเหลือง

ในปราสาทนั้น มีคนธรรพ์ ประมาณ ๖,๐๐๐ แบ่ง

เป็น ๗ พวก พากันพ้อนรำอยู่.

อรรถกถาภัททชิเถรคาถา

คาถาของท่านพระภัททชิเถระ เริ่มต้นว่า ปนาโท นาม โส ราชา.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเถระนี้เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว เรียนจบศิลปวิทยาของพราหมณ์ทั้งหลาย ละกามทั้งหลายแล้ว บวชเป็นดาบส ให้เขาสร้างอาศรมอยู่ที่ชฎุปา วันหนึ่ง เห็นพระศาสดาเสด็จไปโดยอากาศ เป็นผู้มีใจเลื่อมใส ยืนประคองอัญชลีอยู่. พระศาสดาทรงทราบอริยาศัยของดาบสแล้ว เสด็จลงจากอากาศ. ดาบสน้อมเอาน้ำคั้ง เหน่าบัว เนยใส และน้ำมัน เข้าไปถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์ดาบส จึงทรงรับไว้ตรัสอนุโมทนา แล้วเสด็จหลีกไป.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาบังเกิดในภพดุสิต ดำรงอยู่ในดุสิตพิภพนั้นจนตลอดอายุ แต่นั่นก็ท่องเที่ยววนไปเวียนมาอยู่แต่ในสุคติภพเท่านั้น (เกิด) เป็นเศรษฐี มีทรัพย์มาก ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **วิปัสสิ** ยังกิษุสงฆ์ ๖๘.๐๐๐ ให้ฉันภัตตาหาร แล้วให้ครองไตรจีวร.

เขาบำเพ็ญกุศลเป็นอันมากอย่างนี้แล้ว บังเกิดในเทวโลก ดำรงอยู่ในเทวโลกนั้นจนตลอดอายุ จุตินจากเทวโลกนั้นแล้วบังเกิดในมนุษย์ เมื่อโลกวางจากพระพุทธเจ้า ก็บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้า ประมาณ ๕๐๐ ด้วยปัจจัย ๔ จุตินจากมนุษย์โลกแล้ว บังเกิดในราชตระกูล สืบราชสมบัติมาโดยลำดับ บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้า (ของพระองค์) ผู้บรรลุปัจเจกโพธิญาณดำรงอยู่แล้ว เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เก็บพระธาตุมาก่อพระเจดีย์บูชา เขากะทำบุญนั้น ๆ ไว้ในภพนั้น ๆ อย่างนี้แล้ว เกิดเป็นบุตรคนเดียวของกัถทียเศรษฐี ผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฎิ ในกัถทียนคร ในพุทธปรบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า **กัถทชิ** ได้ยินมาว่า อิศริยสมบัติ โภคสมบัติ และบริวารสมบัติ เป็นดีของท่าน ได้มีเหมือนของพระโพธิสัตว์ในภพสุดท้าย.

ในครั้งนั้น พระศาสดาทรงจำพรรษาอยู่ในพระนครสาวัตถี เสด็จไปกัถทียนคร พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เพื่อจะทรงสงเคราะห์กัถทชิกุมาร ทรงคอยความแก่กล้าแห่งญาณ ของกัถทชิกุมาร จึงประทับอยู่ ณ ชาติยาวัน. แม้กัถทชิกุมาร นั่งอยู่บนปราสาทชั้นบน เปิดสี่หบัญชรมองดู เห็นมหาชนเดินทางไปฟังธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงถามว่า มหาชนกลุ่มนี้ไปที่ไหน? ทราบเหตุแล้ว ไปสู่สำนักของพระศาสดา ด้วยบริวารเป็นอันมาก แม้เอง ฟังธรรมอยู่ ทั้ง ๆ ที่ระดับประดาไปด้วยอาภรณ์ทั้งปวง ยังกิเลสทั้งมวลให้สิ้นไป บรรลุพระอรหัตแล้ว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

ครั้งนั้น เราลงสู่สระโบกขรณี ที่ข้างนानาชนิด
เสพแล้ว ถอนเหง้าบัวในสระน้ำ เพราะเหตุจะกิน
สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุ-
มุตตระ ผู้ตื่นแล้ว ทรงผ้ากัมพลสีแดง สลัดผ้าบังสุกุล
เหาะไปในอากาศ เวลานั้น เราได้ยินเสียงจึงแหงน
ขึ้นไปดู ได้เห็นพระผู้นำโลก เรายืนอยู่ในสระโบก-
ขรณีนั่นแหละ ได้ทูลอ่อนวอนพระผู้นำโลกว่า น้ำผึ้ง
กำลังไหลออกจากเกษรบัว น้ำนมและเนยใส กำลัง
ไหลจากเหง้าบัว ขอพระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาจักขุ โปรด
ทรงรับเพื่ออนุเคราะห์แก่ข้าพระองค์เถิด ลำดับนั้น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เสด็จจากอากาศ
กรรณ มียศใหญ่ มีพระปัญญาจักขุ เสด็จลงจากอากาศ
มารับภิกษาของเรา เพื่อความอนุเคราะห์ ครั้นแล้ว
ได้ทรงทำอนุโมทนาแก่เราว่า ดูก่อนท่านผู้มีบุญใหญ่
ท่านจงเป็นผู้มีความสุขเถิด คติจงสำเร็จแก่ท่านด้วยการ
ให้เหง้าบัวเป็นทานนี้ ท่านจงได้สุขอันไพบูรณ์เถิด
ครั้นพระสัมพุทธชินเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ตรัส
ฉะนี้แล้ว ได้ทรงรับภิกษา แล้วเสด็จไปในอากาศ
ลำดับนั้น เราเก็บเหง้าบัวจากสระนั้น กลับมายังอาศรม
วางเหง้าบัวไว้บนต้นไม้ ระลึกถึงทานของเรา ครั้งนั้น
ลมพายุใหญ่ตั้งขึ้นแล้ว พัดเป่าให้สั่นสะเทือน อากาศ
ดั่งลั่นในเมื่อฟ้าผ่า ลำดับนั้น อสนีบาตได้ตกลงมาบน
ศีรษะของเรา ในกาลนั้น เราก็นั่งตายอยู่ ณ ที่นั่นเอง

เราเป็นผู้ประกอบด้วยบุญกรรม เข้าถึงสวรรค์ชั้นดุสิต
ซากศพของเราตกไป ส่วนเราริเริ่มอยู่ในเทวโลก
นางเทพอัปสร ๘๔,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม
ต่างก็บำรุงเราทุกเช้าเย็น นี่เป็นผลแห่งการถวาย
แหง้าบัว ครั้งนั้น เรามาสู่กำเนิดมนุษย์ เป็นผู้ถึงความสุข
ความบกพร่องในโภคทรัพย์ไม่มีแก่เราเลย นี่เป็นผล
แห่งการถวายแหง้าบัว เราอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐกว่าทวยเทพ ผู้คงที่ พระองค์นั้นทรงอนุ-
เคราะห์แล้ว จึงเป็นผู้สิ้นอาสวะทั้งปวง บัดนี้ภพใหม่
ไม่มีอีกในกัปที่แสนแต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายแหง้าบัว
ใดในกาลนั้น ด้วยการถวายแหง้าบัวนั้น เราไม่รู้จักทุกคิ-
เลย นี่เป็นผลแห่งการถวายแหง้าบัว. เราเผาภิเษก
ทั้งหลายแล้ว ฯ ล ฯ คำสอนของพระพุทธเจ้าเรากระทำ
สำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็เมื่อภัททชิกุมารนั้น บรรลุพระอรหัตแล้ว พระศาสดาตรัสเรียก
ภัททชิเศรษฐีมาว่า บุตรของท่าน ประดับตกแต่งแล้ว ฟังธรรมอยู่ ตั้งอยู่ใน
พระอรหัตแล้ว ด้วยเหตุนี้ การบวชของภัททชิกุมารนั้น ในบัดนี้เท่านั้น
สมควรแล้ว ถ้าไม่บวช จักต้องปรินิพพาน ดังนี้. ท่านเศรษฐี กราบทูลว่า
เมื่อบุตรของข้าพระองค์ยังเล็กอยู่เช่นนี้ ยังไม่ควรปรินิพพาน ขอพระองค์จง
ทรงยังเขาให้บวชเถิด พระศาสดาทรงยังภัททชิกุมารให้บรรพชาแล้วให้อุปสมบท
เสด็จประทับอยู่ในภัททชินครนั้นตลอด ๗ วัน แล้วเสด็จถึงโกฏิกาม ก็บ้าน
(โกฏิกาม) นั้นอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา ชาวบ้านโกฏิกาม บำเพ็ญมหาทานถวาย
ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข.

พระภัททชิเถระ พอเมื่อพระศาสดาทรงปรารภเพื่อจะทรงกระทำอนุ-
โมทนา ก็ออกไปนอกบ้าน คิดว่าเราจักออกจากสมาบัติ ในเวลาที่พระศาสดา
เสด็จมาใกล้ทางที่ฝั่งน้ำคงคา แล้วนั่งเข้าสมาบัติ. แม้เมื่อพระมหาเถระทั้งหลาย
มาถึงก็ยังไม่ออกจากสมาบัติ ในเวลาที่พระศาสดาเสด็จมาแล้วนั้นแหละจึงออก
ภิกษุผู้เป็นปุถุชนทั้งหลาย พวกนั้นกล่าวยกโทษว่า พระภัททชินี้ บวชได้ไม่นาน
เมื่อพระมหาเถระทั้งหลายมาถึง กลับเป็นผู้กระด้างเพราะมานะ ไม่ยอมออกจาก
สมาบัติ พวกชาวโกฏิกาม ผูกเรือขนานจำนวนมากเพื่อพระศาสดาและภิกษุสงฆ์
พระศาสดาทรงพระดำริว่า เอาเถิด เราจักประกาศอนุภาพของพระภัททชิเถระ
ดังนี้แล้ว ประทับยืนบนเรือขนาน ตรัสถามว่า ภัททชิอยู่ไหน ? พระภัทท-
ชิเถระ ขานรับว่า ข้าพระองค์ภัททชิผู้นี้พระพุทธรเจ้าข้า แล้วเข้าไปเฝ้าพระ
ศาสดา ประนมมือยืนอยู่แล้ว พระศาสดาตรัสว่า มาเถิดภัททชิ ท่านจงขึ้น
เรือลำเดียวกันกับเรา พระภัททชิเถระ เหาะขึ้นแล้วไปยืนอยู่ในเรือลำที่พระ-
ศาสดาประทับ ในเวลาที่เรือไปถึงกลางแม่น้ำคงคา พระศาสดาตรัสว่า
ภัททชิ รัตนปราสาทที่เธอเคยอยู่ในเวลาที่เธอเป็นพระราชามีนามว่า มหาปนาทะ
อยู่ตรงไหน ? พระภัททชิเถระกราบทูลว่า จมอยู่ในที่นี้พระเจ้าข้า. ตรัสว่า
ภัททชิ ถ้าเช่นนั้น เธอจงตัดความสงสัยของเพื่อนสหธรรมจรีทั้งหลาย.

ในขณะนั้น พระเถระ ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ไปด้วยกำลังฤทธิ์
ยกยอดปราสาทขึ้นด้วยหัวแม่เท้าแล้วชะลอปราสาท สูง ๒๕ โยชน์ เหาะขึ้น
บนอากาศ และเมื่อเหาะขึ้นได้ ๕๐ โยชน์ ก็ยกปราสาทขึ้นพ้นจากน้ำ ลำดับนั้น
ญาติทั้งหลายในภพก่อนของท่าน เกิดเป็นปลาเป็นเต่าและเป็นกบ ด้วยความ
โลภอันเนื่องอยู่ในปราสาท เมื่อปราสาทนั้น ถูกยกขึ้นก็หล่นตกลงไปในน้ำ
พระศาสดาเห็นสัตว์เหล่านั้นตกลงไป จึงตรัสว่า ภัททชิ ญาติทั้งหลายของเธอ
จะลำบาก. พระเถระจึงปล่อยปราสาท ตามคำของพระศาสดา ปราสาทกลับ

ตั้งอยู่ในที่เดิมมันเทียว. พระศาสดาเสด็จถึงฝั่ง อันภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปราสาทนี้ พระภัททชิเถระเคยอยู่เมื่อไร พระเจ้าข้า
จึงตรัสหาปนาทชาดก แล้วยังมหาชนให้ดื่มน้ำอมฤต คือ พระธรรม. ก็พระ-
เถระครั้งนั้นแสดงปราสาททอง อันตนเคยอยู่อาศัยแล้ว พรรณนาด้วยคาถาทั้ง ๒
พยากรณ์พระอรหันต์ผลว่า

พระเจ้าปนาทะ มีปราสาททอง กว้างโยชน์กึ่ง
สูง ๒๕ โยชน์ มีชั้นพินชั้น ร้อยพื่น สร้างสลอนไป
ด้วยธง แวดล้อมไปด้วยแก้วมณีสีเขียวเหลือง ใน
ปราสาทนั้น มีคนธรรพ์ ประมาณหกพัน แบ่งเป็น
๗ พวก พวกกันพื่อนร่าอยู่ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปนาโท นาม โส ราช ความว่า
พระเถระแสดงตนเหมือนคนอื่น เพราะความเป็นผู้มีอรรถภาพอันตรธานแล้วว่า
ในอดีตกาลได้มีพระราชาทรงพระนามว่า ปนาทะ อธิบายว่าพระราชาพระ-
องค์นั้นแหละ ปรากฏพระนามว่า พระเจ้ามหาปนาทะ เพราะมีราชานุภาพมาก
และเพราะเป็นผู้ประกอบไปด้วยกิตติศัพท์ อันเกรียงไกรโดยนัยมีอาทิว่า
จำเดิมแต่เสวยราชย์ ทรงมีสมบัติคือพระอูตสาหะทุกเมื่อ ดังนี้.

บทว่า ยสุต ยูโป สุวณฺณโย ความว่า ปราสาทสำเร็จด้วยทองนี้
ของพระราชาใด.

บทว่า ติริย โสพสุพฺโพ ความว่า กว้างประมาณชั่วลูกศรตก
๑๖ ครั้ง ก็ปราสาทนั้นกว้างประมาณกึ่งโยชน์.

บทว่า **อุจฺจมาหุ สหสฺสธา** ความว่า เบื้องบน คือ ส่วนสูงของปราสาทนั้น **พินฺชัน** คือ ประมาณพื้นช่วงลูกศร ก็ปราสาทนั้นสูงประมาณ ๒๕ โยชน์ ก็ในคานานี้ อาจารย์บางพวกกล่าวอธิบายว่า เพื่อความสะดวกในการประพันธ์คาถาท่านจึงที่ระอหุเป็นอาหุ ได้รูปเป็นอาหุ.

บทว่า **สทฺสสกลฺโล** ได้แก่ มีชั้นพินฺชัน.

บทว่า **สทฺสคณฺฑู** ความว่า มีพื้น (หอคอย) หลายร้อย.

บทว่า **ธชาตุ** ความว่า สมบูรณ์ด้วยธงที่ติดที่ปลายไม้และธงปฏากเป็นต้น ที่เขาปักไว้ที่เนินเขาเป็นต้นนั้น ๆ.

บทว่า **หริตามโย** ความว่า สำเร็จด้วยทองคำธรรมชาติ. แต่อาจารย์บางพวกกล่าววว่า คล้ายแก้วมณีสีเขียวสคธรรมชาติ.

บทว่า **คณฺฐพฺพา** ได้แก่ นางพื่อน.

บทว่า **ฉ สหสฺสทานิ สตุตธา** ความว่า คนธรรพ์ประมาณ ๖,๐๐๐ แบ่งเป็น ๗ กลุ่ม พวกกันพื่อนรำ เพื่อสร้างความอภิรมย์แก่พระราชานในที่ทั้ง ๗ แห่ง.

คนธรรพ์เหล่านั้น แม้รำร่าอยู่อย่างนี้ ก็ไม่อาจทำพระราชานให้รื่นเริงได้ ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงส่งเหล่านางเทพอัปสร ผู้ชำนาญในการรำร่า ไปให้แสดงมหรสพ ในครั้งนั้น พระราชานจึงทรงพระสำราญ ฉะนั้นแล.

จบบรรณกถาภัททชิเถรคาถา

๓. โสภิตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโสภิตเถระ

[๒๘๐] ได้ยินว่า พระโสภิตเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เราเป็นผู้มีสติ มีปัญญา ปรารถนาคือเพียรเป็น
กำลัง ระลึกชาติก่อนได้ ๕๐๐ กัป ดูก่อนเดียว เรา
เจริญสติปัญญา ๔ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ ระลึกชาติ
ก่อนได้ ๕๐๐ กัป ดูก่อนเดียว.

อรรถกถาโสภิตเถรคาถา

คาถาของท่านพระโสภิตเถระ เริ่มต้นว่า สติมา ปัญญา. เรื่อง
ราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำไว้แล้วในพระพุทธรเจ้าองค์
ก่อน ๆ สิ่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในพระนคร
หงสาวดี ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ
เจริญวัยแล้ว ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงตั้ง
ภิกษุรูปหนึ่ง ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้บุพเพนิวาส-
ญาณ กระทำความปรารถนามุ่งตำแหน่งนั้น แม้ด้วยตนเอง ท่องเที่ยวไปใน
สุคติภพเท่านั้น เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
พระนามว่า สุเมธะ บรรลุนิติภาวะแล้ว ถึงความสำเร็จ ในภาควิชาการและ

ศิลปินศาสตร์ของพราหมณ์ทั้งหลาย มีใจน้อมไปในเนกขัมมะ ละมรवासิวัย แล้วบวชเป็นดาบส ให้เขาสร้างอาศรมไว้ที่ชัญแห่งป่า ไกลภูเขาคิมวันต์ ยัง อติภาพให้เป็นไป ด้วยมูลผลาผลในป่า สดับข่าวความบังเกิดขึ้นแห่งพระ พุทธเจ้า เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ที่ภัททวคินคร ด้วยการพักอยู่ร่วมกันเพียง ราตรีเดียวเท่านั้น ก็เป็นผู้มีใจเลื่อมใส ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถา ๖ คาถา มีอาทิว่า ตูโว สตฺถา จ เกตุ จ พระองค์เป็นศาสดา เป็น จอมเกตุ ดังนี้ และพระศาสดาก็ทรงประกาศยกย่องพระดาบส. ด้วยบุญกรรม นั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดในตระกูลพราหมณ์ พระนครสาวตติ ในพุทธรูปบาทกาลนี้. คนทั้งหลายได้ตั้งชื่อเขาว่า โสภิตะ. โดยสมัยต่อมา เขาฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา ได้เป็นผู้มีจิตศรัทธา บวชแล้วเจริญวิปัสสนา ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ และได้เป็นผู้มีวิสันปฏิบัติ แล้ว (มีความชำนาญพิเศษ) ในบุพเพนิวาสญาณ. สมดังคาถาประพันธ์ที่ ท่านกล่าวไว้ ในอุปทานว่า

เราสร้างอาศรมอย่างสวยงามไว้ ณ ทิศทักษิณ

แห่งภูเขาคิมวันต์ ครั้งนั้น เราแสวงหาประโยชน์อัน
สูงสุด จึงอยู่ในป่าใหญ่ เรามินดีด้วยลาภและความ
เลื่อมลาภ คือด้วยเหง้ามันและผลไม้ ไม่เบียดเบียน
ใคร ๆ เทียวไป เราอยู่คนเดียว ครั้งนั้น พระสัม
พุทธเจ้า พระนามว่า สุเมธะ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วใน
โลก พระองค์กำลังรื้อขนมหาชน ประกาศจะอยู่
เรานี้ได้สดับข่าวพระสัมพุทธเจ้า ถึงใคร ๆ ที่จะบอก
กล่าวให้เรา รู้ก็ไม่มี เมื่อล่วงไปได้ ๘ ปี เราจึงได้
สดับข่าวพระนายกของโลก เรานำเอาไฟและฟืนออก

ไปแล้ว กวาดอาศรม ถือเอาหีบสิ่งของออกจากป่าไป
ครั้งนั้น เราพักอยู่ในบ้าน และนิคมแห่งละคืบ เข้าไป
ใกล้พระนครจันทวัตติ์ โดยลำดับ สมัยนั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ผู้นำของโลกพระนามว่า สุเมธะ กำลังรื้อขน
เป็นอันมาก ทรงแสดงอมตบพ เราได้ผ่านหมู่ชนไป
ถวายเป็นภักตมพระชินเจ้า ผู้เสด็จมาดี ทำหนังสือตัว
เจียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วสรรเสริญพระผู้นำของโลกว่า
พระองค์เป็นพระศาสดา เป็นจอมเกตุ เป็นธงชัยและ
เป็นสายัญของหมู่สัตว์ เป็นที่ยึดหน่วง เป็นที่พึ่ง
และเป็นทีเกาะของหมู่สัตว์ เป็นผู้สูงสุดกว่าประชา.
พระองค์เป็นผู้ฉลาด เป็นนักปราชญ์ในทัตสนนะ ทรง
ช่วยประชุมชนให้ข้ามพ้นไปได้ ข้าแต่พระมุนี ผู้อื่น
ที่จะช่วยให้สัตว์ข้ามพ้นไปได้ ยิ่งกว่าพระองค์ไม่มีใน
โลก สาคกรแสนลิกที่สุด ก็พึงอาจที่จะประมาณได้
ด้วยปลายหญ้าคา ข้าแต่พระสัพพัญญู ส่วนพระญาณ
ของพระองค์ใคร ๆ ไม่อาจประมาณได้เลย แผ่นดิน
ก็อาจที่จะวางในตราซังแล้วกำหนดได้ ข้าแต่พระองค์
ผู้มีจักขุ แต่สิ่งที่เสมอกับพระปัญญาของพระองค์ไม่
มีเลย อากาศก็อาจจะวัดได้ด้วยเชือกและนิ้วมือ ข้า
แต่พระสัพพัญญู ส่วนศีลของพระองค์ใคร ๆ ไม่อาจ
จะประมาณได้เลย น้ำในมหาสมุทร อากาศและพื้น
ภูมิภาค ๓ อย่างนี้ ประมาณเอาได้ ข้าแต่พระองค์
ผู้มีจักขุ พระองค์ย่อมเป็นผู้อื่นใคร ๆ จะประมาณ

เอาไม่ได้ เรากล่าวสรรเสริญพระสัพพัญญู ผู้มีพระ
ยศใหญ่ ด้วยคาถา ๖ คาถาแล้ว ประนมกรอัญชลี
ยืนนิ่งอยู่ในเวลานั้น พระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาเสมอ
ด้วยแผ่นดินเป็นเมธีชั้นดี เขาขนานพระนามว่าสุเมธะ
ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์แล้ว ได้ตรัสพระ-
คาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดมีใจเลื่อมใส ได้กล่าวสรรเสริญ
ญาณของเรา เราจักพยากรณ์ผู้นั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง
เรากล่าว ผู้นี้จะรื่นรมย์อยู่ในเทวโลก ๓๗ กัป จักเป็น
จอมเทวดาเสวยราชสมบัติอยู่ในเทวโลก ๑,๐๐๐ ครั้ง
จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเกิน ๑๐๐ ครั้ง และจักได้
เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูรณ์ โดยคณานับมิได้
เขาเป็นเทวดาหรือมนุษย์ จักเป็นผู้ตั้งมั่นในบุญกรรม
จักเป็นผู้มีความดำริแห่งใจไม่บกพร่อง มีปัญญากล้า
ในสามหมื่นกัป พระศาสดาทรงพระนามว่า โคตมะ
ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโศกกราช จักเสด็จอุบัติขึ้น
ในโลก ผู้นี้จักไม่มีความกังวล ออกบวชเป็นบรรพชิต
จักบรรลุพระอรหัต แต่อายุ ๗ ขวบ ในระหว่างที่เรา
ระลึกถึงตน และได้บรรลุศาสนธรรม เจตนาที่ไม่นำ
รื่นรมย์ใจ เราไม่รู้จักเลย เราท่องเที่ยวไปเสวยสมบัติ
ในภพน้อยภพใหญ่ ความบกพร่องในโภคทรัพย์ไม่มี
แก่เราเลย นี่เป็นผลในการสรรเสริญพระญาณ ไฟ ๓

กอง เรดับสนิทแล้ว เราอนภพทั้งปวงขึ้นหมดแล้ว
เราเป็นผู้สิ้นอาสวะทุกอย่างแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก
ในภพที่สามหมื่น เราได้สรรเสริญพระญาณใดด้วยการ
สรรเสริญนั้น เราไม่รู้จะจักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการ
สรรเสริญพระญาณ. เราผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ
คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระ ครั้นบรรลพพระอรหัตแล้ว เมื่อระลึกถึงบุพเพนิวาสญาณ
ของตนโดยลำดับ ได้เห็นจนถึงอดีตกปฏิสนธิ ในอสังขญภพ แต่นั่นก็ไม่
เห็นจิตตประวัติ ตลอด ๕๐๐ กัป เห็นเฉพาะในชาติสุดท้ายเท่านั้น เมื่อ
ตรวจดูอยู่ว่า นี้อะไร ๑ จึงเข้าใจว่า จักเป็นอสังขญภพ ด้วยสามารถแห่งนัย
สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาผู้มีอายุยืน
ชื่อว่า อสังขญสัตว์มีอยู่ พระโสภิตะ จุดจากอสังขญภพนั้นแล้ว มาบังเกิดใน
ภพนี้ เธอย่อมรู้ภพนั้น โสภิตะ ย่อมระลึกได้ พระศาสดาทรงเห็นความเป็น
ผู้ฉลาดในการระลึกชาติ ของพระเถระผู้ระลึกชาติอยู่ ด้วยสามารถแห่งนัย
อย่างนี้ จึงทรงตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลิศ ของภิกษุผู้ระลึก
บุพเพนิวาสญาณ ก็ต่อแต่นั้นมา ท่านพระโสภิตะนี้พิจารณาบุพเพนิวาสานุสตี-
ญาณ ของตนพร้อมด้วยคุณพิเศษ และข้อปฏิบัติอันเป็นปัจจัยแห่งบุพเพนิ-
วาसानุสตีญาณนั้น แล้วเกิดความโสมนัส เมื่อเปล่งอุทานอันแสดงถึงเหตุทั้ง
สองนั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

เราเป็นภิกษุผู้มีสติ มีปัญญา ปรารถนาคความเพียร
เป็นกำลัง ระลึกชาติก่อนได้ ๕๐๐ กัป ดูก็ค้นเดียว
เราเจริญสติปัญญา ๔ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ ระลึกชาติ
ก่อนได้ ๕๐๐ กัป ดูก็ค้นเดียว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สติมา ความว่า ชื่อว่ามีสติเพราะ
ความบริบูรณ์ด้วยสติปัญญาอันภาวนา และเพราะถึงความไพบูลย์แห่งสติ อันถึง
พร้อมแล้วด้วยกาลเป็นที่ประชุมขึ้นเอง.

บทว่า ปญญา ความว่า ชื่อว่ามีปัญญา เพราะความบริบูรณ์
ด้วยอภิญญา ๖ และเพราะถึงความบริบูรณ์ด้วยปัญญา. ชื่อว่า ภิกษุ เพราะ
ทำลายกิเลสได้แล้ว. ภิกษุชื่อว่า มีความเพียร คือพลธรรมอันปรารถนาแล้ว
เพราะมีพละ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น และความเพียรอันประกอบด้วยสัมมัปปธาน
๔ อย่าง สำเร็จบริบูรณ์ดีแล้ว. อธิบายว่า แม้ถึงสติเป็นต้นจะเป็นพลธรรม
ในคานานี้ ท่านก็ถือเอาศรัทธาเป็นต้น ด้วยพลศัพท์ เหมือนในประโยคว่า
โคพลีพทุธา ปุณฺณณณสมฺภารา โคพลีพัฑฺฐํ เป็นองค์แห่งบุญและ
ปัญญา.

บทว่า ปญจ กปฺปสทานาหิ เอรคตฺติ อนุสุตฺติ ความว่า
ระลึกชาติก่อนได้ ๕๐๐ กัป คุณคืนเดียว ก็วิริยศัพท์ในคานานี้ แสดงถึงการ
ลบออก ตัดออก พระเถระแสดงความที่ตนเป็นผู้ชำนาญญาณ ในบุพเพนิ-
วาสญาณ ด้วยวิริยศัพท์นี้.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงข้อปฏิบัติ อันเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้มีสติเป็นต้น
ของตน และเป็นเหตุให้สำเร็จบุพเพนิวาสญาณอันยอดเยี่ยมนั้น พระเถระจึง
กล่าวคาถาที่ ๒ ด้วยคำมีอาทิว่า จตุตฺตารो ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ดังต่อไปนี้ บทว่า จตุตฺตารो
สติปญฺจฺจเน ได้แก่ สติปัญญา กล่าวคือสติ อันเจือด้วยโลกียะและโลกุตระ
มี ๔ อย่าง โดยความต่างแห่งอารมณ์ของตน มีกายานุปัสสนาเป็นต้น. บทว่า
สตุต ได้แก่ โปชฌงค์ ๗. บทว่า อญฺฐ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘.

อธิบายว่า โขชฌงค์ ๗ ของพระอริยบุคคลผู้มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว ใน สติปัฏฐานทั้งหลาย ย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภavanaแน่นอน มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ ก็เหมือนกัน.

สมเด็จพระธรรมเสนาบดี สารีบุตร กล่าวไว้ว่า ในบรรดา โพรธิกขิยธรรม ๓๗ ประการ อันประกอบด้วยโกฏฐาส ๗ เมื่อโกฏฐาส หนึ่ง ถึงความบริบูรณ์แห่งภavana ขึ้นชื่อว่าโกฏฐาสนอกนี้ จะไม่ถึงความ บริบูรณ์ด้วยภavanaไม่มี เพราะพระบาลีมีอาทิว่า พระอริยบุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น ดีแล้ว ในสติปัฏฐาน ๔ ยังโขชฌงค์ ๗ ให้เจริญแล้ว ตามความเป็นจริง ดังนี้. บทว่า ภาวยิ ความว่า มีการเจริญเป็นเหตุ. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าว แล้วทั้งนั้น.

จบอรรถกถาโสภิตเถรคาถา

๔. วัลลียเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวัลลียเถระ

[๒๘๐] ได้ยินว่า พระวัลลียเถระได้ภายิตคานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

สิ่งใดอันบุคคลผู้มีความเพียรมั่นพึงทำ กิจใดอัน
บุคคลผู้ปรารถนาจะตรัสรู้พึงทำ เราจักทำกิจนั้น ๆ
ไม่ให้ผิดพลาดตามคำพร่ำสอน ขอท่านจงดูความเพียร
ความบากบั่นของเรา อนึ่ง ขอท่านจงบอกหนทางอัน
หยั่งลงสู่อมตมหานิพพานให้เรา เราจักรู้ด้วยปัญญา
เหมือนกระแสน้ำแห่งแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สาคร ฉะนั้น.

อรรถกถาวัลลีย์เถรคาถา

คาถาของท่านพระวัลลีย์เถระ เริ่มต้นว่า ยี่ กิจจัง ทพฺพหิริเยน.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้วในพระพุทธรเจ้าองค์-
ก่อน ๆ สิ่งสมบุญไว้ใภพนั้น ๆ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกาลของพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สุเมธะ บรรลุนิติภาวะแล้ว ถึงความสำเร็จ
ในวิชาและศิลปศาสตร์ ละสมบัติ ๘๐ โกฏิ บวชเป็นคาส ให้เขาสร้าง
อาศรมไว้ที่ริมฝั่งน้ำแห่งหนึ่ง ที่ชฎุปาใกล้เชิงเขา แล้วอยู่ เห็นพระศาสดา
ผู้เสด็จเข้าไป เพื่อจะทรงอนุเคราะห์ตน มีใจเลื่อมใส ลาดหนังสือ (เป็น
อาสนะ) ถวาย บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประทับนั่งบนหนังสือนั้น ด้วย
ดอกไม้และจันทน์ ถวายผลมะม่วง แล้วถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์.
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงประกาศสมบัติอันจะพึงได้ เพราะถวายอาสนะที่
ประทับนั่ง ทรงกระทำอนุโมทนาแก่คาสแล้วเสด็จหลีกไป.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดใน
ตระกูลพราหมณ์ ในพระนครไพศาลี ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า กัณหมิตร
เจริญวัยแล้ว เห็นพุทธานุภาพในคราวที่พระศาสดาเสด็จไปพระนครไพศาลี
ได้มีจิตศรัทธาบวชในสำนักของพระมหากัจจันเถระ ท่านเป็นผู้มีปัญญาอ่อน
และย่อหย่อนในความเพียร อาศัยเพื่อนสพรหมจารี ผู้มีความรู้อยู่ตลอดกาลนาน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็เรียกท่านตามลักษณะนิสัยว่า วัลลีย์ะ นั้นเที่ยว
เพราะเหตุที่ท่านไม่อาศัยภิกษุผู้เป็นบัณฑิตบางรูป ก็ไม่สามารถจะเจริญ
งอกงามได้ เหมือนเถาวัลย์ ถ้าไม่อาศัยบรรดาพฤษชาติ มีต้นไม้เป็นต้น

บางชนิด ก็ไม่สามารถจะเจริญเติบโตได้นั้น. แต่ในเวลาต่อมา ท่านเข้าไปหาพระเวณทัตตเถระ ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระแล้ว เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ เมื่อจะถามพระเถระถึงลำดับแห่งข้อปฏิบัติ เพราะมีญาณแก่กล้า จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

สิ่งใดอันบุคคลผู้มีความเพียรมั่นพึงทำ กิจใดอัน

บุคคลปรารถนาจะตรัสรู้พึงทำ เราจักทำกิจนั้น ๆ
ไม่ให้ผิดพลาด ตามคำปราสาธน์ของท่าน จงดูความ
เพียรความบากบั่นของเรา อนึ่ง ขอท่านจงบอกหนทาง
อันหยั่งลงสู่อมตมหานิพพานให้เรา เราจักรู้ด้วย
ปัญญา เหมือนกระแสน้ำแห่งแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สาคร
ฉะนั้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม กิจัง ทพฺพหวิริเยน ความว่า สิ่งใดอันบุคคลผู้มีความเพียรมั่น คือมีความขยันขันแข็งพึงทำ ได้แก่ กิจใดอันบุคคลพึงทำ คือพึงปฏิบัติด้วยความเพียรมั่น หรือด้วยการเอาใจใส่ธุระของบุรุษ.

บทว่า ยัม กิจัง โททฐมิจฺจุตฺตา ความว่า กิจใดอันบุคคลผู้ปรารถนาเพื่อจะรู้คือตรัสรู้ คือใครจะแทงตลอดอริยสัจ ๔ หรือพระนิพพานนั้นแหละพึงกระทำ.

บทว่า กริสฺสุตฺตํ นาวรชฺชนิสฺสุตฺตํ ความว่า บัดนี้ เราจักทำกิจนั้น ๆ ไม่ให้ผิดพลาด คือ จักปฏิบัติตามคำสั่งสอน.

บทว่า ปสฺส วิริยํ ปฺรกุณฺหม์ ความว่า พระเถระแสดงความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำของตน ด้วยคำว่า ท่านจงดูความพยายามชอบ อันได้นามว่า " วิริยะ " เพราะกระทำถูกต้องตามวิธี ในธรรมตามที่ปฏิบัติอยู่ และได้นามว่า ปรีกษมะ เพราะก้าวไปข้างหน้า ไม่ใช่แต่เพียงเชื่อเท่านั้น.

พระเถระเรียกพระเวณูทัตตเถระ ผู้ให้กรรมฐาน ผู้เป็นกัลยาณมิตร ว่า **ตวิ** (ท่าน).

บพว่า **มกฺคฺมกฺขาทิ** ความว่า ท่านจงบอกอริยมรรค. อธิบายว่า จงบอกกรรมฐานคือสัจจะ ๔ อันยังโลกุตระมรรคให้ถึงพร้อม.

บพว่า **อณฺุชฺฐํ** ได้แก่ทางตรง โดยเป็นทางสายกลาง เพราะไม่ จดทางอันเป็นส่วนสุด ๒ อย่าง.

บพว่า **โณเนน** ได้แก่ญาณ คือ มรรคปัญญา.

บพว่า **โณนฺิสฺฐํ** ความว่า จักรู้ คือ จักแทงตลอด ได้แก่จักบรรลุ พระนิพพาน.

บพว่า **คฺงฺคาโสโถว สาคฺริ** ความว่า กระแสแห่งแม่น้ำคงคา ไม่เบื่อหน่ายไหลลงสู่สาครคือสมุทฺร โดยส่วนเดียว ฉนฺใด พระวัลลฺยเถระก็ ฉนฺฉนฺ ขอกรรมฐานกะพระเถระว่า ข้าพเจ้าประกอบเนื่องๆ ซึ่งกรรมฐาน จักบรรลุถึงพระนิพพาน ด้วยมรรคญาณ เพราะฉนฺฉนฺ ท่านจงบอกกรรมฐาน ฉนฺฉนฺ แก่ข้าพเจ้า.

พระเวณูทัตตเถระ ฟังคำขอนั้น แล้ว ได้ให้กรรมฐานแก่ท่านพระ- วัลลฺยเถระ. แม้ท่านพระวัลลฺยเถระ หมฺฉนฺประกอบเนื่องๆ ซึ่งกรรมฐาน ขวนขวายวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถา ประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราละเบญจกามคุณอันน่ารัก นารี้นรมย์ใจ และ
ละทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิแล้ว บวชเป็นบรรพชิต
ครั้ง บวชแล้ว ได้เว้นการทำความชั่วด้วยกาย ละความ
ประพฤติชั่วด้วยวาจา อยู่แทบฝั่งแม่น้ำ พระพุทธเจ้า

ผู้ประเสริฐสุด ได้เสด็จมาหาเราผู้อยู่คนเดียว เราไม่
รู้จักว่าเป็นพระพุทธเจ้า เราได้ทำปฏิสันถาร ครั้นทำ
ปฏิสันถารแล้ว จึงได้ทูลถามถึงพระนามและพระ-
โคตรว่า ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ หรือเป็นท้าว
สักกปุรินททะ ท่านเป็นใคร หรือเป็นบุตรของใคร
หรือเป็นท้าวมหาพรหมมาในที่นี่ ย่อมสว่างไสวไป
ทั่วทิศ เหมือนพระอาทิตย์อุทัยฉะนั้น ข้าแต่ท่านผู้
นิรุกข์ จักรมีกำแพงหนึ่งปรากฏที่เท้าของท่าน ท่าน
เป็นใคร เป็นบุตรของใคร เราจักรู้จักท่านอย่างไร
ขอท่านจงบอกชื่อและโคตร บรรเทาความสงสัยของ
เราเถิด พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เราไม่ใช่เทวดา
ไม่ใช่คนธรรพ์ ไม่ใช่ท้าวสักกปุรินททะ และความ
เป็นพรหมก็ห้ามแก่เราไม่ เราสูงกว่าพรหมเหล่านั้น
ล่วงวิสัยของพรหมเหล่านั้น เราได้ทำลายเครื่องผูกพัน
คือกามได้แล้ว เฉากิเลสเสียหมดสิ้น บรรลุสัมโพธิ-
ญาณอันอุดมแล้ว. เราได้สดับพระดำรัสของพระองค์
แล้ว จึงได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหามุนี ถ้าพระองค์
เป็นพระสัมพันธัญญ์ พระพุทธเจ้า ขอเชิญพระองค์ประทับ
นั่งเถิด ข้าพระองค์จะขอบูชาพระองค์ ขอพระองค์
จงทำที่สุดทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด.

เราได้ลาดหนังสือถวายพระศาสดาแล้ว พระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือหนังสือนั้น ดังสิหราช
นั่งอยู่ที่ชอกภูเขาฉะนั้น เราขึ้นภูเขาเก็บเอาผลมะม่วง

ดอกรั้งอันสวยงาม และแก่นจันทร์อันมีค่ามาก เรา
ถือครองของทั้งหมด เข้าไปเฝ้าพระผู้นำของโลก
ถวายผลไม้แด่พระพุทธเจ้า แล้วเอาดอกรั้งบูชา ก็เรา
มีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส มีปีติอันไพบูรณ์ ได้เอา
แก่นจันทร์ลูบไล้แล้ว ถวายบังคมพระศาสดาผู้นำของ
โลก พระนามว่า สุเมธะ ประทับนั่งบนหนังเสือ เมื่อ
จะยังเราให้รำเร้ง ได้ทรงพยากรณ์กรรมของเราใน
ครั้งนั้นว่า ด้วยการถวายผลไม้กับของหอม และ
ดอกไม้ทั้งสองอย่างนี้ ผู้จักมีกรรมอยู่ในเทวโลก
๒,๕๐๐ กัป เขจักเป็นผู้มีความดำริทางใจไม่บกพร่อง
ยังอำนาจให้เป็นไป ในกัปที่ ๒,๖๐๐ จักไปสู่ความ
เป็นมนุษย์ จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรง
มหิทธิฤทธิ์ มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต วิสสุกรรม
เทพบุตร นิรมิตพระนคร อันมีนามว่า เวภาระ จัก
ให้พระนครนั้นสำเร็จด้วยทองล้วน ๆ ประดับประดา
ด้วยรัตนนานาชนิด เขจักท่องเที่ยวไปยังกำเนิด
ทั้งหลาย โดยอุบายนี้เทียว เขจักเป็นผู้ถึงความสุข
ในทุกภพ คือในความเป็นเทวดาหรือมนุษย์ เมื่อถึง
ภพสุดท้าย เขจักเป็นบุตรพราหมณ์ จักออกบวช
เป็นบรรพชิต จักเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งอภิญา ไม่มีอาสวะ
ปรินิพพาน พระสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า สุเมธะ
ผู้นำของโลก ครั้นตรัสดังนี้ เมื่อเรากำลังฟังดูอยู่
ได้เสด็จเหาะไปในอากาศ ด้วยกรรมที่ทำไว้ดีแล้วนั้น

และด้วยความตั้งใจเตนเอาไว้ เราสร้างมนุษย์แล้ว ได้
เข้าถึงสวรรค์ชั้นดุสิต จุตจากดุสิตแล้ว ไปเกิดใน
ครรภ์ของมารดาในครรภ์ที่เราอยู่ไม่มีความบกพร่อง
ด้วยโรคทรัพย์แก่เราเลย เมื่อเรายังอยู่ในครรภ์ของ
มารดา ข้าว น้ำ โภชนาหารเกิดตามความปรารถนา
แก่มารดาของเราตามใจชอบ เราออกบวชเป็นบรรพชิต
แต่อายุ ๕ ขวบ เมื่อปลงผมเสร็จเราก็ได้บรรลุประ-
อรหัต เราค้นหาบรรพกรรมอยู่ ก็มีได้เห็นโดยกัปที่
ใกล้ ๆ (แต่) เราระลึกถึงกรรมของเราได้ถึง ๓๐,๐๐๐
กัป ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ข้าพระองค์
ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าพระองค์อาศัยคำสอนของ
พระองค์ จึงได้บรรลุปทานไม่หวั่นไหว ในกัปที่
๓๐,๐๐๐ เราบูชาพระสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ด้วยการ
บูชานั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชา
พระพุทธรเจ้า เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ๗ ล ๗ คำสอน
ของพระพุทธรเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้

ก็พระเถระครั้นบรรลุประอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล
ก็ได้กล่าวคาถาเหล่านี้แหละ ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาวลลียเถรคาถา *

* ในอปทานเรียกชื่อว่า จันทนมาลียเถรคาถา

๕. วิตโสกเถรคาถา

ว่าด้วยคำ ถาของพระวิตโสกเถระ

[๒๘๒] ได้ยินว่า พระวิตโสกเถระได้ภยิตถาคานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ช่างก็ลบกเข้ามาหาเรา ด้วยคิดว่า จักตัดผม
ของเรา เราจึงรับเอากระจกจากช่างก็ลบกนั้นมาส่องดู
ร่างกาย ร่างกายของเรานี้ได้ปรากฏเป็นของว่างเปล่า
ความมืดคืออวิชชา ในกายอันเป็นต้นเหตุแห่งความ
มืดมน ได้หายหมดสิ้นไป ก็เลศดูจผ้าจีวรทั้งปวง เรา
ตัดขาดแล้ว บัดนี้ ภพใหม่มิได้มี.

อรรถถกถาวิตโสกเถรคาถา

คาถาของท่านพระวิตโสกเถระ เริ่มต้นว่า เกเส เม โอลิขิตฺตฺตฺติ.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์กระทำแล้วในพระพุทธรเจ้าองค์
ก่อน ๆ สั่งสมบุญมากมายไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกาล
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิทธิทัตตะ ถึงความสำเร็จในวิชา
และศิลปศาสตร์ของพราหมณ์ แล้วละกามทั้งหลาย บวชเป็นฤๅษี อันหมู่ฤๅษี
เป็นอันมากแวดล้อมแล้ว อยู่ในป่า สดับข่าวความบังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้า
รำเรงยินดีแล้ว ดำริว่า พระผู้มีพระภาคพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย หาโอกาสเฝ้า

ได้ยาก อุปมาเหมือนดอกมะเดื่อ เราควรเข้าเฝ้าในบัดนี้แหละ คั้งนี้แล้ว
แล้วเดินทางไปเฝ้าพระศาสดาร่วมกับบริษัทหมู่ใหญ่ เมื่อเหลือทางอีกหนึ่ง
โยชน์ครึ่งจะถึงก็ล้มป่วยถึงความตาย โดยสัญญา อันส่งไปแล้วในพระพุทธเจ้า
บังเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
เกิดเป็นน้องชายคนเล็กของพระเจ้าธรรมาโศกราช ในที่สุดแห่งปีพุทธศักราช
๒๑๘ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ท่านได้มีพระนามว่า วิตโศกะ.

วิตโศกราชกุมาร เจริญวัยแล้ว ถึงความสำเร็จในวิชาและศิลปศาสตร์
ที่พึงศึกษาร่วมกับชัตติยกุมารทั้งหลายแล้ว (ศึกษาจนแตกฉานเชี่ยวชาญ)
แก่ลวกกล้าในสุตตันตปิฎกและในพระอภิธรรมปิฎก ทั้ง ๆ ที่เป็นคฤหัสถ์ โดย
อาศัยพระกิริทตเถระ วันหนึ่งรับกระจกจากมือของช่างกัลบก ในเวลาปลง
พระมัสสุ มองดูพระวรกาย เห็นอวัยวะที่มีหนังเหี่ยวและผมหงอกเป็นต้น
บังเกิดความสลดพระทัย ยังจิตให้หยั่งลงในวิปัสสนา แล้วยกขึ้นสู่ภavana เป็น
พระโสดาบัน บนอาสนะนั้นเอง บวชในสำนักของพระกิริทตเถระ แล้ว
บรรลुพระอรหัตต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ใน
อปทานว่า

เราเป็นคนเล่าเรียน ทรงจำนต รุ่งบไศรเพท
ขำ นานูในคัมภีร์ทำ นายมหาปฐิสลักษณะ คัมภีร์อิติ
หาสะพร้อมด้วยคัมภีร์นิคณฺฑุศาสตร์และคัมภีร์เกตุภ-
ศาสตร์ ครั้นนั้นพวกศิษย์มาหาเราปานดังกระแสน้ำ
เราไม่เกียจคร้าน บอกมนต์แก่ศิษย์เหล่านั้นทั้งกลาง
วันและกลางคืน ในกาลนั้น พระสัมพุทธเจ้า ทรง
พระนามว่า สิทธิตละ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์

ทรงกำจัดความมืดมิดให้พินาศแล้ว ยังแสงสว่างคือ
พระญาณให้เป็นไป ครั้งนั้น ศิษย์ของเราคนหนึ่ง ได้
บอกแก่ศิษย์ทั้งหลายของเรา พวกเขาได้ฟังความนั้น
จึงได้บอกเรา เราคิดว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้า ผู้เป็น
นายกของโลก เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ชนย่อมอนุวัตรตาม
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เราไม่มีลาภ พระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย เป็นผู้มีการอุบัติเลิศลอย มีจักขุ ทรงยศใหญ่
ไพโรจน์หนอ เราพึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุด
เป็นผู้นำของโลก เราถือหนังสือผ้าเปลือกไม้กรอง
และคนโทน้ำของเราแล้ว ออกจากอาศรม เชิญชวน
พวกศิษย์ว่า ความเป็นผู้นำโลกหาได้ยาก เหมือนกับ
ดอกมะเดื่อ กระจายในดวงจันทร์ หรือเหมือนกับน้ำ
นมกา ฉะนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก
แม้ความเป็นมนุษย์ก็หาได้ยาก และเมื่อความเป็นผู้นำ
โลก และความเป็นมนุษย์ทั้งสองอย่างมีอยู่ การได้
ฟังธรรมก็หาได้ยาก พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก
พวกเราจักได้ดวงตาอันเป็นของพวกเรา มาเถิดท่าน
ทั้งหลาย เรจักไปยังสำนักของพระพุทธเจ้า ด้วยกัน
ทุกคน ศิษย์ทุกคนแบกคนโทน้ำ นุ่งหนังสือทั้งเล่ม
พวกเขาเต็มไปด้วยภาระ คือ ชฎา พาหันออกไปจากป่า
ใหญ่ในครั้งนั้น พวกเขามองดูประมาณชั่วแอก แสง
หาประโยชน์อันสูงสุด เดินมาเหมือนลูกช้าง เป็นผู้

ไม่สะดุ้ง ประหนึ่งไกรสรสีหราช ฉะนั้น เขาทั้งหลาย

ไม่มีความสะดุ้ง หมดความละโมภ มีปัญญา มีความ
ประพุดติสงบ เทียวเสาะแสวงหาโมกขธรรม ได้พากัน
เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด (ก่อนจะถึงที่-
หมาย) เหลือระยะทางอีกหนึ่งโยชน์ครึ่ง เราเกิดเจ็บ
ป่วยขึ้น เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุดแล้ว
ตาย ณ ที่นั้น ในกัปที่ ๕๔ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้
สัญญาใดในกาลนั้น ด้วยการได้สัญญานั้น เราไม่รู้จัก
ทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งสัญญาในพระพุทธเจ้า. เราเผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว ๑๗ ๑ คำสอนของพระพุทธเจ้า
เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล
ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ช่างกลับกเข้ามาหาเรา ด้วยคิดว่า จักตัดผมของเรา
เราจึงเอากระจก จากช่างกลับนั้น มาส่องดูรูปร่าง
ร่างกายของเรามีได้ปรากฏเป็นของเปล่า ความมืดคือ
อวิชชาในกาย อันเป็นต้นเหตุแห่งความมืดมน ได้
หายหมดสิ้นไป กิเลสจูงผ้าจิ้งจิวทั้งปวง เราตัดขาด
แล้ว บัดนี้ภพใหม่มิได้มี ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เกส เม โอลิจิสฺสนฺติ กปฺปโก
อุปสงฺกมิ ความว่า ในเวลาที่เราเป็นคฤหัสถ์ ในเวลาโกนหนวด ช่าง
กลับก คือช่างทำผม คิดว่า จักตัด จะแต่งผมของเรา จึงเข้ามาหาเรา โดย
เตรียมจะตัดผมเป็นต้น. บทว่า ตโต ได้แก่ จากช่างกลับกนั้น. บทว่า

สรীরิ ปจฺจเวกฺขิตฺส ความว่า พิจารณาร่างกายที่ชราครอบงำแล้ว ด้วยตนเองว่า ร่างกายของเราถูกชราครอบงำแล้วหนอ ดังนี้ ด้วยมุข คือการดูนิมิตบนใบหน้า ที่มีผมหงอกและหนังเหี่ยวย่นเป็นต้น ในกระจก ได้ทั่วทั้งร่าง.

ก็เมื่อพิจารณาอยู่อย่างนี้ ร่างกายของเราก็ปรากฏเป็นของว่างเปล่า คือร่างกายของเราได้ปรากฏ คือเห็นชัดว่าเป็นของว่างเปล่า จากสภาพต่าง ๆ มีสภาพที่เที่ยง ยั่งยืนและเป็นสุข เป็นต้น. เพราะเหตุไร ? เพราะความมืด คืออวิชชาในกาย อันเป็นต้นเหตุแห่งความมืดมน ได้หายหมดสิ้นไป อธิบายว่า คนทั้งหลาย ที่อยู่ใต้อำนาจของความมืด ในกายของตน ด้วยความมืดกล่าวคือ โยนิโสมนสิการใด เมื่อไม่เห็นสภาพมีสภาพที่ไม่งามเป็นต้น แม้มีอยู่ย่อมถือเอาอาการว่าเป็นของงามเป็นอันไม่มีอยู่ ความมืดคืออวิชชา ในกาย อันเป็นต้นเหตุแห่งความมืดมน คือเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำความมืดมน ได้หายหมดสิ้นไป ด้วยแสงสว่างแห่งญาณ กล่าวคือ โยนิโสมนสิการ ต่อจากนั้น ก็เลศดูงิ้วที่รื้อทั้งปวง เราก็ตัดได้ขาด คือกิเลสทั้งหลายอันได้นำมาว่า โจฬา เพราะเป็นจุดพวงโจร โดยการเข้าไปตัดกัณเฑาะคือกุศล หรือเป็นจุดงิ้ว เพราะความเป็นท่อนงิ้วเก่า ๆ ที่เขาทิ้งแล้วในกองขยะเป็นต้น โดยเป็นเศษงิ้วที่ติดลูกไฟ (หรือ) โดยเป็นงิ้วที่คนดีไม่ต้องการ เพราะความเป็นของอันอิสฺรชน คือคนเจริญรุ่งเรือง อันเราตัดขาดแล้ว ก็เพราะความที่กิเลสเพียงดั่งงิ้วเหล่านั้น เป็นของอันเราเพิกถอนได้แล้ว ด้วยมรรคอันเลิศ นั่นแล บัดนี้ภพใหม่จึงมิได้มี ได้แก่การจะไปเกิดในภพใหม่ ไม่มีอีกต่อไป.

จบบรรณถกาวีตโสภเธรคาถา

๖. ปุณณมาสเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระปุณณมาสเถระ

[๒๘๓] ได้ยินว่า พระปุณณมาสเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เราละนิวรณ์ ๕ เพื่อบรรลุลความเกษมจากโยคะ

แล้วถือเอาแวนธรรม คือญาณทัสสนะของตน ส่องดู

ร่างกายนี้ทั่วทั้งหมด ทั้งภายในภายนอกร่างกาย ของ

เรา นี้ ปรากฏเป็นของว่างเปล่า ทั้งภายในและภายนอก.

อรรถกถापุณณมาสเถรคาถา

คาถาของพระปุณณมาสเถระ เริ่มต้นว่า ปญจ นีวรณหิตฺวา.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สัมบูรณ์ไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ติสสะ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง เมื่อพระศาสดา ประทับอยู่ในป่า คล้องบังสกุลจิวรไว้ที่กิ่งไม้ แล้วเสด็จเข้าไปสู่พระคันธกุฎี เขาถือธนู เข้าไปสู่ชฎป่า เห็นผ้าบังสกุลจิวรของพระศาสดา แล้วมีใจเลื่อมใส วางธนูแล้วระลึกถึงพระพุทธคุณไหว้ผ้าบังสกุล.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บังเกิดในตระกูลกุกุมพี ในพระนครสาวัตถี ในพุทธูปบาทกาลนี้. ได้ยินว่า

ในวันที่เขาเกิด ภาชนะทุกอย่างในเรือนนั้น ได้เต็มบริบูรณ์ไปด้วยถั่วเขียว อันสำเร็จไปด้วยทองและรัตนะทั้งหลาย เขาเจริญวัยแล้ว มีครอบครัว เมื่อ บุตรคนที่หนึ่งเกิดแล้ว สละฆราวาสวิสัย บวชอยู่ในอาวาสใกล้บ้าน เพียร พยายามอยู่ ได้เป็นผู้มีอภิญา ๖ แล้ว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ใน อปทานว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สยัมภู ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศ
พระนามว่า ทิสสะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระพิชิตมาร
ทรงวางบังสกุลจิรวไว้แล้ว เสด็จเข้าสู่พระวิหาร เรา
สพายนุที่มีสายและกระบอกน้ำ ถือดาบเข้าป่าใหญ่
ครั้งนั้น เราได้เห็นบังสกุลจิรว ซึ่งแขวนอยู่บนยอดไม้
ในป่านั้น จึงวางธนูลง ณ ที่นั่นเอง ประนมกรอัญชติ
เหนือเศียรเกล้า เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส และ
มีปีติเป็นอันมาก ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด
แล้วได้ไหว้บังสกุลจิรว ในกัปที่ ๕๒ แต่ภักทกัปนี้
เราได้ไหว้บังสกุลจิรวใด ด้วยการไหว้บังสกุลจิรวนั้น
เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการไหว้ (บังสกุล
จิรว). เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ๗ ล ๗ คำสอนของ
พระพุทธเจ้าเรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระ เป็นผู้มีอภิญา ๖ แล้ว เข้าไปสู่พระนครสาวัตถิ
ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว อยู่ในป่าช้า ก็เมื่อท่านไปได้ไม่นานนัก บุตร
ของท่านก็ได้ทำกาละ มารดาของทารกสดับข่าวว่า พระเถระมาแล้ว มีความ
ประสงค์จะยังพระเถระให้สึกด้วยคิดว่า พระราชาอย่าริบสมบัติของเราผู้หาบุตร
มิได้นี้ไปเลย ไปสู่สำนักของพระเถระด้วยบริวารเป็นอันมาก ทำการปฏิสันถาร

แล้ว เริ่มจะประเล้าประโลม. พระเถระขึ้นอยู่ในอากาศ เพื่อจะให้นางรู้ความ
ที่ตนเป็นผู้ปราศจากราคะแล้ว เมื่อจะแสดงธรรมแก่นาง ด้วยมุขคือการประกาศ
ข้อปฏิบัติ ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

เราละนิวรรณ์ ๕ เพื่อบรรลुความเกษมจากโยคะ

แล้วถือเอาแว่นธรรม คือญาณทัสสนะของตน ส่องดู

ร่างกายนี้ทั่วทั้งหมด ทั้งภายใน ภายนอก ร่างกาย

ของเรานี้ ปรากฏเป็นของว่างเปล่าทั้งภายในและภาย-

นอก ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลุจ** นิรเณ หิตฺวา ความว่า ละ
คือ กำจัด นิวรรณ์ ๕ มีกามฉันทะเป็นต้น ด้วยการบรรลุฉาน.

บทว่า **โยคฺกุขมสฺส ปตฺติยา** ความว่า เพื่อบรรลุพระนิพพาน
อันเป็นแดนเกษมจากโยคะทั้งหลาย ๔ มีกามโยคะเป็นต้น คือ อันโยคะเหล่านั้น
ไม่เข้าไปประทุษร้ายแล้ว.

บทว่า **ขมฺมาทาสี** ได้แก่ แว่นอันเป็นองค์ธรรม. อธิบายว่า
กระจก ย่อมส่องให้เห็นคุณและโทษในรูปกายของผู้มองดูอยู่นั้นใด แว่นธรรม
กล่าวคือวิปัสสนากัมมันัน ซึ่งถือว่าเป็นญาณทัสสนะ เพราะเป็นเหตุให้รู้ความ
แตกต่างแห่งสามัญญลักษณะของธรรมทั้งหลาย ย่อมส่องให้เห็นคุณในกาย
ที่ชื่อว่าโดยแตกต่างกัน เพราะแจกแจกสังกิเลสธรรมอย่างแจ่มแจ้ง และยัง
การละสังกิเลสธรรมนั้นให้สำเร็จ สำหรับท่านที่พิจารณาเห็นอยู่ ด้วยเหตุนี้
พระเถระจึงกล่าวว่า

ขมฺมาทาสี คเหตุวาน ญาณทสฺสนมตฺตโน

ปลุจเวกฺขี อิมิ กายี สพฺพํ สนฺตรพาหิริ

ถือเอาเว้นกรรม คือ ญาณทัสสนะของตน

ส่องดูร่างกายนี้ทั่วทั้งหมด ทั้งภายในภายนอก.

คือ ถือเอาเว้นกรรม แล้วพิจารณาโดยเฉพาะว่า ไม่เที่ยงบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นอนัตตาบ้าง เห็นร่างกาย คือ อรรถภาพของเรานี้ อันเป็นที่ประชุมแห่งกรรม ชื่อว่าทั้งภายในภายนอก เพราะความเป็นอายตนะที่เป็นไปในภายในและภายนอก ทั้งหมดคือไม่มีส่วนเหลือ ด้วยญาณจักขุ ก็เราผู้เห็นอยู่อย่างนี้ ทั้งภายในและภายนอก ได้แก่ ร่างกายคืออรรถภาพ กล่าวคือขันธปัญจกะ ที่เวณสาระมีความเที่ยงเป็นต้น จึงชื่อว่าเป็นของว่างเปล่า เราได้เห็นแล้วตามความเป็นจริงด้วยญาณจักขุ.

แท้จริง ขันธปัญจกะแม่ทั้งสิ้น ท่านเรียกว่ากาย ดังในประโยคมีอาทิว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ เป็นที่มาประชุมของคนเขลา ผู้อันอวิชชาครอบงำแล้ว ประกอบแล้วด้วยตัณหาอย่างนี้.

ก็พระเถระเมื่อจะแสดงความที่ตนเป็นผู้มีกิจอันกระทำสำเร็จแล้วว่า ขันธปัญจกะใดแลอันเราพึงเห็นในกายนี้ ขันธปัญจกะนั้นอันเราเห็นแล้ว ไม่มีส่วนใดๆ ของขันธปัญจกะนั้นที่เราจะต้องเห็นอีก ดังนี้ พยากรณ์พระอรหันต์ผลแล้ว ด้วยบทว่า อทิสฺสธ นี้.

พระเถระแสดงกรรมแก่หญิงผู้เป็นภรรยาเก่าด้วยคาถาเหล่านี้ อย่างนี้แล้ว ยังนางให้ตั้งอยู่ในสรวณคมน์และศีลทั้งหลายแล้วส่งไป.

จบอรรถกถาปุณณมาสเถรคาถา

๗. นันทกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระนันทกเถระ

[๒๘๔] ได้ยินว่า พระนันทกเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

โคอาชาไนยที่ดี ถึงพลาดแล้วก็ตั้งตัวได้ ได้
ความสังวรอย่างยิ่งแล้ว ไม่ย่อมนย่อ นำภาระต่อไปได้
ฉันทใด ท่านทั้งหลายจงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า เป็นอา-
ชาไนยผู้สมบูรณ์ด้วยทัศนะ เป็นสาวกของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า เป็นบุตรผู้เกิดแต่อุระแห่งพระพุทธเจ้า.

อรรถาถกานันทกเถรคาถา

คาถาของท่านพระนันทกเถระ เริ่มต้นว่า ยถาปี ภทฺโท อาชฺยุโณ.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำไว้แล้วในพระพุทฺธเจ้า
องค์ก่อน ๆ กระทำบุญไว้ในภพนั้น ๆ บังเกิดในปัจจุบันประเทศ ในกาลของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิขิ บรรลุนิติภาวะแล้ว เป็นนายพรานป่า
เที่ยวไป วันหนึ่ง เห็นที่สำหรับจงกรมของพระศาสดา แล้วมีจิตเลื่อมใส เกลี่ย-
ทราย (ให้เสมอ).

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
บังเกิดในตระกูลแห่งคฤหบดี ในจัมปานคร ในพุทฺธรูปบาทกาลนี้ คนทั้งหลาย

ตั้งชื่อเขาว่า **นันทกะ**. ส่วนพี่ชายของเขาชื่อว่า ภระ ประวิติคอนตันของเขา
จักแจ่มแจ้งในเรื่องต่อไป แม้เขาทั้งสองบรรลุนิติภาวะแล้ว ฟังข่าวว่าท่าน-
พระโสณ โกฬิวิสะบวชแล้ว พวกกันว่า แม้ขึ้นชื่อว่า พระโสณะเป็นสุขุมลชาติ
เห็นปานนั้น ก็ยังบวช เราทั้งสองจะมัวลิ่งเลอยู่ไย? ดังนี้ บวชแล้ว บรรดา
พระเถระสองพี่น้องนั้น พระภคเถระ เจริญวิปัสสนาแล้ว ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖
ต่อกาลไม่นานนัก.

ส่วนพระนันทเถระ ไม่อาจจะยังวิปัสสนาให้ก้าวสูงขึ้นไปก่อนเพราะ
เหตุที่กิลเลสทั้งหลายมีกำลัง ได้แก่กระทำการมโนวิปัสสนาอย่างเดียว ลำดับนั้น
พระภคเถระ รู้อาสยกิเลสของพระนันทเถระผู้น้องชายประสงค์จะเป็นที่พึง
พำนัก จึงให้พระนันทเถระเป็นปัจฉาสมณะ (พระติดตาม) ออกจากวิหารแล้ว
นั่งที่ใกล้ทาง บอกวิปัสสนากถาแล้ว.

ก็โดยสมัยนั้น เมื่อพวกกองเกวียนเดินทางไป วั้วที่เขาเทียมเกวียน
ตัวหนึ่ง ไม่สามารถจะยกเกวียนขึ้นในที่ ๆ เป็นหล่มได้ล้มลง. ลำดับนั้น
นายกองเกวียนจึงปลดคัมมออกจากเกวียน แล้วให้หญ้าและน้ำดื่ม ให้พักเหนื่อย
แล้วเทียมที่แอกอีก ลำดับนั้น โคพักหายเหนื่อยแล้ว พอมีกำลัง ก็ยกเกวียน
นั้นขึ้นจากที่หล่มให้ตั้งอยู่ในทางได้.

ลำดับนั้น พระภคเถระ จึงแสดงโคนั้นเป็นตัวอย่างแก่พระนันทกะว่า
คุณก่อนอาวุโสันทกะ เธอเห็นการกระทำของโคนี้หรือไม่ เมื่อพระนันทกะ
ตอบว่า เห็นขอรับ จึงกล่าวว่า เธอจงใคร่ครวญความข้อนี้ให้จงดี พระนันท-
เถระ กระทำโคนั้นแหละให้เป็นอารมณ์ว่า โคนี้พักเหนื่อยแล้ว ย่อมยกของ
หนักออกจากที่ซึ่งเป็นหล่มได้ ฉันทใด แม้เราก็พึงยกตนออกจากหล่มคือสงสาร
ฉันนั้น ดังนี้แล้ว การทำกรรมในวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตต่อกาลไม่นานนัก.
สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เมื่อก่อนเราเป็นพรานเนื้อ เราเที่ยวหาเนื้อสมัน
อยู่ในอรัญราวป่า ได้พบที่จงกรม เรามีจิตเลื่อมใส
มีใจโสมนัส กอบเอาทรายใส่พกมาโรยลงในที่จงกรม
ของพระสุคตเจ้าผู้มีสิริ ในกัปที่ ๓๑ แต่ภักทรกัปนี้
เราได้โรยทราย (ในที่จงกรม) ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จัก
ทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งทราย. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว
ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว
ดังนี้.

ก็พระเถระครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล
ในสำนักของพระภคตเถระผู้เป็นพี่ชายของตน ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

โคอาชาไนยที่ดี ถึงพลาดแล้วก็ตั้งตัวได้ ได้
ความสังเวชอย่างยิ่งแล้ว ไม่ย่อย่อ นำภาระต่อไปได้
ฉันทิด ท่านทั้งหลายจงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า เป็น
อาชาไนย ผู้สมบูรณ์ด้วยทักษะ เป็นสาวกของพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นบุตรผู้เกิดแต่อุระแห่งพระพุทธ-
เจ้า ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิโย ลุฑธาน ลัม เวคิ อทีโน วหเต
ธูริ ความว่า ได้ความสลัดใจว่า การไม่นำภาระอันมาถึง (เฉพาะ) นี้ไปนั้น
เป็นสิ่งไม่เหมาะสมสำหรับเรารู้มีกำลังและความเพียรโดยชาติเลย ดังนี้แล้ว เป็นผู้
ไม่ย่อย่อ คือ มีใจไม่ท้อถอย ได้แก่ มีจิตไม่ห่อเหี่ยว. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า
อลีโน (ก็มี). ความที่อันนั้นแหละ คือ นำไป ได้แก่ เข้าไปซึ่งธุระคือภาระ
ของตนโดยยิ่ง คือ ยิ่งกว่าประมาณได้บ่อย ๆ. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวไว้ใน
อรรถกถาแห่งรณณวิหริเถรคาถา หนหลังแล้วทั้งนั้น.

จบอรรถกถานันทกเถรคาถา

๘. ภรตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระภรตเถระ

[๒๘๕] ได้ยินว่า พระภรตเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

มาเถิดนันทกะ เรจงพากันไปยังสำนักของพระ
อุปัชฌายะเถิด เรจักบันลือสีหนาท เฉพาะพระพักตร์
ของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้
ผู้เป็นมุณี มีความเอ็นดูเรา ทรงให้บรรพชาเพื่อ
ประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้น เราก็ได้บรรลุแล้ว
ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง เราก็ได้บรรลุแล้ว.

อรรถกถาภรตเถรคาถา

คาถาของท่านพระภรตเถระ เริ่มต้นว่า เอहि นนฺทก คจฺฉาม.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

ได้ยินมาว่า พระเถระนี้ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **อโนมทัสสี** บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่งถือเอาคู่แห่งรองเท้า น่าพึงใจและน่าดู มีสัมผัสที่อ่อนนุ่ม สวมใส่สบายเดินทางไป เห็นพระศาสดากำลังทรงจงกรมอยู่ มีใจเลื่อมใส น้อมเอารองเท้าเข้าไปถวาย กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงสวมรองเท้า อันจะ

พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนาน.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสวมรองเท้า เพื่อจะทรงอนุเคราะห์เขา.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาต้องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
ในตระกูลแห่งคฤหบดี ในจัมปานคร ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า
ภรตะ. เขาบรรลุนิติภาวะแล้ว ฟังความที่พระโศคนเถระบวชแล้ว เกิดความ
สลดใจว่า แม้ขึ้นชื่อว่า พระโศคนเถระก็ยังบวช ดังนี้ แล้วออกบวช กระทำ
บวรพกิจเสร็จแล้ว กระทำกรรมในวิปัสสนา ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาล
ไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ ในอุปทานว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า อโนมทัสสี

เชษฐบุรุษของโลก ประเสริฐกว่านรชน มีพระจักขุ
เสด็จออกจากที่ประทับสำราญกลางวันแล้ว เสด็จขึ้น
ถนน เราสวมรองเท้าที่ท่าอย่างคือออกเดินทางไป ณ ที่
นั้น เราได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า งามนำดูน่าชม
เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า เรายังจิตของตนให้
เลื่อมใส ถอดรองเท้าออกวางไว้แทบพระบาท แล้ว
กราบทูลว่า ข้าแต่พระสุคตผู้เป็นมหาวิรบุรุษ เป็นใหญ่
เป็นผู้นำชั้นพิเศษ ขอเชิญพระองค์ทรงสวมรองเท้า
เถิด ข้าพระองค์จักได้ผลจากรองเท้าคู่นี้ ขอความ
ต้องการของข้าพระองค์จงสำเร็จเถิด พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงพระนามว่า อโนมทัสสี เชษฐบุรุษของโลก
ประเสริฐกว่านรชน ทรงสวมรองเท้าแล้ว ได้ตรัส
พระดำรัสที่ว่า ผู้ใดเลื่อมใสถวายคู่แห่งรองเท้าแก่เรา
ด้วยมือทั้งสองของตน เราจักพยากรณ์ผู้นั้น ท่านทั้ง

หลายองฟังเรากล่าว เทวดาทุก ๆ องค์ได้ทราบพระ
พุทธดำรัสแล้ว มาประชุมกัน ต่างก็มีจิตปีติ ดีใจ
เกิดความโสมนัส ประนมกรอัญชลี พระผู้มีพระภาค
เจ้าได้ตรัสว่า เพราะการถวายรองเท่านั้นแล ผู้นี้จักเป็น
ผู้ถึงความสุข จักเสวยราชสมบัติในเทวโลก ๕๕ ครั้ง
จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ๑,๐๐๐ ครั้ง และจัก
ได้เป็นพระเจ้าประเทศราช อันไพบุลย์ โดยคณนา
นับมิได้ ในกัปซึ่งนับไม่ถ้วน แต่ภัทรกัปนี้ สกุล-
โอกากราช จักสมภพพระศาสดา มีพระนามว่า โคดม
จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ผู้นี้จักเป็นทายาทในธรรม
ของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอันธรรมเนร-
मित จักกำหนดรู้รสอสุระทั้งปวงแล้ว จักเป็นผู้ไม่มี
อสุระ ปรินิพพาน ผู้นี้เกิดในเทวโลก หรือในมนุษย-
โลก จักเป็นผู้มีปัญญา จักได้ยานอันเปรียบด้วยยาน
ของเทวดา ปราสาท วอ ช้าง ที่ประดับประดาแล้ว
และรถที่เทียมแล้วด้วยม้าอาชาไนย ย่อมเกิดปรากฏ
แก่เราทุกเมื่อ แม้เมื่อเราออกบวช ก็ได้ออกบวชด้วย
รถ ได้บรรลुพระอรหัต เมื่อกำลังปลงผม นี้เป็นลาภ
ของเรา เราได้ดีแล้ว คือ การค้าขายเราได้ประกอบ
ถูกทางแล้ว เราถวายรองเท้าคู่หนึ่ง จึงได้บรรลुบทอัน
ไม่หวั่นไหว ในกัปอันประมาณมิได้ นับแต่ภัทรกัป
นี้ เราได้ถวายรองเท้าใด ด้วยการถวายรองเท่านั้น

เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวयरองเท้า.

เราผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระ-

พุทธเจ้าเรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว เมื่อพระนันทกเถระผู้เป็นน้องชาย
ของคุณ กระทบการพยากรณ์พระอรหัตผล โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง
เมื่อจะบอกถึงความปริวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว แก่พระนันทกเถระว่า บัดนี้แม่
พระนันทกะ ก็เป็นพระอรหัตแล้ว เอาเถิด เราแม่ทั้งสองไปสู่สำนักของพระ
ศาสดาแล้ว จักกราบพูลความที่เราทั้งสองเป็นผู้มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว
ดังนี้ ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

มาเถิดนันทกะ เราจงพากันไปยังสำนักของพระ

อุปัชฌาย์เถิด เราจักบันลือสีหนาท เฉพาะพระพักตร์

ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้

เป็นมุนีมีความเอ็นดูเรา ทรงให้บรรพชาเพื่อประโยชน์

อันใด ประโยชน์อันนั้นเราก็ได้บรรลุแล้ว ความสิ้น

ไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง เราก็ได้บรรลุแล้ว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นนุทก เป็นอาลปนะ (คำเรียกร้อง).

บทว่า เอหิ เป็นคำเรียกให้พระนันทกเถระมายังสำนักของคุณ. บทว่า คจฺฉาม

เป็นคำชวนให้พระนันทกเถระ กระทำกิจที่ควรทำร่วมกับคุณ.

บทว่า อุปุชฌายสุต หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อธิบายว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า สมควรเรียกขานว่าเป็นพระอุปัชฌาย์โดยพิเศษ เพราะ

ทรงเข้าไปเพ่งโทษน้อยและโทษใหญ่ ของสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลก โดยทรง

ตรวจดูอุชยาศัย อนุสัย และจริตเป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายตามความเป็นจริง

ด้วยพระสมันตจักขุ และด้วยพุทธจักขุ เพื่อจะแสดงถึงประโยชน์ของการไป

พระเถระจึงกล่าวว่า สีนหาทำ นทิสฺสาม พุทฺธเสฏฺฐสฺส สมมุขา เรา
จะบันลือสินหาท เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ ดังนี้.
อธิบายว่า เราจักบันลืออรรถพจน์อันชื่อว่า สินหาท เพราะเป็นการบันลือ
อย่างไม่เกรงขาม โดยการประมวลมาซึ่งคุณพิเศษตามความเป็นจริงต่อหน้า
คือเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ชื่อว่า
ประเสริฐที่สุด เพราะความเป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง นั้นแล หรือประเสริฐ
สุดกว่าท่านผู้รู้ทั้งหลาย มีสาวกของพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

ก็พระเถระเมื่อจะแสดงความเป็นผู้ประสงค์จะบันลือสินหาท จึง
กล่าวคาถามีอาทิว่า ยาย ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่สองดังต่อไปนี้ บทว่า ยาย ความว่า
เพื่อประโยชน์อันใด อธิบายว่า เพื่อข้อปฏิบัติอันสมควรแก่ประโยชน์อันใด.
บทว่า โน เท่ากับ อมุหาคัม แปลว่า แก่เราทั้งหลาย. บทว่า อหุคมุปาย
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า. ยังเราแม้ทั้งสองให้บรรพชา คือให้บวช ด้วย
ทรงอนุเคราะห์. บทว่า มุนิ ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า โส โน
อตฺโต อหุปฺตฺโต มีอธิบายว่า ประโยชน์นั้น ได้แก่พระอรหันต์ผล อัน
เป็นที่สิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง อันเราทั้งหลาย คือเราทั้งสอง ถึงแม้โดย
ลำดับ ก็บรรลุแล้ว.

จบอรรถกถาเถรคาถา

๕. ภารทวาชเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระภารทวาชเถระ

[๒๘๖] ได้ยินว่า พระภารทวาชเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ธีรชนผู้มีปัญญา ชนะมารพร้อมทั้งพาหะแล้ว
ชื่อว่าผู้ชนะสงครามย่อมบันลือสีหนาท ดังราชสีห์ใน
ถ้ำภูเขา ฉะนั้น เราได้ทำความคุ้นเคยกับพระศาสดา
แล้ว พระธรรมกับพระสงฆ์ เราได้บูชาแล้ว และ
เราปลาบปลื้มใจ เพราะเห็นบุตรหมดอาสวะกิเลส
แล้ว.

อรรถกถาภารทวาชเถรคาถา

คาถาของท่านพระภารทวาชเถระ เริ่มต้นว่า นทนต์ เอวัง สປປญญา.
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์
ก่อน ๆ สั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกัปที่ ๓๑ แต่
ภักทรกัปนี้ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่งเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า
สุমনะ เทียบวิณฑบาท มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลวัลลภการะ อันสูงงาม.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
ในตระกูลพราหมณ์ กรุงราชคฤห์ ในพุทธปรบาทกาลนี้ มีชื่อตามโคตรปราภว

ว่า ภารทวาชะ. เขาเจริญวัยแล้ว อยู่ครองเรือนได้บุตรคนหนึ่ง เขาได้ตั้ง
ชื่อบุตรว่า กัณ्हทินนะ ในเวลาที่กัณ्हทินนกุมาร บรรลุนิติภาวะแล้ว
เขาส่งเธอไปยังกรุงตักศิลา ด้วยสั่งว่า ลูกเอ๋ย เจ้าจงไปศึกษาศิลปวิทยาใน
สำนักของอาจารย์ชื่อ โนนัน แล้วจงกลับมา. กัณ्हทินนพราหมณ์ เดินทางไป
ในระหว่างทาง ได้พระมหาเถระรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นสาวกของพระศาสดา เป็น
กัลยาณมิตร ฟังธรรมในสำนักของพระมหาเถระแล้ว ได้เป็นผู้มีศรัทธาจิต
บวชแล้ว กระทำบุรพกิจเสร็จแล้ว กระทำกรรมในวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต
ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

ครั้งนั้น พระสัมพุทธชนามว่า " สุมนะ " อยู่ใน

พระนครตักกรา เราได้ถือเอาผลวัลลิการะ น้อมถวาย
แต่พระสยัมภู ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวาย
ผลไม้ใด ในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้ฉันนั้น เราไม่
รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เราเผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
กระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ครั้งนั้น ภารทวาชพราหมณ์ ผู้เป็นบิดาของพระกัณ्हทินนเถระ
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประทับอยู่ในพระเวฬุวันมหาวิหาร ฟังธรรม
แล้วบวช การทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต ต่อกาลไม่นานนัก. ลำดับนั้น พระ-
กัณ्हทินนเถระผู้เป็นบุตรมาสู่พระนครราชคฤห์ เพื่อถวายบังคมพระศาสดา เห็น
พระภารทวาชะผู้เป็นบิดา นั่งอยู่แล้วในสำนักของพระศาสดา เป็นผู้มึนจิตยินดี
แล้ว เมื่อจะททลองว่า แม้บิดาของเราก็มบวชแล้ว กิจแห่งบรรพชาอันพระเถระ
ผู้เป็นบิดา ให้ถึงที่สุดแล้วหรือยังหนอ ดังนี้ ก็รู้ความที่พระเถระเป็นพระ
จีณาสพแล้ว ประสงค์จะให้พระเถระผู้บิดาบันลือสีหนาท จึงถามว่า เป็นการ

ดีแล้วแล ที่ท่านบวชได้ แต่กิจแห่งบรรพชา อันท่านให้ถึงที่สุดแล้วหรือ
พระภราทวาทเถระเมื่อจะแสดงการบรรลุพระอรหัต แก่พระเถระผู้เป็นบุตร
จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ธีรชนผู้มีปัญญา ชนะมารพร้อมทั้งพาหะแล้ว
ชื่อว่าผู้ชนะสงคราม ย่อมบันลือสีหนาท ดังราชสีห์
ในถ้ำภูเขา ฉะนั้น เราได้ทำความคุ้นเคยกับพระศาสดา
แล้ว พระธรรมกับพระสงฆ์ เราได้บูชาแล้ว และเรา
ปลาบปลื้มใจ เพราะเห็นบุตรหมดอาสวกิเลสแล้ว
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นทนต์ ความว่า บันลือ คือแผดเสียง
บันลืออย่างไม่เกรงขาม ด้วยสามารถแห่งการประมวลมาซึ่งคุณพิเศษตามความ
เป็นจริง.

บทว่า เอว เป็นบทแสดงอาการของข้อความที่จะพึงกล่าวในบัดนี้.

บทว่า สปุญญา ความว่า ถึงความไพบูรณ์ด้วยปัญญาทั้งปวง
เพราะได้บรรลุปัญญาคือมรรคอันเลิศ จึงชื่อว่าบรรลุถึงซึ่งปัญญาทุกประการ.

บทว่า วีรา ความว่า ชื่อว่า มีความเพียร เพราะสมบูรณ์ด้วยความเพียร
คือ สัมมัปปธาน ๔ อย่าง. เชื่อมความว่า เพราะเหตุนี้แล ผู้มีปัญญาชนะ
กิเลสมาร อภิสังขารมาร และเทวบุตรมาร พร้อมทั้งพาหะ ด้วยการทำลาย
ธรรมอันเป็นฝ่ายสังกิเลสได้โดยไม่เหลือ ชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงครามแล้ว โดย
ประการทั้งปวง ย่อมบันลือสีหนาท.

พระเถระครั้งแสดงสีหนาท ด้วยการชนะกิเลสที่จะพึงชนะอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสีหนาทนั้น โดยการแสดงความยินดีต่อสิ่งที่ควรยินดี และ โดยความสำเร็จเป็นพระอรหันต์ตามที่ตนปรารถนา จึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

สตถา จ ปริจฺญโณ เม และเราได้ทำความคุ้นเคยกับพระศาสดาแล้ว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตถา จ ปริจฺญโณ เม** ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาของเรา อันเราคุ้นเคยแล้ว คือ เข้าไป ใกล้ชิดแล้ว โดยการกระทำตามพระโอวาทานุสาสนี ตามที่พระองค์ทรงสั่งสอนแล้ว. อธิบายว่า ไม่ใช่บรรลुकุณพิเศษ เพราะเหตุแห่งธรรม.

บทว่า **ธมฺโม สงฺโฆ จ ปุชฺชิต** ความว่า โลกุตระธรรมแม้ทั้ง ๘ อันเรานูชาแล้ว นอบนบแล้ว ด้วยการบรรลुकุซึ่งมรรค อันมาแล้วตามข้อปฏิบัติ และพระอริยสงฆ์ อันเรานูชาแล้ว นับถือแล้ว ด้วยการถึงความเป็นผู้เสมอ โดยศีลและทักขิ.

บทว่า **อหฺลจ วิตุโต สุมโน ปุตุตํ ทิสฺวา อนาสวํ** ความว่า แม้เราก้ปลาบปลื้ม คือยินดีแล้ว ด้วยปีติที่ปราศจากอามิส เพราะเห็น คือ เพราะเหตุที่ประสพว่า บุตรของเราหาอาสวะมิได้ คือมีอาสวะสิ้นแล้ว โดยประการทั้งปวง. อธิบายว่า เพราะเหตุนั้นแล. เราจึงจิตใจด้วยความโสมนัส อันปราศจากอามิส.

๑๐. กัณ्हทินนเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระกัณ्हทินนเถระ

[๒๘๗] ได้ยินว่า พระกัณ्हทินนเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

สัพบุรุษเราเข้าไปหาแล้ว ธรรมทั้งหลายเราพึง
อยู่เป็นประจำ ครั้นพึงธรรมแล้ว จักดำเนินไปสู่ทาง
อันหยั่งลงสู่อมตธรรม เมื่อเรามีสติ กำจัดความกำหนัด
ยินดีในภพได้แล้ว ความกำหนัดยินดีในภพ ย่อมไม่มี
แก่เราอีก ไม่ได้มีแล้วในอดีต จักไม่มีในอนาคต ถึง
แม้เดี๋ยวนี้ก็ไม่มีแก่เราเลย.

จบวรรคที่ ๓

อรรถกถากัณ्हทินนเถรคาถา

คาถาของท่านพระกัณ्हทินนเถระ เริ่มต้นว่า อุปาสิตา สปุริสา.
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้วในพระพุทธรเจ้าองค์
ก่อน ๆ สิ่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกัปที่ ๕๔ แต่
ภัทธกัปนี้ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า โสภิตะ
มีจิตเลื่อมใส ได้ทำการบูชาด้วยดอกบุนนาค.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
ในตระกูลพราหมณ์ กรุงราชคฤห์ ในพุทธปรบาทกาลนี้ ได้นามว่า กัณหา-
ทินนะ เจริญวัยแล้ว อันอุปนิสัยสขสมบัติตั้งเดือนอยู่ เข้าไปหาพระธรรม
เสนาบดี ฟังธรรมแล้วได้มีจิตศรัทธาบวชแล้ว เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต
แล้ว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

ครั้งนั้น พระสัมพุทธเจ้านามว่าโสภิตะ อยู่ที่ภูเขา

จิตกูฏ เราได้ถือเอาดอกกุณฑลเข้ามาบูชาพระสยมกุ
ในกัปที่ ๕๔ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้บูชาพระสัมพุทธเจ้า
ด้วยการบูชา นั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่ง
พุทธบูชา. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯ ๓ ฯ คำสอนของ
พระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระครั้งบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล
จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

สัพบุรุษเราเข้าไปหาแล้ว ธรรมทั้งหลายเราฟัง
แล้วเป็นประจำ ครั้นฟังธรรมแล้ว จักดำเนินไปสู่ทาง
อันยังลงสู่อมตธรรม เมื่อเรามีสติกำจัดความกำหนัด
ยินดีในภพได้แล้ว ความกำหนัดยินดีในภพ ย่อมไม่มี
แก่เราอีก ไปได้มีแล้วในอดีต จักไม่มีในอนาคต ถึง
แม้เดี๋ยวนี้ก็ไม่มีแก่เราเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปาสิตา ความว่า สัพบุรุษอันเราบำเรอ
แล้ว คือเข้าไปนั่งใกล้โดยการปรนนิบัติ.

บุรุษทั้งหลายผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ผู้สงบระงับแล้ว ชื่อว่า
สัปบุรุษ ได้แก่ พระอริยบุคคลทั้งหลายมีพระสารีบุตรเถระเป็นต้น.

ด้วยบทว่า สปุริสา นี้ พระเถระแสดงถึงความถึงพร้อม ด้วยจักร
ทั้งสองข้อแรกของตน. อธิบายว่า เว้นจากจักรคือการอยู่ในปฏิรูปเทศแล้ว
(จักร คือ) การเข้าไปคบหาสัปบุรุษย่อมเกิดมีไม่ได้.

บทว่า สุตา ฐมา ความว่า ธรรมอันปฏิสังขตด้วยสัจจะ และ
ปฏิจจนุปบาท อันข้าพเจ้าเข้าไปทรงไว้แล้ว ด้วยการเดินทางไปตามโสตทวาร.
พระเถระเมื่อจะแสดงความเป็นพหูสูตของตน ย่อมแสดงสมบัติคือจักร ๒ ข้อ
หลัง ด้วยบทว่า สุตา ฐมา นี้.

บทว่า อภินุโส ความว่า โดยมาก คือไม่ใช่เป็นครั้งเป็นคราว.
กับทนี บัณฑิตพึงประกอบเข้าแม่ในบทว่า อุปาสิตา สปุริสา ด้วย.

บทว่า สุตวาน ปฏิปชฺชิสฺส อณฺชํ อมโตคฺช ความว่า เราฟัง
ธรรมเหล่านั้นแล้ว กำหนดรูปธรรม และอรุปธรรม ตามที่ตรัสไว้ในเทศนา
นั้น โดยลักษณะของตนเป็นต้น เจริญวิปัสสนาโดยลำดับ ดำเนินไปคือ
บรรลุถึงหนทาง คืออริยอัฏฐังคิกมรรค อันหยั่งลงสู่อมตะ คือเป็นที่ตั้งแห่ง
พระนิพพาน ได้แก่ยังพระนิพพานให้ถึงพร้อม.

บทว่า ภวาราคหตฺสฺส เม สโต ความว่า เมื่อเรามีสติสมบุรณ์แล้ว
กำจัด คือ เข้าไปทำลาย ความยินดีในภพคือตัณหา ในสงสารอันมีเบื้องต้น
และที่สุด อันบุคคลตามเข้าไปกำหนดรู้ไม่ได้ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ มีความ
กำหนดในภพ อันมรรคอันเลิศกำจัดแล้ว.

บทว่า ภวาราค ปุน เม น วิชฺชติ ความว่า เพราะเหตุที่นั่นแล
ความกำหนดในภพ ย่อมไม่มีแก่เราอีกในบัดนี้.

บทว่า น จาหุ น เม ภวิสฺสติ น จ เม เอตฺรหิ วิชฺชติ

ความว่า แม้ถ้าความกำหนดในภพได้มีแก่เรา ในเวลาที่เราเป็นปุถุชน และในเวลาที่เรายังเป็นเสกขบุคคลในกาลก่อน ก็จริง แต่จำเดิมแต่เราได้บรรลุมรรคอันเลิศแล้ว ความกำหนดในภพจะไม่มี และไม่มีแล้ว ก็จะไม่มีแก่เรา และจะหาไม่ได้ในปัจจุบัน คือ บัดเดี๋ยวนี้ อธิบายว่า เราละภวราคะได้แล้ว ก็ด้วยคำว่า ภวราคะ นั้นแล เป็นอันพระเถระกล่าวความไม่มีแม่แห่งกิเลส มีมานะเป็นต้นไว้ด้วย เพราะความที่แห่งกิเลสมีมานะเป็นต้น ตั้งอยู่ในที่เดียวกันกับภวราคะนั้น เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงแสดงความที่ตนเป็นผู้มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว โดยประการที่ปวง.

จบอรรถกถากัณ्हทินนเถรคาถา

จบวรรคพรรณนาที่ ๓

แห่งอรรถกถาเถรคาถา ชื่อว่า ปรมัตถทีปนี

ในวรรคนี้รวมพระเถระได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระอุตฺตรเถระ ๒. พระภักทชฺชิตเถระ ๓. พระโสภิตเถระ ๔. พระวัตถิลยเถระ ๕. พระวิตโสภเถระ ๖. พระปุณณมาสเถระ ๗. พระนันทกเถระ ๘. พระภรตเถระ ๙. พระภารทวาชเถระ ๑๐. พระกัณ्हทินนเถระ และอรรถกถา.

เถรคาถา ทุกนิบาต วรรคที่ ๔

๑. มิคสิรเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมิคสิรเถระ

[๒๘๘] ได้ยินว่า พระมิคสิรเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เมื่อใด เราได้บวชในศาสนาของพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้าแล้ว หลุดพ้นจากกิเลส ได้บรรลุธรรมอัน
พร้อมแล้ว ล่วงเสียซึ่งภพชาติ เมื่อนั้น จิตของเรา
ผู้พึ่งธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นดังพรหม
หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง และมารู้ชัดว่า วิมุตติ
ของเราไม่กำเริบ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์
ทั้งปวง.

วรรควรรณนาที่ ๔

อรรถกถามิคสิรเถรคาถา

คาถาของท่านพระมิคสิรเถระ เริ่มต้นว่า ยโต อหิ ปพฺพชิตโต.

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำไว้แล้วในพระพุทธรเจ้า
องค์ก่อน ๆ สังสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกาลของ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง เห็นพระศาสดาแล้วมีจิตเลื่อมใส ได้ถวายหญ้าคา ๘ กำ.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถิ่น ปฏิสนธิในตระกูลพราหมณ์ ในโกศลรัฐ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า มิคสิระ เพราะเกิดในฤกษ์มิกสิระนักษัตร เจริญวัยแล้ว ถึงความสำเร็จใน วิชาและศิลปศาสตร์ของพราหมณ์ทั้งหลาย ศึกษามนต์ชื่อว่า ฉวสีสะ (มนต์ คูระโหลทหวัผี) คือ ร่ายมนต์แล้ว เอาเล็บเคาะศีรษะของผู้ที่ตายไปแล้ว แม้ที่สุดถึง ๓ ปี ก็รู้ได้ว่า สัตว์ผู้นี้ เกิดในที่ชื่อโน้น.

เขาไม่ปรารถนาการอยู่อย่างฆราวาส บวชเป็นปริพาชกอาศัยวิชานี้ เป็นผู้อันชาวโลก สักการะ เคารพ มีลาภ ท້วยไปเดินทางถึงกรุงสาวัตถี แล้วไปสู่สำนักของพระศาสดา เมื่อจะประกาศอนุภาพของตน จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระ โคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้สถานที่ซึ่งผู้ตายแล้วไปเกิด เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ก็เธอรู้ได้อย่างไร ? จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์ให้เขานำเอากระโหลกศีรษะหวัผีมา แล้วร่ายมนต์ เอาเล็บเคาะศีรษะ ย่อมรู้สถานที่ซึ่งสัตว์เหล่านั้น ๆ ไปเกิด มีนรกเป็นต้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งให้เขานำเอากระโหลกศีรษะของ ภิกษุผู้ปรินิพพานแล้ว มาให้มิกสิระปริพาชก ตรัสสั่งว่า เธอจงบอกถึงคดีของ กระโหลกศีรษะนั้นก่อน นี่เป็นกระโหลกศีรษะของผู้ใด เขาร่ายมนต์สำหรับ คูระโหลทหวัผีนั้นแล้ว เคาะด้วยเล็บ ไม่เห็นที่สุด ไม่เห็นเงื่อนงำ. ลำดับนั้น เขาเมื่อพระศาสดาตรัสถามว่า เธอไม่อาจ (จะเห็น) หรือ จึงกราบทูลว่า จักขอตรวจสอบดูก่อน แล้วแม้ร่ายมนต์อยู่บ่อย ๆ ก็มองไม่เห็นอยู่นั่นเอง. ก็ผู้ประกอบพิธีกรรมภายนอกพระพุทธศาสนา จักรู้คดีของพระจีณาสพได้อย่างไร ? ลำดับนั้น เหยื่อไหลออกจากศีรษะและรักแร้ของมิกสิระปริพาชก เขา

ละอายยืนนิงอยู่ พระศาสดาตรัสว่า เธอลำบากหรือปริพาชก. เขาทูลตอบว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ลำบาก ข้าพระองค์ไม่รู้คติของกระโหลกศีรษะนี้ ก็ พระองค์เล่า ทรงรู้หรือพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราตถาคต รู้คติของกระโหลกศีรษะนี้ แม้อีกกว่านี้ เราตถาคตก็รู้ ดังนี้แล้ว ตรัสต่อไปว่า ผู้เป็นเจ้าของกระโหลกศีรษะนั้น ไปสู่พระนิพพาน. ปริพาชก กราบทูลว่า ขอพระองค์จงให้วิชานี้ แก่ข้าพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงบวช ดังนี้แล้วให้ปริพาชกนั้นบวช ให้ประกอบความเพียรในสมถกรรมฐานก่อน แล้วทรงแนะนำวิปัสสนากรรมฐาน แก่เธอผู้ตั้งอยู่ในฉันทและอภิญญา แล้ว เธอบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน แล้วบรรลुพระอรหัตตอกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า*

เรามีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้ถวายหญาคา ๘ กำ

แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ ผู้มี
บาปอันลอยเสียแล้ว มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว ใน
กัปนี้้นเอง เราได้ถวายหญาคา ๘ กำ ด้วยการถวาย
หญาคานั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย. เราเผาภิเษกทั้งหลาย
แล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จ
แล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผลได้กล่าว
คาถา ๒ คาถา ความว่า

เมื่อใด เราได้บวชในศาสนาของพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้าแล้ว หลุดพ้นจากกิเลส ได้บรรลุธรรมอัน
ผ่องแผ้วแล้ว ล่วงเสียซึ่งกามธาตุ เมื่อนั้น จิตของเรา

* ใน ขุ.อ. ๓๓/๖๖ เรียกชื่อว่า กุสัฏฐกทายกเถระ

ผู้เฟื่องธรรม ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นดังพรหม

หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง และมารู้ชัดว่า วิมุตติของเรา

ไม่กำเริบ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยโต อหิ ปพฺพชิตฺตํ สมฺมาสม-
พุทฺธสฺสเน ความว่า เราบวชในพระศาสนา จำเดิมแต่กาลใด คือ จำเดิม
แต่เวลาที่เราบวชแล้ว.

บทว่า วิมฺวฺจฺจมาโน อุกฺคฺคณฺณิ ความว่า เราเมื่อหลุดพ้นจากกรรม
อันเป็นฝ่ายสังกิเลส ด้วยสมณะและวิปัสสนาเป็นปฐมก่อน ชื่อว่า ตั้งตนได้ด้วย
สามารถแห่งธรรมอันผ่องแผ้ว เมื่อตั้งตนได้ดังนี้แล้ว ชื่อว่าล่วงเสียซึ่ง
กามธาตุ คือก้าวล่วงกามธาตุได้ด้วยอนาคามิมรรค โดยส่วนเดียวทีเดียว.

บทว่า พุรฺหมุโน เปกฺขมานสฺส ตโต จิตฺตํ วิมฺวฺจฺจ เม ความว่า
จิตของเราผู้เฟื่องธรรม ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้ชื่อว่าเป็น
พรหม โดยอรรถว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด เพราะความเป็นผู้เลิศกว่าโลกพร้อมทั้ง
เทวโลก โดยประกอบไปด้วยพระมหากรุณาว่า กุลบุตรนี้ บวชในศาสนา
ของเรา จะปฏิบัติอย่างไรหนอแล ดังนี้ หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวงโดย
ส่วนเดียวนั้นเทียว เพราะเหตุที่ได้บรรลุพระอนาคามิมรรคนั้น (และ) เพราะ
บรรลุมรรคอันเลิศในภายหลัง.

บทว่า อุกฺปฺปา เม วิมุตฺติ ความว่า พระเถระพยากรณ์พระ-
อรหันต์ผลว่า เพราะเหตุที่จิตของเราหลุดพ้นแล้ว อย่างนั้นนั่นแล คือเพราะ
สิ้นไป ได้แก่ สิ้นไปรอบ แห่งสังโยชน์ทั้งหลายทั้งปวง วิมุตติของเราจึงไม่
กำเริบอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถามิคสิรเถรคาถา

๒. สิวกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสิวกเถระ

[๒๘๕] ได้ยินว่า พระสิวกเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เรือนคืออรรถภาพที่เกิดในภพนั้นบ่อย ๆ เป็นของ
ไม่เที่ยง เราแสวงหานายช่าง คือ ค้นหาผู้สร้างเรือน
เมื่อไม่พบ ได้ท่องเที่ยวไปสู่สงสาร สิ้นชาติมิใช่น้อย
การเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์รำไป ดูก่อนนายช่างผู้สร้าง
เรือน บัดนี้เราพบท่านแล้ว ท่านจักไม่ต้องสร้างเรือน
ให้เราอีก ชีโครงคือกิเลสของท่านเราหักเสียหมดแล้ว
และข้อฟ้าคืออวิชาแห่งเรือนของท่าน เราทำลายแล้ว
จิตของเราไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดาแล้ว จักดับอยู่ใน
ภพนี้เอง.

อรรถกถาสิวกเถรคาถา

คาถาของท่านพระสิวกเถระ เริ่มต้นว่า อนิจฺจานิ คหฺกานิ.
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้วในพระพุทธรเจ้าองค์-
ก่อนๆ สัมบูรณ์ไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า วิปัสสี บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง เห็นพระ-

ผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเที่ยวไปบิณฑบาต มีใจเลื่อมใส รับบาตรแล้วได้ถวาย
ขนมกุมมาสจนเต็มบาตร.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวคาและมนุษย์ทั้งหลาย บังเกิด
ในตระกูลพราหมณ์ ได้มีนามว่า สีวกะ. เขาเจริญวัยแล้วสำเร็จการศึกษาใน
วิชาการและศิลปศาสตร์ทั้งหลาย ละกามทั้งหลายแล้วบวชเป็นปริพาชก เพราะ
ความเป็นผู้มีอัธยาศัยน้อมไปในเนกขัมมะ ทွียวไป เข้าเฝ้าพระศาสดาฟังธรรม
เป็นผู้ได้ศรัทธาจิต บวชแล้วกระทำความในวิปัสสนา แล้วบรรลุพระอรหัต
ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

เราเห็นบาตรอันว่างเปล่า ของพระผู้มีพระภาค-
เจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระนามว่า วิปัสสี
เสด็จเที่ยวแสวงหาบิณฑบาตอยู่ จึงใส่ขนมกุมมาส
จนเต็มบาตร ในกัปที่ ๕๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวาย
ภิกษาใด ด้วยการถวายภิกษานั้น เราไม่รู้จักทุกติเสย
นี้เป็นผลแห่งขนมกุมมาส. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว
ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเรากระทำสำเร็จ
แล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผลได้กล่าว
คาถา ๒ คาถา ความว่า

เรื่อน คือ อตภาพที่เกิดในภพนั้น ๆ บ่อย ๆ
เป็นของไม่เที่ยง เราแสวงหานายช่างคือค้นหาผู้สร้าง-
เรื่อน เมื่อไม่พบ ได้ท่องเที่ยวไปสู่สงสารลินชาติมิใช่
น้อย การเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์รำไป ดูก่อนนายช่างผู้

สร้างเรือน บัดนี้ เราพบท่านแล้ว ท่านจักไม่ต้อง
สร้างเรือนให้เราอีก ซี่โครงคือกิเลสของท่าน เราหัก
เสียหมดแล้ว และข้อฟ้าคืออวิชาแห่งเรือนท่าน เรา
ทำลายเสียแล้ว จิตของเราไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา
แล้ว จักดับอยู่ในภพนี้เอง ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนิจฺจานิ คหกานิ ตตฺถ ตตฺถ
ปุณฺปุณฺญํ ความว่า เรือนทั้งหลายได้แก่เรือนคืออรรถภาพ อันบังเกิดในภพนั้น ๆ
บ่อย ๆ เป็นของไม่เที่ยง คือไม่มั่นคง ไม่คงทน ได้แก่ มีอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อย.

บทว่า คหการิ คเวสนุโต มีอธิบายว่า เมื่อเราแสวงหานายช่าง
ผู้กระทำเรือนคืออรรถภาพนี้ ได้แก่ นายช่างผู้สร้างเรือน คือ ตัณหา ได้ท่องเที่ยว
ไปตลอดเวลามีประมาณเท่านี้.

บทว่า ทุกฺขา ชาติ ปุณฺปุณฺญํ นี้เป็นคำแสดงเหตุแห่งการแสวงหา
นายช่างผู้สร้างเรือน เพราะเหตุที่ จินฺนํ ชื่อว่าชาตินี้ ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพื่อการ
เข้าถึงบ่อย ๆ เพราะเจือไปด้วย ชรา พยาธิ และมรณะ ก็เมื่อเรายังหาช่าง
ผู้สร้างเรือนนั้นไม่พบ ชาตินั้นย่อมไม่สูญหาย ฉะนั้น เมื่อเราแสวงหาช่าง
ผู้สร้างเรือนนั้น เราจึงเที่ยวไปแล้ว.

บทว่า คหการก ทิฏฺฐโรติ ความว่า คุณก่อนช่างผู้สร้างเรือน ก็บัดนี้
ท่านเป็นผู้อันเราสามารถเห็นได้ ด้วยดวงตา คือ พระอรियมรรคนั้นแล้ว.

บทว่า ปุณฺ เคหิ ความว่า เจ้าจะไม่กระทำ คือจักไม่สร้างเรือน
ของเรา กล่าวคืออรรถภาพในสังสารวัฏนี้ต่อไปได้อีก.

บทว่า สพฺพวา เต ผาสฺสุกา ภคฺคฺคา ความว่า ซี่โครง คือ กิเลส
ทั้งปวงของเจ้า อันเราหักแล้วโดยไม่มีส่วนเหลือ.

บทว่า ภูณิกา จ วิทาลิตา ความว่า และบัดนี้เราทำลายช่อฟ้า
กล่าวคือ อวิชชา แห่งเรือนคืออตภาพ อันท่านพึงกระทำเสียแล้ว.

บทว่า วมริยาทิกคัม จิตฺตัม ความว่า จิตของเราอันเรากระทำให้มี
ที่สุดไปปราศแล้ว คือให้ถึงความไม่ต้องเกิดต่อไปเป็นธรรมดา อธิบายว่า
เพราะเหตุนี้แล จิตของเราจักดับอยู่ในภพนี้เอง คือจักถูกกำจัดเสียในภพ
นี้แหละ ได้แก่จักดับไปด้วยการดับแห่งจิตดวงสุดท้าย.

จบอรรถกถาสีวกเถรคาถา

๓. อุปวาณเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอุปวาณเถระ

[๒๕๐] ได้ยินว่า พระอุปวาณเถระได้ภยิตกถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ดูก่อนพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็น
พระอรหันต์ ผู้เสด็จไปดีแล้วในโลก เป็นมุณี ภูกลม
เบียดเบียนแล้ว ถ้าท่านมีน้ำร้อนของจงถวายแต่พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นมุณีเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น เป็นผู้อันบุคคลบูชาแล้ว กว่าเทวดาและ
พรหมทั้งหลาย แม้บุคคลควรบูชา อันบุคคลสักการะ
แล้ว กว่าพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าโกศล ผู้อัน
บุคคลพึงสักการะ อันบุคคลนอบน้อมแล้ว กว่าเหล่า
พระชีณาสพที่บุคคลควรนอบน้อม เราปรารถนาจะนำ
น้ำร้อนไปถวายพระองค์.

อรรถกถาอุปวาณเถรคาถา

คาถาของท่านพระอุปวาณเถระ เริ่มต้นว่า **อรหิ์ สุกโต**. เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

ได้ยินว่า พระเถระนี้บังเกิดในตระกูลที่ยากจน ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **ปทุมุตตระ** บรรลุนิติภาวะแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว เมื่อมวลมนุษย์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภัณฑ์ ยักษ์ และคนธรรพ์ทั้งหลาย เก็บพระธาตุของพระองค์มากระทำพระสถูปสำเร็จด้วยรัตนะ ๗ สูง ๗ โยชน์ เขาได้เอาผ้าอุตราสงค์ของตน ซึ่งขาวสะอาดบริสุทธิ์ ผูกปลายไม้ไผ่ทำเป็นธงแล้วทำการบูชา. ยักษ์ผู้เสนาบดี นามว่า **อภิสัมมตะ** อันเทวดาทั้งหลายแต่งตั้งไว้ เพื่ออารักขาสถานที่บูชาพระเจดีย์มีกายไม่ปรากฏ ถึงชนั้น ทรงไว้ในอากาศ กระทำประทักษิณพระเจดีย์ ๓ รอบ. เขาเห็นดังนั้น ได้เป็นผู้มีใจเลื่อมใส เกินประมาณ.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในพระนครสาวัตถี ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า **อุปวาณะ** เจริญวัยแล้ว เห็นพุทธานุภาพในคราวที่ทรงรับมอบพระวิหารชื่อว่า **เชตวัน** เป็นผู้มิจิตศรัทธาบวชแล้ว กระทำกรรมในวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

**พระสัมพุทธชินเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ
ทรงรู้จบธรรมทั้งปวง ทรงรุ่งเรืองดังกองไฟ เสด็จ
ปรินิพพานแล้ว มหาชนมาประชุมกันบูชาพระตถาคต**

กระทำจิตกาธารอย่างสวยงามแล้ว ปลงพระสรีระ
มหาชนทั้งหมดพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ทำสรีริก
เสร็จแล้ว รวบรวมพระธาตุไว้ ณ ที่นั้น ได้สร้าง
พระสถูปขึ้นไว้ ชั้นที่ ๑ แห่งพระพุทธรูปนั้น สำเร็จ
ด้วยทอง ชั้นที่ ๒ สำเร็จด้วยแก้วมณี ชั้นที่ ๓ สำเร็จ
ด้วยเงิน ชั้นที่ ๔ สำเร็จด้วยแก้วผลึก ชั้นที่ ๕ ใน
พระพุทธรูปนั้น สำเร็จด้วยแก้วทับทิม ชั้นที่ ๖
สำเร็จด้วยแก้วลาย (เพชรตาแมว) ชั้นบนสำเร็จด้วย
รัตนะล้วน ทางเดินสำเร็จด้วยแก้วมณี ไฟที่สำเร็จ
ด้วยรัตนะ พระสถูปสำเร็จด้วยทองล้วน ๆ สูงสุด
๑ โยชน์ เวลานั้นเทวดาทั้งหลายมาร่วมประชุมปรึกษา
กัน ณ ที่นั้นว่า แม้พวกเราจักสร้างพระสถูปถวายแด่
พระโลกนาถผู้คงที่ พระธาตุจะได้ไม่เรียราย พระ-
สรีระจะรวมเป็นอันเดียวกัน เราทั้งหลายจะทำบุญแ
ไว้ในพระสถูปนี้ เทวดาทั้งหลายจึงยังโยชน์อื่น ให้
เจริญด้วยรัตนะ ๗ ประการ (คือเทวดานิรมิตพระสถูป
ให้สูงขึ้นอีกโยชน์หนึ่ง ด้วยรัตนะ ๗ ประการ) พระ-
สถูปจึงสูง ๒ โยชน์ สว่างไสวขจัดความมืดได้ นาค
ทั้งหลายมาประชุมร่วมปรึกษากัน ณ ที่นั้น ในเวลา
นั้นว่า มนุษย์และเทวดาได้สร้างพระสถูปแล้ว เรา
ทั้งหลายอย่าได้ประมาทเลย ดังมนุษย์กับเทวดาไม่
ประมาท แม้พวกเราจักสร้างพระสถูปถวายแด่พระ
โลกนาถผู้คงที่ นาคเหล่านั้น จึงร่วมกันรวบรวมแก้ว

อินทนิล แก้วมหานิล และแก้วมณีมีรัศมี โขติช่วง
ปกปิดพระพุทธรูป พระพุทธรเจดีย์ประมาณเท่านั้น
สำเร็จด้วยแก้วมณีล้วน สูงสุด ๓ โยชน์ ส่องแสง
สว่างไสวในเวลานั้น ผู้งครุฑมาประชุมร่วมปรึกษากัน
ในเวลานั้นว่า มนุษย์เทวดาและนาค ได้สร้างพระพุทธร-
รูปแล้ว เราทั้งหลายอย่าประมาทเลย ดังมนุษย์
เป็นต้น กับเทวดาไม่ประมาท แม้พวกเราก็จักสร้าง
รูปถวายแด่พระโลกนาถผู้คงที่ ผู้งครุฑจึงได้สร้าง
พระรูปอันสำเร็จด้วยแก้วมณีล้วน และกฤษณะ
นั้น ได้สร้างพระพุทธรเจดีย์ต่อขึ้นไป ให้สูงขึ้นอีก
โยชน์หนึ่ง พระพุทธรูปสูงสุด ๔ โยชน์ รุ่งเรืองอยู่
ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว ดังพระอาทิตย์อุทัย ฉะนั้น
และพวกกุมภภัณฑ์ก็มาประชุมร่วมปรึกษากัน ในเวลา
นั้นว่า พวกมนุษย์และพวกเทวดา ผู้งนาคและผู้งครุฑ
ได้สร้างพระรูปอันอุดม ถวายเฉพาะแด่พระพุทธรเจ้า
ผู้ประเสริฐ พวกเราอย่าได้ประมาทเลย ดังมนุษย์
เป็นต้นกับเทวดาไม่ประมาท แม้พวกเราก็จักสร้าง
พระรูปถวาย แด่พระโลกนาถผู้คงที่ พวกเราก็จักปิด
พระพุทธรเจดีย์ ต่อขึ้นไปด้วยรัตนะ พวกกุมภภัณฑ์ได้
สร้างพระพุทธรเจดีย์ต่อขึ้นไปในที่สุดอีกโยชน์หนึ่ง
เวลานั้นพระรูปสูงสุด ๕ โยชน์ สว่างไสวอยู่ พวก
ยักษ์มาประชุมร่วมปรึกษากัน ณ ที่นั้น ในเวลานั้นว่า
เวลานั้น มนุษย์ เทวดา นาค กุมภภัณฑ์ และครุฑ

ได้พากันสร้างสถูปอันอุดมถวาย เฉพาะพระพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐสุด พวกเราอย่าได้ประมาทเลย ตั้งมนุษย์
เป็นต้น พร้อมกับเทวดาไม่ประมาท แม้พวกเราก็จัก
สร้างสถูปถวายแต่พระโลกนาถผู้คงที่ พวกเราก็จัก
ปกปิดพระพุทธเจดีย์ต่อขึ้นไปด้วยแก้วผลึก พวกยักษ์
จึงสร้างพระพุทธเจดีย์ต่อขึ้นไป ในที่สุดอีกโยชน์หนึ่ง
เวลานั้น พระสถูปจึงสูงสุด ๖ โยชน์ สว่างไสวอยู่ พวก
คนธรรมมาประชุมร่วมปรึกษากัน ในเวลานั้นว่า สัตว์
ทั้งปวง คือ มนุษย์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภภัณฑ์ และ
ยักษ์ พากันสร้างพระสถูปแล้ว บรรดาสัตว์เหล่านี้
พวกเรายังไม่ได้สร้าง แม้พวกเราก็จักสร้างสถูป
ถวายแต่พระโลกนาถเจ้าผู้คงที่ พวกคนธรรมจึงพากัน
สร้างไฟที ๗ ชั้น ได้สร้างตลอดทางเดิน เวลานั้น
พวกคนธรรมไฟได้สร้างสถูปสำเร็จด้วยทองคำล้วน ใน
กาลนั้น พระสถูปจึงสูง ๗ โยชน์ สว่างไสวอยู่
กลางคืนกลางวันไม่ปรากฏ แสงสว่างมีอยู่เสมอไป
พระจันทร์และพระอาทิตย์ พร้อมทั้งดาว ครอบงำรัศมี
พระสถูปนั้นไม่ได้ ก็แสงสว่างโพลงไปไกล ๑๐๐
โยชน์โดยรอบ (พระสถูป) ในเวลานั้น มนุษย์เหล่าใด
จะบูชาพระสถูป พวกเขาไม่ต้องขึ้นพระสถูป พวก
เขายกขึ้นไว้ในอากาศ ยักษ์ตนหนึ่งพวกเทวดาตั้งไว้
ชื่อว่า อภิสมมตะ มันยกธงหรือพวงดอกไม้ขึ้นไปใน
เบื้องสูง มนุษย์เหล่านั้น มองไม่เห็นยักษ์ มองเห็นแต่

พวกดอกไม้ขึ้นไป ครั้นเห็นเช่นนี้แล้วกลับไป มนุษย์
ทั้งหมดยอมไปสู่สุคติ มนุษย์เหล่าใดชอบใจในปาพจน์
และเหล่าใดเลื่อมใสในพระศาสนา ต้องการจะเห็น
ปาฏิหาริย์ ย่อมบูชาพระสถูป เวลานั้นเราเป็นคน
ยากไร้ อยู่ในเมืองหงสาวดี เราได้เห็นหมู่ชนเบิกบาน
จึงคิดอย่างนี้ในเวลานั้นว่า เรือนพระธาตุเช่นนี้ ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นี้โอรพาร ก็หมู่ชนเหล่านี้ มีใจยินดี ไม่รู้จักอึด
ในสักการะที่ทำอยู่ แม้เราก็จักทำสักการะ แต่พระ-
โลกนาถผู้คงที่บ้าง เราก็จักเป็นทนายาทในธรรมของ
พระองค์ในอนาคต เราจึงเอาเชือกผูกผ้าห่มของเรา
อันซักขาวสะอาดแล้ว คล้องไว้ที่ยอดไม้ไผ่ ยกเป็นธง
ขึ้นไว้ในอากาศ ยักษ์อธิสัมมตะ ยกธงของเรานำขึ้น
ไปไว้ในอัมพร เราเห็นธงอันลมสะบัด ได้เกิดความ
ยินดีอย่างยิ่ง เรายังจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้นแล้ว
เข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง กราบไหว้ภิกษุนั้นแล้ว ได้
สอบถามถึงผลในการถวายธง ท่านยังความเพลิดเพลิด
และปิติให้เกิดแก่เรา กล่าวแก่เราว่า ท่านจักได้ส่วย
วิบากของธงนั้น ในกาลทั้งปวง จตุรงคเสนา คือ
พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า จักแวดล้อม
ท่านอยู่เป็นนิตย์ นี่เป็นผลแห่งการถวายธง ดนตรี
หกหมื่น และกลองเกรอิ้นประดับสวยงาม จะประโคม
แวดล้อมท่านเป็นนิตย์ นี่เป็นผลแห่งการถวายธง

หญิงสาวแปดหมื่นหกพัน อันประดับงดงาม มีผ้าและ
อาภรณ์อันวิจิตร สวมใส่แก้วมณี และกุธทล หน้า-
แฉล้ม เย้มยิ้ม มีตะโพกผึ่งผาย เอวบาง จักแฉดล้อม
(บำเรอ) ท่านเป็นนิตย์นี้เป็นผลแห่งการถวายชง ท่าน
จักรัณรมย์อยู่ในเทวโลก ตลอดสามหมื่นกัป จักได้
เป็นจอมเทวดา เสวยเทวรัชสมบัติอยู่ ๘๐ ครั้ง จักได้
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ครั้ง จักได้เป็นพระเจ้า
ประเทศราชอันไพบุลย์ โดยคณนานับมิได้ ในแสนกัป
พระศาสดาพระนามว่า โคดม ซึ่งมีสมภพในวงศ์
พระเจ้าโอกกราช จักเสด็จอุบัติในโลก ท่านอันกุศล
มูลตักเตือน เคลื่อนจากเทวโลกแล้ว ประกอบด้วย
บุญกรรม จักเกิดเป็นบุตรพราหมณ์ ท่านจักละทรัพย์
๘๐ โภกวิ ทาสและกรรมกรเป็นอันมาก ออกบวชใน
พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า โคดม
ท่านจักยังพระสัมพุทธเจ้า พระนามว่า โคดมศากยบุตร
ผู้ประเสริฐให้โปรดปรานแล้ว จักได้เป็นพระสาวก
ของพระศาสดา มีชื่อว่า อุปวาณะ กรรมที่เราทำไว้
แล้ว ในแสนกัป ให้ผลแก่เราในที่นี้แล้ว เราผากิเลส
ของเราแล้ว ดูกำลังถูกรรพันจากแสงไปแล้ว เมื่อ
เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ ชง
ทั้งหลายจักยกขึ้นโดยรอบ ๓ โยชน์ทุกเมื่อ ในแสนกัป
แต่ภัทร์กัปนี้ เราได้ทำกรรมใดไว้ในเวลานั้น ด้วยผล

แห่งกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการ

ถวายธง. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของ

พระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ครั้งนั้น ท่านพระอุปัชฌายะ ได้เป็นอุปัชฌายะของพระพุทธเจ้า. ก็โดยสมัยนั้น อาพาธอันเกิดแต่ลม บังเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. และพราหมณ์ชื่อว่า เทวหิตะ เป็นสหายของพระเถระแต่ครั้งยังเป็นคฤหบดี อาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถี. เขาปวารณาพระเถระด้วยปัจจัย ๔.

ลำดับนั้น ท่านพระอุปัชฌายะ นุ่งสบงแล้วถือบาตรจีวร เข้าไปยังที่อยู่ของพราหมณ์นั้น พราหมณ์รู้ว่า พระเถระมาโดยวัตถุประสงค์บางประการ จึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านประสงค์สิ่งใดจงบอกเถิด. พระเถระเมื่อจะบอกวัตถุประสงค์แก่พราหมณ์ ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระ-

อรหันต์ ผู้เสด็จไปดีแล้วในโลกเป็นมุณี ถูกลม

เบียดเบียนแล้ว ถ้าท่านมีน้ำร้อน ของถวายแต่พระ

ผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นมุณีเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้า

พระองค์นั้น เป็นผู้อันบุคคลบูชาแล้ว ยิ่งกว่าเทวดา

และพรหมทั้งหลาย แม้บุคคลควรบูชา อันบุคคล

สักการะแล้ว ยิ่งกว่าพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้า

โกศล ผู้อันบุคคลพึงสักการะ อันบุคคลนอบน้อมแล้ว

ยิ่งกว่าเหล่าพระชีนาสพ ที่บุคคลควรนอบน้อม เรา

ปรารถนาจะนำน้ำร้อนไปถวายพระองค์ ดังนี้.

คาถาทั้งสองนั้น มีอธิบายว่า บรรดาบุคคลผู้ควรบูชาในโลกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด อันบุคคลบูชาแล้ว (ยิ่ง) กว่าเทวดาทั้งหลาย มี

ท้าวสักกะเป็นต้น ยิ่งกว่าพรหมทั้งหลาย มีท้าวมหาพรหมเป็นต้น ผู้ควรบูชา
บรรดาผู้ที่ควรสักการะทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด อันบุคคล
สักการะแล้ว ยิ่งกว่าพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าโกศลเป็นต้น ผู้ควรสักการะ
บรรดาบุคคลผู้ควรนอบน้อมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด อัน
บุคคลนอบน้อมแล้ว ยิ่งกว่าพระชีนาสพทั้งหลาย ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ผู้ควรนอบน้อมชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะพระคุณมีความเป็นผู้ไกลจาก
กิเลสเป็นต้น ชื่อว่า เป็นพระสุต เพราะเสด็จไปงามเป็นต้น เป็นพระ-
สัพพัญญู เป็นมุนี เป็นศาสดาของเรา เป็นเทพเหนือเทพ เป็นสักกะเหนือ
ท้าวสักกะทั้งหลาย เป็นพรหมเหนือพรหมทั้งหลาย.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระประชวรเพราะโรคลม
คือเพราะลมเป็นเหตุ ได้แก่เหตุเพราะลมกำเริบ.

ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าท่านมีน้ำร้อน เราปรารถนาจะนำไปถวายเพื่อ
ระงับวาตพาธ คือเพื่อบำบัดโรคลม ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

พราหมณ์ฟังดังนั้นแล้ว นำน้ำร้อน และเกสัช อันเหมาะแก่อาการ
ของโรค และสมควรแก่การระงับโรคลม เข้าไป น้อมถวายแด่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า. โรคของพระศาสดาสงบแล้ว เพราะน้ำร้อนและเกสชะนั้น. พระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ทรงกระทำอนุโมทนาแก่พราหมณ์นั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอุปวาณเถรคาถา

๔. อิติทินนเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอิติทินนเถระ

[๒๕๑] ได้ยินว่า พระอิติทินนเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

อุบาสกทั้งหลาย ผู้ทรงธรรมกล่าวว่ กามทั้ง-
หลายไม่เที่ยง เราได้เห็นแล้ว อุบาสกเหล่านั้นเป็นผู้
กำหนด รักใคร่ ห่วงใยในแก้วมณี บุตรธิดา และ
ภรรยา เราได้เห็นแล้ว เพราะอุบาสกเหล่านั้น ไม่รู้
ธรรมภายในพระพุทศศาสนานี้แน่แท้ แม้ถึงอย่างนั้นก็ได้
กล่าวว่ กามทั้งหลายไม่เที่ยง แต่กำลังญาณเพื่อจะตัด
รากะของอุบาสกเหล่านั้น ไม่มี เพราะฉะนั้น อุบาสก
เหล่านั้น จึงติดอยู่ในบุตร ภรรยาและในทรัพย์.

อรรถกถาอิติทินนเถรคาถา

คาถาของท่านพระอิติทินนเถระ เริ่มต้นว่า ติฎฐา มยา. เรื่อง
ราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้วในพระพุทศเจ้าองค์
ก่อน ๆ ทั้งหลาย กระทำบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ใน
กาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า วิปัสสี บรรลุความเป็นผู้รู้
แล้วถือพัดโบก บุษบาโพธิพฤษ์.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดในตระกูลเศรษฐี ในสุนาปรินตชนบท ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า อิติทินนะ เจริญวัยแล้ว เห็นปาฏิหาริย์ในคราวที่พระศาสดาทรงรับไม้จันทน์ และระเบียบดอกไม้มี่ใจเลื่อมใส เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรมแล้วเป็นพระโสดาบันอยู่ครองเรือน. เทวดาผู้มุ่งประโยชน์ต่ออสิทินนเศรษฐี เมื่อจะเตือนเขาได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

อุบาสกทั้งหลาย ผู้ทรงธรรมกล่าวว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง เราได้เห็นแล้ว อุบาสกเหล่านั้น เป็นผู้กำหนด รักใคร่ ห่วงใยในแก้วมณี บุตรธิดา และภรรยา เราได้เห็นแล้ว เพราะอุบาสกเหล่านั้น ไม่รู้ธรรมในพระพุทธศาสนาแน่แท้ แม้ถึงอย่างนั้นก็ ได้กล่าวว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง แต่กำลังญาณเพื่อจะตัดรากของอุบาสกเหล่านั้น ไม่มี เพราะฉะนั้น อุบาสกเหล่านั้น จึงติดอยู่ในบุตร ภรรยา และในทรัพย์ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิฏฐา มยา ชมฺมุชฺชา อุบาสกา กามา อนิจฺจา ความว่า อุบาสกทั้งหลาย ผู้ทรงปริยัติธรรมบางคนในโลกนี้ เราเห็นแล้ว คือเพราะเหตุที่เขาเป็นผู้ทรงพระปริยัติธรรมนั้นแล เมื่อกล่าวธรรม อันปฏิสังขตด้วยโทษในกามทั้งหลายว่า ขึ้นชื่อว่า กามเหล่านี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ดังนี้ แต่ตัวเองกลับกำหนดแล้ว กำหนดนัยแล้ว ในแก้วมณีและแก้วกมลทั้งหลาย มีความห่วงใย ในบุตรและภรรยาทั้งหลาย ได้แก่ เป็นผู้มีความกำหนดแล้ว คือเป็นผู้มากไปด้วยความกำหนัดยินดี ในแก้วมณีและแก้วกมลทั้งหลาย หรือใน

แก้วมณี และแก้วกุนฑลอันตนสั่งสมไว้แล้ว มีความเสน่ห์อย่างท่วมท้น ใน บุตรธิดา และในภรรยาทั้งหลาย อธิบายว่า คนที่พูดอย่างหนึ่ง ทำอย่างหนึ่ง เราเห็นแล้ว.

บทว่า ยโต ความว่า เพราะเหตุที่อุบาสกเหล่านั้น ยังมีความ กำหนดชนิดดี ในแก้วมณีและแก้วกุนฑลทั้งหลาย มีความห่วงใย ในบุตร และภรรยาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกเหล่านั้น ย่อมชื่อว่าไม่รู้จริงซึ่งธรรมในพระพุทธศาสนา นี้ ตามความเป็นจริง อย่างแน่แท้ คือโดยส่วนเดียว. อธิบายว่า ก็อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นแล้วอย่างนี้ แม้ถึงจะได้กล่าวว่ กามทั้งหลาย เป็น ของไม่เที่ยง ก็ (เพราะ) เป็นปกติวิสัยของสัตว์ (เพราะ) กามทั้งหลายมีความ งดงามเป็นสภาพ.

บทว่า รากญจ เตสํ น พลตุถิ เจตุตุํ ความว่า เพราะเหตุ ที่กำลังแห่งญาณ เพื่อจะตัด คือเพื่อจะเข้าไปถอนขึ้นซึ่งรากะเช่นนั้น ของ อุบาสกเหล่านั้นไม่มี ฉะนั้น คือด้วยเหตุนี้ อุบาสกเหล่านั้น จึงคิด คือ เนื่องอยู่แล้วด้วยอำนาจแห่งตณหา ได้แก่ คิดแน่น ไม่สามารถจะสละลูกเมีย และทรัพย์สมบัติได้ เพราะเหตุนี้ เทวดาจึงกล่าวคาถา ๒ คาถา นี้ทั้งหมด หมายถึง (อิสิทินนะ) อุบาสกนั้นแล (แต่) เขาคนอื่นมาอ้าง.

อุบาสกฟังคำเป็นคาถานั้นแล้ว เกิดความสลดใจ บวชแล้วบรรลุพระ อรหัต ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ ในอุปทานว่า

เราเป็นผู้มีใจโสมนัส จับพัตวิชนี พัดไม้โพธิ-
อันอุดม ที่ไม้โพธิของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า
วิปัสสี ซึ่งเป็นไม้สูงสุด ในกัปที่ ๕๑ แต่ภัทรกัปนี้
เราได้พัดไม้โพธิอันอุดม ด้วยการพัดไม้โพธินั้น เรา

ไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการพัดไม้โพธิ. เราเผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
กระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระบรรลुพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล ก็ได้
กล่าวคาถาเหล่านี้แหละ ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอิสินนเถรคาถา

๕. สัมพุลกิจจานเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสัมพุลกิจจานเถระ*

[๒๕๒] ได้ยินว่า พระสัมพุลกิจจานเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่าง
นี้ว่า

ฝนก็ตก ไฟก็ร้องกรีน ๆ เราอยู่ในถ้ำอันน่า
กลัวแต่คนเดียว ความกลัว ความสะดุ้ง หวาดเสียว
หรือขนลุกขนพอง มิได้มีเลย การที่เราอยู่ในถ้ำอัน
น่ากลัวแต่ผู้เดียว ไม่มีความกลัว หรือสะดุ้งหวาดเสียว
นี้ เป็นของธรรมดาของเรา.

* อรรถกถาเป็น สัมพุลกิจจานเถระ

อรรถกถาสัมพุทธกัจจายนเถรคาถา

คาถาของพระสัมพุทธกัจจายนเถระ เริ่มต้นว่า **เทโว จ.** เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำแล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ กระทำบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในที่สุดแห่งภักที่ ๕๔ แต่ภักที่ภักที่นี้ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สตรังสี ออกจากนิโรธแล้วเที่ยวไปบิณฑบาต มีใจเลื่อมใสแล้ว ได้ถวายผลตาล.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บังเกิดในตระกูลคฤหบดี แคว้นมคธ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า **สัมพุทธะ** เพราะความที่ท่านเป็นกัจจายนโคตร จึงมีนามปรากฏว่า **สัมพุทธกัจจายนะ**.

เขาเจริญวัยแล้ว ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้มีศรัทธา จิต บวชแล้วเจริญวิปัสสนาอยู่ในถ้ำแห่งภูเขาชื่อว่า เกรวะ ครั้นวันหนึ่ง เมฆที่เกิดขึ้นในสมัยใช้กาลกลุ่มใหญ่ หนาตั้งร้อยชั้นพันชั้น ร้อง กำราม ยังสายฟ้าให้แลบแปลบปลาบ ร้องครืน ๆ ตั้งขึ้น ตั้งท่าจะตก. สัตว์ทั้งหลาย มีหมี หมา ไน ควายป่า และช้างเป็นต้น ฟังเสียงนั้นแล้ว สะดุ้งตกใจกลัว รอลุ้น อย่างหวาดกลัว.

ส่วนพระเถระ ไม่มีความอาลัยในร่างกายและชีวิต ปราศจากความขนพองสยองเกล้า ไม่สนใจเสียงนั้น มุ่งกระทำความในวิปัสสนาอย่างเดียวเท่านั้น เพราะความเป็นผู้มีวิปัสสนาอันปรารถแล้ว เป็นผู้มึจิตตั้งมั่นแล้ว เพราะความร้อนในฤดูร้อนผ่านไป และเพราะได้ฤกษ์เป็นที่สบาย ขวนขวายวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยอภิญญา ๖ ในขณะนั่นเอง. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ ในอุปทานว่า

พระผู้มีพระภาคะ ผู้สยัมภู นามว่า สตรังสี
ไม่พ่ายแพ้อะไร ๆ ใครต่อความวิเวก ตรัสรู้ด้วยตนเอง
ออกบิณฑบาต เราถือผลไม้อยู่ได้เห็นแล้ว จึงได้เข้าไป
ไปเฝ้าพระนราสภ เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ได้
ถวายผลตาล ในกัปที่ ๕๔ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวาย
ผลไม้มืด ในกาลนั้น ด้วยการถวายผลตาลนั้น เรา
ไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลตาล. เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า
เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระ บรรลุพระอรหัตแล้ว พิจารณาข้อปฏิบัติของตน เกิด
ความโสมนัส เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล ด้วยสามารถแห่งอุทาน ได้กล่าว
คาถา ๒ คาถา ความว่า

ฝนก็ตก ฟ้าก็ร้องครืน ๆ เราอยู่ในถ้ำอันน่า
กลัวแต่คนเดียว ความกลัว ความสะดุ้ง หวาดเสียว
หรือขนลุกขนพอง มิได้มีเลย การที่เราอยู่ในถ้ำอัน
น่ากลัว แต่ผู้เดียว ไม่มีความหวาดกลัว หรือสะดุ้ง
หวาดเสียว นี้ เป็นธรรมชาติของเรา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เทโว จ วสุตติ เทโว จ คพค-
พายติ ความว่า ฝนคือเมฆ ก็ตก ฟ้าก็ร้องเสียงดังครืน ๆ ก็บทว่า
คพคพา นี้ กระทำเสียง ตามเสียงฟ้าร้องคำราม. บทว่า เอกโก จาหัง
เถรเว พิเล วิหรามิ ความว่า ก็เราตัวคนเดียว ไม่มีเพื่อน อยู่ในถ้ำ
แห่งภูเขา อันมีภัยตั้งอยู่เฉพาะหน้า เมื่อเรานั้นเป็นอย่างนี้ ความกลัว

ความหวาดเสียว ความขนลุกขนพอง ย่อมไม่มีแก่เราผู้มีสติ ได้แก่ ความกลัวที่หมายรู้กันว่า ความสะดุ้งแห่งจิตก็ดี ความหวาดเสียวแห่งร่างกาย อันมีความกลัวนั้นเป็นนิमितก็ดี ความเป็นผู้มีขนพองสยองเกล้าก็ดี ย่อมไม่มี (แก่เรา). เพราะเหตุไร ? เพราะ พระเถระกล่าวเหตุในข้อนั้นไว้ว่า **ธมฺมตมฺเมสสา** (นี่เป็นธรรมดาของเรา).

แท้จริง พระเถระพยากรณ์พระอรหันต์ผลว่า อันภัยเป็นต้น ฟังมี แก่บุคคลผู้ไม่ได้กำหนดรู้วัตถุ เพราะยังละฉันทราคะในวัตถุนั้นไม่ได้ แต่ภัยในวัตถุนั้น เรากำหนดรู้แล้วโดยประการทั้งปวง ทั้งฉันทราคะในวัตถุนั้นเราก็ตัดขาดแล้ว เพราะฉะนั้น ภัยเป็นต้นจึงไม่มี นี่เป็นธรรมดาของเรา คือข้อนี้ เป็นสภาพแห่งธรรมของเรา.

จบอรรถกถาสัมพุทธกัจจยนเถรคาถา

๖. จิตกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระจิตกเถระ

[๒๕๓] ได้ยินว่า พระจิตกเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

จิตของใครตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวดังภูเขา ไม่กำหนดแล้วในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ผู้ใดอบรมจิตได้อย่างนี้ ทุกข์จักมาถึงผู้นั้น แต่ที่ไหน จิตของเราตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ดังภูเขา จิตของเราไม่กำหนดแล้ว ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง เราอบรมจิตได้แล้วอย่างนี้ ทุกข์จักมาถึงเราแต่ที่ไหน ๆ.

อรรถกถาจิตกเถรคาถา

คาถาของท่านพระจิตกเถระ เริ่มต้นว่า กสฺส เสฏฺฐมํ จิตฺตํ .
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำแล้วในพระพุทธเจ้าองค์-
ก่อน ๆ กระทำบุญไว้ในภพนั้น ๆ เป็นคนเฝ้าสวน ดำเนินชีวิตอยู่ในพันธุมดี-
นคร ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า วิปัสสิ วันหนึ่งเห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทางอากาศ มีใจโสมนัส ได้เป็นผู้มีความประสงค์
จะถวายขนุนสามะลอ พระศาสดาเมื่อจะทรงอนุเคราะห์เขา ประทับยืนอยู่ใน
อากาศนั้นแหละ รับประเคนแล้ว. เขาถวายขนุนสามะลอนั้นแล้ว เสวยปีติ
โสมนัสอย่างโอฬาร.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเกิดใน
ตระกูลพราหมณ์ แคว้นโกศล ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า จิตก
บรรลุนิติภาวะแล้ว ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้เป็นผู้มีจิตศรัทธา
บวชแล้ว เรียนกรรมฐานแล้วอยู่ในป่า เพียรพยายามอยู่ บรรลุพระอรหัตแล้ว.
สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ครั้งนั้น เราเป็นคนเฝ้าสวนอยู่ในพระนครพันธุมดี
ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากกิเลสฐิติ เสด็จ
เหาะไปในอากาศ เราได้หยิบเอาผลขนุนสามะลอ
ถวายแด่พระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุด พระพุทธเจ้าผู้มี
พระยศใหญ่ ให้เกิดความปลื้มใจแก่เรา นำความสุข
มาให้ในปัจจุบัน ประทับอยู่ในอากาศนั่นเอง ได้ทรง

รับประเคน เราถวายผลไม้แต่พระพุทธเจ้าด้วยใจอันเลื่อมใสแล้ว ได้ประทับที่อันไพบลูย์ เป็นสุขยอดเยี่ยมในครั้งนั้น รัตนะเกิดขึ้นแก่เราผู้เกิดในที่นั้น ๆ ในกัปที่ ๕๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยทานนั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ ทิพยจักขุของเราบริสุทธิ์แล้ว เราเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ถึงแล้วซึ่งฝั่งแห่งอภิญา นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เราผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็เมื่อพระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว ยับยังอยู่ด้วยความสุขอันเกิดแต่ผลและความสุขในพระนิพพาน ท่านกำหนดความเพียรไปสู่ราวป่า นั้น เพื่อจะสงเคราะห์ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในราวป่า นั้น จึงกล่าวคาถา ๑ คาถา ความว่า

จิตของใครตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ดังภูเขา ไม่กำหนดแล้วในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ผู้ใดอบรมจิตได้อย่างนี้ ทุกข์จักมาถึงผู้นั้นได้แต่ที่ไหน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตฺส เสฏฺฐมํ จิตฺตํ จิตํ นานุกมฺปติ ความว่า เมื่อเธอทั้งหลายอยู่ในราวป่า นี้ จิตของภิกษุไร ชื่อว่าตั้งมั่น เพราะได้บรรลุผลอันเลิศ และเพราะถึงความเป็นผู้มีวิเสดี โดยไม่มีความหวั่นไหวทุกอย่าง อุปมาดังภูเขาหินล้วนเป็นแท่งทึบ ข่อมไม่หวั่นไหว คือไม่สั่นสะเทือนด้วยโลกธรรมแม้ทั้งปวง.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงอาการอันไม่หวั่นไหวของจิตนั้น พร้อมกับเหตุ
พระเถระจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **วิรุตต์** ไม่กำหนดแล้ว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิรุตต์** **รชนีเยสุ** ความว่า ไม่กำหนด
แล้วในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด คือในธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓
อันเป็นเหตุแห่งความบังเกิดขึ้นของความกำหนด ด้วยอริยมรรค กล่าวคือ
วิราจธรรม (ความคลายกำหนด) อธิบายว่า มีความกำหนดในธรรมอันเป็น
ไปในภุมิ ๓ นั้น อันเช็ดถอนขึ้นแล้ว โดยประการทั้งปวง.

บทว่า **กุปฺปนีเย** ความว่า ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความซึ่งยึด
ได้แก่ ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต แม้ทั้งปวง.

บทว่า **น กุปฺปติ** ความว่า ไม่ประทุษร้าย คือไม่ถึงอาการที่แปลก.

บทว่า **ยสุเสว** **ภาวิต** **จิตฺต** ความว่า จิตคือใจอันพระอริยบุคคลได
อบรมแล้ว อย่างนี้ คือโดยนัยดังกล่าวแล้ว ได้แก่ โดยความเป็นผู้คงที่.

บทว่า **ภูโต ต** **ทุกฺขเมสุสติ** ความว่า ทุกข์จักเข้าถึงบุคคลนั้น
แต่ที่ไหน คือแต่สัตว์ หรือสังขารเล่า ? อธิบายว่า ทุกข์ย่อมไม่มีแก่บุคคล
เช่นนั้น.

พระจิตกเถระ เมื่อจะวิสาขนาปัญหาที่มีเพียงผู้ถามขึ้น โดยไม่กำหนด
แน่นอนอย่างนี้ ทำให้น้อมเข้าไปในตน พยากรณ์พระอรหันต์ผลด้วยคาถาที่สอง
มีอาทิว่า **มม** **เสถูปม** **จิตฺต** จิตของเราตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ดังภูเขา ดังนี้.
บทนั้นมีเนื้อความอันข้าพเจ้ากล่าวอธิบายไว้แล้วทั้งนี้.

จบอรรถกถาจิตกเถรคาถา

๗. โสณโปฎิรียปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโสณโปฎิรียบุตรเถระ

[๒๕๔] ได้ยินว่า พระโสณโปฎิรียบุตรเถระได้กัษิตคาถานี้ไว้
อย่างนี้ว่า

ราตรีอันประกอบด้วยฤกษ์มาลินีเช่นนี้ ย่อมไม่
เป็นราตรี เพื่อจะหลับโดยแท้ ราตรีเช่นนี้ ย่อมเป็น
ราตรีอันผู้รู้แจ้งปรารถนาแล้วเพื่อประกอบความเพียร.
ครั้นพระเถระได้ฟังดังนั้น ก็สลดใจ ยังหิริโอตตปปะให้เข้าไปตั้งไว้
แล้วอธิษฐานอภิกขาติกังคหุคังคั กระทำกรรมในวิปัสสนา ได้กล่าวคาถาที่ ๒
นี้ว่า

ถ้าข้างพึงเหยียบเราผู้ตกลงจากคอช้าง เราตาย
เสียในสงครามประเสริฐกว่า แพ้แล้ว เป็นอยู่จะประ-
เสริฐอะไร.

อรรถกถาโสณโปฎิรียปุตตเถรคาถา

คาถาของท่านพระโสณโปฎิรียบุตรเถระ เริ่มต้นว่า น ทาว สุปีตุ
โหติ. เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำไว้แล้วในพระพุทธรเจ้า
องค์ก่อน ๆ เป็นพรานป่า เลี้ยงชีพ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระ-

นามว่า ลิขี วันหนึ่ง เห็นพระศาสดา แล้วมีจิตเลื่อมใส ได้ถวายผลมะหาด
แด่พระศาสดา.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
เป็นบุตรของนายบ้าน ชื่อว่า โปฏฐิริยะ ในเมืองกบิลพัสดุ์ ในพุทธชูปบาทกาลนี้
ได้มีนามว่า โสณะ. เขาเจริญวัยแล้ว ได้เป็นเสนาบดี ของพระราชา พระ-
นามว่า ภัคทियะ สากियะ.

ครั้นต่อมา เมื่อพระเจ้าภัคทियะ ทรงผนวชแล้วโดยนัยดังกล่าวแล้ว
ในหนหลัง เสนาบดี ก็บวชตาม ด้วยคิดว่า ขึ้นชื่อว่า แม้พระราชาก็ยังทรง
ออกผนวช การอยู่ครองเรือนของเรจะมีประโยชน์อะไร ? ก็ครั้นบวชแล้ว
เป็นผู้มีการนอนหลับเป็นที่มายินดี ไม่หมั่นประกอบภาวนา พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประทับอยู่ ในอนุปิยอัมพวันวิหาร ทรงแผ่โอกาสของพระองค์ไป ยังสติ
ให้เกิดแก่พระโสณโปฏฐิริยะเถระ ด้วยพระโอภาสนั้น เมื่อจะทรงโอวาทพระเถระ
ด้วยพระคาถานี้ ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ราตรีอันประดับด้วยฤกษ์มาลินีเช่นนี้ ย่อมไม่
เป็นราตรีเพื่อจะหลับโดยแท้ ราตรีเช่นนี้ ย่อมเป็น
ราตรีอันผู้รู้แจ้งปรารถนาแล้ว เพื่อประกอบความเพียร.

ถ้าช่างพึงเหยียบเรา ผู้ตกลงจากคอช้าง เราตาย
เสียในสงคราม ประเสริฐกว่า แพ้แล้ว เป็นอยู่จะ
ประเสริฐอะไร ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตาว สุปีตุ โหติ รตติ นกขตุ-
มาลินี. ความว่า เมื่อภิกษุผู้มีชาติแห่งวิญญูชน ได้ขณะที่ ๕ อันเว้นจาก
ขณะที่ไม่ใช่กาล ๘ อย่าง ตั้งอยู่แล้ว ยังทำพระอรหัตให้อยู่ในเงื้อมมือไม่ได้

ตราบใด ตราบนั้น ราตรีอันประกอบด้วยฤกษ์มลินีเช่นนี้ ย่อมไม่เป็นราตรี เพื่อจะหลับโดยแท้ คือไม่ใช่เวลาจะมาม้วนอนหลับ.

อีกประการหนึ่งแล ราตรีเช่นนี้ ย่อมเป็นราตรีอันผู้รู้แจ้งปรารถนา แล้ว เพื่อจะประกอบความเพียร โดยอรรถได้แก่ ขึ้นชื่อว่าราตรีเช่นนี้เป็น เวลาที่มีเสียงสังคีตเป็นพิเศษ เพราะเป็นเวลาที่พวกมนุษย์เหล่ามฤคและ ปักษีทั้งหลาย อย่างเข้าสู่ความหลับ จึงเป็นเวลาอันวิญญูชน ผู้รู้แจ้ง ปรารถนา เพื่อเอาใจใส่ดูแลข้อปฏิบัติในตน คือเพื่อจะชวนขวายนำเพ็ญความเพียรของผู้มี ธรรมเป็นเครื่องตั้งอยู่นั่นเอง.

พระโสมเถระฟังพระโอวาทนั้นแล้ว เป็นผู้มีใจสลดแล้ว เริ่มตั้ง หิริโศตตปปะ อริยฐานอัปโกภาสิกังคหุคังค (องค์คุณของภิกษุผู้ถือการอยู่ใน ที่แจ้งเป็นวัตร) กระทำกรรมในวิปัสสนา กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า **หตุถิกขณ- ฐาวปติตฺตํ** ดังนี้ เป็นอาทิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวปติตฺตํ** ได้แก่ ตกคว่ำหน้า คือ มีเท้า ขึ้นเบื้องบน มีหน้าลงเบื้องล่าง ตกไปแล้ว.

บทว่า **กุญฺชโร เจ อนุกฺกเม** ความว่า ถ้าข้างพียงเหยียบเรา. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า ถ้าในเวลาที่เราขึ้นคอช้างเข้าสู่สงคราม ตกจาก คอช้าง ได้ถูกช้างนั้นเหยียบตายในสงคราม ความตายนั้นของเราประเสริฐกว่า พ่ายจากกิเลสทั้งหลายในบัดนี้แล้วเป็นอยู่ จะประเสริฐอะไร คือ ความเป็น อยู่เช่นนั้นไม่ประเสริฐเลย เมื่อพระเถระกล่าวคาถานี้อยู่เช่นนั้นแล ขวนวนขวายวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

**เมื่อก่อนเราเป็นพรานเนื้อ ครั้งนั้น เราเที่ยวอยู่
ในป่าใหญ่ ได้เห็นพระพุทธรเจ้า ผู้ปราศจากกิเลสฐิติ
ทรงรู้จบธรรมทั้งปวง เราเลื่อมใส ได้เอาผลมะหาด**

มาถวายพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด เป็นเขตแห่งบุญ
ผู้แก่วักกล้า ด้วยมือทั้งสองของตน ในกัปที่ ๓๑ แต่
กัปรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการ
ถวายผลไม้นั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการ
ถวายผลไม้ เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯ ล ฯ คำสอน
ของพระพุทธรเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้

ก็พระเถระบรรลुพระอรหัตแล้ว กล่าวทบทวนคาถาทั้งสองนั้นแล
คือ (คาถาที่ ๑) อันพระศาสดาตรัสแล้ว (และคาถาที่ ๒) อันตนกล่าวแล้ว
โดยนัยมีอาทิว่า หตุถิกุขนธวปติตฺตํ ดังนี้ ด้วยการกล่าวซ้ำคาถานั้นเป็นอัน
พระเถระพยากรณ์พระอรหัตผลนี้แล้วทีเดียว

จบอรรถกถาโสม โปฏริยปุตตเถรคาถา

๘. นิสกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระนิสกเถระ

[๒๕๕] ได้ยินว่า พระนิสกเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

วิญญูชน ละเบญจกามคุณอันน่ารัก นำรื่นรมย์
ใจแล้ว ออกบวชด้วยศรัทธา แล้วพึงทำที่สุดแห่งทุกข์
ได้

เราไม่อยากตาย ไม่อยากมีชีวิตอยู่ และเรามีสติ
มีสัมปชัญญะ รอเวลาอันควรเท่านั้น

อรรถกถานิสสเถรคาถา

คาถาของท่านพระนิสสเถระ เริ่มต้นว่า **ปญจ กามคุณ หิตฺวา.**

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำแล้ว ในพระพุทธรูปเจ้าองค์ก่อน ๆ สิ่งสมบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **วิปัสสี** บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่งเห็นพระศาสดาเสด็จเที่ยวบิณฑบาต มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายผลมะขวิด.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปแต่ในสุคติภพอย่างเดียว เกิดในเรือนแห่งตระกูลในโกถิยชนบท ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า **นิสสเถระ** เจริญวัยแล้ว เห็นพุทธานุภาพในสงคราม ของเจ้าศากยะ และเจ้าโกถิยะทั้งหลาย แล้วได้ศรัทธาจิต บวชแล้ว บรรลุพระอรหัตในวันนั้นเอง. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราได้อวยผลมะขวิด แต่พระสัมพุทธเจ้า ผู้มี
พระฉวีวรรณปานดังทองคำ สมควรรับเครื่องบูชา
กำลังเสด็จดำเนินอยู่ในถนน ในกัณฑ์ ๕๑ แต่ภักทรกัณฑ์นี้
เราได้อวยผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการถวายผลไม้นั้น
เราไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว ๆ ล ๆ คำสอนของพระพุทธรเจ้า
เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว เห็นภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสหายของตน ยังกาลเวลาให้ล่วงไป ด้วยการอยู่อย่างประมาท เมื่อจะโอวาทภิกษุเหล่านั้น ได้กล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

วิญญูชน ละเบญจกามคุณอันน่ารัก นารีนรมย์

**ใจแล้ว ออกบวชด้วยศรัทธา แล้วพึงทำที่สุดแห่งทุกข์
ได้ ดังนี้.**

คาถาที่ ๑ นั้น มีอธิบายดังนี้ วิญญูชนละ คือ เลิกละได้แก่สละกามคุณ คือ กามโกฏฐาสทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้น อันชื่อน่ารัก เพราะมีสภาพที่ยั่วชวนชวนให้พาลชนรักใคร่ ชื่อนารีนรมย์ใจ เพราะมีสภาพเป็นที่เจริญใจ ออกคือหลุดพ้นจากเรือน คือ จากเครื่องผูกพันคือเรือน เข้าสู่บรรพชาเพศ จำเดิมแต่บวชแล้ว ก็เพียรพยายาม พึงเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ในวิญญูชนได้.

พระเถระกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นอย่างนี้ แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายอย่าคิดว่า คนผู้นี้ดีแต่สอนคนอื่นเท่านั้น ส่วนตนเองไม่กระทำ ดังนี้แล้ว เมื่อจะประกาศความที่ตนเป็นผู้ปฏิบัติแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงพยากรณ์พระอรหันต์ผล ด้วยคาถาที่สอง ความว่า

เราไม่อยากตาย ไม่อยากมีชีวิตอยู่ แต่เรามีสติ

มีสัมปชัญญะ รอเวลาอันควรอยู่ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นานินนุทามิ มรณํ ความว่า เราไม่มุ่งหมายความตาย.

ก็บทว่า นานินนุทามิ ชีวิตํ นี้ เป็นคำบอกเหตุของบทว่า " นานินนุทามิ มรณํ " นั้น เพราะเรายังไม่อยากมีชีวิตอยู่ ฉะนั้น จึงไม่นิยมยินดีความตาย. อธิบายว่า บุคคลใดก่อ คือเข้าไปสังฆการปรุ้งแต่งกิเลส (อันเป็นเหตุ) แห่งชาติชรา และมรณะสืบต่อไป บุคคลนั้นเมื่อยินดีการเกิดในภพใหม่ ชื่อว่าย่อมยินดีแม้ซึ่งความตายของตน เพราะเป็นผลให้เกิดในภพติดต่อกันไป เพราะยังละเหตุไม่ได้ ส่วนพระจีณาสพ ละอาชยคามิ-ธรรม (ธรรมอันเป็นเหตุให้ถึงการก่อภพก่อชาติ) ตั้งอยู่ในอภัยคามิธรรม

(ธรรมอันเป็นเหตุให้หมดภพหมดชาติ) เป็นผู้กำหนดรู้วัตถุ ชื่อว่าย่อมไม่
ยินดีแม้ซึ่งความตาย เพราะความที่แห่งเหตุนั้นแล อันตนละได้แล้วด้วยดี.
ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวว่า นาคินนุทามิ มรณํ นาคินนุทามิ ชีวิตํ
เรายังไม่อยากตาย ไม่อยากมีชีวิตอยู่.

ถามว่า ถ้าพระชีवासพ มีความจำนงมุ่งหมายพระนิพพานอยู่อย่างนี้
ก็การดำรง (ชีวิตของท่าน) จนกว่าจะปรินิพพาน จะเป็นอย่างไร ?

พระเถระจึงกล่าว (เฉลย) ว่า และเรามีสติสัมปชัญญะ รอเวลาอัน
ควรเท่านั้น (โดยมีอธิบายว่า) เมื่อเราบรรลุกิเลสปรินิพพานแล้ว เราเชื่อว่า
มีสติ มีสัมปชัญญะ เพราะถึงความไพบูลย์ด้วยสติและปัญญา รอเวลาชั้น
ปรินิพพานอย่างเดียว เราชะงัดคอยเวลาแห่งชั้นปรินิพพานนั้นอยู่ แต่เรา
ไม่มีความยินดีในความตาย หรือในชีวิตความเป็นอยู่ เพราะทั้งความตายและ
ชีวิตนั้น เราเพิกถอนขึ้น ด้วยอรหัตมรรคแล้วแล.

จบอรรถกถานิสสเถรคาถา

๕. อุตมเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอุตมเถระ

[๒๕๖] ได้ยินว่า พระอุตมเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เราฝันว่า ได้ห่มจีวรสีอ่อนเฉยียงป่า นั่งบน
คอช้าง เข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้าน พอเข้าไปก็ถูก
มหาชนพากันมารุมมุงดูอยู่ จึงลงจากคอช้าง กลับ
ล้มตาคืนขึ้นแล้ว ครั้งนั้นได้ความสติใจว่า ความฝัน
นี้เราไม่มีสติสัมปชัญญะ นอนหลับฝันเห็นแล้ว
ครั้งนั้น เราเป็นผู้กระด้างมัวเมา เพราะชาติสกุล ได้
ความสังเวชแล้ว จึงบรรลुความสิ้นอาสวะ.

อรรถกถาอุตมเถรคาถา

คาถาของท่านพระอุตมเถระ เริ่มต้นว่า อมฺพปฺลฺลวสฺสฺกถํ .

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้วในพระพุทฺธเจ้าองค์
ก่อน ๆ กระทำบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิขี บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่งเห็นพระศาสดา
เสด็จเที่ยวไปบิณฑบาต มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลสะคร้อ.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวคาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
ในตระกูลแห่งเจ้าศากยะ กรุงกบิลพัสดุ์ ในพุทธปรินิพพานกาลนี้ ได้นามว่า
อุสกะ เจริญวัยแล้ว เห็นพุทธานุภาพในสมาคมพระญาติของพระศาสดา
ได้มีจิตศรัทธาบวชแล้ว.

จำเดิมแต่เวลาที่บวชแล้ว พระอุสกะไม่บำเพ็ญสมณธรรม ยินดีใน
การคลุกคลีด้วยหมู่ในกลางวัน ขอบนอนหลับตลอดทั้งคืน ยังเวลาให้ล่วงไป
วันหนึ่ง ท่านปล่อยสติ ขาดสัมปชัญญะนอนหลับ ผันเห็นตนเอง ปลงผมและ
หนวดแล้ว ห่มจีวรสีใบบม่วงอ่อน นั่งบนคอช้าง เข้าไปสู่พระนครเพื่อ
บิณฑบาต เพื่อมนุษย์ทั้งหลายมาชุมนุมกันในที่นั้นนั่นแล จึงลงจากคอช้าง
ด้วยความระอวย คั่นจั้น เกิดความสลัดใจว่า เราปล่อยสติไม่มีสัมปชัญญะ
นอนหลับผันเห็นเป็นเช่นนี้ไป ดังนี้ แล้วเริ่มตั้งวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต
ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

ในกาลนั้น เราได้ถวายผลสระคร้อ แต่พระ-
นราสทผู้ประเสริฐกว่าทวยเทพ งามเหมือนคันรทฟ้า
ขาว กำลังเสด็จดำเนินอยู่ในถนน ในกัปที่ ๓๑ แต่
กัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยการ
ถวายผลไม้นั้น เราไม่รู้จักทุกคดีเลย นี่เป็นผลแห่งการ
ถวายผลไม้. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอน
ของพระพุทธเจ้า เราทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ลำดับนั้น พระกระทำความผันตามที่คุณเห็นแล้วนั่นแล ให้เป็นข้อ
พยากรณ์พระอรหัตผล โดยระบุถึงความผันนั้นนั่นแล เพราะความที่ตนได้
บรรลุพระอรหัตผลแล้ว ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

เราผันว่า ได้ห่มจีวรสีอ่อนเฉียวบ่า นั่งบน
คอช้าง เข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้าน พอเข้าไปก็ถูก

มหาชนพากันมารุมมุงดูอยู่ จึงลงจากคอช้าง กลับ
ล้มตาคืนขึ้นแล้ว ครั้งนั้น เราได้ความสดใจว่า ความ
ฝันนี้ เราไม่มีสติสัมปชัญญะ นอนหลับฝันเห็นแล้ว
ครั้งนั้น เราเป็นผู้กระด้าง ด้วยความมัวเมา เพราะ
ชาติสกุล ได้ความสังเวชแล้ว ได้บรรลุความสิ้นอาสวะ
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมฺพปลฺลวสงฺกาสฺ อํ เส กตฺวาน
จิวรํ ความว่า เอาจิวรมีสีดั่งแก้วประพาฬ มีอาการดั่งใบมะม่วงอ่อนคล้องคอ
โดยทำเป็นเงวียงป่า.

บทว่า กามํ ความว่า นั่งบนคอช้าง เข้าไปสู่ราชธานีของคน เพื่อ
บิณฑบาต พอเข้าไปแล้วเท่านั้น ก็ถูกมหาชน (ห้อมล้อม) แลดู จึงลงจาก
คอช้าง ยืนอยู่ ตื่นขึ้นแล้ว พอตื่นแล้วเท่านั้น ก็ได้ความสดใจในครั้งนั้นว่า
ความฝันนั้นเกิดแล้ว เพราะเราปล่อยสติ ไม่มีสติสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่ความหลับ
ดังนี้.

ส่วนอาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า พระอุสภเถระยังเป็นพระราชายุ่ยนั้นแล
เห็นความฝันเช่นนี้ ในเวลากลางคืน เมื่อราตรีสว่างแล้ว จึงขึ้นสู่คอช้าง
เสด็จเที่ยวไปในถนนของพระนคร ทรงระลึกถึงความฝันนั้น จึงเสด็จลงจาก
คอช้าง ได้ความสดพระทัย ทรงผนวชในสำนักของพระศาสดา บรรลุพระ-
อรหัตแล้ว เมื่อเปล่งอุทาน ได้กล่าวคาถาเหล่านี้แล้ว.

บทว่า ทิตฺโต ประกอบความว่า ในเวลาที่ได้เสวยราชย์นั้น เรา
เป็นผู้กระด้าง ด้วยความมัวเมา เพราะชาติและความมัวเมาเพราะโภคะเป็นต้น
ได้ความสดใจแล้ว.

จบบรรณกถาอุสภเถรคาถา

๑๐. กัปปฎุรเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระกัปปฎุรเถระ

[๒๕๖] ได้ยินว่า พระกัปปฎุรเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

กัปปฎุรภิกษุ เกิดความวิตกผิต ๆ ว่า เราจัก
นุ่งห่มผ้าผืนนี้แล้ว จักเลี้ยงชีพตามมีตามเกิด เมื่อน้ำ
ใสคืออมตธรรมของเรา มีอยู่ เต็มเปี่ยมในหม้ออมตะ
เราเอาบาตรตักน้ำคืออมตธรรม ใสในหม้ออมตะ
เพื่อสั่งสมถนอมทั้งหลาย ดูก่อนกัปปฎุระ ท่านอย่ามา
นั่งโง่งวงอยู่ด้วยคิดว่า จักฟังธรรม เมื่อเราแสดง
ธรรมอยู่ ในที่ใกล้หูของท่านเช่นนี้ ท่านอย่ามัวนั่ง
โง่งวงอยู่ ดูก่อนกัปปฎุระ ท่านนั่งโง่งวงอยู่ ใน
ท่ามกลางสงฆ์เช่นนี้ ไม่รู้จักประมาณเลย.

จบวรรคที่ ๔

อรรถกถากัปปฎุรเถรคาถา

คาถาของพระกัปปฎุรเถระ เริ่มต้นว่า อยมิติ กปฺปโฏ. เรื่อง
ราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์
ก่อน ๆ สั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระ

ผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า วิปัสสี บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่งเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับนั่ง ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง ใกล้ฝั่งแม่น้ำชื่อว่า วินตามีใจเลื่อมใส ทำการบูชาด้วยดอกเกตุก (ดอกกระเจด หรือดอกลำเจียก).

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มาเกิดในตระกูลที่ยากจน กรุงสาวัตถี ในพุทธรูปบาทกาลนี้ จนตราบเท่าเจริญวัย ก็ไม่รู้จักอุบาย. (หากิน) อย่างอื่น นุ่งห่มเศษผ้าเปื้อน ๆ ถือขัน เที้ยวแสวงหาข้าวสุกในที่นั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ จึงปรากฏนามว่า กัปปญฺญุระ. เขาเจริญวัยแล้วขายหญ้า เลี้ยงชีวิต วันหนึ่งไปสุป่าเพื่อเกี่ยวหญ้า เห็นพระเถระผู้เป็นพระจีณาสรูปหนึ่งในป่านั้น เข้าไปหาพระเถระไหว้แล้ว นั่งอยู่แล้ว. พระเถระแสดงธรรมแก่เขา.

เขาฟังธรรมแล้ว ได้มีศรัทธาคิดว่า ประโยชน์อะไรแก่เราด้วยการขายหญ้านี้เลี้ยงชีวิต ดังนี้แล้ว จึงบวช ทิ้งท่อนผ้าเปื้อน ๆ ที่ตนนุ่งแล้วไว้ในที่แห่งหนึ่ง. ก็ในเวลาทีพระเถระนั้นเกิดความกระสัน ในเวลานั้น เมื่อท่านมองดูท่อนผ้าเปื้อนผุ่นั้น ความกระสันก็หายไป ได้ความสลัดใจแล้ว. ท่านทำอยู่อย่างนี้ สึกแล้วถึง ๗ ครั้ง. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเหตุนี้ ของท่านแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่มาวันหนึ่ง พระกัปปญฺญุระภิกษุ นั่งอยู่ที่ขบบริษัท ในโรงประชุมฟังธรรมลับบอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงเตือนท่าน ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

กัปปญฺญุระภิกษุ เกิดความวิตกคิดว่า เราจะห่มผ้า
ผืนนี้แล้ว จักเลี้ยงชีพตามมีตามเกิด เมื่อน้ำใสคือ
อมตธรรมของเรา มีอยู่ เต็มเปี่ยมในหม้ออมตะ เรา
เอาบาตรตักน้ำคืออมตธรรม ใส้หม้ออมตะ เพื่อสั่งสม
ฉานทั้งหลาย ดูก่อนกัปปญฺญุระ เธออย่ามานั่งโง่งว่

อยู่ด้วยคิดว่า จักฟังธรรม เมื่อเราแสดงธรรมอยู่ใน
ที่ใกล้หูของท่านเช่นนี้ ท่านอย่ามัวนั่งโง่งวงอยู่ ดู-
ก่อนกัปปัญะ เชนั่งโง่งวงอยู่ในท่ามกลางสงฆ์เช่นนี้
ไม่รู้จักประมาณเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อยมิติ กปฺปโฏ กปฺปโฏกุโร ความว่า
ภิกษุชื่อว่า กัปปัญะ มีวิตกที่ผิด ๆ เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า เราจะนุ่งห่มผ้า
เปื้อนเก่า ๆ ของเรานี้ จักเลี้ยงชีพตามมีตามเกิด เมื่อน้ำใสคืออมตธรรม
ของเรา มีอยู่เต็มเปี่ยมในหม้ออมตะ คือเมื่อหม้ออมตะของเรา กำลังหลังน้ำคือ
พระธรรมอยู่ในที่นั้น ๆ ได้แก่ เมื่อเรายังน้ำอมฤต คือพระธรรมให้ตกลงด้วย
การประกาศไปโดยคำมีอาทิว่า เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม ให้สัตว์โลก
ได้บรรลุอมตธรรม เมื่อสัตว์โลกมีคมนมหันตการ เราจะบรรเลงกลองชัยเกรี
คืออมตะ ทางที่เราทำไว้เพื่อสั่งสมงานทั้งโลกีย์และโลกุตระ คือทางที่เราแผ้ว
ถาง ได้แก่มรรคภาวนาที่จัดแจงไว้เพื่อเป็นแนวทาง นี้เป็นคำสอนของเรา แม้
ถึงอย่างนั้น พระกัปปัญะ ก็เป็นเพียงกากของพระธรรม คือเป็นผู้มีจิตกระสัน
มีใจเหินห่างจากศาสนธรรมของเรา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้น
เตือนเธอแล้ว เมื่อจะแสดงการอยู่อย่างผู้ประมาทของเธอเมื่ออีกครึ่งหนึ่ง
เหมือนจับโจรได้พร้อมของกลาง จึงตรัสพระคาถาว่า มา โข ตฺวํ กปฺปโฏ
ปจาเลติ คุณก่อนกัปปัญะ เธออย่ามัวมานั่งโง่งวงอยู่เลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มา โข ตฺวํ กปฺปโฏ ปจาเลติ
ความว่า คุณก่อนกัปปัญะ เธออย่ามัวมานั่งโง่งวงอยู่เลย คืออย่านั่งสัปหงก
ได้แก่ อย่าเข้าถึงความหลับด้วยคิดว่า เราจักฟังธรรม.

บทว่า มา ตฺวํ อุปกณฺณมฺหิ ตาเพสฺสนติ ความว่า เธออย่า
ต้องทูปท่านผู้หลับอยู่ ด้วยมือคือเทศนา ในที่ใกล้หู คือใกล้ ๆ หู อธิบายว่า
ต่อแต่นี้ไป ท่านจงปฏิบัติ โดยไม่ต้องให้เราสั่งสอน เพื่อการละกิเลสอีก.

บทว่า น หิ ตฺวํ กปฺปญฺญ มตฺตมณฺญาติ ความว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงเตือนว่า คุณก่อนกัปปญฺญ เธอมีวังงว่งสัปหงกอยู่ในท่าม
กลางสงฆ์ ย่อมไม่สำคัญประมาณ คือความพอดี คือไม่รู้แม่เหตุเพียงเท่านี้ว่า
ขณะเช่นนี้ หาได้ยากอย่างยิ่ง ขณะนั้นอย่าล้วงเลยเราไปเสียเลย ดังนี้ และ
เธอจงดูความผิดของเธอ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงข่ม แล้วทรงเตือนกัปปญฺญกริกขุ ภาค-
คั่นด้วยพระคาถา ๒ คาถา อย่างนี้แล้ว กัปปญฺญกริกขุ เกิดความสลดใจ
เหมือนถูกศรแทงจกระดุก และเหมือนช้างตัวดุ (ที่หลงผิด) เดินตรงทาง
ขณะนั้น เริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลुพระอรหัตแล้วต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถา
ประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ ในอุปทานว่า

พระพุทฺธเจ้าผู้อุดมบุรุษ ประทับนั่งอยู่ ณ ที่ฝั่ง
แม่น้ำวินิตานที เราได้พบพระพุทฺธเจ้า ผู้ปราศจาก
กิเลสฐิติ เป็นเอกอัครบุคคล มีพระทัยตั้งมั่นดี ครั้ง-
นั้น เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส บูชาพระพุทฺธเจ้า
ผู้ประเสริฐสุด ด้วยดอกเกตุกั ซึ่งมึกลิ่นหอมเหมือน
น้ำผึ้ง ในกัปปที่ ๕๒ แต่กัทรกัปปนี้ เราได้บูชาด้วยดอก
ไม้ไผ่ ด้วยการบูชาเช่นนี้ เราไม่รู้จักทุกคติ นี้เป็นผล
แห่งพุทฺธบูชา. เราเผาภิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอน
ของพระพุทฺธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระบรรลुพระอรหัตแล้ว กล่าวยืนยันพระคาถาทั้งสองที่พระ
ศาสดาตรัสแล้วนั้นแหละว่า เป็นข้อสับแห่งการบรรลुพระอรหัตผลของตน.
ด้วยพระคาถาทั้งสองนั้น ได้นับเป็นการพยากรณ์พระอรหัตผลของพระกัปปกุ-
ฎระ นั้นด้วยอีกเหมือนกัน.

จบอรรถกถากัปปกุฎระคาถา

จบวรรคธรรมนาที่ ๔

แห่งอรรถกถาเถรคาถา ชื่อว่า ปรมัตถทีปนี

ในวรรคนี้ รวมพระเถระได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระมิกสิระเถระ ๒. พระสิวกเถระ ๓. พระอุปัชฌาเถระ
 ๔. พระอิสิทินนเถระ ๕. พระสัมพุกัจจนเถระ ๖. พระจิตกเถระ
 ๗. พระโสณปฏิริยบุตรเถระ ๘. พระนิสสเถระ ๙. พระอุสสเถระ ๑๐.
- พระกัปปกุฎระ และอรรถกถา.

เถรคาถา ทุกนิบาต วรรคที่ ๕

๑. กุมารกัสสปเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระกุมารกัสสปเถระ

[๒๕๘] ได้ยินว่า พระกุมารกัสสปเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

นำอัสจรรยंहนอ พระพุทธเจ้า พระธรรม และ
พระคุณสมบัติของพระศาสดาของเราทั้งหลาย ซึ่งเป็น
ที่อยู่อาศัยประพฤติพรหมจรรย์ ของพระสาวกผู้จักทำ
ให้แจ้งซึ่งธรรมเช่นนี้ พระสาวกเหล่าใด เป็นผู้ยังไม่
ปราศจากขันธ ๕ ในอสังขัยกับ พระกุมารกัสสปะ
นี้เป็นรูปสุดท้าย แห่งพระสาวกเหล่านั้น ร่างกายนี้มี
ในที่สุด สงสารคือ การเกิด การตาย มีในที่สุด
บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

วรรควรรณาที่ ๕

อรรถกถากุมารกัสสปเถรคาถา

คาถาของท่านพระกุมารกัสสปเถระ เริ่มต้นว่า **อโห พุทฺธา อโห
ธมฺมา**. เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำไว้แล้วในพระพุทฺธเจ้าองค์
ก่อน ๆ ทั้งหลาย สั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ใน
กาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **ปทุมุตฺตระ** ถึงความเป็นผู้รู้
แล้ว แต่ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวว่า เกิดในเรือนแห่งตระกูล.

เขาไปสู่สำนักของพระศาสดา แล้วฟังธรรมอยู่เห็นพระศาสดา ทรง
ตั้งภิกษุรูปหนึ่ง ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลิศกว่า บรรดาภิกษุผู้กล่าวธรรมอัน
วิจิตร หวังตำแหน่งนั้น แม้ด้วยตนเองตั้งประดิษฐานไว้ กระทำบุญสมควรแก่
ประดิษฐานที่ตั้งไว้ บำเพ็ญสมณธรรม ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระ
นามว่า กัสสปะ ท่องเที่ยวอยู่แต่ในสุคติภพเท่านั้น ถือนิสสัยในครุฑแห่ง
ธิดาของเศรษฐี ณ กรุงราชคฤห์ ในพุทธรูปบาทกาลนี้.

ได้ยินมาว่า ธิดาของท่านเศรษฐีนั้น เป็นหญิงมีความประสงค์จะ
บวชแต่ในเวลาที่ยังเป็นกุมารีอยู่ทีเดียว ขออนุญาตมารดาบิดา ไม่ได้รับอนุญาต
ให้บรรพชา แม้ไปสู่ตระกูลแล้ว ก็ไม่รู้ว่าตนตั้งครุฑ ทำสามีให้โปรดปราน
จนสามีอนุญาต จึงบวช (ในสำนัก) นางภิกษุณีทั้งหลาย (ต่อมา) ภิกษุณี
ทั้งหลายเห็นนางมีครุฑ จึงถามพระเทวทัต. พระเทวทัต ตัดสินว่าไม่เป็น
สมณะ. จึงพากัน ไปทูลถามพระทศพลอีก พระศาสดาทรงมอบให้พระอุบาลี
เถระ (จัดการ).

พระเถระให้เรียกตระกูลทั้งหลาย ที่อยู่ในพระนครสาวัตถี และอุบาสิกาชื้อว่าวิสาขา มาแล้ววินิจฉัยในบริษัทพร้อมด้วยพระราชบิดา คัดสินว่านางภิกษุณีตั้งครรภ์มาก่อนบวช บรรพชา บริสุทธี. พระศาสดาทรงประทานสาธุการพระเถระว่า อธิกรณ์ อันพระอุบาลีเถระวินิจฉัยถูกต้องดีแล้ว.

นางภิกษุณีนั่น คลอบุตรมีรูปเหมือนทองคำ พระราชาพระนามว่า ปเสนทิโกศล ทรงเลี้ยงดูบุตรของนาง และตั้งชื่อกุมารนั้นว่า กัสสปะ ในเวลาต่อมา ทรงจัดแจงตกแต่งประดับประดากุมารแล้ว นำไปสู่สำนักของพระศาสดา ให้บรรพชาแล้ว เพราะเหตุที่เขาบวชแต่ในเวลาที่ยังเป็นเด็ก เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายจงเรียกกัสสปะมา จงให้ผลไม้หรือของควรเลี้ยงนี้แก่กัสสปะ ดังนี้ เมื่อเขาทูลถามว่า กัสสปะไหน? ก็ตรัสว่า กุมารกัสสปะ. ท่านมีนามปรากฏว่า กุมารกัสสปะ นั้นแหละแม้ในเวลาที่มีอายุมาก เพราะมีนามที่ถือเอาตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกอย่างนี้ และเพราะเหตุที่ เป็นพระราชบุตรบุญธรรมที่พระราชาทรงชุบเลี้ยง.

จำเดิมแต่เวลาที่บวชแล้ว ท่านทำกรรมในวิปัสสนา และเล่าเรียนพระพุทธรวณะ ครั้งนั้นทำวมหาพรหม ผู้เคยบำเพ็ญสมณธรรมบนยอดเขาร่วมกับพระกุมารกัสสปะ เป็นพระอนาคามี บังเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาส ทรงพระดำริว่า เราจักกระทำอุบาย เพื่อการบรรลุมรรคผล โดยแสดงมุขแห่งวิปัสสนา ดังนี้แล้ว จัดแจงแต่งปัญหา ๑๕ ข้อ แล้วไปบอกแก่ท่านผู้อยู่ในป่าอันธวันว่า ท่านจงทูลถามปัญหาเหล่านี้กะพระศาสดา พระเถระทูลถามปัญหาเหล่านั้น กะพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงพยากรณ์ปัญหาแก่พระเถระ. พระเถระเรียนปัญหาเหล่านั้น โดยทำนองที่พระศาสดาตรัสบอกแล้ว นั่นแล ยังวิปัสสนาให้ถือเอาซึ่งห้อง บรรลุพระอรหัตแล้ว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในกัณฑ์แสนแต่ภัทรกัณฑ์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้นายก ทรงเกื้อกูลแก่สัตว์โลกทั้งปวง เป็นนักปราชญ์
มีพระนามว่า ปทุมุตตระได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ครั้งนั้น
เราเป็นพราหมณ์มีชื่อเสียงโด่งดัง รู้จบไตรเพท เทียว
ไปในที่พิกัสราญกลางวัน ได้พบพระพุทธเจ้าผู้เป็น
นายกของโลก กำลังทรงประกาศสัจจะ ๔ ทรงยัง
มนุษย์พร้อมด้วยทวยเทพให้ตรัสรู้ กำลังทรงสรรเสริญ
พระสาวกของพระองค์ ผู้กล่าวธรรมกถาอันวิจิตรอยู่ใน
ในหม่อมหาชน ครั้งนั้น เราขอบใจ จึงได้นิมนต์พระ-
ตถาคตแล้ว ประดับประดาฉาบให้สว่างไสว ด้วย
รัตนนานาชนิด ด้วยผ้าอันย้อมด้วยสีต่างๆ นิมนต์
พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์ ให้เสวยและฉันใน
มณฑปนั้น เรานิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก
ให้เสวยและฉันโภชนะมีรสเลิศต่างๆ ถึง ๗ วัน แล้ว
เอาดอกไม้ที่สวยงามต่าง ๆ ชนิด บูชาแล้วหมอบลง
แทบบาทมูลปรารถนานั้นครั้นนั้น ครั้งนั้น พระมุนีผู้
ประเสริฐ มีความเอ็นดู เป็นที่อาศัยอยู่แห่งกรุณา
ได้ตรัสว่า จงดุพราหมณ์นี้ ผู้มีปากและตาเหมือน
ดอกปทุม มากด้วยความปริดาปราโมทย์ มีกายและใจ
สูงเพราะโสมนัส นำความร่าเริงมา จักขุกว้างใหญ่
มีความอาลัยในศาสนาของเรา เขาปรารถนานั้นคร
นั้น คือ การกล่าวธรรมกถาอันวิจิตร ในกัณฑ์แสน
แต่ภัทรกัณฑ์นี้ พระศาสดามีนามว่าโคดม ซึ่งสมภพใน

วงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ผู้นี้
จักเป็นธรรมทายาทของพระศาสดาพระองค์นั้นจักเป็น
โอรสอันธรรมเนรมิต จักได้เป็นสาวกของพระศาสดา
มีนามว่า กุมารกัสสปะ เพราะอำนาจดอกไม้ และผ้า
อันวิจิตรกับรัตนะ เขาจักถึงความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลาย ผู้กล่าวธรรมกถาอันวิจิตร เพราะกรรมที่
ทำไว้ดีแล้ว และเพราะการตั้งเจตนัจฉานงไว้ เราละ
ร่างมนุษย์แล้ว ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เราท่องเที่ยว
ไปในภพน้อยภพใหญ่ เหมือนตัวละครหมุนเวียนอยู่
กลางเวทีเต็นรำฉะนั้น เราเป็นบุตรของเนื้อชื่อว่าสาชะ
หยั่งลงในครรภ์แห่งแม่เนื้อ ครั้งนั้นเราอยู่ในท้อง
มารดาของเรา ถึงเวรที่จะต้องถูกฆ่า มารดาของเรา
ถูกเนื้อสาชะทอดทิ้ง จึงยึดเอาเนื้อนิโครธเป็นที่พึ่ง
มารดาของเราอันพระยาเนื้อนิโครธ ช่วยให้เราพ้นจาก
ความตาย สละเนื้อสาชะแล้ว ตักเตือนเราผู้เป็นบุตร
ของตัวในครั้งนั้นอย่างนี้ว่า ควรคบหาแต่เนื้อนิโครธ
เท่านั้น ไม่ควรเข้าไปคบหาเนื้อสาชะ ตายในสำนัก
เนื้อนิโครธประเสริฐกว่า มีชีวิตอยู่ในสำนักเนื้อสาชะ
จะประเสริฐอะไร ?

เรามารดาของเรา และเนื้อนอกนี้ อันเนื้อ
นิโครธตัวเป็นนายฝูงพำสาอน อาศัยโอวาทของเนื้อ-
นิโครธนั้น จึงได้ไปยังที่อยู่อาศัย คือ สวรรค์ชั้นดุสิต
อันรื่นรมย์ ประหนึ่งว่า ไปยังเรือนของตัวที่ทิ้งจากไป
ฉะนั้น.

เมื่อพระศาสนาของพระกัสสปวีรเจ้า กำลัง
ถึงความสิ้นสูญอันตรธาน เราได้ขึ้นภูเขอันล้วนด้วย
หิน บำเพ็ญเพียรตามคำสอนของพระพิชิตมาร ก็บัดนี้
เราเกิดในตระกูลเศรษฐี ในพระนครราชคฤห์ มารดา
ของเรามีครรภ์ ออกบวชเป็นภิกษุณี พวกภิกษุณีรู้ว่า
มารดาของเรามีครรภ์ จึงนำไปหาพระเทวทัต พระ-
เทวทัตกล่าวว่า จงมาสนะภิกษุณีผู้ลามกนี้เสีย ถึงใน
บัดนี้ มารดาบังเกิดเกล้าของเรา เป็นผู้อันพระพิชิต
มารจอมมุนี ทรงอนุเคราะห์ไว้ จึงได้ถึงความสุขใน
สำนักของภิกษุณี พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า โกศล
ได้ทรงทราบเรื่องนั้น จึงทรงเลี้ยงดูเราไว้ ด้วยเครื่อง
บริหารแห่งกุมาร และตัวเรามีชื่อว่า กัสสปะ เพราะ
อาศัยพระมหากัสสปเถระ เราจึงถูกเรียกว่า กุมาร-
กัสสปะ เพราะได้สดับพระธรรมเทศนา ที่พระพุทธ-
เจ้าทรงแสดงถึงกายเช่นเดียวกับจอมปลวก จิตของเรา
จึงพ้นจากอาสวกิเลส ไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทาน โดย
ประการทั้งปวง เราได้รับตำแหน่งเอตทัคคะ ก็เพราะ
ทรมานพระเจ้าปายาสี. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯ ๑ ๑
คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระบรรลुพระอรหัตแล้ว อันพระศาสดาทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะ
โดยความเป็นผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร พิจารณาข้อปฏิบัติของตนแล้ว เมื่อจะ
พยากรณ์พระอรหัตผล ด้วยมุขคือประกาศคุณของพระรัตนตรัย ได้กล่าวคาถา
๒ คาถา ความว่า

นำอัครรรย์หนอ พระพุทธเจ้า พระธรรมและ
พระคุณสมบัติ ของพระศาสดาของเราทั้งหลาย ซึ่งเป็น
ที่อยู่อาศัยประพฤติพรหมจรรย์ของพระสาวก ผู้จักทำ
ให้แจ้งซึ่งธรรมเช่นนี้ พระสาวกเหล่าใด เป็นผู้ยังไม่
ปราศจากขั้น ๕ ในอสงไขยกัป พระกุมารกัสสปะ
นี้เป็นรูปสุดท้าย แห่งพระสาวกเหล่านั้น ร่างกายนี้มี
ในที่สุด สงสาร คือ การเกิด การตายมีในที่สุด บัดนี้
ภพใหม่ไม่มี ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อโห เป็นนิบาตลงในอรรถแสดงความ
อัครรรย์.

บทว่า พุทธา ได้แก่ พระสัพพัญญูพุทธเจ้า เป็นพหูพจน์โดยเป็น
คำแสดงความเคารพ ความกึ่งว่า โอ ! พระสัมพุทธเจ้ามีพระคุณนำอัครรรย์.

บทว่า ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรธรรม ๘ กับพระปริยัติธรรม.

บทว่า อโห โน สตุถุ สมฺปทา ความว่า นำอัครรรย์สมบัติของ
พระทศพล ผู้เป็นศาสดาของเราทั้งหลาย.

บทว่า ยตุถ ความว่า ด้วยสามารถแห่งการประพฤติพรหมจรรย์
ในพระศาสดาใด.

บทว่า เอตาทิสฺส ธมฺมํ สวโก สจฺจิกาทิ ความว่า แม้ขึ้นชื่อว่า
พระสาวก จักกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมเช่นนี้ คือ เห็นปานนี้ ได้แก่ ธรรมที่นำ
มาซึ่งความสิ้นไปแห่งกิเลสโดยไม่เหลือ อันเป็นบริวารแห่งฉานและอภิญญา
อันบริสุทธ์พิเศษด้วยดี สงบ ประณีต ยอดเยี่ยม เพราะเหตุนั้น พระเถระ
จึงประกาศให้ทราบถึงการน้อมใจไปในคุณของพระรัตนตรัยว่า โอ พระผู้มี-
พระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย มีคุณนำอัครรรย์ เป็นเหตุแห่งการตรัสรู้คุณ

พิเศษอย่างนี้ คุณของพระธรรมนำอัครรรย์ สมบัติแห่งพระศาสดาของเรา
ทั้งหลาย นำอัครรรย์ ก็ความปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ ย่อมเป็นอันพระเถระ
ประกาศแล้ว ด้วยการประกาศสมบัติของพระธรรมนั่นเอง.

พระเถระแสดงการทำให้แจ้งซึ่งพระธรรม อันตนแสดงแล้ว ด้วย
สามารถแห่งคุณสมบัติทั่วไปอย่างนี้ บัดนี้มุ่งจะให้น้อมเข้าไปในตนจึงกล่าวคาถา
มีอาทิว่า อสงฺเขยฺเยสุ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสงฺเขยฺเยสุ ได้แก่ในมหากัปทั้งหลาย
ที่ล่วงพ้นคลองแห่งการนับ.

บทว่า สกฺกาเย ได้แก่อุปาทานจันท์ ๕. อธิบายว่า อุปาทานจันท์ ๕
เหล่านั้น โดยปรมัตถ์ ท่านเรียกว่า สักกายะ เพราะเป็นที่ประชุมแห่งธรรม
ของท่านผู้รู้.

บทว่า อหุ ความว่า บัณฑิตผู้ยังไม่ไปปราศ (จากสักกายทิฏฐิ)
เพราะยังไม่ประสบอุบายเป็นเครื่องยังสักกายทิฏฐิให้กลับ ได้มีแล้ว.

บทว่า เตสมฺยํ ปจฺฉิมโก จริโมยํ สมฺมุสฺสโย ความว่า เพราะ
เหตุพระกุมารกัสสปนี้เป็นรูปสุดท้าย แห่งพระสาวกเหล่านั้น เพราะเหตุนี้แล
ร่างกายนี้จึงนับว่าเป็นร่างกายอันมีในที่สุด ฉะนั้น สงสารอันประกอบด้วยชาติ
และมรณะ อันบัณฑิตหมายรู้กันว่า เป็นลำดับแห่งจันท์เป็นต้น เป็นสงสาร
ที่มีในที่สุด บัดนี้ คือ ต่อไป ภพใหม่จึงชื่อว่าไม่มี เพราะไม่มีภพต่อไปอีก.
อธิบายว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย.

จบอรรถกถากุมารกัสสปเถรคาถา

๒. ธรรมपालเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระธรรมपालเถระ

[๒๕๕] ได้ยินว่า พระธรรมपालเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ภิกษุหนุ่มรูปใดแล เพียรพยายามอยู่ในพระพุทธ-
ศาสนา ก็เมื่อสัตว์ทั้งหลายนอกนี้ พวกมันหลับแล้ว
ภิกษุหนุ่มนั้นตื่นอยู่ ชีวิตของเธอไม่ไร้ประโยชน์
เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญา ระลึกถึงคำสอนของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฟังประกอบศรัทธา คือ ความ
เลื่อมใส และการเห็นธรรมเนื่อง ๆ เกิด.

อรรถกถาธรรมपालเถรคาถา

คาถาของท่านพระธรรมपालเถระ เริ่มต้นว่า โย หเว ททโร ภิกขุ.
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอธิการอันกระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์-
ก่อน ๆ สั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ บังเกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มี
พระภาคเจ้า พระนามว่า อตถทัสสี บรรลุนิติภาวะแล้ว เข้าไปสู่ป่าลึก
ด้วยกรณีกิจบางอย่าง เห็นพระศาสดาแล้ว มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลไม้
ปีลักกะ (ผลคิปลี).

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อ
พระศาสดาในพุทธรูปบาทกาลนี้ เสด็จปรินิพพานแล้ว บังเกิดในตระกูลพราหมณ์
แคว้นอวันตี ได้นามว่า **ธรรมปาละ** เจริญวัยแล้ว ไปสู่เมืองดักกศิลา เรียน
ศิลปศาสตร์แล้ว เมื่อเวลากลับพบพระเถระรูปหนึ่งในวิหารแห่งหนึ่ง ฟังธรรม
ในสำนักของพระเถระแล้ว ได้มีจิตศรัทธาบวชแล้ว เจริญวิปัสสนาได้เป็นผู้มี
อภิญญา ๖. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

เราได้เห็นพระพุทธเจ้า พระนามว่า **อัครทัสสี**
มียศใหญ่ ในระหว่างป่าเรามีจิตเลื่อมใส มีใจสมนัส
ได้ถวายผลปลักกะ (ผลดีป्ली) ในกัปที่ ๑,๘๐๐ แต่
ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วยทานนั้น
เราไม่รู้จักทุกคิดเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เรา
เผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า
เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระเป็นผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว ยังเวลาให้ล่วงไปด้วยความสุข
อันเกิดแต่สมาบัติ วันหนึ่ง เห็นสามเณร ๒ รูปในวิหารนั้น ขึ้นเก็บดอกไม้
อยู่บนยอดไม้ เมื่อกิ่งที่ยืนงอกออกไปหักแล้วก็ตกลงมา จึงยื่นมือออกไปรับ
ด้วยอานุภาพแห่งฤทธิ์ ให้สามเณรทั้งสอง ยืนอยู่บนพื้นดินได้โดยปลอดภัย
เมื่อจะแสดงธรรมแก่สามเณรเหล่านั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา นี้ ความว่า

ภิกษุหนุ่มรูปใดแลเพียรพยายามอยู่ในพระพุทธ-
ศาสนา ก็เมื่อสัตว์ทั้งหลายนอกนี้พากันหลับแล้ว
ภิกษุหนุ่มนั้นตื่นอยู่ ชีวิตของเธอไม่ไร้ประโยชน์เพราะ

ฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญา ระลึกถึงคำสอนของพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลาย ฟังประกอบศรัทธา ตีล ความ
เลื่อมใส และการเห็นธรรมเนื่อง ๆ เกิด ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย เป็นคำแสดงความไม่แน่นอน.

บทว่า หเว เป็นนิบาต ลงในอรรถว่ามั่นคง.

บทว่า ททโร แปลว่า หนุ่ม. ชื่อว่า ภิกษุ เพราะอรรถว่า ย่อมขอ.

บทว่า ยุญชติ ความว่า ย่อมพากเพียรพยายาม.

บทว่า ชาคโร ได้แก่ ประกอบไปด้วยธรรมของภิกษุผู้ตื่น.

บทว่า สุตเตสุ ความว่า เมื่อสัตว์ทั้งหลายนอนหลับอยู่ ท่านกล่าว
อธิบายไว้ว่า ภิกษุใดยังหนุ่มอยู่ คืออายุยังน้อย ไม่คิดว่า เราจักบำเพ็ญ-
สมณธรรมอย่างนั้น ในภายหลัง เพียรพยายามปฏิบัติ ด้วยความไม่ประมาท
กระทำความเพียร ในสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ในศาสนาของพระพุทธ-
เจ้าทั้งหลาย เมื่อสัตว์ทั้งหลายนอนหลับแล้ว คือหลับด้วยความหลับคืออวิชา
ได้แก่ ประมาทแล้ว ภิกษุนั้นตื่นอยู่ ด้วยการประกอบธรรมของผู้ตื่นอยู่
มีศรัทธาเป็นต้น ชีวิตของเธอไม่ไร้ประโยชน์คือไม่เป็นหมัน เพราะบริบูรณ์
ด้วยประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านนั้นแล ก็เพราะเหตุที่ชีวิตนี้ เป็นอย่างนี้
ฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญา คือภิกษุผู้ประกอบด้วยปัญญามีโอชาอันเกิดแต่ธรรม
ระลึกถึงคำสอน คือพระโอวาท ได้แก่พระอนุศาสน์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
มองเห็นศิระะของตนว่า อันไฟติดทั่วแล้ว ฟังประกอบตาม ซึ่งศรัทธา และ
ความเชื่อ เชื่อกรรมและผลแห่งกรรม อันเป็นไปแล้วโดยนัยมีอาทิว่า กรรม
มีอยู่ ผลแห่งกรรมมีอยู่ ดังนี้ ซึ่งจตุปาริสุทธิศีลอันเข้าไปอาศัยซึ่งศรัทธานั้น

เพราะความที่แห่งศีลเข้าไปผูกพันกับศรัทธา และซึ่งความเลื่อมใสในพระรัตน-
ตรัย อันเป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ดังนี้
และซึ่งการเห็นจตุราริยสังขธรรม ด้วยสามารถแห่งการกำหนดรู้ด้วยมรรค
ปัญญา อันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญาเป็นต้น อธิบายว่า ฟังกระทำความ
ชวนชวาย คือความเพียรในธรรมมีศรัทธาเป็นต้นนั้น.

จบอรรถกถาธรรมปาลเถรคาถา

๓. พรหมาลีเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระพรหมาลีเถระ

[๓๐๐] ได้ยินว่า พระพรหมาลีเถระได้ภาสิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

อินทรีย์ของใครถึงความสงบแล้ว เหมือนม้าอัน
นายสารถีฝึกดีแล้ว แม้เทวดาทั้งหลาย ย่อมรักใคร่
ต่อผู้นั้น ผู้มีมานะอันละแล้ว ไม่มีอาสวะ ผู้คงที่
อินทรีย์ทั้งหลายของเราก็ตึงถึงความสงบแล้ว เหมือนม้า
อันนายสารถีฝึกดีแล้ว แม้เทวดาทั้งหลายก็พากันรัก
ใคร่ต่อเรา ผู้มีมานะอันละแล้ว ไม่มีอาสวะ ผู้คงที่.

อรรถกถาพรหมลิวเถรคาถา

คาถาของท่านพระพรหมลิวเถระ เริ่มต้นว่า กสุตฺนุทฺธิยานิ สมลฺงคตานิ. เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์กระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ทั้งหลาย ตั้งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า วิปัสสิ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง เห็นพระศาสดาเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาต มีใจเลื่อมใส ถวายบังคมแล้ว ได้ถวายผลมะม่วงกะล่อนทอง. พระศาสดาทรงกระทำอนุโมทนาแล้วเสด็จหลีกไป.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดในตระกูลพราหมณ์ แคว้นโกศล ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มีนามว่า พรหมลิว บรรลุนิติภาวะแล้ว อันเหตุสมบัติติดเดือนอยู่ เกิดความสลัดใจในสงสาร บวชในพระพุทธศาสนา โดยอาศัยกัลยาณมิตรเช่นนั้น เรียนกรรมฐานที่เหมาะสม อยู่ในป่า เจริญวิปัสสนาแล้ว ได้เป็นผู้มีอภิญา ๖ ต่อกาลไม่นานนัก เพราะความที่ตนเป็นผู้มีญาณแก่กล้าแล้ว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราได้อถวายผลมะม่วงกะล่อนทอง แต่พระสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณเหมือนดังทองคำ ผู้สมควรรับเครื่องบูชา กำลังเสด็จดำเนินอยู่ในถนน ในกัปที่ ๕๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้อถวายผลไม้ใดในกาลนั้น ด้วย

การถวายผลไม้ นั้น เราไม่รู้จักทุกคิเลย นี่เป็นผลแห่ง
การถวายผลไม้. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำ
สอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระเป็นผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว ยังกาลเวลาให้ล่วงไปด้วยความสุข
อันเกิดแต่มรรค และด้วยความสุขอันเกิดแต่ผล วันหนึ่ง เมื่อจะกำหนดการ
ประกอบความเพียร อันพระเถระผู้กำหนดความเพียรกล่าวไว้ เจาะจงเฉพาะ
ภิกษุทั้งหลาย (ผู้อยู่) ในราวป่า นั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

อินทรีย์ของใครถึงความสงบแล้ว เหมือนม้าอัน
นายสารถีฝึกดีแล้ว แม้เทวดาทั้งหลาย ย่อมรักใคร่
ต่อผู้นั้น ผู้มีมานะอันละแล้ว ไม่มีอาสวะ ผู้คงที่
อินทรีย์ทั้งหลายของเราก็ถึงความสงบแล้ว เหมือนม้า
อันนายสารถีฝึกดีแล้ว แม้เทวดาทั้งหลายก็พากัน
รักใคร่ต่อเรา ผู้มีมานะอันละแล้ว ไม่มีอาสวะเป็น
ผู้คงที่ ดังนี้.

คาถาททั้งสองนั้น มีอธิบายว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายอยู่กันในราวป่านี้
อินทรีย์ทั้งหลายมีใจเป็นที่ ๖ ของใคร คือ ของภิกษุผู้เป็นเถระ หรือนวกะ
หรือมัชฌิมะ ถึงความสงบ คือความเป็นอินทรีย์ที่ฝึกแล้ว ได้แก่ ความเป็น
อินทรีย์ที่หมดพยศ เหมือนม้าอัสดรที่ถูกนายสารถีผู้ฉลาดฝึกแล้ว ฉะนั้น.
แม้เทวดาก็กระหือ้ม แม่มนุษย์ทั้งหลายก็ปรารถนาดี โดยการแสดงสัมมาปฏิบัติ
เป็นต้น ต่อใคร ผู้ซึ่งว่ามีมานะอันละได้แล้ว เพราะละมานะมีอย่าง ๕ ได้
แล้วตั้งอยู่ ผู้ซึ่งว่าไม่มีอาสวะ เพราะไม่มีอาสวะแม้ทั้ง ๔ อย่าง ผู้ซึ่งว่าคงที่
ด้วยการปฏิบัติลักษณะของผู้คงที่ในอิฐฐารมณเป็นต้น.

ก็โดยกึ่งหนึ่งของบาทแรกในคานานั้น พระเถระถามถึงการบรรลุ พระอนาคามีมรรค อธิบายว่า อินทรีย์ทั้งหลายแม่ของพระอนาคามี ย่อมชื่อ่ว่า ถึงความสงบ คือหมดพยศ เพราะละกามราคะและพยาบาทได้แล้ว. การได้ เฉพาะซึ่งพระอรหัตมรรคย่อมมี ด้วยบาทคานานอกนี้ เพราะว่า พระอรหันต์ ท่านเรียกว่า เป็นผู้ละมานะได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ และเป็นผู้คงที่.

ครั้งนั้น ท่านพระพรหมลิวเถระ กล่าวขำคานามีอาทิว่า กสุตินุทริยานิ ซึ่งพระเถระผู้กำหนดความเพียรกล่าวไว้แล้ว เมื่อจะวิสัญญาคความแห่ง คานานั้น ด้วยสามารถแห่งการน้อมเข้ามาในตน จึงพยากรณ์พระอรหัตผล ด้วยคาถาที่ ๒ มีอาทิว่า มยุหิनुทริยานิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มยุหิनुทริยานิ ได้แก่ อินทรีย์มีจักขุ เป็นต้นของเรา. บทที่เหลือมีนัยดังข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วทั้งนั้น.

จบอรรถกถาพรหมลิวเถรคาถา

๔. โมฆราชเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโฆฆราชเถระ

[๓๐๑] ได้ยินว่า พระโฆฆราชเถระได้ภาษิตคานานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ดูก่อนโฆฆราชภิกษุ ผู้มีผิวพรรณเศร้าหมอง
แต่มีจิตผ่องใส เธอเป็นผู้มีใจตั้งมั่นเป็นนิตย จักทำ
อย่างไร ตลอดราตรีแห่งเวลาอันหนาวเย็นเช่นนี้ ?
ข้าพระองค์ได้ฟังมาว่า ประเทศมคธ ล้วนแต่
สมบูรณ์ด้วยข้าวกล้า ข้าพระองค์พึงคลุมกายด้วยฟาง
แล้วนอนให้เป็นสุข เหมือนคนเหล่าอื่นที่มีการเป็นอยู่
เป็นสุข ฉะนั้น.

อรรถกถาโมฆราชเถรคาถา

คาถาของท่านพระโมฆราชเถระ เริ่มต้นว่า **ฉวิปาปก จิตฺตทุกฺก.**

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อันกระทำแล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **ปทุมุตฺต**ระ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา อยู่ เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลิศ บรรดาภิกษุผู้ทรงจิรวรเศร้าหมองทั้งหลาย มุ่งหมายตำแหน่งนั้นอยู่ ตั้งประณิธานบำเพ็ญบุญไว้ในภพนั้น ๆ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **อถฺตทตฺส** ถึงความดี ความสำเร็จในวิชา และศิลปะของพราหมณ์ทั้งหลาย ยังมาณผู้เป็นพราหมณ์ ให้ศึกษาวิชาและศิลปศาสตร์ วันหนึ่ง เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า อถฺตทตฺส อันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว เสด็จไปอยู่ มีใจเลื่อมใสแล้ว ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ประนมกร อัญชลีไว้เหนือเศียร แล้วชมเชยพระศาสดาด้วยคาถา ๖ คาถา มีอาทิว่า **ยวตารูปิโน สตุตฺตา** ดังนี้ แล้วน้อมน้ำผึ้งเข้าไปถวายจนเต็มภาชนะ. พระศาสดาทรงรับประเคนน้ำผึ้งแล้ว ทรงกระทำอนุโมทนา.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นอมตย์ของพระราชา พระนามว่า **กัฏฐวาทนะ** ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **กัสสปะ** เป็นผู้อันพระราชาทรงส่งไปพร้อมกับบุรุษหนึ่งพัน เพื่อทูลอาราธนาพระศาสดา ไปสู่สำนักของพระศาสดาแล้ว ฟังธรรมได้มีศรัทธาบวชแล้ว บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี จุติจากอภัตถภาพนั้นแล้ว

เกิดหมุนเวียนอยู่แต่ในสุคติภพเท่านั้น เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในพุทธรูปบาท-
กาลนี้ ได้นามว่า โมฆราชะ เรียนศิลปวิทยาอยู่ในสำนักของพราหมณ์
พาวรี เกิดความสลดใจ บวชเป็นดาบส มีดาบสหนึ่งพันเป็นบริวาร ถูกส่ง
ไปยังสำนักของพระศาสดา พร้อมกับดาบสทั้งหลาย มีอชิตดาบสเป็นต้น เป็น
คนที่ ๑๕ ของดาบสเหล่านั้น ทูลถามปัญหาแล้ว ในเวลาจบการวิชันาปัญหา
บรรลूपระอรหัตต์แล้ว. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สยัมภู พระนามว่า
อตถทัสสี ไม่ทรงแพ้อะไร ๆ แวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์
เสด็จดำเนินไปในถนน เราแวดล้อมด้วยพวกศิษย์
ทั้งหลาย ออกจากเรือนไป ครั้นแล้วได้พบพระผู้มี
พระภาคเจ้า ผู้เป็นนายกของโลกที่ถนนนั้น เราได้
ประนมอัญชลีบนเศียรเกล้า ถวายบังคมพระสัมพุทธเจ้า
ยังจิตของตนให้เลื่อมใสแล้ว ชมเชยพระองค์ผู้เป็น
นายกของโลก สัตว์มีรูปกิติ มีสัตตญาคิติ ไม่มีสัตตญา
กิติ ประมาณเท่าใด สัตว์เหล่านั้นย่อมเข้าไปภายใน
พระญาณของพระองค์ทั้งหมด เปรียบเหมือนสัตว์
ในน้ำเหล่าใดเหล่าหนึ่ง สัตว์เหล่านั้นย่อมติดอยู่ภายใน
ในข่ายของคนที่เขาฆ่าตาเล็ก ๆ เหวี่ยงลงในน้ำ
ฉะนั้น อนึ่ง สัตว์เหล่าใด คือ สัตว์มีรูป และไม่มีรูป
มีเจตนา (ความตั้งใจ) สัตว์เหล่านั้นย่อมเข้าไปภายใน
พระญาณของพระองค์ทั้งหมด พระองค์ทรงถอนโลก
อันอาภูล ด้วยความมีดมณนี้ขึ้นได้แล้ว สัตว์เหล่านั้น
ได้ฟังธรรมของพระองค์แล้ว ย่อมข้ามกระแสความ

สงสัยได้ โลกอันอวิชาหุ้มห่อแล้ว อันความมืด
ท่วมทับ ทรงกำจัดความมืดได้ ส่องแสงโชติช่วงอยู่
เพราะพระญาณของพระองค์ พระองค์ผู้มีพระจักขุ
เป็นผู้ทรงบรรเทาความมืดมนของสัตว์ทั้งปวง ชนเป็น
อันมากพึงธรรมของพระองค์แล้ว จักนิพพานตั้งนี้แล้ว
เราเอาน้ำผึ้งรวง อันไม่มีตัวผึ้งใส่เต็มหม้อแล้ว ประ-
คองด้วยมือทั้งสอง น้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระมหาวีรเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง ทรงรับ
ด้วยพระหัตถ์อันงาม ก็พระสัพพัญญูเสวยน้ำผึ้งนั้น
แล้ว เสด็จเหาะขึ้นสู่ณภากาศ พระศาสดาพระนามว่า
อตถทัตสันราสก ประทับอยู่ในอากาศ ทรงยังจิต
ของเราให้เลื่อมใส ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใด
ชมเชยญาณนี้ และชมเชยพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด
ด้วยจิตอันเลื่อมใส นั้น ผู้นั้นจะไม่ไปสู่ทุกคติ และผู้นั้น
จักเสวยเทวราชสมบัติ ๔๖ ครั้ง จักได้เป็นพระเจ้า
ประเทศราช ครอบครองแผ่นดิน ๘๐๐ ครั้ง จักได้
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๐๐ ครั้ง จักได้เป็นพระเจ้า
ประเทศราช เสวยสมบัติอยู่ในแผ่นดินนับไม่ถ้วน
จักเป็นผู้เล่าเรียน ทรงจำนรรจ์รู้จบไตรเพท จักบวช
ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า
โคดม จักพิจารณาอรรถอันลึกซึ้ง อันละเอียดได้ด้วย
ญาณ จักเป็นสาวกของพระศาสดา มีนามว่า 'โมฆราช'
จักถึงพร้อมวิชา ๓ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มี

อาสวะ พระโคตมผู้ทรงเป็นยอดของผู้นำหมู่ จักทรง
ตั้งผู้นั้นไว้ ในเขตทัคคสถาน เราละกิเลสเครื่อง
ประกอบของมนุษย์ ตัดเครื่องผูกพันในภพ กำหนดรู้
อาสวะทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะอยู่. เราเผากิเลส
ทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำ
สำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระบรรลुพระอรหัตแล้ว ทรงผ้าบังสุกุลจีวร อันประกอบ
ด้วยความเศร้าหมอง ครบทั้ง๓ อย่างคือ เศร้าหมองด้วยมิด เศร้าหมองด้วย
ด้าย (และ) เศร้าหมองด้วยน้ำย้อม ด้วยเหตุนี้ พระศาสดาจึงทรงตั้งท่านไว้
ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลศกว่าบรรดาภิกษุผู้ทรงจีวรอันเศร้าหมองทั้งหลาย.
ในเวลาต่อมา โรคทั้งหลายมีหิดเปื่อยและต่อมน้ำเหลืองเป็นต้น เกิดลุกลาม
ไปตามร่างกายของพระเถระ เพราะกรรมเก่าเป็นปัจจัย (และ) เพราะไม่ทำ
ความสะอาดร่างกาย. พระเถระคิดว่า เสนาสนะทำให้ร่างกายเดือดร้อน จึง
เอาเครื่องลาดที่ทำด้วยฟาง ในนาของชาวมคธ มาปูลาดนอนแม้ในเหมันตฤดู
วันหนึ่ง พระศาสดาตรัสถามท่าน ผู้เข้าไปสู่ที่บารุง ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ส่วน
ข้างหนึ่ง โดยทำนองปฏิสันถาร ด้วยพระคาถาที่ ๑ ใจความว่า

ดูก่อนโมฆราชภิกษุ ผู้มีผิวพรรณเศร้าหมอง
แต่มีจิตผ่องใส ท่านเป็นผู้มีใจตั้งมั่นเป็นนิตย์ จักทำ
อย่างไรตลอดราตรี แห่งเวลาหนาวเย็นเช่นนี้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จวิปาปก ความว่า ดูก่อนท่านผู้ชื่อว่า
มีผิวพรรณเศร้าหมอง คือ ชื่อว่า มีผิวพรรณไม่ผ่องใส เพราะความเป็นผู้
มีผิวพรรณ แดกไหลเยิ้มไปด้วย หิดเปื่อย หิดคัน และต่อมน้ำเหลืองเป็นต้น.

บทว่า **จิตตภททุก** ความว่า คุณก่อนท่านผู้ชื่อว่า มีจิตงามคือมีจิต
อันสุนทร เพราะละกิเลสได้โดยไม่เหลือ และเพราะมีพรหมวิหารธรรมเป็น
เครื่องเสพ.

บทว่า **โมฆราช** เป็นคำเรียกพระเถระนั้น.

บทว่า **สตัดฺดี สสมาหิต** ความว่า เป็นผู้มึมน้ำสประกอบแล้ว ด้วย
อัครผลสมาธิ ตลอดกาลเป็นนิตย์ คือเป็นประจำ.

บทว่า **เหมนุตกสิตกาสรตฺติโย** ความว่า ตลอดรัตติกาลอัน
หนาวเย็นในเหมันตสมัย. ก็บทนี้ เป็นทิวติยาวีภคตติ ใช้ในอัจฉนตสังโยคะ.
(บางแห่ง) บาลีเป็น **เหมนุติกาสิตกาสรตฺติโย** ก็มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เหมนุติกา** ความว่า ย่างเข้าสู่ฤดูหนาว
คือนับเนื่องในฤดูเหมันต์.

บทว่า **ภิกฺขุ ทฺวํ สิ** ความว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจะเป็นอย่างไร
คือเขามีสภาพเป็นอย่างไร เมื่อผู้อื่นไม่ทำเสนาสนะให้ท่าน และท่านก็ไม่เข้าไป
ไปสู่เสนาสนะอันเป็นของสงฆ์.

บทว่า **ถลํ ภิรุตฺตติ** ความว่า พระศาสดาตรัสถามว่า เธอจักยัง
อติภาพให้เป็นไปได้อย่างไร ในฤดูกาลอันหนาวเย็นเช่นที่กล่าวแล้ว. ก็พระเถระ
อันพระศาสดาตรัสถามแล้วอย่างนี้ เมื่อจะกราบทูลความนั้น จึงกล่าวคาถา
ความว่า

ข้าพระองค์ได้ฟังมาว่า ประเทศมคธล้วนแต่
สมบูรณ์ด้วยข้าวกล้า ข้าพระองค์พึงคลุมกายด้วยฟาง
ล้วนนอนให้เป็นสุข เหมือนคนเหล่าอื่น ที่มีการเป็น
อยู่อย่างเป็นสุข ฉะนั้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺปนฺนสุตา** ความว่า มีข้าวกล้ำสำเร็จแล้ว (คือสุกพอจะเก็บเกี่ยวได้แล้ว).

พระเถระเรียกแคว้นมคธว่า **มคธา** ราชกุมารชาวชนบททั้งหลายชื่อว่า มคธ ชนบทแม่แห่งเดียวอันเป็นที่อยู่ของราชกุมารชาวชนบทเหล่านั้น ท่านก็เรียกเป็นพหูพจน์ว่า **มคธา** เหมือนกัน โดยเป็น **รูปหี ศัพท์**.

บทว่า **เกวลา** ความว่า ไม่มีส่วนเหลือ.

บทว่า **อิติ เม สุตํ** ความว่า อันข้าพระองค์ฟังมาแล้วอย่างนี้.

บทว่า **สุตํ** ท่านกล่าวแล้ว ด้วยสามารถแห่งประเทศที่ท่านยังไม่เคยเห็น ในบรรดาประเทศเหล่านั้น. ด้วยบทว่า **อิติ เม สุตํ** นี้ พระเถระแสดงความหมายว่า ในกาล (อันหนาวเย็น) เช่นนี้ เราสามารถจะอยู่ในแคว้นมคธ ได้ทุกแห่งหน.

บทว่า **ปลาลจฺจนฺนโก เสยฺยํ ยถฺยญฺเฐ สุขชีวิโน** ความว่า พระเถระประกาศยถาลาภสันโดษของตนว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีความสุขสบายเหล่านี้ ได้เสนาสนะอันเป็นที่สบายแล้ว ย่อมนอนโดยมีความสุข เพราะเครื่องลาดและผ้าห่มที่ดีนั้นใด แม้ข้าพระองค์ก็ฉันนั้น ชื่อว่า คลุมกายด้วยฟาง เพราะเบื้องล่างก็ปูลาดด้วยฟางอย่างเดียว ข้างบนและด้านขวาง ก็คลุมร่างด้วยเครื่องปกคลุมคือฟางเท่านั้น นอนได้อย่างสบาย คือ นอนได้เป็นสุข.

จบอรรถกถาโมฆราชเถรคาถา

๕. วิสาขปัญจาลิปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวิสาขปัญจาลิปุตตเถระ*

[๓๐๒] ได้ยินว่า พระวิสาขปัญจาลิปุตตเถระได้กัษิตคาถานี้ไว้
อย่างนี้ว่า

พระธรรมกถึกประกอบด้วยองค์ ดังนี้คือ ไม่พึง
ยกตน ๑ ไม่ข่มบุคคลเหล่าอื่น ๑ ไม่พึงกระทบกระทั่ง
บุคคลเหล่าอื่น ๑ ไม่กล่าวคุณความดีของตนในที่
ชุมนุมชน เพื่อมุ่งลาภผล ๑ ไม่มีจิตฟุ้งซ่านกล่าวแต่
พอประมาณ มีวัตร ๑ ภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก พึงเป็น
ผู้มีปกติเห็นเนื้อความอันสุขุมละเอียด มีปัญญา
เฉลียวฉลาด ประพฤติอ่อนน้อม มีศีลตามเยี่ยงอย่าง
ของพระพุทธเจ้า นั้น พึงได้พระนิพพานไม่ยากเลย.

อรรถกถาวิสาขปัญจาลิปุตตเถรคาถา

คาถาของท่านพระวิสาขปัญจาลิปุตตเถระ เริ่มต้นว่า น อุกุจิเป โน

จ ปริกุจิเป ปเร. เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอธิการอันกระทำแล้วในพระพุทธเจ้าองค์
ก่อน ๆ ทั้งหลาย ตั้งสมณญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้น ๆ
เกิดในตระกูลที่ยากจน ในปัจฉิมกาล ในพุทธกัปต่อแต่ นี้ บรรลุนิติภาวะแล้ว
วันหนึ่ง ไปป่า พร้อมกับคนทั้งหลายในปัจฉิมกาล ผู้เที่ยวหาผลไม้ เห็น
พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ในป่านั้น มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลวัลลี.

* อรรถกถาเป็น วิสาขปัญจาลิปุตตเถระ

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
ในตระกูลของพระเจ้ามณฑลิกะ แคว้นมคธ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ได้มีนามว่า
วิสาขะ ภายหลังปรากฏนามว่า **ปัญจาลปุตตะ** เพราะความเป็นพระโอรส
แห่งราชบิดาของพระเจ้าปัญจาละ เมื่อพระชนกสวรรคตแล้ว เขาก็เสวยราช
สมบัติ เมื่อพระศาสดาเสด็จมาใกล้วังของพระองค์ ก็ไปสู่สำนักของพระศาสดา
ฟังธรรมแล้ว ได้มีจิตศรัทธา บวชแล้ว ไปสู่พระนครสาวัตถิกับพระศาสดา
เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาลไม่นานนัก. สมดังคาถา
ประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในกาลนั้น คนทั้งปวงชักชวนกันมาสู่ป่า เขา
เหล่านั้นแสวงหาผลไม้ ก็หาผลไม้ได้ในกาลนั้น ใน
ป่านั้น เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้สยัมภู ผู้ไม่เคย
พ่ายแพ้ เรามีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ได้ถวายผล
วัลลิว ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เราได้ถวายผลไม้ใด
ในกาลนั้น ด้วยทานนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็น
ผลแห่งการถวายผลไม้. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ
คำสอนของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระเป็นผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว ได้กลับไปภูมิลำเนาเดิม เพื่อ
อนุเคราะห์หมู่ญาติ มนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น เข้าไปหาพระเถระแล้ว ฟังธรรม
ตามกาลตามโอกาส วันหนึ่ง ถามพระเถระถึงลักษณะของพระธรรมกถึกว่า ข้า
แต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์คุณเท่าไรหนอแล จึงจะเป็นพระธรรม-
กถึกได้ พระเถระเมื่อจะบอกลักษณะของพระธรรมกถึก แก่เขาเหล่านั้น ได้
กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

พระธรรมกถึกประกอบด้วยองค์ ดังนี้คือ ไม่พึง

**ยกตน ๑ ไม่พึงข่มบุคคลเหล่าอื่น ๑ ไม่พึงกระทบ
กระทั่งบุคคลเหล่าอื่น ๑ ไม่กล่าวคุณความดีของตน
ในที่ชุมนุมชน เพื่อมุ่งลาภผล ๑ ไม่มีจิตฟุ้งซ่าน
กล่าวแต่พอประมาณ มีวัตร ๑ ภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก
พึงเป็นผู้มีปกติ เห็นเนื้อความอันสุขุมละเอียด มี
ปัญญาเฉลียวฉลาด ประพฤติอ่อนน้อม มีศีลตาม
เยี่ยงอย่างของพระพุทธเจ้า นั้น พึงได้นิพพานไม่ยาก
เลย ดังนี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น อุกุขิเป ความว่า ไม่พึงยกขึ้นซึ่ง
ตน คือไม่พึงทำการยกตน ด้วยตระกูลมีชาติเป็นต้น และด้วยคุณสมบัติ มี
พาสักจะเป็นต้น.

บทว่า โน จ ปริกุขิเป ปเร ความว่า ไม่พึงข่มผู้อื่น คือ
บุคคลอื่น ด้วยชาติเป็นต้นเหล่านั้นนั่นแล คือไม่พึงกดผู้อื่นโดยปกปิดคุณ
หรือไม่พึงกดผู้อื่น ด้วยสามารถแห่งการทำลายคุณความดี. พึงเชื่อมความ
อย่างนี้ว่า ไม่พึงกระทบกระทั่งบุคคลเหล่าอื่น คือไม่กระทบกระทั่งบุคคลอื่น
ด้วยสามารถแห่งการเพ่งโทษ ได้แก่ ไม่พึงมองผู้อื่นอย่างเหยียดหยาม อธิบาย
ว่า น อุกุขิเป ความก็อย่างนั้นแหละ.

บทว่า ปารคต ความว่า ไม่พึงกระทบกระทั่ง คือไม่พึงห้าม
ไม่พึงเสียดสี ได้แก่ ไม่พึงดูหมิ่น ซึ่งพระจินาสพผู้ถึงฝั่งแห่งวิชา จนถึง
ฝั่งแห่งสงสาร ผู้มีวิชา ๓ หรือมีอภิญญา ๖.

บทว่า น จตฺตวณฺณํ ปริสาสุ พฺยาหเร ความว่า ผู้มุ่งลาภ
สักการะและความสรรเสริญ ไม่พึงกล่าวสรรเสริญคุณของตน ในบริษัทของ
กษัตริย์เป็นต้น.

บทว่า อนุทฺชโต ความว่า เว้นจากความฟุ้งซ่าน อธิบายว่า
พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ยินดีด้วยคำของผู้ที่ฟุ้งซ่าน.

บทว่า สมฺมิตถาณิ ความว่า กล่าวด้วยคำพอประมาณ โดยชอบ
นั้นเทียว อธิบายว่า มีปกติกล่าวถ้อยคำที่ประกอบไปด้วยประโยชน์เท่านั้น
มีที่อ้างอิง มีที่สุด ตามกาล. ถ้อยคำของผู้ที่กล่าว นอกเหนือไปจากนี้ ย่อม
ไม่เป็นที่เชื่อถือ.

บทว่า สุพฺพโต ผู้มีวัตรอันงาม คือสมบูรณ์ด้วยศีล พึงนำบท
กิริยาว่า ลีลา มาประกอบเข้าด้วย.

พระเถระกล่าวลักษณะของพระธรรมกถึก โดยสังเขปเท่านั้น อย่างนี้
แล้ว น้อมใจนึกถึงความที่คุณเหล่านั้น เป็นเหตุให้ตนได้รับความยกย่องนับถือ
รู้ว่า มหาชนมีความเลื่อมใสจนเกินประมาณ เมื่อจะแสดงความรู้ว่า พระนิพพาน
ไม่เป็นคุณอันพระธรรมกถึกผู้มีลักษณะอย่างนี้ อาศัยวิมุตตายนะแล้วจะพึง
ได้โดยยาก คือหาได้ง่ายโดยแท้แล จึงกล่าวคาถาที่ ๒ มีอาทิว่า สุสุขุม-
นิปฺนตฺตทสฺสึนา ดังนี้.

ความแห่งคาถาที่สองนั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลังแล้วทั้งนั้น.

จบบรรณถกวิสาขปัญจาตปุตตเถรคาถา

๖. จูฬกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระจูฬกเถระ

[๓๐๓] ได้ยินว่า พระจูฬกเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

นคฺยงฺทงฺหลาย มีหงอนงาม ปีกก็งาม มีสร้อยคอ
เขียวงาม ปากก็งาม มีเสียงไพเราะ ส่งเสียงร่ำร้อง
รื่นรมย์ใจ หนึ่ง แผ่นดินใหญ่นี้ มีหญ้าเขียวชุ่มดูงาม
มีน้ำเอิบอาบทั่วไป ท้องฟ้าก็มีวิลาหกอันงาม ท่านก็
มีใจเบิกบานควรแก่งาน จงเพ่งฌาน ที่พระโยคาวจร
ผู้มีใจดีเจริญแล้ว มีความบากบั่น ในพระพุทฺธศาสนา
เป็นอันดี จงบรรลุนิพพานอันสูงสุด อันเป็นบรมขาว
ผุดผ่อง ละเอียด เห็นได้ยาก เป็นธรรมไม่จุติแปรผัน.

อรรถกถาจูฬกเถรคาถา

คาถาของท่านพระจูฬกเถระ เริ่มต้นว่า นทนต์ โมรา สุธิชา
สุเปชฺญา. เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?
แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้ว ในพระพุทฺธเจ้าองค์
ก่อน ๆ ทั้งหมด เข้าไปสั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพ
นั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า
สิริ ในกัปที่ ๓๑ แต่กัปรกัปนี้ บรรลุนิพพานแล้ว วันหนึ่ง เห็นพระศาสดา
มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายผลฉัตตปาณี.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ กรุงราชคฤห์ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า
จูพกะ เจริญวัยแล้ว ได้ความเลื่อมใสในพระศาสดา ในคราวที่ทรงทรมาน
ช้าง ชื่อ ชนบาล บวชแล้ว บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในถ้ำอินทสาระ วันหนึ่ง
ท่านนั่งอยู่ที่ประตูถ้ำ แลดูนาของชาวมคธ.

ในขณะนั้น เมฆที่ยังฝนให้ตกตามฤดูกาล ส่งเสียงร้องดังก้องไพเราะ
หนาตึ้งร้อยซัน พันซัน ยังฝนให้ตกเต็มทั่วท้องฟ้า งามสกาเหมือนยอดอัญชัน
และฝูงนกยูง ฟังเสียงเมฆคำรน พากันรำเรงยินดี ส่งเสียงร่าร้องรื่นรมย์
พากันเที่ยวรำแพนไปในประเทศนั้น ๆ. ในเมื่อกรชกายสงบระงับแล้ว เพราะ
ความร้อนในฤดูร้อนผ่านไป โดยสัมผัสแห่งลมฝน ทำให้ห้องอันเป็นที่อยู่
แม้ของพระเถระถึงความเยือกเย็น จิตก็เป็นเอกัคคตารมณ์ เพราะได้ดูเป็น
ที่สบาย หยั่งลงสู่แนวกรรมฐาน. พระเถระรู้ดังนั้นแล้ว เมื่อจะยังจิตให้มี
อุตสาหะในภavana โดยมุขคือการแสดงความถึงพร้อมแห่งกาลเป็นต้น ได้กล่าว
คาถา ๒ คาถา ความว่า

นกยูงทั้งหลาย มีหงอนงาม ปีกก็งาม มีสร้อยคอ
เขียวงาม ปากงาม มีเสียงไพเราะ ส่งเสียงร่าร้องรื่นรมย์
ใจ อนึ่ง แผ่นดินใหญ่นี้ มีหญ้าเขียวชอุ่ม ดูงาม มี
น้ำเอิบอาบทั่วไป ท้องฟ้าก็มีเวลาหงดงาม ท่านก็มีใจ
เบิกบานควรแก่การงาน จงเพ่งฌานที่พระโยคาวจร
ผู้มีใจดีเจริญแล้ว มีความบากบั่นในพระพุทธศาสนา
เป็นอันดี จงบรรลुธรรมอันสูงสุด อันเป็นธรรมชาติ
ผุดผ่อง ละเอียด เห็นได้ยาก เป็นธรรมไม่จุติแปรผัน
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นทนต์ โมรา สุธิชา สุเปชฌา**
สนีลคิชา สุมุขา สุคชฺชิโน ความว่า นกยูงทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่า มี
หงอนงาม เพราะประกอบไปด้วยหงอน ซึ่งตั้งอยู่บนหัวงดงาม ชื่อว่า มีปีก
งดงาม เพราะประกอบไปด้วยขนทางอันเจริญ มีสีต่าง ๆ กันมิใช่น้อย งดงาม
น่าดู ชื่อว่า มีสร้อยคอเชียวงาม เพราะประกอบไปด้วยค้อมีสีเชียวงาม คล้าย
กับมีสีลายพริ้ว. ชื่อว่ามีปากงาม เพราะมีปากงดงาม ชื่อว่ามีเสียงไพเราะ
เพราะมีเสียงร้องเสนาะจับใจ. นกยูงทั้งหลาย มีหงอน ร้องไพเราะ
เหมือนเสียงดนตรี เปล่งศัพท์สำเนียง ร้องเสียงรื่นรมย์ใจ.

บทว่า **สุสทฺถลา จาปี มหามหิ อัย** ความว่า ก็พื้นแผ่นดินใหญ่
มีหญ้าแพรกคารดาษ มีดินชาติเขียวชอุ่ม.

บทว่า **สุพฺยาปีตมฺพฺ** ความว่า มีน้ำเอิบอาบทั่วไป คือมีชลาลัย
ไหลแผ่ไป เพราะมีน้ำเหนือไหลหลาก แผ่ซ่านไปในที่นั้น ๆ โดยมีฝนตก
ทำให้เกิดน้ำใหม่. ปาฐะว่า **สุสุกฺกตมฺพฺ** ดังนี้ก็มี โดยมีอธิบายว่า มีชลาลัย
ใสสะอาดบริสุทธิ์.

บทว่า **สุวลาหํ นกํ** ความว่า ก็นกอากาศนี้ ชื่อว่ามีวลาหงดงาม
เพราะมีวลาหคือเมฆ งดงามตั้งอยู่คล้ายกับมีกลีบอุบลเขียว แผ่กระจายเต็ม
ไปโดยรอบ.

บทว่า **สุกฺลฺลฺรูปํ สุมฺนสฺส ฌายตํ** ความว่า บัดนี้ ท่านก็มีความ
เหมาะสม คือมีสภาพที่ควรแก่การงาน เพราะได้ถูกเป็นที่สบาย จงฟังฉาน
ที่พระโยคาวจรผู้ชื่อว่ามีใจดี เพราะมีจิตงอกงาม โดยไม่ถูกนิเวรณทั้งหลาย
เบียดเบียน พังอยู่ด้วยสามารถ แห่งอาร์มมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌาน.

บทว่า **สุนิกฺกโม ๆ เป ๆ อจฺจุตํ ปทํ** ความว่า ก็ท่านฟังฉาน
อยู่อย่างนี้ เป็นความดี คือเป็นผู้มีความพยายามดี ในพระศาสนาของพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ดีแล้ว จงกระทบคือจงกระทำให้แจ้ง ด้วยสัมมาปฏิบัติ

โดยกระทำให้ประจักษ์ด้วยตนเอง ซึ่งพระนิพพาน ชื่อว่า บริสุทธิด้วยดี เพราะ
ความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิดีแล้ว ชื่อว่า สว่างไสว เพราะไม่เข้าไปถึงความโจร
ของความเศร้าหมองแม้ทั้งปวง ชื่อว่า ละเอียด เพราะความเป็นอารมณ์ของ
ญาณอันละเอียด ชื่อว่า เห็นได้โดยยาก เพราะความที่ธรรมลึกซึ้งอย่างยิ่ง ชื่อว่า
สูงสุด เพราะความเป็นของประณีต และเพราะความเป็นของประเสริฐ ชื่อว่า
เป็นอัศจรรย์ คือเป็นธรรมที่ไม่จุติแปรผัน เพราะความเป็นสภาพที่เที่ยง.

ก็พระเถระเมื่อกล่าวสอนตนอยู่อย่างนี้แล เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว เพราะ
ได้ถูกลงที่สบาย ขวนขวายวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัตผล. สมดังคาถา
ประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

เราได้เห็นพระศาสดา ผู้เป็นนายกของโลก ทรง
รุ่งเรืองดังดอกกรรณิการิ์ โชติช่วงเหมือนพระจันทร์
วันเพ็ญ และดังดวงประทีป เรามีจิตเลื่อมใส มีใจ
โสมนัส ได้ถือเอาผลกล้วยไปถวายแต่พระศาสดา
ถวายบังคมแล้วกลับไป ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้
เราได้ถวายผลไมใดในกาลนั้น ด้วยทานนั้นเราไม่
รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายผลไม้. เราเผา
กิลตทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า เรา
กระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว พิจารณาข้อปฏิบัติของตน เกิดปีติ
และโสมนัส กล่าวขำคาถาเหล่านั้นแหละ โดยนัยมีอาทิว่า นทนต์ โมรา
ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ คาทาทั้งสองนั้นแล จึงได้เป็นคาถาพยากรณ์พระอรหัตผล
ของพระเถระ.

จบอรรถกถาขุททกเถรคาถา

๗. ออนุปมเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระออนุปมเถระ

[๓๐๔] ได้ยินว่า พระออนุปมเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

จิตถึงความเพลิดเพลिन เพราะธรรมใด ธรรมใด
ยกขึ้นสู่หลาว และจิตเป็นดังหลาว เป็นดังท่อนไม้
ของท่านจงเว้นธรรมนั้น ๆ ให้เด็ดขาด ดูก่อนจิต เรา
กล่าวธรรมนั้นว่าเป็นธรรมมีโทษ เรากล่าวธรรมนั้น
ว่าเป็นเครื่องประทุษร้ายจิต พระศาสดาที่บุคคลหาได้
โดยยาก ท่านก็ได้แล้ว ท่านอย่ามาชักชวนเราในทาง
ฉิบหายเลย.

อรรถกถาออนุปมเถรคาถา

คาถาของท่านพระออนุปมเถระ เริ่มต้นว่า นนุทมานาคติ จิตฺตํ .
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้ว ในพระพุทธเจ้าองค์
ก่อน ๆ ทั้งหลาย เข้าไปสั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพ
นั้น เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกัปที่ ๓๑ แต่กัทรกัปนี้ บรรลุนิติภาวะ
แล้ว วันหนึ่งเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า ปทุมะ เทียวบิณฑบาตไปใน
ถนน มีใจเลื่อมใส บูชาด้วยดอกปฐุ.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
ในตระกูลอันมั่งคั่ง แคว้นโกศล ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้นามว่า **อนุปโม**
เพราะสมบุรณ์ด้วยรูปสมบัติ ละกามทั้งหลาย บวชแล้ว เพราะความเป็นผู้
สมบุรณ์ด้วยอุปนิสัย กระทำกรรมในวิปัสสนา อยู่ในป่า จิตของท่านแล่นไป
ในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปารมณ์เป็นต้น ในภายนอก กรรมฐานก็หมุนเปลี่ยน
แปลงไป. พระเถระเมื่อจะข่มจิตอันวิ่งไปอยู่ กล่าวเตือนตน ด้วยคาถา ๒
คาถาเหล่านี้ ความว่า

จิตถึงความเพลิดเพลินเพราะธรรมใด ธรรมใด

ยกขึ้นสู่หลาว และจิตเป็นดังหลาว เป็นดังท่อนไม้

ของท่านจงเว้นธรรมนั้น ๆ ให้เด็ดขาด ดูก่อนจิต

เรากล่าวธรรมนั้น ว่าเป็นธรรมที่มีโทษ เรากล่าวธรรม

นั้นว่า เป็นเครื่องประทุษร้ายจิต พระศาสดาที่บุคคล

หาได้โดยยาก ท่านก็ได้แล้ว ท่านอย่ามาชักชวนเรา

ในทางฉิบหายเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นनुทมานาคตํ จิตฺตํ** ความว่า จิต
มาสู่ความเพลิดเพลิน ได้แก่ จิตที่ยินดีเพลิดเพลินภพนั้น ๆ แห่งตัณหาอัน
เป็นเหตุแห่งความยินดีเพลิดเพลินในภพนั้น ๆ มาถึงความยินดี ความ
เพลิดเพลิน จากภพนั้นไปสู่ภพนี้.

บทว่า **สุตฺมาโรปฺมานกํ** ความว่า จิตอันกรรมกิเลสทั้งหลาย ยก
ขึ้นสู่ภพนั้น ๆ อันชื่อว่าหลาว เพราะเป็นเช่นกับหลาว โดยฐานะเป็นที่เกิด
แห่งทุกข์ ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้.

บทว่า **เตน เตเนว วชฺสี เยน สุตฺถํ กสิญฺจฺจํ** ความว่า
ภพกล่าวคือหลาว แสะกามคุณกล่าวคือท่อนไม้ อันได้นามว่า เขียงสำหรับ

สำเร็จโทษ มีอยู่ในฐานะใด ๆ ท่านจะดำเนินไป คือเข้าถึงฐานะนั้น ๆ แลห
ด้วยบาปจิตนั้น ๆ ที่เดียว ได้แก่ ไม่กำหนดความฉิบหายของตน.

บทว่า ตาหิ จิตฺตกลี พุรุมิ ความว่า เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าว
ธรรมนั้นว่า เป็นโทษของจิต คือเป็นกาลกรรมของจิต เพราะเป็นความ
ประมาท คือเราจะกล่าว คือจะบอกซ้ำถึงธรรมนั้น ว่าเป็นเครื่องประทุษร้าย
จิต คือบ่อนทำลายจิต เพราะนำมาซึ่งความฉิบหาย แก่สันดานอันมีอุปการะ
มากแก่ตน กล่าวคือจิต. บางอาจารย์กล่าวว่า จิตฺตทุพฺภกา บ้าง หมาย
ความว่า สภาพจิตที่ไม่มีบุญวาสนา (หรือ) จิตที่มีบุญน้อย. ถ้าจะมีผู้ถามว่า
จะบอกได้อย่างไร ? ตอบว่า จะบอกว่า พระศาสดาที่บุคคลหาได้โดยยาก
ท่านก็ได้แล้ว คือ โลกว่างจากพระพุทธเจ้า มาเป็นเวลาหลายกัปนับไม่ถ้วน
แม้เมื่อพระศาสดาเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว สมบัติคือความเป็นมนุษย์ และการได้
เฉพาะซึ่งศรัทธาเป็นต้น ก็ยังเป็นของที่หาได้ยากโดยแท้ และเมื่อได้สมบัติ
เหล่านั้นแล้ว แม้พระศาสดาก็ยังหาไม่ได้ด้วยตนเอง พระศาสดาผู้ที่บุคคลหา
ได้อย่างนี้ ท่านได้แล้วในบัดนี้ เมื่อเราได้พระศาสดานั้นแล้ว ท่านอย่ามา
ชวนเราในอกุศล อันมีแต่โทษหาประโยชน์มิได้ในปัจจุบัน และนำความฉิบ
หาย นำความเดือดร้อนมาให้ ในเวลาต่อไป. พระเถระเมื่อกล่าวสอนจิตของ
ตนอยู่อย่างนี้ นั่นแล เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว. สมดังคาถา
ประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในกาลนั้น พระสัมพุทธเจ้านามว่า ปทุมะ อยู่
ที่ภูเขาคิตตภูฏ เราได้เห็นพระสยมภูพุทธเจ้า นั้นแล้ว
จึงเข้าไปเฝ้า ขณะนั้น เราเห็นต้นปฐุมีดอกบาน จึง
เลือกเก็บแล้ว เอมามบูชาพระชินสัมพุทธเจ้า นามว่า

ปทุมะ ในกัณฑ์ ๓๗ แต่ภัทรกัณฑ์ เราได้ทำกรรมใด
ไว้ในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกติเลย นี้
เป็นผลแห่งพุทธบูชา. เราเผากิเลสแล้ว ฯลฯ คำสอน
ของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

จบอรรถกถาอนุปมเถรคาถา

๔. วัชชิตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวัชชิตเถระ

[๓๐๕] ได้ยินว่า พระวัชชิตเถระได้กัษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เมื่อเรายังเป็นปุถุชน มีคมนอนอยู่ไม่เห็นอริยสัจ
จึงได้ท่องเที่ยววนเวียนไปมาอยู่ในคติทั้งหลาย ตลอด
กาลนาน บัดนี้ เราเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว กำจัดสงสาร
ได้แล้ว คติทั้งปวงเราก็ตัดขาดแล้ว บัดนี้ภพใหม่
มิได้มี.

อรรถกถาวัชชิตเถรคาถา

คาถาของท่านพระวัชชิตเถระ เริ่มต้นว่า **อัม สัม ทิมมทธานัม .**

เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์กระทำแล้วในพระพุทธรูปเจ้าองค์ก่อน ๆ ทั้งหลาย เข้าไปสั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในปัจฉิมตคามแห่งหนึ่ง ในกัปที่ ๖๕ แต่กัทรกัปนี้ บรรลุนิติภาวะแล้ว เป็นพรานป่าท่องเที่ยวไป วันหนึ่ง ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า **อุปสันตะ** ผู้อยู่ในถ้ำแห่งภูเขา เขาเห็นความสงบระงับของท่าน แล้วมีใจเลื่อมใส ได้ทำการบูชาด้วยดอกจำปา.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง แคว้นโกศล ในพุทธรูปบาทกาลนี้ จำเดิมแต่วันที่เขาเกิด พอถึงมือมาตุคาม ก็ร้องไห้ ได้ยินว่า เขาจุติจากพรหมโลก มาในมนุษยโลกนี้ เพราะเหตุที่เขาทนการถูกต้องของมาตุคามไม่ได้ ฉะนั้น จึงได้นามว่า **วัชชิตะ** เพราะเว้นจากการถูกต้องของมาตุคาม เขาเจริญวัยแล้ว เห็นขมกปาฏิหาริย์ของพระศาสดา แล้วได้มีจิตศรัทธา บวชแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนา ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ในวันนั้นเอง. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอุปทานว่า

**พระสัมพุทธเจ้า ผู้สงบระงับ อาศัยอยู่ใน
ระหว่างภูเขา เราถือเอาดอกจำปาดอกหนึ่ง เข้าไป
หาท่านผู้สูงสุดกว่านระ มีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส
ประคองด้วยมือทั้งสอง บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้**

เป็นมุนีอันอุดม ผู้ไม่เคยพ่ายแพ้ ในกัปที่ ๖๕ แต่
ภทรกัปนี้ เราได้บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยดอกไม้
ได้ด้วยการบูชา นั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่ง
พุทธบูชา. เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ฯลฯ คำสอน
ของพระพุทธเจ้า เรากระทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

ก็พระเถระผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว ระลึกรูปเพนิวาสนญาณ ของตนได้
ได้กล่าวคาถาสองคาถา ด้วยธรรมสังเวช ความว่า

เมื่อเรายังเป็นปุถุชน มีมถมนอยู่ ไม่เห็นอริยสัจ
จึงได้ท่องเที่ยววนเวียนไปมาอยู่ในคติทั้งหลาย ตลอด
กาลนาน บัดนี้ เราเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว กำจัด
สังสารได้แล้ว คติทั้งปวงเราก็ตัดขาดแล้ว บัดนี้ภพ
ใหม่ ไม่มี ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลั สริ แปลว่า ท่องเที่ยวไปอยู่ ได้แก่
วิ่งไป ๆ มา ๆ ในภพนั้น ๆ ด้วยสามารถแห่งการยึดถือไว้ และการปล่อย
วาง.

บทว่า ทิมมทุธานิ ความว่า ท่องเที่ยวไปในสังสาร อันมีเบื้อง-
ต้นและที่สุดไม่ปรากฏ ตลอดกาลนาน คือตลอดกาลหาประมาณมิได้. บทว่า
คติสุ ความว่า ในสุคติและทุกคติทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่งกรรมทั้งหลาย
ที่คนทำดี ทำชั่ว บทว่า ปริตตลั ความว่า เมื่อหมุนไปรอบ ๆ จุจเครื่อง
สูบน้ำ ชื่อว่า วนเวียนไป ๆ มา ๆ ด้วยสามารถแห่งการจุมติและอุปบัติ.
ก็พระเถระกล่าวเหตุแห่งการท่องเที่ยวนวนเวียนนั้นว่า เมื่อเรายังเป็นปุถุชน
มีมถมนอยู่ ไม่เห็นอริยสัจทั้งหลาย ดังนี้.

ประกอบความว่า บุคคลเมื่อไม่เห็นอริยสัจทั้งหลาย มีทุกข์ตั้ง
เป็นต้น ด้วยญาณจักขุ เพราะยังไม่ได้แทงตลอด ชื่อว่า เป็นคนบอด
เพราะความมืดมน คืออวิชชานั้นเอง ชื่อว่า เป็นปุถุชน เพราะเหตุทั้งหลาย
อันให้เกิดความหนา (กิเลส) เป็นต้น จักวนเวียนไปในคติทั้งหลาย เพราะ
ความที่ตนยังเป็นปุถุชน. สมดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เพราะเหตุที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ ไม่ได้แทงตลอดซึ่งอริยสัจ ๔ ทั้งเรา
และเธอทั้งหลาย จึงวิ่งไปแล้ว ท่องเที่ยวไปแล้ว อย่างนี้ตลอดกาลนาน ดังนี้.

เมื่อเรานั้น ยังเป็นปุถุชน อยู่ในกาลก่อน โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล
บัดนี้ ไม่ประมาทแล้ว โดยนัยอันพระศาสดาทรงประทานแล้ว ยังสมถภาวนา
และวิปัสสนาภาวนา ให้ถึงที่สุดแล้ว ด้วยข้อปฏิบัติคือความไม่ประมาท ตั้ง
อยู่แล้ว.

บทว่า สั สารา วนพิกตา ความว่า กรรมกิเลสทั้งหลายอันได้
นามว่า สงสาร เพราะเป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์ทั้งหลาย อันเรากระทำให้
หมดราก เพราะตัดขาดได้แล้วด้วยมรรคอันเลิศ ดังไม้้อที่มีรากปราศไปแล้ว.

บทว่า สพุพา คตี สมุจฺฉินฺหา ความว่า คติทั้งหลายแม้ทั้งปวง
มีนรกเป็นต้น ชื่อว่า อันเราตัดขาดแล้ว คือ กำจัดแล้ว โดยชอบทีเดียว
เพราะกรรมวิภู และกิเลสวิภูทั้งหลาย เราตัดได้ขาดแล้วอย่างนี้ เพราะเหตุ
นั้นแล บัดนี้จึงไม่มีภพใหม่อีกต่อไป. ก็และคาถาทั้งสองนี้แหละ ได้เป็น
คาถาพยากรณ์พระอรหันต์ผลของพระเถระ ดังพรรณนามานี้แล.

จบอรรถกถาวัชชิตเถรคาถา

๕. สันธิตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสันธิตเถระ

[๓๐๖] ได้ยินว่า พระสันธิตเถระได้กัณฐิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เราเป็นผู้มีสติ ได้อนิจจสัญญาอันสหรรคด้วย
พุทธานุสติหนึ่ง อยู่ที่โคนอัสสัถตพฤษ์อันสว่างไสว
ด้วยแสงแห่งไฟ แก้วมณี และผ้ามีสีเขียวงาม ความสิ้น
อาสวะเราได้บรรลุแล้วเร็วพลัน เพราะสัญญาที่เราได้
แล้วในครั้งนั้น ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้.

จบวรรคที่ ๕

จบทุกนิบาต

อรรถกถาสันธิตเถรคาถา

คาถาของท่านพระสันธิตเถระ เริ่มต้นว่า อสฺสตุเถ หริโตภาเส.
เรื่องราวของท่านเป็นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิการอันกระทำแล้วในพระพุทธรเจ้าองค์
ก่อน ๆ ทั้งหลาย เข้าไปสั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ได้เกิดเป็นนายโคบาลผู้หนึ่ง
ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ลีชี. เมื่อพระศาสดาเสด็จ
ปรินิพพานแล้ว เขาเข้าไปหาพระเถระรูปหนึ่ง ฟังธรรมอันปฏิบัติด้วย

พระพุทธรูปในสำนักของพระเถระ มีใจเลื่อมใส ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ ณ ที่ไหน ฟังความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว
กลับได้อธิษฐานสัญญาว่า แม้ขึ้นชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีอานุภาพมากอย่างนี้
ยังต้องดำเนินไปสู่อำนาจแห่งความเป็นของไม่เที่ยง โอ สังขารทั้งหลายไม่
ยั่งยืนหนอ. พระเถระให้เขาเกิดอุตสาหะ ในการบูชาโพธิพฤกษ์. เขาไปสู่ที่ใกล้
โพธิพฤกษ์ ตามกาลอันเหมาะสม เจริญวิปัสสนา ระลึกถึงพระพุทธรูป
กราบไหว้ต้นโพธิ์.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เกิด
ในตระกูลที่มั่งคั่ง ในแคว้นโกศล ในพุทธปรุบาทกาลนี้ ได้นามว่า สันธิตะ
เจริญวัยแล้ว ฟังธรรมกถาอันปฏิสังขตด้วยอนิจจตา เกิดความสลัดใจบวชแล้ว
เริ่มตั้งวิปัสสนา ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาลไม่นานนัก เพราะญาณถึงความ
แก่กล้าแล้ว.

ท่านเมื่อระลึกถึงบุพเพนิวาสญาณของตน ระลึกถึงการกราบไหว้
โพธิพฤกษ์ และการได้เฉพาะซึ่งอนิจจสัญญา มีพุทธานุสติเป็นอารมณ์ เมื่อ
จะประกาศการบรรลุคุณพิเศษของตน ด้วยการเข้าไปอาศัยเหตุ ๒ ประการนั้น
ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

เราเป็นผู้มีสติ ได้อธิษฐานสัญญาอันสหระต ด้วย
พุทธานุสติหนึ่ง อยู่ที่โคนอัสสตัดพฤกษ์ อันสว่างไสว
ไปด้วยแสงแห่งไฟ แก้วมณี และผ้ามีสีเขียวงาม ความ
สิ้นอาสวะเราได้บรรลุแล้วเร็วพลัน เพราะสัญญาที่เรา
ได้แล้วในครั้งนั้น ในภพที่ ๓๑ แต่ภพที่ภพนี้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสฺสตุเถ ได้แก่ ในที่เป็นที่ประดิษฐาน
ไม้อัสสตัดะ. ไม้อัสสตัดะอันเป็นไม้ที่ตรัสรู้ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแห่งเรา

ทั้งหลาย ในบัดนี้ ตั้งอยู่ในที่ใด ในที่ซึ่งมีไม้ธัสตถพฤษ์ตั้งอยู่นั้น ครั้งนั้น มีไม้บุญทริก อันเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ลีฬิ ตั้งอยู่แล้ว เพราะเหตุนั้น ไม้โพธิพฤษ์นั้น ท่านจึงเรียกว่า ธัสตถะ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งไม้ธัสตถะ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อสุตตุโถ ได้แก่ ไม้ธัสตถะ ที่ยังความเบาใจให้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย. แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่า พระเถระกล่าวว่า อสุตตุเถ เพราะเหตุที่ท่านนั่ง ณ โคนต้นไม้ธัสตถะ แล้วเจริญพุทธานุสติในครั้งนั้น.

บทว่า หริโตภาเส ความว่า สว่างไสวอยู่ด้วยสีแห่งแก้วพลีกอัน เจียวสด.

บทว่า อัม รุพพุมหิ ความว่า งอกงามดีแล้ว คือประดิษฐานอยู่แล้ว ด้วยดี.

บทว่า ปาทเก ได้แก่ ต้นไม้.

บทว่า เอกิ พุทธคต สณณ อภิลคถ สณณ ปฏิสสุโต ความว่า เราเชื่อว่าเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า เพราะมีพระพุทธรูปเป็นที่พึ่ง ได้แล้วซึ่งสัญญา อันสหระคด้วยพุทธานุสติอันเป็นไปแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า อิติปิ โส ภควา ดังนี้ มีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ ชื่อว่า หนึ่ง เพราะความเป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นหนเดียว.

ก็พุทธานุสติสำเร็จแล้ว ด้วยสัญญามีประมาณเท่าใด สัญญานั้นอัน เราได้แล้ว ในครั้งนั้น เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวว่า เอกตีเส อิติ กပ္เป ในกัณฑ์ ๓๑ แต่ภักทกัณฑ์ คือ ในกัณฑ์ ๓๑ โดยการจดอันดับ นับ แต่ภักทกัณฑ์ถอยหลังไป.

บพว่า ยัม สยลัม ได้แก่ ได้สัญญาอันสหรถด้วยพุทธานุสติใด หรือ
ได้อนิจสัญญา ในสังขารทั้งหลายทั้งปวง ในครั้งนั้น ด้วยการตามระลึกถึง
พระพุทธรุณนั้น เพราะเห็นความเป็นของไม่เที่ยงของพระพุทธรเจ้าทั้งหลายใด.

บพว่า ตสฺสา อญฺญา วาหฺสา ความว่า กระทำสัญญานั้นให้
เป็นอุปนิสัย เพราะความเป็นเหตุแห่งสัญญาตามที่กล่าวแล้วนั้น.

บพว่า ปตุโต เม อาสวกุขโย ความว่า ความสิ้นคือความดับ
แห่งอาสวะทั้งหลาย อันเราบรรลุแล้วในบัดนี้. แม้คาถาอปทานของพระเถระนี้
ก็คือ ๒ คาถานี้แหละ. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เรามีสติเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้สัญญาอันสหรถ
ในพระพุทธรเจ้าอย่างหนึ่ง ที่ไม้อัสสัถตถพฤษ อัมมิ
รัศมีเขียวสดงดงามดี ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ เรา
ได้สัญญาใดในกาลนั้น เพราะการได้สัญญานั้นเป็น
เหตุนำมา เราได้บรรลุความสิ้นอาสวะ ในกัปที่ ๑๓
แต่ภัทรกัปนี้ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิจอมกษัตริย์
พระนามว่า " รัมมิกะ " สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗
ประการ มีพลมาก. เราเผาภิเษกทั้งหลายแล้ว ๗๑ ๗
คำสอนของพระพุทธรเจ้า เราทำสำเร็จแล้ว ดังนี้.

จบอรรถกถาสันธิตเถรคาถา

จบวรรคพรรณนาที่ ๕

แห่งอรรถกถาเถรคาถา ชื่อว่า ปรมัตถทีปนี

จบอรรถกถาทุกนิบาต

ในวรรคนี้รวมพระเถระได้ ๕ รูป ก็คือ

๑. พระกุมารกัสสปเถระ ๒. พระธรรมपालเถระ ๓. พระพรหมมาลี
เถระ ๔. พระโมฆราชเถระ ๕. พระวิสาขปัญจาลีบุตรเถระ ๖. พระจูฬก
เถระ ๗. พระอนุปมเถระ ๘. พระวัชชิตเถระ ๙. พระสันธิตเถระ และ
อรรคกถา.

ในทุกนิบาตนี้ รวมคาถาได้ ๕๘ คาถา และรวมพระเถระผู้ฉลาด
ในนัย ผู้ภายิตคาถาไว้ได้ ๔๕ รูป.

ติกนิบาต

เถรคาถา ติกนิบาต วรรคที่ ๑

๑.อังกณิกการทวาชเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอังกณิกการทวาชเถระ

[๓๐๗] ได้ยินว่า พระอังกณิกการทวาชเถระได้ภาสิตคาถานี้ไว้
อย่างนี้ว่า

ข้าพเจ้าตามหาความบริสุทธิ์อยู่ โดยอุบายไม่
แยบคาย จึงได้บูชาไฟอยู่ในป่า เมื่อไม่รู้จักทางแห่ง
ความบริสุทธิ์ จึงได้บำเพ็ญอมรตบะ ความสุขนั้น
ข้าพเจ้าได้มาโดยง่ายตาย ท่านจงดูความที่พระธรรม
เป็นธรรมที่ดีเลิศ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้ว คำ-
สั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าปฏิบัติแล้ว เมื่อก่อน
ข้าพเจ้าเป็นเผ่าพันธุ์ของพระพรหม แต่เดี๋ยวนี้แล
ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ มีวิชา ๓ ล้างบาปแล้ว เป็นผู้
มีความสวัสดี และจบพระเวทแล้ว.

ตักนิบาตวรรณา

อรรถกถาอังคณิกการทวาชคาถา

ในตักนิบาต คาถาของท่านพระอังคณิกการทวาชเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **สุทฺธิมนฺวตฺ** ดังนี้ มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านพระอังคณิกการทวาชเถระนี้ ก็ได้ทำบุญอุทิศไว้แล้วใน พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เมื่อสั่งสมบุญที่เป็นอุปนิสัยแห่งวิภูษะ ในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๓๑ นับถอยหลัง แต่กัปนี้ไป ได้ถือกำเนิดในคฤหาสน์ผู้มีสกุล ใน กาลของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงพระนามว่า **สิขิ** รู้เพียงสาแล้ว อยู่มาวันหนึ่ง ได้เห็นพระศาสดาเสด็จบิณฑบาต มีใจเลื่อมใส ประคองอัญชลี ไหว้ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์.

ด้วยบุญกรรมอันนั้น ท่านท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้ถือกำเนิดในคฤหาสน์ของพราหมณ์ ผู้มีสมบัติสมบูรณ์ ในพระนคร**อุกกัฏฐะ** เจริญวัยแล้ว ได้นามว่า **อังคณิกการทวาชะ** เรียน สำเร็จวิชาและศิลปะทั้งหลาย บวชเป็นปริพาชก เพราะมีอหยาศัยในเนกขัมมะ ประพฤติอมรตบะ (ตบะเพื่อไม่ตาย) ท่องเที่ยวไปมาในที่นั้น ๆ ได้เห็น **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า** กำลังเสด็จจาริกชนบท มีใจเลื่อมใส สดับพระ- ธรรมเทศนาในสำนักของพระศาสดา แล้วละการถือศินั้น บวชในพระศาสนา บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานเลยก็ได้เป็นพระขีณาสพ ผู้มีอภิญญา ๖. ด้วยเหตุนี้ ในคัมภีร์อุปทานท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า

ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า สุমনะ มีจิตเลื่อมใสแล้ว ขอ
วันทาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรงพระนามว่า
เวสสภูผู้ประเสริฐ งามอาจ กล่าวหาญ ทรงมีชัยชนะ
ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัทรกัปนี้ ข้าพเจ้าได้ทำกรรมใดไว้
ในกาลครั้งนั้น เพราะกรรมนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รู้จัก
ทุกขิเลย นี่คือผลแห่งการวันทา ในกัปที่ ๒๔ ข้าพเจ้า
ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ นามว่าวิกตานั้นทะ สมบูรณ์
ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลังมาก. กิเลสทั้งหลาย
ข้าพเจ้าได้เผาแล้ว ฯลฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า
ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ข้าพเจ้าได้เป็นพระชีนาสผู้มีอภิญญา ๖ พักผ่อนอยู่ด้วยวิมุตติ-
สุข เพื่ออนุเคราะห์ญาติทั้งหลาย จึงได้ไปยังชาติภูมิของตน ให้ญาติจำนวน
มากประดิษฐานอยู่ในสรวง และศีลทั้งหลาย แล้วกลับจากชาติภูมินั้นมาอยู่
ในป่า ไม่ไกลจากนิคมชื่อว่า กุณฑิยะ ในแคว้นกุรุ ได้ไปยังอุคคาราม
ด้วยกรรมกิจบางอย่างเท่านั้น และได้พบพวกพราหมณ์ผู้เคยเห็นกันมาจาก
อุตตราปถนิคม ถูกพราหมณ์เหล่านั้น ถามว่า ท่านภราทวาชะผู้เจริญ
ท่านเห็นประโยชน์อะไร จึงได้ละทิ้งลัทธิพราหมณ์ไปถือลัทธินี้ ? เมื่อจะชี้แจง
แก่พราหมณ์เหล่านั้นว่า ไม่มีความบริสุทธิ์ภายนอกพุทธศาสนานี้ ดังนี้
จึงได้กล่าวคาถาแรกไว้ว่า

ข้าพเจ้าตามหาความบริสุทธิ์อยู่ โดยอุบายไม่
แยบคาย จึงได้บูชาไฟอยู่ในป่า เมื่อไม่รู้จักทางแห่ง
ความบริสุทธิ์ จึงได้บำเพ็ญอมรตปะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อโยนิ** ความว่า โดยไม่แยกคาย คือ ไม่ใช่โดยอุบาย. บทว่า **สุทธิ** ได้แก่ สังสารสุทธิ คือการเล่นออกไปจากภพ. บทว่า **อเนวล** ความว่า เมื่อเสาะหาอยู่ คือแสวงหาอยู่. บทว่า **อคุลี ปริจรี** วน ความว่า ข้าพเจ้าสร้างเรือนไฟแล้วสรรเสริญการบูชาไปพลาง บำเรอพระอัคนีเทพไปพลาง คือบูชาตามวิธีที่กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์พระเวท ณ สถานที่ ๆ อยู่ในป่าคือโรงบูชาไฟ โดยอธิบายว่า นี่เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์.

ชื่อว่า **สุทธิมคค์ อชานนุโต อกาสิ อมริ ตปี** (ข้าพเจ้าเมื่อไม่รู้จักทางแห่งความบริสุทธิ์ ได้บำเพ็ญอมรตบะ) ความว่า ข้าพเจ้าเมื่อไม่รู้จักทางแห่งความบริสุทธิ์คือพระนิพพาน จึงได้บำเพ็ญคือได้ประพฤติ ได้แก่ ได้ปฏิบัติอัตถกิลมถานุโยค มีการทรมานตนด้วยตบะ ๕ อย่างเป็นต้นต้น เหมือนการบูชาไฟ ด้วยเข้าใจว่าเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์.

พระเถระครั้งนั้นแสดงความไม่มีแห่งความบริสุทธิ์ในภายนอกแล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงว่า ก็ความบริสุทธิ์ ข้าพเจ้าบรรลุได้ในศาสนานี้เท่านั้น เพราะความบริสุทธิ์ คนไม่ขยันแล้วจะบรรลุไม่ได้ ด้วยการบูชาไฟเป็นต้น ตามวิธีที่กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์พระเวท เหมือนไปสู่อาศรมจากอาศรม จึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ไว้ว่า

ความสุขนั้น ข้าพเจ้าได้มาโดยง่ายตาย ท่านจง
ดูความที่พระธรรมเป็นธรรมที่ดีเลิศ วิชชา ๓ ข้าพเจ้า
ได้บรรลุแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าปฏิบัติ
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติ** เป็นต้น ความว่า ข้าพเจ้าตามแสวงหา อยู่ซึ่งความบริสุทธิ์ เพื่อประโยชน์แก่พระนิพพานใด เมื่อไปสู่ทางแห่งพระ-

นิพพานนั้น จึงได้บำเรอไฟ จึงได้ประพุดิอมรตบะ ความสุขคือพระนิพพาน
นั้น ข้าพเจ้าได้มาแล้วคือถึงแล้ว ได้แก่บรรลุแล้วอย่างง่ายดาย คือด้วยสมณะ
วิปัสสนา ที่เป็นปฏิปทาต่างๆ ไม่อาศัยอรรถกถาโยค.

บทว่า **ปัสส ชมฺมสุทฺทมุตฺตํ** ความว่า พระเถระเอ๋ยถึงพระธรรม
หรือเอ๋ยถึงตนเองว่า ท่านจงดูเถิด คือจงรู้เถิด ซึ่งศาสนธรรมของพระศาสดา
ว่าเป็นธรรมดี คือ ซึ่งสภาพของนิยานิกรรมที่ไม่ผิดพลาด ดังนี้ แต่เมื่อ
จะแสดงถึงธรรมนั้น ว่าได้มาแล้ว จึงได้กล่าวไว้ว่า

วิชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้ว คำสั่งสอนของ

พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าปฏิบัติแล้ว.

คำนั้นมีอรรถาธิบายดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง. พระเถระเมื่อจะ
แสดงว่า ตั้งแต่เข้าไปข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์โดยปรมาตถ์ เพราะได้บรรลุความ
บริสุทธิ์ ด้วยประการอย่างนี้ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๓ ไว้ว่า

เมื่อก่อนข้าพเจ้า เป็นเผ่าพันธุ์ของพระพรหม

แต่เดี๋ยวนี้แล ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ มีวิชา ๓ ล้าง

บาปแล้ว เป็นผู้มีความสวัสดิและจบพระเวทแล้ว.

คาถานั้นมีเนื้อความว่า เมื่อก่อนนี้ข้าพเจ้าได้ชื่อว่า เป็นเผ่าพันธุ์ของ
พระพรหม ตามสมัญญาของพวกพราหมณ์ เพราะเป็นพราหมณ์เพียงแต่โดย
กำเนิด. แต่บัดนี้แล ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์โดยปรมาตถ์ เพราะได้บรรลุพระ
อรหัตแล้ว. ก่อนแต่นี้ ข้าพเจ้าชื่อว่าเป็นผู้มีวิชา ๓ เพียงแต่ชื่อ เพราะ
เรียนวิชา ๓ เมื่อพระเวท ๓ คัมภีร์ ที่ทำการสังสมภพ แต่บัดนี้ ข้าพ-
เจ้ามีวิชา ๓ โดยปรมาตถ์ เพราะได้บรรลุวิชา ๓ ด้วยสามารถแห่งวิชา
ที่ทำความสิ้นภพ.

อนึ่ง ก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้ล้างบาปแล้ว เพียงแต่เชื่อ เพราะสำเร็จด้วยพรตของผู้อาบน้ำแล้ว ที่ยึดถือไว้ด้วยความชอบใจในภพ แต่บัดนี้ ได้เชื่อว่าเป็นผู้ล้างบาปแล้ว โดยปรมาตถ์ เพราะมลทินคือกิเลสถูกล้างสะอาดแล้ว ด้วยผลอันเกิดแต่อัษฎางคิกมรรค.

เมื่อก่อนนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้มีความสวัสดี โดยเหตุเพียงการร้อง-เรียกกัน เพราะการเรียนมนต์ที่มีความชอบใจในภพ ยังไม่หลุดพ้นไป แต่บัดนี้ ได้เชื่อว่าเป็นผู้มีความสวัสดีโดยปรมาตถ์ เพราะการเรียนธรรมที่มีความชอบใจในภพ อันหลุดพ้นไปแล้ว.

ก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้จบพระเวท ด้วยเหตุเพียงจบพระเวท ที่ยังสลัดบาปกรรมออกไปไม่ได้ แต่บัดนี้ ได้กลายเป็นผู้จบพระเวทโดยปรมาตถ์ เพราะไปถึงคือลูถึง ได้แก้รู้ฝั่งแห่งห้วงน้ำใหญ่คือสงสาร ด้วยมรรคญาณ กล่าวคือพระเวท และฝั่งแห่งพระเวท คือสัจจะ ๔.

พรหมณ์ทั้งหลายครั้งได้ฟังคำนั้นแล้ว ได้พากันประกาศความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อย่างโอฬาร.

จบอรรถกถาอังคณิกการทวาทเถรคาถา

๒. บังจยเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระบังจยเถระ

[๓๐๘] ได้ยินว่า พระบังจยเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ข้าพเจ้าบวชได้ ๕ วัน ได้เป็นพระเสขะ แต่
ยังไม่ได้บรรลुพระอรหัตผล ข้าพเจ้าได้เข้าไปวิหาร
แล้ว ได้มีความตั้งใจไว้ว่า ในเมื่ออนลูกศรคือตัณหา
ออกยังไม่ได้อ ข้าพเจ้าก็จักไม่ฉัน ไม่ดื่ม ไม่ออกไป
จากวิหาร จักไม่ให้แม่แต่สี่ข้างตกถึงพื้น ไม่เอน
หลัง เมื่อข้าพเจ้าพักอยู่อย่างนี้ คนจะเห็นความเพียร
และความก้าวหน้า วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลुแล้ว
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าปฏิบัติแล้ว.

อรรถกถาบังจยเถรคาถา

คาถาของท่านพระบังจยเถระมีคำเริ่มต้นว่า **ปญจาหาหิ ปพฺพ-**
ชิต ดังนี้ มีเรื่องเกิดขึ้น อย่างไร ?
แม้ท่านพระบังจยเถระ นี้ ก็มีบุญญาริการที่ทำไว้แล้วในพระพุทธ-
เจ้าองค์ก่อน ๆ เมื่อสั่งสมบุญในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๕๑ แต่กัปนี้
ได้ถือกำเนิดในคฤหาสน์ของผู้มีสกุล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงพระนามว่า **วิปัสสี** รู้เพียงสาแล้ว อยู่มาวันหนึ่งได้เห็นพระศาสดากำลัง

เสด็จไปที่ฝั่งแม่น้ำชื่อว่า วินตา มีใจเลื่อมใส ได้เลือกเก็บผลมะเดื่อผลใหญ่ ๆ มีรสชื่นใจ น้อมเข้าไปถวาย.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปมาในสุคติเท่านั้น ในภัทร์กัปที่มี พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสปะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงประกาศพระธรรมจักร ทรงทำการ อนุเคราะห์เวไนยชน ได้บวชในพระศาสนาของพระองค์ เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนา ประกอบการภาวนาเนื่อง ๆ อยู่มาวันหนึ่ง คิดถึงทุกข์ในสงสาร เกิดความ สิ้นใจอย่างยิ่ง นั่งอยู่ในวิหารอธิษฐานจิตว่า เราไม่ได้บรรลุพระอรหัตต์แล้ว จักไม่ออกไปจากที่นี่ พยายามอยู่ ก็ไม่สามารถให้วิปัสสนาเลื่อนสูงขึ้นได้ เพราะญาณยังไม่แก่กล้า. ท่านมรณภาพแล้ว ท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและ มนุษยโลก ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้ถือกำเนิดในชาติดิยสกุล ในพระนคร- รัทธิณี ได้รับพระนามว่า ปัจจยะ ทรงเจริญวัยแล้ว สิ้นรัชสมัยของพระ ชนก ก็ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ อยู่มาวันหนึ่ง ได้ทรงปรารถนาจะทรง ประกอบพลีกรรมเพื่อเป็นมหाराช. มหาชนได้มาชุมนุมกัน ณ สถานที่นั้น.

เพื่อจะให้เกิดความเลื่อมใส แก่มหาชนนั้น ในสมาคมนั้น พระศาสดา ประทับนั่งบนรัตนสิงหาสน์ ในรัตนคูฎาคาร ที่ท้าวเวสวัณ เนมิตถวายเป็นแล้ว ได้ทรงแสดงธรรมแก่มหาชน ผู้เฝ้ามองอยู่นั้นแหละ. การบรรลุธรรมได้มีแก่ ชุมนุมชนหมู่ใหญ่.

แม้พระเจ้าปัจจยราช ครั้นทรงสดับพระธรรมเทศนาแล้ว ได้ทรง สละราชสมบัติ ถูกเหตุเก่าก่อนกระตุ้นเตือน จึงได้ทรงผนวช. พระองค์ได้ ทรงทำปญญา เหมือนที่ได้กระทำไว้แล้ว ในครั้งกาลของพระผู้มี- พระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสปะ เสด็จเข้าพระวิหาร เจริญวิปัสสนา

แล้ว ได้ทรงบรรลुพระอรหัต ในทันใดนั่นเอง เพราะทรงทำพระญาณให้
แก่กล้า ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ อปทานว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงเป็นอุดม
บุรุษ ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรง
เป็นเอกอัครบุรุษ มีพระทัยตั้งมั่นดีแล้ว ทรงคลาย
ความกำหนัดแล้ว ข้าพเจ้ามีใจเลื่อมใสในพระองค์ ผู้
ทรงชำระมลทินคือกิเลส ได้ถือผลมะเดื่อ ขอเป็นทาส
พระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด. ในภทที่ ๕๑ แต่ภทที่ ๕๒
ข้าพเจ้าได้ถวายผลไม้อันใดไว้ในครั้งนั้น เพราะการ
ถวายผลไม้นั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็น
ผลของการถวายผลไม้ม. ในภทที่ ๕๓ ข้าพเจ้า
สังเวชสลใจ ได้บวชในพระศาสนาของพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ. อนึ่ง ข้าพเจ้า
บวชแล้วตั้งใจไว้ว่า จักไม่ออกจากวิหาร ได้พร่ำ
บ่าเพ็ญภาวณา ไม่ได้บรรลुประโยชน์สูงสุด ถึงจะไม่
ได้บรรลुในทันใดนั้น แต่บัดนี้ ข้าพเจ้าก็ดับกิเลสได้
แล้ว สัมผัสทางที่ไม่จุมติ ได้ถึงสถานที่ที่ไม่หวั่นไหว
แล้ว. กิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าได้เผาแล้ว ๆ ล ๆ คำสอน
ของพระพุทธรเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง กรันบรรลुพระอรหัตแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล
โดยการสรรเสริญข้อปฏิบัติของตนเป็นหลัก จึงได้ภายิตคาถา ๓ คาถาเหล่านี้
ไว้ว่า

ข้าพเจ้าบวชได้ ๕ วัน ได้เป็นพระเสขะ แต่ยังไม่
ได้บรรลุพระอรหัตผล ข้าพเจ้าเข้าไปวิหารแล้ว
ได้มีความตั้งใจไว้ว่า ในเมื่ออนลูกศรคือค้อนหาออก
ยังไม่ได้ ข้าพเจ้าก็จักไม่ฉัน ไม่ดื่ม ไม่ออกไปจาก
วิหาร จักไม่ให้แม่แต่สี่ข้างตกถึงพื้น ไม่เอนหลังเมื่อ
ข้าพเจ้านั้นพักอยู่อย่างนี้ คนจะเห็นความเพียร และ
ความก้าวหน้า วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้ว คำ
สั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าปฏิบัติแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปรุจาหาหิ ปุพฺพชิตฺ ความว่า ข้าพเจ้า
เป็นพระเสขะ ๕ วัน อธิบายว่า บวชแล้ว ๕ วัน ในวันที่ ๕ นับแต่
บวชแล้ว ก็ได้สำเร็จ.

บทว่า เสาโข อปฺปตฺตมานโส ความว่า ชื่อว่าเป็นพระเสขะ
เพราะศึกษาธัมมศึกษาเป็นต้น. ธรรมใดสิ้นมานะ คือ ตัดมานะขาดออกไป
โดยไม่มีเหลือไว้ เพราะฉะนั้น ธรรมนั้นจึงชื่อว่า มานโส ได้แก่ มรรค
ชั้นยอด (อรหัตมรรค) สิ่งที่มาจกธรรมที่สิ้นมานะ เพราะเกิดจกธรรมนั้น
ชื่อว่า มานัส ได้แก่พระอรหัตผล ผู้ยังไม่บรรลุพระอรหัตผลนั้น อีกอย่างหนึ่ง
มานัส (คืออรหัต) นั้น ข้าพเจ้านี้ยังไม่ได้บรรลุ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึง
ชื่อว่า อปฺปตฺตมานสะ (ผู้ยังไม่ได้บรรลุพระอรหัตผล).

บทว่า วิหาริ เม ปวิภูรุตฺตเจตฺโส ปณฺธิ อหุ (ข้าพเจ้าเข้าวิหาร
แล้วได้มีความตั้งใจไว้ว่า) ความว่า เมื่อข้าพเจ้าผู้เป็นพระเสขะ เข้าไปสู่วิหาร
อันเป็นที่อยู่คือกระท่อมอย่างนี้ ได้มีความตั้งใจ ที่มีอาการดังที่กำลังกล่าวอยู่
ในบัดนี้ อธิบายว่า ข้าพเจ้าได้ตั้งใจไว้อย่างนี้.

ด้วยบทว่า นาลิสฺสํ เป็นต้นนี้ ท่านแสดงถึงความตั้งใจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาลิสฺสํ ความว่า ข้าพเจ้าจักไม่ฉันท
คือจักไม่บริโภคโภชนะอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเมื่อข้าพเจ้าถอนลูกศรคือกิเลส
ที่ปักใจข้าพเจ้า ยังไม่ออก คือ ถอนยังไม่ได้ ผู้ศึกษาควรประกอบคำดั่งที่ว่า
มานี้เข้าในทุกๆ บท. บทว่า น ปวิสฺสามิ ความว่า เราจักไม่ดื่มน้ำ
อย่างใดอย่างหนึ่งที่ควรดื่ม. บทว่า วิหารโต น นิภุขเม ความว่า
ข้าพเจ้าจะไม่ออกไปจากที่นี่ ก็จากห้องที่ข้าพเจ้านั่งอยู่แล้วในขณะนี้.

บทว่า นปี ปสฺสํ นิปาเตสฺสํ ความว่า บรรดาสี่ข้างทั้ง ๒
ของร่างกายข้าพเจ้า แม้ข้างเดียวข้าพเจ้าก็จักไม่เอน เพื่อบรรเทาความลำบาก
กาย อธิบายว่า จักไม่นอน แม้โดยข้างๆ เดียว. บทว่า ตสฺส เมว
วิหารโต ความว่า เมื่อข้าพเจ้านั้น ตั้งจิตไว้อย่างนี้แล้ว พักอยู่ด้วยอำนาจ
แห่งการตั้งวิริยธิษฐานไว้อย่างมั่นคง แล้วพรำบำเพ็ญวิปัสสนา.

บทว่า ปสฺสํ วิริยปรกฺกมํ ความว่า คนจะเห็น ก็จจะรู้ความ
พยายามที่ได้นามว่า วิริยะ เพราะจะต้องให้เคลื่อนไหวไปตามวิธี และได้
นามว่า ปรักกมะ เพราะก้าวไปสู่ที่ข้างหน้า ที่เป็นความอดุทธาหะ. แต่
ว่า วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้ว คำสั่งสอนพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติ
แล้ว ด้วยอานุภาพความเพียรใด เพราะฉะนั้น ความเพียรนั้น มีเนื้อความ
ดั่งที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วนั้นแล.

จบบรรดกถาปัจจยเถรคาถา

๓. พากุลเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระพากุลเถระ

[๓๐๕] ได้ยินว่า พระพากุลเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ผู้ใดไม่ทำงานที่จะต้องทำก่อน แต่มุ่งจะทำใน
ภายหลัง ผู้นั้น จะพลาดจากที่ที่จะให้เกิดความสุข และ
จะเดือดร้อนในภายหลัง เพราะว่าข้าพเจ้าบอกงานที่
บุคคลควรทำ ไม่บอกงานที่ไม่ควรทำ เมื่อคนทั้งหลาย
บอกงานที่ไม่ใช่กำลังทำ บัณฑิตทั้งหลายก็รู้ทัน พระ-
นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้แล้ว
เป็นธรรมไม่มีความโศก สාරอกแล้ว เป็นแดนเกษม
เป็นที่ดับทุกข์ แสนจะเป็นสุขหนอ.

อรรถกถาพากุลเถรคาถา

คาถาของท่านพระพากุลเถระ มีคำเริ่มต้นว่า โย ปุพฺพเพ กรณียานิ.
มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

เล่ากันมาว่า แม้ท่านพระพากุลเถระนี้ ในอดีตกาล สูดองโขย
แสนกัป ก่อนแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อโนมทัสสี เสด็จอุบัติขึ้นนั่นเอง
ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ เจริญวัยแล้ว ได้เรียนไตรเพทจบ ไม่เห็นสาระ
ในไตรเพทนั้น จึงบวชเป็นฤๅษี ด้วยคิดว่า เราจักแสวงหาประโยชน์ภาย-

ภาคหน้า พักอยู่ที่เชิงเขาได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ อยู่มาได้ทราบการอุบัติ
ขึ้นของ**พระพุทธเจ้า** ได้ไปยังสำนักของพระศาสดา สดับพระธรรมเทศนา
แล้วตั้งอยู่ในสภาวะ เมื่อพระศาสดาเกิดประจวบพระนาภีขึ้น ได้นำยาจากป่า
มาถวาย ให้พระโรคสงบแล้ว ได้น้อมซึ่งบุญในการถวายยานั้นไป เพื่อ
ประโยชน์แก่ความไม่มีโรค จุตติจากอภัพพนั้น แล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก
ท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก สิ้นเวลาอสงไขยหนึ่ง ในกาล
ของ**พระปทุมุตตรพุทธเจ้า** ได้ถือกำเนิดในคฤหาสน์ของผู้มีสกุล ใน
พระนครหงสาวดี เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งให้ดำรงตำแหน่งผู้เลิศ
กว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้มีอาพาธน้อย ตนเองต้องการตำแหน่งนั้น ได้ตั้งประณิธาน
ไว้ สิ้นสมกุศลตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปมาในสุคติอย่างเดียว ก่อนแต่**พระผู้มี
พระภาคเจ้า** ทรงพระนามว่า **วิปัสสี** เสด็จอุบัติขึ้นนั่นเอง ได้เกิดในสกุล
พราหมณ์ ใน**พระนครพันธุมดี** บวชเป็นฤาษี ตามนัยก่อนนั้นแหละ ได้
ฉานและอภิญญา พำนักอยู่ที่เชิงเขา ได้ทราบ(ข่าว) **พระพุทธเจ้า**อุบัติแล้ว
ได้ไปยังสำนักพระศาสดา สดับพระธรรมเทศนาแล้ว ตั้งอยู่ในสภาวะ เมื่อ
ภิกษุทั้งหลายเกิดอาพาธเพราะหญ้าและดอกไม้ (ไข้ป่า) เขารักษาโรคนั้นให้
สงบ แล้วอยู่ ที่นั่นตลอดชีวิต จุตติจากชาตินั้นไปเกิดในพรหมโลก ท่องเที่ยว
ไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก สิ้นเวลา ๕๑ กัป ในกาลของ**พระผู้มี
พระภาคเจ้า** พระนามว่า **กัสสปะ** ได้ถือกำเนิดในคฤหาสน์ของผู้มีสกุล
ในเมืองพาราณสี ครองเรือนอยู่เห็นวัดใหญ่เก่าๆ วัดหนึ่งกำลังจะร้าง จึงได้
สร้างที่อยู่ทั้งหมด มีโรงอุโบสถเป็นต้น ปรงยาทุกอย่างถวายพระสงฆ์ในวัด
นั้น สร้างกุศลตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก ตลอด
เวลาหนึ่งพุทธันดร ก่อนแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ของเราทั้งหลาย เสด็จอุบัติ
ขึ้นนั่นเอง ได้ถือกำเนิดในคฤหาสน์ของเศรษฐี ในเมืองโกสัมพี.

ท่านที่พี่เลี้ยงกำลังอาบน้ำให้ที่แม่น้ำมหายมุนา เพื่อความไม่มีโรค
ถูกปลาสูบไปจากมือของพี่เลี้ยง เมื่อปลาตกถึงมือของพรานเบ็ด ภรรยาของ
เศรษฐีเมืองพาราณสีรับซื้อเอาไป แม้ถูกผ่าท้อง (เอาออกมา) ก็ยังมีชีวิตอยู่
นั่นเอง เพราะกำลังบุญ นางจึงรับเอาเป็นลูกเลี้ยงไว้ ได้นามว่า พากุละ
(คนสองตระกูล) เพราะเมื่อมารดาบิดาผู้ให้กำเนิด ได้ทราบประวัตินั้นแล้ว
ทวงถามบ่อย ๆ ว่า เด็กคนนี้เป็นลูกของเรา ของงให้ลูกแก่พวกเรา พระราชา
ทรงมีพระราชวินิจฉัยให้ตั้งอยู่ โดยความเป็นทายาทของ ๒ ตระกูลว่า เด็ก
คนนี้เป็นเหตุทั่วไป สำหรับตระกูลแม่ทั้ง ๒ ตระกูล เจริญวัยแล้ว จึงได้เสวย
สมบัติมากมาย มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ ได้สดับพระธรรมเทศนาในสำนักของพระ-
ศาสดาแล้ว กลับได้ความเชื่อ บวชแล้ว เป็นปุณฺณชวั ๗ วัน เท่านั้น รุ่งอรุณ
วันที่ ๘ ก็ได้บรรลुพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อุปทานว่า

ในที่ไมไกลป่าหิมพานต์ มีภูเขาชื่อ โสภิตะ
ข้าพเจ้าพร้อมด้วยศิษย์ทั้งหลาย ได้สร้างอาศรมไว้
อย่างดี ที่ภูเขานั้นมณฑปก็มีมาก ต้นยางทรายก็ออก
ดอกบานสะพรั่ง บนเขานั้นมะขวิดก็มีมาก เทียนดำ
เทียนขาวก็ออกดอกบานสะพรั่ง คนทิสอ, พุทรา
มะขามป้อมก็ชุกชุม สวนหย่อมก็มีหลาย น้ำเต้าก็มาก
บัวขาวออกดอกบานสะพรั่ง มะหวด, มะตูม, กลัวย
มะจั่วก็มีมาก สะท้อน อัญชัน และประยงค์ในที่นั้น
ก็ชุม โกสุม ต้นสน สะเดา ต้นไทร ต้นกระดังงาก็มาก
อาศรมของข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าพร้อมทั้งศิษย์

ได้อยู่ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นสยัมภู
ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก พระนามว่า โอนมทัสสี เมื่อ
ทรงแสวงหาที่หลีกเร้น ได้เสด็จมาถึงอาศรมของ
ข้าพเจ้า เมื่อพระมหาวิระเสด็จเข้าถึงแล้ว อาพาธ
เกิดแต่ลม ได้เกิดขึ้นชั่วขณะแก่พระองค์ผู้พระนามว่า
โอนมทัสสี มีพระยศมาก ทรงเป็นนาถะของโลก
ก็ครั้งนั้น ข้าพเจ้านั้นครั้งได้เห็นความเคลื่อนไหว
แล้ว ก็กำหนดได้ว่า ความจริง พยาธิต่างเกิดขึ้นแก่
พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายโดยไม่สงสัย ข้าพเจ้าได้
รีบมายังอาศรม ประสงค์จะปรุงยาในสำนักศิษย์
ของข้าพเจ้า ครั้งนั้นจึงได้นิมนต์ศิษย์ทั้งหลาย ศิษย์
ทุกคนเชื่อฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า มีคารวะประชุม
ร่วมกัน เพราะมีความเคารพในพระศาสดาของเรา
ข้าพเจ้าจึงรีบขึ้นภูเข่า บันเทิงใจกับยาทุกขนาน
ข้าพเจ้าผสมยากับน้ำดื่มแล้ว (ถวาย) ได้เป็นทาสของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด เมื่อพระมหาวิระ-
สรรเพชญ์ผู้เป็นโลกนารถเสวยแล้ว โรคลมของพระ-
ศรีสุคตมหาฤาษี ก็สงบลงโดยเร็ว พระโอนมทัสสี
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ ทอดพระเนตร
เห็นความกระวนกระวายที่สงบลงแล้ว จึงได้ประทับ
นั่งบนพุทธอาสน์ ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดถวาย
เภสัชแก่เราตถาคต และให้พยาธิต่างของเราสงบไป เรา
ตถาคตจักสรรเสริญผู้นั้น เมื่อเราตถาคตกล่าวอยู่ ขอ

เธอทั้งหลายจงฟังเถิด เขาจักรี้นเรียงบนเทวโลก ลิ่น
เวลาแสนกัป ผู้นี้จักบังเกิดใจทุกเมื่อบนเทวโลกนั้น
เพราะเสียงบรรเลง เสียงประโคม เขามาสู่มนุษย์โลก
แล้ว ถูกบุญเก่าตัดเตือนแล้ว จักได้เป็นพระเจ้า
จักรพรรดิถึงพันชาติ ในกัปที่ ๕๕ จักได้เป็นกษัตริย์
นามว่า อโนมะ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่
เปรียบพร้อมด้วยรัตนะทั้ง ๗ มีพลพยุหโยธามากมาย
ทรงชนะดินแดนชมพูทวีป เสวยไอศูริยสมบัติ แม้
เทวดาชั้นดาวดึงส์ก็กระเทือน เป็นเทวดาหรือเป็น
มนุษย์ ก็จักมีอาพาธน้อย เว้นความยึดมั่นถือมั่นแล้ว
จักข้ามพยาธิในโลกได้ตลอดกัป นับไม่ถ้วน แต่กัปนี้ไป
เขาจักได้เป็นโอรสผู้เป็นธรรมทายาท ที่เนรมิตขึ้น
โดยธรรม ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงสมภพใน
ตระกูลโอกกากราช เป็นศาสดาในโลก พระนามว่า
โคดม โดยพระโคตร จักดับกิเลสเป็นผู้หาอาสวะมิได้
เพราะกำหนดรู้อาสวะทั้งหมด ครั้นเผากิเลสแล้ว จัก
ข้ามกระแสตัณหาไป เป็นสาวกของพระศาสดา มี
นามว่า พากุละ พระสมณโคดม ผู้สูงสุดแห่งศากยวงศ์
ทรงทราบประวัติทั้งหมดนี้แล้ว จักประทับนั่งในหมู่
พระสงฆ์ ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ พระสยัมภู
ผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า วิปัสสี นายกโลก เมื่อ
ทรงตรวจดูที่วิเวก ได้เสด็จเข้ามายังอาศรมของ

ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าให้พระมหาวีรสรเพชฌ์ นายกลอง
ผู้เสด็จเข้ามาแล้ว ให้พอพระทัยด้วยโสตทุกอย่าง ขอ
พระองค์จงทรงพอพระทัยด้วยมือ (ของข้าพระองค์)
ข้าพเจ้าได้ทำกรรมดีแต่พระองค์ไว้ ความสมบูรณ์แห่ง
พืช ข้าพเจ้าได้ทำไว้แล้วในบุญเขตที่ดี ข้าพเจ้าไม่อาจ
จะให้หมดสิ้นไปได้เลย เพราะในครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้
ทำกรรมไว้ดีแล้ว เป็นลาภของเรา เป็นโชคดีของเรา
ที่ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงเป็นนายก ด้วยผล
กรรมที่เหลือ ข้าพเจ้าจึงได้รู้ถึงทางที่ไม่หวนไหว
พระสมณโคดมผู้สูงสุดแห่งสากยวงศ์ ได้ทรงทราบ
เรื่องทั้งหมดนี้แล้ว ได้ประทับนั่งในหมู่สงฆ์ ทรงตั้ง
ข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งเอตคคะ ข้าพเจ้าได้ทำกรรม
อันใดไว้ในครั้งนั้น เพราะกรรมนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่
รู้จักทุกคิดตลอดกัป นับไม่ถ้วนนับถอยหลังแต่กัปนี้ไป
นี้เป็นผลแห่งเกสัช. กิเลสทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้เผาแล้ว
ฯ ล ฯ คำสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ครั้นได้บรรลุพระอรหัตแล้ว อยู่มาวันหนึ่ง ท่านเป็นผู้อัน
พระศาสดา ผู้กำลังทรงตั้งพระสาวกทั้งหลายของพระองค์ไว้ในฐานันดร ตาม
ลำดับได้ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้มีอาพาธน้อย เมื่อจะ
พยากรณ์หรือหัตผล ด้วยโอวาทที่สำคัญแก่ภิกษุทั้งหลาย ท่ามกลางสงฆ์ ใน
สมัยปรินิพพาน จึงได้กล่าวคาถาไว้ ๓ คาถาว่า

ผู้ใดไม่ทำงานที่จะต้องทำก่อน แต่มุ่งจะทำใน
ภายหลัง ผู้นั้นจะพลาดจากเหตุที่จะให้เกิดสุข และจะ
เดือดร้อนภายหลัง เพราะว่า ข้าพเจ้าบอกงานที่บุคคล
ควรทำ ไม่บอกงานที่ไม่ควรทำ เมื่อคนทั้งหลาย
บอกงานที่ไม่ใช่กำลังทำ บัณฑิตทั้งหลายก็รู้ทัน พระ-
นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว เป็น
ธรรมไม่มีความโศก สํารอกแล้ว เป็นแดนเกษม เป็น
ที่ดับทุกข์ แสนจะเป็นสุขหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย ปุพฺเพ กรณียานิ ปจฺฉา โส
กาคุมิจฺจุติ (ผู้ไม่ทำงานที่จะต้องทำในตอนต้น ภายหลังประสงค์จะทำ)
ความว่า ผู้ใดเมื่อก่อน คือ เมื่อเวลาก่อนแต่ที่ชราและโรคเป็นต้น จะครอบงำ
นั่นเอง ไม่ทำงานที่ควรทำ ที่จะนำประโยชน์เกื้อกูล และความสุขมาให้ตน
ภายหลังแล คือ เลยเวลาที่จะต้องทำไปแล้วจึงอยากทำ. คำว่า โส เป็นเพียง
นิบาต. แต่ในกาลนั้น เขาไม่อาจจะทำได้ ไม่อาจทำได้ เพราะว่าเขาถูก
ชราและโรคเป็นต้น ครอบงำแล้ว.

บทว่า สุขา โส ชฺ สเต ธานา ปจฺฉา จ มนุสฺสํปฺปติ (ผู้นั้น
จะพลาดจากที่ที่จะให้เกิดความสุขและจะเดือดร้อนภายหลัง) ความว่า บุคคล
นั้นจะเสื่อมจากที่ที่เป็นสุข คือจากสวรรค์ และจากนิพพาน เพราะอุบายที่จะ
ให้ถึงสถานทีนั้น ตนยังไม่ได้ให้เกิดขึ้น ทั้งจะเดือดร้อน คือถึงความวิปถึสาร
ภายหลัง โดยนัยมีอาทิว่า เราไม่ได้ทำกรรมดีไว้.

ม อักษรทำการเชื่อมบท. ก็พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ข้าพเจ้าทำกิจ
ที่ควรจะทำแล้วนั้นแหละ จึงบอกท่านทั้งหลายอย่างนี้ ดังนี้แล้ว จึงได้กล่าว
คาถาที่ ๒ ว่า ยญฺหิ กยฺรา เป็นต้นไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริชานนฺติ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย
รู้ได้ชัดว่า คนนี้มีเท่านี้ อธิบายว่า ไม่รู้มากไปกว่านี้. ด้วยว่า คนพูด
อย่างใด ทำอย่างนั้นเท่านั้น ย่อมคงงามโดยอำนาจสัมมาปฏิบัติ ไม่ใช่งาม
โดยอย่างอื่นจากสัมมาปฏิบัตินั้น บัณฑิตนี้ เพื่อจะแสดงเนื้อความที่ท่านได้กล่าว
มาแล้ว โดยตรงคือกิจที่จะต้องทำโดยทั่วไปไว้โดยสรุป พระเถระจึงได้กล่าว
คาถาที่ ๓ ไว้ โดยนัยมีอาทิว่า **สุสุขํ วัต** ดังนี้.

คาถาที่ ๓ นั้น มีเนื้อความว่า พระนิพพานที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**
พระนามว่า **สัมมาสัมพุทธะ** เพราะตรัสรู้พระธรรมทั้งหมด ด้วยพระองค์เอง
โดยชอบ ทรงแสดงไว้แล้ว ชื่อว่าไม่มีความเศร้าโศก เพราะไม่มีเหตุแห่ง
ความเศร้าโศก โดยประการทั้งปวง ชื่อว่าสำรอกแล้ว เพราะสำรอกราคะ
เป็นต้นออกไปแล้ว เป็นสุขจริงหนอ เพราะเหตุไร? เพราะพระนิพพาน
เป็นที่ดับไปโดยไม่มีเหลือ คือ เป็นที่สงบระงับไป โดยส่วนเดียวนั่นเอง แห่ง
วิญญูทุกข์ทั้งสิ้น.

จบบรรดากาฬากุลเถรคาถา

๔. ธนียเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระธนียเถระ

[๓๑๐] ได้ยินว่า พระธนียเถระได้ภาษิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ถ้าภิกษุมุ่งความเป็นสมณะ ควรปรารถนาเพื่อ
ดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ควรดูหมิ่นจิวร ปานะและ
โภชนะที่เขาถวายเป็นของสงฆ์ ถ้าหากภิกษุมุ่งความ
เป็นสมณะ ควรปรารถนาเพื่อดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ
ควรใช้ที่นอนและที่นั่ง (ง่าย ๆ) เหมือนงูอาศัยรูหนู
ฉะนั้น ถ้ามุ่งความเป็นสมณะ ควรปรารถนาเพื่อดำรง
ชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ พอใจด้วยปัจจัยตามมีตามได้ และ
ควรเจริญธรรมอย่างเอกด้วย.

อรรถกถาธนียเถรคาถา

คาถาของท่านพระธนียเถระ มีคำเริ่มต้นว่า สุขญจ ชีวิตุ อิจฺเจ.
มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านพระธนียเถระ ก็ได้ทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ
เมื่อสั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ได้บังเกิดในคฤหาสน์ของผู้มีสกุล ในกาล
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า วิปัสสี มีนามว่า ธนียะ เจริญวัย
แล้ว เลี้ยงชีพด้วยการเป็นช่างหม้อ. ก็สมัยนั้น พระศาสดาประทับนั่งที่ศาลา

ของนายธนิยะช่างหม้อ ทรงแสดงธรรมาศิววิภังคสูตร แก่กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ.
เขาได้ฟังพระสูตรนั้นแล้ว ได้สำเร็จกิจ. (ส่วน) นายธนิยะได้ทราบว่ ท่าน
ปุกกุสานั้นปรินิพพานแล้ว กลับได้ศรัทธา ด้วยคิดว่า พระพุทธศาสนานี้
นำออกไป (จากวิภูฏะ) จริงหนอ ถึงแม้ด้วยการอบรมคนเดียว ก็สามารถ
พ้นจากวิภุกข์ได้ ดังนี้ บวชแล้ว ขันแต่งกุฏิอยู่ ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงดำหนิ เพราะอาศัยการสร้างกุฏิ จึงอยู่ที่กุฏิของสงฆ์ เจริญวิปัสสนาแล้ว
ได้บรรลุพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อุปทานว่า

ข้าพเจ้าได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระ-
ฉวีวรรณประดุจสีทอง ทรงรับสิ่งของที่เขามูชอยู่
ผู้ทรงเป็นนายกโลก กำลังเสด็จไปทางปลายป่าใหญ่
และข้าพเจ้าได้ถือเอาดอกเลา เดินออกไป ทันใดนั้น
ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงข้ามโอฆะได้แล้ว
หาอาสวะมิได้ ณ ที่นั้น ได้มีจิตเลื่อมใสศรัทธา จึงได้
บูชาพระองค์ผู้มหาวีระ ผู้ทรงเป็นทักษิณบุคคล
ทรงอนุเคราะห์สัตว์โลกทุกถ้วนหน้า ในกัปที่ ๓๑
แต่กัปนี้ ข้าพเจ้าได้ร้อยดอกไม้ไผ่ (บูชา) ด้วยผล
ของการร้อยดอกไม้ไผ่นั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รู้จักทุกคติเลย
นี่เป็นผลของพุทธบูชา.กิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าเผาแล้ว
ฯลฯ คำสอนของพระพุทเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ครั้นได้บรรลุพระอรหัตผลแล้ว ท่านเมื่อจะพยากรณ์พระ-
อรหัตผล โดยตรงคือการให้โอวาทแก่เหล่าภิกษุ ผู้ยกตนขึ้นข่มภิกษุเหล่าอื่น
ผู้ยินดีตั้งหมัดเป็นต้น ด้วยการสมาทานชุตงค์ จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถาไว้ว่า

ถ้าภิกษุมุ่งความเป็นสมณะ ควรปรารถนาเพื่อ
ดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ควรดูหมิ่นจิวร ปานะและ
โภชนะที่เขาถวายเป็นของสงฆ์ ถ้าหากภิกษุมุ่งความ
เป็นสมณะ ควรปรารถนาเพื่อดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ
ควรใช้ที่นอนและที่นั่งง่าย ๆ เหมือนนงูอาศัยรูหนู
ฉะนั้น ถ้ามุ่งความเป็นสมณะ ควรปรารถนาเพื่อดำรง
ชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ พอใจด้วยปัจจัยตามมีตามได้ และ
ควรเจริญธรรมอย่างเอกด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขญจ ชีวิตุ อิจฺเจ สามณฺณสุมี
อเปกฺขวา (ผู้มุ่งความเป็นสมณะ ควรปรารถนาเพื่อดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ
ด้วย) ความว่า ภิกษุเป็นผู้มุ่งความเป็นสมณะ คือสมณภาวะ ได้แก่เป็นผู้มี
ความเคารพแรงกล้าในสิกขา ถ้าหากปรารถนาเพื่อดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ
ไซร้ อธิบายว่า ถ้าหากต้องการจะละอเนสนามีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ตามสามัญ
ไซร้.

บทว่า สงฺฆิกํ นาคิมณฺณเวยฺย จีวรํ ปานโภชนํ (ไม่ควรดูหมิ่นจิวร
ปานะและโภชนะที่เขาถวายเป็นของสงฆ์) ความว่า ไม่ควรดูหมิ่นจิวร อาหาร
ที่นำมาจากสงฆ์ อธิบายว่า ธรรมดาว่าลาภที่เกิดขึ้นแก่สงฆ์ เป็นการเกิดขึ้น
โดยบริสุทธิต์ เพราะฉะนั้น เมื่อจะบริโภคลาภนั้น ความสุขอย่างสามัญก็เป็น
อันอยู่ในเงื้อมมือทีเดียว เพราะเกิดจากอาชีพาริสุทธิศีล.

บทว่า อหิ มฺลิกโสพฺภํ ว ความว่า ควรเสพคือใช้สอยเสนาสนะ
เหมือนนงูใช้รูที่หนูขุดไว้. อธิบายว่า อุปมาเสมือนว่านงูไม่ทำที่อยู่อาศัยเอง
สำหรับตน แต่อาศัยที่อยู่ที่หนูหรือสัตว์อื่นทำไว้แล้ว ต้องการอย่างใดก็หลีก
ไปได้ ฉะนั้นใด ภิกษุก็ฉันทันเหมือนกัน ไม่ควรต้องความเศร้าหมอง เพราะ
การสร้างเสนาสนะอยู่เอง อยู่ได้ทุกแห่งแล้วก็หลีกไป.

บัดนี้ ท่านพระชนิยเถระเมื่อจะแสดงว่า ความสุขอย่างสามัญย่อมมี โดยความพอใจปัจจัยตามที่ได้มา ทั้งที่กล่าวมาแล้วและไม่ได้กล่าวถึงเท่านั้น ไม่ใช่มีโดยประการอื่นดังนี้ จึงได้กล่าวไว้ว่า อิตเรน อิจฺเจยฺย อธิบายว่า ภิกษุควรถึงความพอใจ (สันโดษ) ด้วยปัจจัยทุกอย่างตามที่ได้มา ไม่ว่าจะเร็วหรือประณีต.

บทว่า เอกธมฺมํ ได้แก่ความไม่ประมาท. เพราะว่าความไม่ประมาท นั้น ไม่มีโทษสำหรับผู้หมั่นประกอบ และทั้งโลกียสุขและโลกุตระสุขทั้งหมด เป็นอันอยู่ในเงื้อมมือทีเดียว. เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า เพราะผู้ไม่ประมาทพึงอยู่ ย่อมประสบความสุขอันไพบูรณ์.

จบอรรถกถาชนิยเถรคาถา

๕. มาตังคปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมาตังคบุตรเถระ

[๓๑๑] ได้ยินว่า พระมาตังคบุตรเถระได้ภยิตกาลานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ขณะทั้งหลายย่อมล่วงเลยคนทั้งหลาย ผู้ทอดทิ้ง
การงาน โดยอ้างเลศว่า เวลานี้ หนาวนัก ร้อนนัก
เย็นมากแล้ว ส่วนผู้ใดไม่สำคัญหนาวและร้อนให้ยิ่ง
ไปกว่าหญ้า ผู้นั้นจะทำงานอยู่อย่างถูกผู้ขาย จะไม่
พลาดไปจากความสุข ข้าพเจ้าเมื่อจะเพิ่มพูนวิเวก
จักแหวกแฝกคา หญ้าดอกเลา หญ้าปล้อง และหญ้ามุง
กระต่ายด้วยอุระ.

อรรถกถาที่ตั้งคบุตรเถรคาถา

คาถาของท่านพระมาตังคบุตรเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **อติลิต** . มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

เล่ากันมาว่า ท่านพระมาตังคบุตรเถระนี้ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **ปทุมุตตระ** ได้เกิดเป็นพญานาค ผู้มีอำนาจมากในนาคพิภพใหญ่ ภายใต้อาสนะใหญ่ ใกล้ป่าหิมพานต์ อยู่มาวันหนึ่ง ออกจากนาคพิภพไปเที่ยว (หากิน) เห็นพระศาสดาผู้เสด็จมาจากทางอากาศ มีใจเลื่อมใส ได้ทำการบูชาด้วยแก้วมณีที่หงอนของตน.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก ในพุทธปรบาทกาลนี้ ได้เกิดเป็นบุตรของกฤมพี ชื่อ มาตังคะ ในโกศลรัฐ จึงปรากฏนามว่า มาตังคบุตรนั่นเอง. ท่านรู้เดียงสาแล้ว กลายเป็นคนเกียจคร้าน ไม่ทำงานอะไร ถูกญาติและคนเหล่านี้พากันตำหนิ คิดเห็นว่า สมณศากยบุตรเหล่านี้ เป็นอยู่อย่างง่าย ๆ มุ่งหวังจะเป็นอยู่ง่าย ๆ เป็นผู้ที่ภิกษุทั้งหลายทำการอบรมแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระศาสดาฟังพระธรรมเทศนามีศรัทธาแล้วบวช เห็นภิกษุอื่น ๆ มีฤทธิ์ ปรารถนาพลังฤทธิ์ จึงเรียนกรรมฐานในสำนักของพระศาสดา หมั่นประกอบภาวนา แล้วได้อภิญญา ๖. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อุปทานว่า

พระชินศรีสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า

**ปทุมุตตระ ทรงถึงฝั่งแห่งพระธรรมทั้งหมด ทรง
ประสงควิวек กำลังเสด็จไปในอากาศ ภพที่อยู่ของ
ข้าพเจ้าที่ประกอบพร้อมด้วยบุญกรรม ได้มีอยู่ที่ชาติ**

สระใหญ่ ที่อยู่ไม่ไกลป่าหิมพานต์ ข้าพเจ้าออกจาก
ที่อยู่ไปได้เห็นพระพุทธรเจ้า ผู้ทรงเป็นนายกโลก
เหมือนดวงไฟที่ลุกโชน โชนช่วงดั่งแก้ววิเชียรของ
พระอินทร์ ข้าพเจ้าเมื่อไม่เห็นดอกไม้ที่จะเลือกเก็บ
จึงยังจิตของตนให้เลื่อมใส ในพระองค์ผู้ทรงเป็นนายก
แล้วได้ไหว้พระศาสดา ด้วยคิดว่า เราจักบูชา ข้าพเจ้า
จึงหยิบเอาแก้วมณีบนหงอนของข้าพเจ้าแล้ว บูชา
พระองค์ผู้ทรงเป็นนายกโลก ผลของการบูชาด้วย
แก้วมณีนี้ เป็นผลที่จำเริญ พระปฐมุตตระ ศาสดา
ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ทรงรับเครื่องบูชา ประทับบนอากาศ
ได้ตรัสพระภาษานี้ว่า ขอให้ความดำริของเธองสำเร็จ
ของใจได้รับความสุขอันไพบูรณ์ ของใจเสวยยศยิ่งใหญ่
ด้วยการบูชาด้วยแก้วมณีนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้น
ตรัสพระภาษานี้แล้ว ทรงมีพระนามว่า ชลชุตตมะ
(ผู้สูงสุดกว่าสัตว์น้ำพญานาค) ทรงเป็นพระพุทธรเจ้า
ผู้ประเสริฐที่สุด ได้เสด็จไปยังที่ๆ ตั้งพระทัยจะทรง
วางแก้วมณีไว้ ข้าพเจ้าได้เป็นท้าวสักกะจอมเทพ
เสวยเทวราชสมบัติเป็นเวลา ๖๐ กัป และได้เป็น
พระเจ้าจักรพรรดิหลายร้อยชาติเมื่อข้าพเจ้าเป็นเทวดา
ระลึกถึงบุรพกรรม แก้วมณีเกิดแก่ข้าพเจ้า ส่องแสง
สว่างให้ข้าพเจ้า สนมณาริ ๘๖,๐๐๐ นางที่ห้อมล้อม
ข้าพเจ้า มีวัดถาวรณัแพรวพราวประดับแก้วมณีและ
แก้วกฤษทล มีขนตาอน, ยิ้มแย้ม, เหวบางร่างน้อย,

ตะโพกผาย, ห้อมล้อมข้าพเจ้าเนื่องนิจ นี่เป็นผลของ
การบูชาด้วยแก้วมณี หนึ่ง สิ่งของเครื่องประดับของ
ข้าพเจ้า ตามที่ข้าพเจ้าต้องประสงค์ ทำด้วยทอง
ประดับด้วยแก้วมณีและทับทิม เป็นสิ่งที่ช่างประดิษฐ์
ดีแล้ว ปราสาทเรือนที่รื่นรมย์ และที่นอนที่ควรค่า
มาก รู้ความดำริของข้าพเจ้าแล้ว เกิดขึ้นตามที่ต้องการ
ชนเหล่าใด ได้รับการสดับตรับฟัง เป็นลาภ และเป็น
การได้อย่างดีของชนเหล่านั้น การได้นั้นเป็นบุญเขต
ของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นโอสถของปวงปาณาติ แม้
ข้าพเจ้าก็มีกรรมที่ทำไว้ดีแล้ว ที่ได้เห็นพระพุทธเจ้า
ผู้ทรงเป็นนายก ข้าพเจ้าพ้นแล้วจากวิบาก ได้บรรลु
พระนิพพานที่ไม่หวั่นไหว ข้าพเจ้าเข้าถึงกำเนิดใด ๆ
จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม แสงสว่างของข้าพเจ้า
จะมิอยู่ทุกเมื่อในภพนั้น ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน
ด้วยการบูชาด้วยแก้วมณีนั้นนั่นเอง ข้าพเจ้าจึงได้เสวย
สมบัติ แล้วได้เห็นแสงสว่างคือญาณ และได้บรรลु
พระนิพพานที่ไม่หวั่นไหว ในภพที่แสน แต่ภพนี้
เพราะข้าพเจ้าได้บูชาด้วยแก้วมณีไว้ จึงไม่รู้จักทุกข์
เลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาด้วยแก้วมณี. กิเลส
ทั้งหลายข้าพเจ้าเผาแล้ว ๆ ล ๆ คำสั่งสอนของพระ-
พุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

ก็พระเถระเป็นผู้มีอภิญญา เมื่อจะดำหนิความเกียจคร้าน สรรเสริญ
การปรารภความเพียรของตนด้วยบุคคลาธิษฐาน จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถาไว้ว่า

ขณะทั้งหลายย่อมล่วงเลยคนทั้งหลาย ผู้ทอดทิ้ง
การงาน โดยอ้างเลศว่า เวลานี้ นาวนักร ร้อนนัก
เย็นมากแล้ว ส่วนผู้ใดไม่สำคัญหนาวและร้อนให้ยิ่ง
ไปกว่าหญ้า ผู้นั้นจะทำงานอยู่อย่างลูกผู้ชาย ไม่พลาด
ไปจากความสุข ข้าพเจ้าเมื่อจะเพิ่มพูนวิเวก จักแหวก
แฝกคา หญ้าดอกเลา หญ้าปล้อง และหญ้ามุงกระต่าย
ด้วยอุระ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อติสียิต্ত ความว่า นำความมาเชื่อมกันว่า
หนาวเหลือเกิน เพราะหิมะตกและฝนพราเป็นต้น คนเกียจคร้านอ้างข้อนี้.

บทว่า อติอุณฺหิ ความว่า ร้อนเหลือเกิน เพราะแดดแผดเผาใน
ฤดูร้อนเป็นต้น. แม้ด้วยคำทั้ง ๒ นี้ พระเถระได้กล่าวถึงเหตุเป็นที่ตั้งแห่ง
ความเกียจคร้าน ด้วยอำนาจอุคฺค.

บทว่า อติสาຍိ ความว่า เย็นมากแล้ว เพราะกลางวันผ่านพ้นไป
ก็ด้วยว่าสายนั้นเที่ยว แม้เวลาเช้า ก็เป็นอันสงเคราะห์เข้าในคาถานี้ด้วย ด้วย
คำทั้งสองนั้น (สาຍิ และ ปาโต) พระเถระได้กล่าวถึงเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความ
เกียจคร้าน ด้วยอำนาจกาลเวลา.

บทว่า อิติ ความว่า ด้วยประการฉะนี้. ด้วยอติศัพท์นี้ พระเถระ
สงเคราะห์เอาเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความเกียจคร้านเข้าไว้ด้วย ที่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ได้ตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรม (การงาน)
เป็นสิ่งที่ภิกษุ ในพระศาสนานี้ควรทำ.

บทว่า วิสสุฏฐกมฺมเหตุ ได้แก่ ผู้สลัดทิ้งซึ่งการงานที่ประกอบ.

บทว่า ขณา ได้แก่ โอกาสแห่งการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ มีโอกาสเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าเป็นต้น. บทว่า มาณเว ได้แก่ สัตว์โลกทั้งหลาย.

บทว่า ตินฺนา ภิกฺขุโย น มลฺลตฺติ ความว่า ไม่สำคัญเหนือไปกว่าหญ้าคือสำคัญ (หนาว, ร้อน) เหมือนหญ้า ได้แก่ ข่มหนาวและร้อนไว้ ทำงานที่ตนจะต้องทำไป. บทว่า กริ ได้แก่ กรโหนโต แปลว่า ทำอยู่. บทว่า ปุริสฺสกิจฺจานิ ได้แก่ ประโยชน์ของตนและของผู้อื่น อันวีรบุรุษจะต้องทำ. บทว่า สุขา ได้แก่ จากความสุข อธิบายว่า จากนิพพานสุข. เนื้อความของคาถาที่ ๓ ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วในหนหลังนั้นแล.

จบอรรถกถาที่ตั้งคบุตรเถรคาถา

๖. ขุชชโสภิตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระขุชชโสภิตเถระ

[๓๑๒] ได้ยินว่า พระขุชชโสภิตเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

สมณะเหล่าใดกล่าวธรรมอันวิจิตร เป็นปกติ
เป็นพหูสูต เป็นชาวเมืองปาฏลีบุตร ท่านขุชชโสภิตะ
ซึ่งยืนอยู่ที่ประตูถ้ำ นี่เป็นรูปหนึ่งในจำนวนสมณะ
เหล่านั้น. สมณะเหล่าใดเป็นผู้กล่าวธรรม อันวิจิตร
เป็นปกติ เป็นพหูสูต เป็นชาวเมืองปาฏลีบุตร ท่าน
รูปนี้ ผู้มากด้วยฤทธิ์ คุจลมพัต ยืนอยู่ที่ประตูถ้ำ เป็น

ผู้หนึ่งในจำนวนสมณะเหล่านั้น. ท่านผู้นี้ประสบความสำเร็จ
สุข ด้วยอาการอย่างนี้คือ ด้วยการบออย่างดี ด้วย
ความปรารถนาดี (ของกัลยาณมิตร) ด้วยชัยชนะใน
สงคราม และด้วยพรหมจรรย์ ที่ประพฤติมาแล้ว
ตามลำดับ.

อรรถกถาขุชโสภิตเถรคาถา

คาถาของท่านพระขุชโสภิตเถระ มีคำขึ้นต้นว่า **เย จิตฺตกถิ**
พหุสุตฺตา. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ทราบว่า ท่านพระขุชโสภิตเถระนี้ ในกาลของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ทรงนามว่า **ปทุมุตตระ** ได้เกิดในคฤหาสน์ของผู้มีสกุล รู้เคียงสาแล้ว
วันหนึ่ง เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปกับภิกษุสงฆ์จำนวนมาก มีใจ
เลื่อมใสได้กล่าวชมเชยด้วยคาถา ๑๐ คาถา.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านได้ท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษยโลก
มาในพุทธปรบาทกาลนี้ ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในนคร**ปาณลีบุตร** ได้
มีนามว่า**โสภิตะ**. แต่เพราะเป็นผู้ค่อมเล็กน้อย จึงปรากฏ ชื่อว่า**ขุชโสภิตะ**
นั้นเทียว. ท่านเจริญวัยแล้ว เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ได้บวช
ในสำนักของท่านพระอานนทเถระ ได้อภิญญา ๖. ด้วยเหตุนั้นใน
อุปทาน ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า

พระนราสภ ผู้ทรงเป็นเทพเจ้าของเทพทั้งหลาย
เสด็จดำเนินไปบนถนน งดงามเหมือนเครื่องราชกกุธ-
ภัณฑ์ ใครเล่าเห็นแล้วจะไม่เลื่อมใส พระสัมมาสัม-
พุทธเจ้า ผู้ทรงยังความมีดีมนอนธการให้พินาศไป
ให้คนจำนวนมากข้ามฟากได้ ทรงโชติช่วงอยู่ด้วยแสง
สว่าง คือ พระญาณ ใครเล่าเห็นแล้วจะไม่เลื่อมใส
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นนายกโลก ทรงนำ
สัตว์โลกไป ทรงยกสัตว์โลกจำนวนมากขึ้นด้วย (พระ
ปรีชาญาณ) จำนวนแสน ใครเล่าเห็นแล้วจะไม่เลื่อม
ใส พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงย่อกลง คือ พระธรรม
บคดียี่หมู่เดียรฉัตร บันลือสีหนาทอยู่ ใครเล่าเห็นแล้ว
จะไม่เลื่อมใส ทวยเทพพร้อมทั้งพระพรหม ตั้งแต่
พรหมโลก พวกกันมาทูลถามปัญหาที่ละเอียด ใครเล่า
เห็นแล้วจะไม่เลื่อมใส เหล่ามนุษย์พร้อมทั้งเทวดาพา
กันมาประนมมือทูลวิงวอนต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระ
องค์ใด ก็ได้บุญ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระ
องค์นั้น ใครเล่าเห็นแล้วจะไม่เลื่อมใส ปวงชนพากัน
มาชุมนุม ห้อมล้อมพระองค์ผู้มีพุทธจักขุ พระองค์ผู้
อันเขาทูลเชิญแล้ว ก็ไม่ทรงสะทกสะท้าน ใครเล่า
เห็นแล้วจะไม่เลื่อมใส เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระ
องค์ใด เสด็จเข้าพระนคร กลองจะดังขึ้นมากมาย
ข้างปลายที่เมามัน ก็พากันบันลือ ใครเล่าเห็นพระสัม-
มาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นแล้ว จะไม่เลื่อมใส เมื่อ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด เสด็จดำเนินไปตาม
ถนน พระรัศมีของพระองค์ จะพวยพุ่งขึ้นสูง สม่่า
เสมอทุกเมื่อ ใครเล่าเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระ
องค์นั้น แล้วจะไม่เลื่อมใส เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสออก
ไป จะได้ยินกันทั้งจักรวาล ให้สรรพสัตว์เข้าใจกัน
ทั่ว ใครเล่าเห็นพระองค์แล้วจะไม่เลื่อมใส ในกัปที่
แสน แต่กัปนี้ ข้าพเจ้าได้สรรเสริญพระพุทธเจ้า
พระองค์ใดไว้ ข้าพเจ้าไม่รู้จักทุกคติเลย นี่คือผลแห่ง
การสรรเสริญพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น. กิเลสทั้งหลาย
ข้าพเจ้าได้เผาแล้ว ฯ ล ฯ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ท่านเป็นผู้มีอภิญญา ๖ ในสมัยมหาสังคายนาครั้งแรก ท่าน
ถูกพระสงฆ์ ผู้ประชุมกันที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ มีปัญหาว่า ท่าน
จงไปนิมนต์ท่านพระอานนทเถระมา จึงได้ดำเนินลงไป โผล่ขึ้นตรงหน้าพระ
เถระ กราบเรียนให้ทราบแล้ว ตนเองได้ล่องหน้าไปทางอากาศถึงประตูถ้ำ
สัตตบรรณคูหาก่อน. ก็สมัยนั้น เทวดาบางองค์ ที่หมู่เทวดาส่งไปเพื่อห้าม
พญามาร และพรรคพวกของพญามาร ได้ยืนที่ประตูถ้ำสัตตบรรณคูหา พระ
บุชชโสภิตเถระ เมื่อจะบอกการมาของตนแก่เทวดาองค์นั้น ได้กล่าวคาถาแรก
ไว้ว่า

สมณะเหล่าใดกล่าวถ้อยคำไพเราะ เป็นปกติ
เป็นพหูสูต เป็นชาวเมืองปาฏลีบุตร ท่านพระบุชช-
โสภิตะ ซึ่งยืนอยู่ที่ประตูถ้ำนี้ เป็นรูปหนึ่งในจำนวน
สมณะเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตฺตกถิ คือเป็นผู้แสดงธรรมไพเราะ เป็นปกติ อธิบายว่า เป็นผู้มีปกติพูดธรรม เหมาะกับอัธยาศัยของผู้อื่น โดยนัยต่าง ๆ มีอาทิอย่างนี้คือ ย่อ พิศดาร ทำให้ลึกซึ้ง ทำให้ตื่น (ง่าย) บรรเทาความสงสัยได้ ให้ผู้ฟังตั้งมั่นอยู่ในธรรมได้.

บทว่า พหุสุตฺตา ความว่า ชื่อว่าเป็นพหุสุต เพราะบริบูรณ์ด้วยความ เป็นพหุสุต ทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ ชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะระงับบาป ได้ โดยประการทั้งปวง.

บทว่า ปาณฺณิปฺตฺวาสิโน เตสฺสนฺตุโร ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าอยู่ประจำกรุงปาณณิบุตฺร เพราะอยู่ที่นครปาณณิบุตฺร เป็นปกติ บรรดา ภิกษุเหล่านั้น ท่านผู้มีอายุ คือท่านผู้มีอายุยี่นั้น เป็นรูปใดรูปหนึ่ง.

บทว่า ทฺวาร เตจฺฉิ ความว่า ยืนอยู่ที่ประตูถ้าตัดบรรณคูหา อธิบายว่า เพื่อจะเข้าไปตามอนุมัตติของสงฆ์. เทวดาครั้งได้ฟังคำนั้นแล้ว จึง ประกาศการมาของพระเถระให้พระสงฆ์ทราบ ได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

สมณะเหล่าใด เป็นผู้กล่าวธรรมวิจิตร เป็น
เป็นปกติ เป็นพหุสุต เป็นชาวเมืองปาณณิบุตฺร ท่าน
รูปนี้มาด้วยฤทธิ์ ดุจลมพัด ยืนอยู่ที่ประตูถ้า เป็นรูป
หนึ่งในจำนวนสมณะเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาตุเทริโต ความว่า ผู้มาแล้ว ด้วย
ลมที่เกิดจากฤทธิ์ของจิต อธิบายว่า มาแล้วด้วยกำลังฤทธิ์.

พระเถระผู้ที่พระสงฆ์ให้โอกาสแล้ว ตามที่เทวดาองค์นั้น ได้ประกาศ
ให้ทราบอย่างนี้แล้ว เมื่อไปสำนักสงฆ์ ได้พยากรณ์พระอรหันต์ผล ด้วยคาถา
ที่ ๓ นี้ว่า

ท่านผู้นี้ ประสบความสุข ด้วยอาการอย่างนี้

คือ ด้วยการรบอย่างดี ด้วยความปรารถนา (ของกัลยาณมิตร) ด้วยชัยชนะในสงคราม และด้วยพรหมจรรย์ ที่ประพฤติมาแล้ว ตามลำดับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุยทุเชน** ความว่า ด้วยการรบอย่างดี กับกิเลสทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งตทังคปทาน (การละได้ตัวของคั่น) และวิกขัมภนปทาน (การละด้วยการข่มไว้).

บทว่า **สุยัญฺเณ** ความว่า ด้วยธรรมทานเป็นที่สบาย ที่กัลยาณมิตรทั้งหลายให้แล้ว ในระหว่าง ๆ. บทว่า **สงฺคามวิชเยน จ** ความว่า และด้วยชัยชนะในสงครามที่ได้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งสมุจเฉตปทาน (การละได้โดยเด็ดขาด). บทว่า **พฺรหฺมจฺริยานุจฺฉินฺเณ** ความว่า ด้วยมรรคพรหมจรรย์ชั้นยอด ที่ประพฤติมาแล้วตามลำดับ. บทว่า **เอวํ** **สุขเมรติ** ความว่า ท่านพระขุชชโสภิตเถระนี้ ย่อมประสบ อธิบายว่า เสวยอยู่ซึ่งความสุขคือพระนิพพานและความสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติ ด้วยประการอย่างนี้ คือ ด้วยประการดังที่กล่าวมาแล้ว.

จบอรรถกถาขุชชโสภิตเถรคาถา

๗. วารณเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวารณเถระ

[๓๑๓] ได้ยินว่า พระวารณเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

บรรดามนุษย์ในโลกนี้ นรชนใดเบียดเบียน
สัตว์เหล่าอื่น นรชนนั้นจะกำจัดहितสุขในโลกทั้ง ๒
คือ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ส่วนนรชนใด มีเมตตาจิต
อนุเคราะห์สัตว์ทั้งมวล นรชนนั้นผู้เช่นนั้น จะประสบ
บุญตั้งมากมาย เขาควรศึกษาธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัส
ไว้ดีแล้ว การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ การอยู่แต่ผู้เดียว
ในที่ลับ และธรรมเครื่องสงบระงับจิต.

อรรถกถาวารณเถรคาถา

คาถาของพระวารณเถระ มีคำเริ่มต้นว่า โยธ โกจิ มนุสฺเสสุ.
มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านพระวารณเถระนี้ มีบุญญาธิการที่ได้ทำไว้แล้ว ในพระ-
พุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เมื่อทำบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกัปที่ ๕๒ (นับถอยหลัง)
แต่กัปนี้ไป ก่อนแต่การเสด็จอุบัติขึ้น ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า
ติสสะนั่นเอง ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นผู้ถึงฝั่งในวิชาและศิลปะ

ของพราหมณ์ บวชเป็นฤาษี บอคมนต์แก่อันเตวาสิก ประมาณ ๕๔,๐๐๐ คน
อยู่.

ก็สมัยนั้น ได้มีการไหว้แห่งมหาปฐพี เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่า ดิศสะ ผู้ยังเป็นพระโพธิสัตว์ จูติจากหมู่เทพชั้นดุสิต ก้าวลงสู่
คัพโภทรของพระพุทธรูปรดาในภพสุดท้าย. มหาชนเห็นเหตุการณ์นั้นแล้ว
ตกใจกลัว จึงพากันไปหาฤาษี ถามถึงเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว. ท่านบอกถึง
บุรณิมิตแห่งการอุบัติขึ้นของพระพุทธรูปรดาว่า พระมหาโพธิสัตว์ก้าวลงสู่
คัพโภทรของพระพุทธรูปรดา แผ่นดินไหวนี้มีด้วยเหตุนี้ เพราะฉะนั้น อย่าพ
ากันกลัว แล้วให้เขาเบาใจกัน และได้ประกาศให้ทราบถึงปีติ มีพระพุทธรูปร
ดาเป็นอารมณ์.

เขา ท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก ด้วยบุญกรรมนั้น มา
ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในแคว้นโกศล มีชื่อว่า
วารณะ เจริญวัยแล้ว ได้ฟังธรรมในสำนักของพระเถระผู้อยู่ป่ารูปหนึ่ง ได้
ความเลื่อมใส บวชบำเพ็ญสมณธรรม. อยู่มาวันหนึ่ง ท่านไปเฝ้าพระพุทธรูปร
ดา เห็นสูงเท่ากับพังพอนต่อสู้กัน ดายที่ระหว่างทาง สังเวชสลดใจว่า สัตว์เหล่านี้
ถึงความสิ้นชีวิต เพราะโกรธกันดังนี้แล้ว ได้ไปถึงสำนักของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงทราบอาการอันงามของท่านแล้ว
เมื่อจะทรงประทานพระโอวาทให้ เหมาะกับอาการนั้นนั้นแหละ จึงได้ทรง
ภาษิตพระคาถา ๓ คาถาว่า

บรรดามนุษย์ในโลกนี้ นรชนใดเบียดเบียน
สัตว์เหล่าอื่น นรชนนั้นย่อมกำจัดहितสุขในโลกทั้ง ๒
คือ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ส่วนนรชนใดมี

เมตตาคจิต อนุเคราะห์สัตว์ทั้งมวล นรชนนั้นผู้เช่น
นั้น ย่อมประสบบุญตั้งมากมาย เขาควรศึกษาธรรม
ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ
การอยู่แต่ผู้เดียวในที่ลับ และธรรมเครื่องสงบระงับ
จิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โยธ โยจิ มนุสฺเสสุ ความว่า บรรดา
มนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ คนใดคนหนึ่งจะเป็นกษัตริย์ก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม
แพศย์ก็ตาม ศูทรก็ตาม คฤหิ์สถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม. ศัพท์ว่า มนุสฺส
ในคำว่า โยธ มนุสฺเสสุ นี้ ฟังทราบว่าเป็นตัวอย่างของสัตว์ชั้นอุกฤษฏ์.

บทว่า ปรปาลานิ หีสติ ความว่า ฆ่าและเบียดเบียนสัตว์อื่น. บทว่า
อสุมาโลกา ความว่า ในโลกนี้. บทว่า ปรมฺห ความว่า ในโลกหน้า.

บทว่า อุภยา ธิ สเต ความว่า ย่อมกำจัด (हितสุข) ในโลกทั้ง ๒
อธิบายว่า ย่อมเสื่อมจากความเกื้อกูลและความสุขที่นับเนื่องในโลกทั้ง ๒.
บทว่า นโร ได้แก่ สัตว์.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงบาปธรรมที่มีลักษณะเบียดเบียน
ผู้อื่นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงกุศลธรรม ที่มีลักษณะห้ามการ
เบียดเบียนผู้อื่น จึงได้ตรัสคาถาที่ ๒ ไว้โดยนัยมีอาทิว่า โย จ เมตฺเตน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เมตฺเตน จิตฺเตน ความว่า มีจิตที่
ประกอบด้วยเมตตา หรือมีจิตนอกจากนี้ ที่ถึงอัปนา.

บทว่า สพฺพปาลานุกมฺปติ ความว่า เมตตาสัตว์ทั้งหมดเหมือน
บุตรเกิดแต่อกของตน.

บทว่า พหุ หิ โส ปสวติ ปุณฺณํ ตาทิโส นโร ความว่า
บุคคลนั้นคือ ผู้อยู่ด้วยเมตตาแบบนั้น ย่อมประสบคือได้เฉพาะ ได้แก่บรรลु
กุศลมาก คือมากมาย ได้แก่ไม่น้อย.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงประกอบท่านไว้ในธรรม
คือ สมณะและวิปัสสนา พร้อมด้วยองค์ประกอบ จึงได้ตรัสคาถาที่ ๓ ไว้
โดยนัยมีอาทิว่า สุภาสิตสุส ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุภาสิตสุส ลิกฺขเถ ความว่า ฟังศึกษา
สุภายิตซึ่งแยกเป็นกถาของผู้มีก่น้อยเป็นต้น คือปริยัติธรรม ด้วยสามารถแห่ง
การฟัง การทรงจำและการสอบถามเป็นต้น.

บทว่า สมณฺญาสนสุส จ ความว่า ฟังศึกษาการเข้าไปนั่งใกล้
สมณะผู้ระงับบาปแล้ว (และ) อุบาสกผู้เป็นกัลยาณมิตร ตามกาลเวลาที่สมควร
และจริยาที่ใกล้เคียงของท่านเหล่านั้น ด้วยข้อปฏิบัติ.

บทว่า เอกาสนสุส จ โรหิ จิตฺตฺวูปสมสุส จ ความว่า ฟังศึกษา
อาสนะ คือที่นั่งของคน ๆ เดียว ผู้ไม่มีเพื่อน หมั่นพอกพูนกายวิเวก ด้วย
อำนาจการหมั่นประกอบกรรมฐานในที่ลับ. เมื่อหมั่นประกอบกรรมฐานอยู่
อย่างนี้ และยังภาวนาให้ถึงที่สุด ศึกษาความสงบแห่งกิเลส และความสงบ
แห่งจิต ด้วยอำนาจการตัดขาด (สมุจเฉทปหาน). กิเลสทั้งหลายที่สงบไปแล้ว
โดยส่วนเดียวนั้นเอง เป็นอันท่านละได้แล้ว ด้วยศึกษาเหล่าใด มีอิสิลศึกษา
เป็นต้น เมื่อท่านศึกษาศึกษาเหล่านั้น คือศึกษาที่เกี่ยวข้องกับมรรคและผล
จิตก็ชื่อว่าสงบไปแล้วโดยส่วนเดียว. ในที่สุดแห่งคาถา ท่านเจริญวิปัสสนา
แล้ว ได้บรรลुพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ ในอุปทานท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า

ครั้งนั้น ข้าพเจ้ายึดอาศัยป่าหิมพานต์ สอนมนต์
ศิษย์ของข้าพเจ้า จำนวน ๕๔,๐๐๐ คน ได้อุปัฏฐาก
ข้าพเจ้า เขาเหล่านั้นทั้งหมดได้สำเร็จ จบพระเวทถึง
บารมี มีองค์ ๖ ควรจะบรรลุด้วยวิชาของตน จึงพา
กันอยู่ในป่าหิมพานต์ เทพบุตรผู้มียศมาก จูติจากหมู่
เทวดาชั้นดุสิต มีสติมีสัมปชัญญะ เกิดในท้องของ
มารดา เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นมา
หมื่นโลกธาตุหว่านไหว คนตาบอดได้ดวงตา ในเมื่อ
พระผู้เป็นนายกโลกเสด็จอุบัติขึ้น ผืนแผ่นดินนี้ทั้งผืน
หว่านไหวไปทั่วทุกอาการ มหาชนได้สดับเสียงกึกก้อง
หวาดกลัว มวลชนหลั่งมาชุมนุมกันยังสำนักของ
ข้าพเจ้า (ถามว่า) พุศุณนี้ไหว จักมีผลอย่างไร ?
ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้บอกพวกเขาว่า สุเจ้าทั้งหลายอย่า
พากันนอน สุเจ้าทั้งหลายจะไม่มีภัย สุเจ้าแม้ทุกคน
จะประเสริฐ นี้เป็นการเกิดขึ้นที่อำนาจความสวัสดิ
พุศุณนี้ไหวต้องด้วยเหตุ ๘ ประการ นิमितอย่างนั้น
แสดงให้เห็น จะมีแสงสว่างที่ไพบุลย์มาก พระพุทธ-
เจ้าผู้ประเสริฐสุด ผู้มีพุทธจักขุ จักเสด็จอุบัติขึ้นแน่
ไม่ต้องสงสัย พระองค์จะตรัสบอกศีล ๕ ให้ชุมนุมชน
เข้าใจ เขาเหล่านั้นได้ยินศีล ๕ และการเกิดขึ้นแห่ง
พระพุทธเจ้าที่ทำได้ยาก เกิดความตื่นเต้นดีใจ ได้พา

กันร่าเริงหรรษา ในกัณฑ์ ๕๒ แต่กัณฑ์ ข้าพเจ้าได้
พยากรณ์นิมิตได้ไว้ ด้วยการพยากรณ์นิมิตนั้น ข้าพเจ้า
จึงไม่รู้จักทุกขิตเลย นี่เป็นผลแห่งการพยากรณ์. กิเลส
ทั้งหลายข้าพเจ้าเผาแล้ว ๆ ล ๆ คำสั่งสอนของพระ-
พุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

จบอรรถกถาวารณเถรคาถา

๘. ปัสสิกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระปัสสิกเถระ

[๓๑๔] ได้ยินว่า พระปัสสิกเถระได้กัณฑ์คาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

คนผู้มีศรัทธา มีปัญญา ดำรงอยู่ในธรรม ถึง
พร้อมด้วยศีลแม่คนเดียว ก็มีประโยชน์แก่ญาติ
พวกพ้องทั้งหลาย ผู้ไม่มีศรัทธาในโลกนี้ ญาติทั้งหลาย
เหล่านั้น ที่ข้าพระองค์ชู้ตักเตือน ด้วยความอนุเคราะห์
เพราะความรักกันฉันญาติและเผ่าพันธุ์ จึงพากันทำ
สักการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ถึงแก่กรรมล่วงลับไปแล้ว
ก็ประสบความสุขที่เป็นไตรทิพย์ ฟืน้องและโยมผู้หญิง
ของข้าพระองค์ผู้รักงามสุข ก็พากันบันเทิงใจ.

อรรถกถาปัสติกเถรคาถา

คาถาของพระปัสติกเถระ มีคำเริ่มต้นว่า เอโกปี สทฺโธ เมธาวิ
ดังนี้ มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ มีบุญญาธิการได้ทำไว้แล้ว ในพระพุทธเจ้า
องค์ก่อน ๆ เมื่อทำบุญทั้งหลายไว้ ในภพนั้น ๆ มาในกาลของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า อตฺถทัสสี ได้เกิดในคฤหาสน์ของผู้มีสกุล
บรรลุนิติภาวะแล้ว อยู่มาวันหนึ่ง ได้เห็นพระศาสดา มีจิตเลื่อมใส ได้ถวาย
ผลไม้มีลักษณะ (แต่พระองค์).

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านเมื่อท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก
ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์มีนามว่า ปัสติกะ เจริญวัยแล้ว ได้เห็นยมกปาฏิ-
หารีย์ของพระศาสดา กลับมีศรัทธา บวชแล้ว บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ได้เป็น
ผู้อุปาฐ ครั้นนั้น ญาติทั้งหลายได้พากันอุปัฏฐากท่านให้หายโรค ตามวิธียา
ที่หมอได้รอบรู้เห็นมาแล้ว ท่านหายอาหารแล้ว เกิดสลคใจรีบเร่งภวานาขึ้น
ได้เป็นพระอริยเจ้า ผู้มีอภิญญา ๖. ด้วยเหตุนั้นในอุปทาน ท่านจึงได้กล่าว
ไว้ว่า

ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้า พระนามว่า อตฺถ-
ทัสสี ผู้มีพระยศมาก ที่ระหว่างป่า มีจิตเลื่อมใส ดีใจ
ได้ถวายผลไม้มีลักษณะในกัปที่ ๑,๘๐๐ ข้าพเจ้าได้ถวาย
ผลไม้ใดในครั้งนั้น ด้วยทานนั้น ข้าพเจ้าไม่รู้จักทุกคติ
เลย นี่เป็นผลของการถวายผลไม้ฉันนั้น. กิเลสทั้งหลาย
ข้าพเจ้าได้เผาแล้ว ฯลฯ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ท่านมือภิญญา ๖ แล้ว ได้ไปสำนักของพวกญาติทางอากาศ
สถิตอยู่แล้วบนอากาศ แสดงธรรมให้ญาติเหล่านั้นดำรงอยู่ในสภาวะและศีล
ทั้งหลาย บรรดาญาติเหล่านั้น บางพวกถึงแก่กรรมแล้ว ได้เกิดในสวรรค์
เพราะได้ดำรงอยู่แล้วในสภาวะและศีลทั้งหลาย. ครั้งนั้น พระศาสดาได้ตรัส
ถามท่านปัสสิกเถระนั้น ผู้เข้ามาถึงที่บำรุงของพระพุทธเจ้าว่า คุณก่อนปัสสิก
ญาติทั้งหลายของเธอไม่มีโรคหรือ? ท่านเมื่อจะทูลถึงอุปการะ ที่ตนได้ทำแก่
ญาติทั้งหลาย แต่พระศาสดา จึงได้กล่าวคาถาไว้ ๓ คาถาว่า

คนผู้มีศรัทธา มีปัญญา ดำรงอยู่ในธรรม ถึง
พร้อมด้วยศีล แม้คนเดียว ก็มีประโยชน์แก่ญาติพวก
พ้องทั้งหลาย ผู้ไม่มีศรัทธาในโลกนี้ ญาติทั้งหลาย
เหล่านั้นที่ข้าพระองค์ชู้ตักเตือน ด้วยความอนุเคราะห์
เพราะความรักกันฉันญาติและเผ่าพันธุ์ จึงพากันทำ
สักการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ถึงแก่กรรมล่วงลับไปแล้ว
ก็ประสบความสุขที่เป็นไตรทิพย์ พี่น้องและโยมผู้
หญิงของข้าพระองค์ ผู้รักความสุข ก็พากันบันเทิงใจ.

บรรดาคาถาเหล่านั้น ในคาถาแรก มีเนื้อความดังต่อไปนี้ ผู้ใดมี
ศรัทธา ด้วยอำนาจความเชื่อในกรรมและผลของกรรม และความเชื่อในพระ-
รัตนตรัย ชื่อว่าผู้มีปัญญา เพราะประกอบด้วยกัมมัศกตาญาณ เป็นต้น
นั่นเอง ชื่อว่าผู้ดำรงในธรรม เพราะตั้งอยู่ในพระธรรม คือพระพุทธโอวาท
ได้แก่นวโลกุตระธรรม ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยศีล ด้วยอำนาจศีลที่เนื่องด้วย
อาจารย์ ศีลที่เนื่องด้วยมรรค และศีลที่เนื่องด้วยผล ผู้นั้นแม้คนเดียว ก็มี
ประโยชน์แก่ญาติพ้อง ผู้ได้นามว่า ชื่อว่าญาติ เพราะหมายความว่า

ต้องรู้กันว่า คนเหล่านี้เป็นคนของเรา และชื่อว่าเผ่าพันธุ์ เพราะหมายความว่า ผูกพันกันด้วยเครื่องผูกมัด คือ ความรักอย่างนั้น ในที่นี้คือในโลกนี้ ผู้ชื่อว่า ไม่มีศรัทธาดังที่กล่าวมาแล้ว.

เพื่อแสดงเนื้อความที่ท่านกล่าวไว้แล้ว โดยทั่วไปอย่างนี้แล้ว ให้น้อมเข้ามาสู่ตน ท่านพระปัสสิเกเถระ จึงได้กล่าวคาถานอกจากนี้ไว้ โดยนัยว่า นิคฺคยฺห ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิคฺคยฺห อหฺนุภุญฺจ โฉติตา ญฺจโต ยมฺยา ความว่า ญาติทั้งหลายอันข้าพระองค์ ได้ขู่ตักเตือนไว้ว่า แม้ในปัจจุบันนี้ ท่านทั้งหลายเป็นคนยากจน เพราะไม่ได้ทำกุศลไว้ ต่อไป อย่าได้เสวยผล ที่ เสรีหมองดำต้อยอีก. ญาติเหล่านั้น เมื่อไม่สามารถฝ่าฝืนโอวาทของข้าพระองค์ ได้ เพราะความรักกันฉันญาติและเผ่าพันธุ์ คือ เพราะความรักที่เป็นไปแล้ว อย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นเผ่าพันธุ์ของพวกเราดังนี้ จึงพากันทำสักการะ แล้วเป็นผู้มี จิตเลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย คือ พากันทำสักการะและความนับถือในภิกษุ ทั้งหลาย ด้วยการถวายปัจจัยมีจีวรเป็นต้น และด้วยการอุปัฏฐาก เป็นผู้ถึงแก่ กรรมล่วงลับไปแล้ว ได้ผ่านโลกนี้ไปแล้ว. คำว่า เตะ (ที่กล่าว) อีก เป็น เพียงนิบาต.

บทว่า ดิทธิวฺ สุขํ ได้แก่ความสุขที่นับเนื่องในเทวโลก. อีกอย่าง หนึ่ง ได้ประสบความสุขที่เป็นไตรทิพย์ ที่น่าปรารถนา. (เพื่อจะแก้คำถาม) ว่า ก็ท่านเหล่านั้น คือใคร? พระเถระจึงได้กล่าวว่า พี่น้องและโยมผู้หญิง ของข้าพระองค์ ผู้รักความสุข พากันบันเทิงใจ อธิบายว่า เป็นผู้พร้อมด้วยวัตถุตามที่ต้องการพากันรื่นเริงใจ.

จบอรรถกถาปัสสิเกเถรคาถา

ธ. ยโสชเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระยโสชเถระ

[๓๑๕] ได้ยินว่า พระยโสชเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

นรชนผู้มีใจไม่ย่อท้อ เป็นผู้รู้จักประมาณในข้าว
และน้ำ ชุบผอม มีตัวสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น เหมือน
กับเถาหญ้าหาง ภิกษุถูกเหลือบและยุงในป่าใหญ่กัด
ควรเป็นผู้มีสติอดกลั้นในอันตรายเหล่านั้น เหมือน
ช้างในสงคราม ภิกษุอยู่รูปเดียวย่อมเป็นเหมือนพรหม
อยู่ ๒ รูปเหมือนเทวดา อยู่ ๓ รูปเหมือนชาวบ้าน
อยู่ด้วยกันมากกว่านั้น ย่อมมีความโกลาหลมากขึ้น
เพราะฉะนั้น ภิกษุควรเป็นผู้อยู่แต่รูปเดียว.

อรรถกถายโสชเถรคาถา

คาถาของท่านพระยโสชเถระ มีคำเริ่มต้นว่า กาลปพฺพคฺสงฺ-
กาโส. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านพระยโสชเถระนี้ มีบุญญาธิการที่ได้ทำไว้แล้ว ในพระ-
พุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เมื่อตั้งสมณูตทั้งหลายในภพนั้น ๆ มาในกาลของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า วิปัสสี ได้เกิดในตระกูลของผู้เฝ้าสวน
รู้เดียงสาแล้ว วันหนึ่ง ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า วิปัสสี
กำลังเสด็จมาทางอากาศ มีใจเลื่อมใส ได้ถวายผลขนุนสามะลอ (แต่พระองค์).

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก มาในพุทธปรุบาทกาลนี้ จึงได้เกิดเป็นบุตรของชาวประมง ผู้เป็นหัวหน้าของตน ๕๐๐ สกุล ในหมู่บ้านของชาวประมง ใกล้ประตูพระนครสาวัตถิ. มารดาบิดาได้ขนานนามท่านว่า ยโสธะ. ท่านเจริญวัยแล้ว ได้ไปลงอวนที่แม่น้ำจิวติ เพื่อจะเอาปลาพร้อมกับลูกชาวประมง ที่เป็นเพื่อนของตน. บรรดาปลาเหล่านั้น ปลาใหญ่ตัวหนึ่ง มีสีเหมือนทองเข้าอวน. ชาวประมงเหล่านั้นพากันเอาปลาไปให้พระเจ้าปเสนทิโกศล ทอดพระเนตร. พระองค์ตรัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า (เท่านั้น) จึงจะทรงทราบเหตุแห่งสีของปลาสีทองตัวนี้ แล้วทรงให้พวกเขาเอาปลาไปให้พระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ปลาตัวนี้ เมื่อพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าเสื่อมถอยลง บวชแล้วปฏิบัติดี ทำให้ศาสนาเสื่อมถอยลง (มรณภาพแล้ว) ไปเกิดในนรก ไหม้อยู่ในนรกสิ้นพุทธันดรหนึ่ง จุดจากนรกนั้นแล้ว จึงมาเกิดเป็นปลาในแม่น้ำจิวติ แล้วทรงให้ปลานั้นนั่นเอง บอกความที่เขาและน้องของเขาเกิดในนรก และบอกความที่พระเถระผู้เป็นพี่ชายของเขาปรินิพพานแล้ว จึงทรงแสดงกบิลสูตร เพราะเกิดเรื่องขึ้น.

นายยโสธะ ครั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว เกิดสังเวชสลดใจ จึงได้บวชในสำนักของพระศาสดา พร้อมด้วยสหายของตนพักอยู่ ณ ที่ ๆ สมควร อยู่มาวันหนึ่ง เป็นผู้มึบรivar ได้ไปยังพระเชตวัน เพื่อถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า. ในการมาของท่าน ได้มีเสียงอีกที่กึกก้องโครมไปด้วยการปูเสนาสนะเป็นต้น ในวิหาร ผู้ศึกษาควรทราบเรื่องทั้งหมดโดยนัยที่มีมาแล้วในคัมภีร์อุทานว่า พระศาสดาครั้นได้ทรงสดับเสียงนั้นแล้ว ได้ทรงประณามท่านยโสธะ พร้อมด้วยบริวาร ส่วนท่านยโสธะผู้ถูกประณาม

แล้วสลัดใจ เหมือนม้าอาชาไนย ตัวดีถูกหวดด้วยแส้ จึงพักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ
วัดคุมุทา พร้อมด้วยบริษัทรวิวาร พยายามสืบต่อบำเพ็ญวิปัสสนา แล้วได้
เป็นพระอริยเจ้า ผู้มีอภิญญา ๖ ในภายในพรณานันเอง. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงได้กล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เป็นคนเฝ้าสวน ในนคร
พันธุมดี ได้เห็นพระพุทธรเจ้า ผู้ทรงปราศจากความ
กำหนด กำลังเสด็จดำเนินไป ข้าพเจ้าไม่ได้หลีกเลี่ยง
ได้อาผลขุ่นนวลล้มไปถวายพระพุทธรเจ้า ผู้ประ-
เสริฐที่สุด พระองค์ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ มีพระทัยสงบ
แล้ว ประทับบนอากาศนั่นเอง ทรงรับเอาผลไม้นั้น
พระองค์ทรงยังความปลื้มใจให้เกิดแก่ข้าพเจ้า ทรง
นำความสุขในปัจจุบันมาให้ข้าพเจ้า เพราะถวายผลไม้
แก่พระพุทธรเจ้า ด้วยใจเลื่อมใส ในครั้งนั้น ข้าพเจ้า
จึงประสบปีติที่ไพบุลย์ และความสุขอย่างสูงสุด รัตนะ
เกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าผู้เกิดในภพนั้น ๆ ที่เดียว ในภพที่ ๕๑
แต่ภพที่ภพนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้จักทุกคติเลย เพราะเหตุที่ได้
ถวายผลไม้แก่พระพุทธรเจ้า ในครั้งนั้น นี้คือผลแห่ง
การให้ทานผลไม้. กิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าได้เผาแล้ว
ฯ ๓ ฯ คำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

ก็พระศาสดาได้ตรัสสั่งให้หาท่านยโสชะ พร้อมด้วยบริวารผู้มีอภิญญา
๖ แล้ว ได้ทรงทำการต้อนรับด้วยอาณนุชสมบัติ (สมบัติที่ไม่หวั่นไหว)
ท่านสมาทานธุดงค์กรรมแต่ทุกข้อแล้วประพฤติ. ด้วยเหตุนี้ ร่างกายของท่าน

จึงฟ่ายผอม เสริ้าหมอง ผิวพรรณคล้ำไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรง
สรรเสริญท่าน ด้วยความเป็นผู้มี ความปรารถนาน้อยอย่างยิ่ง จึงได้ตรัส
พระคาถาที่ ๑ ไว้ว่า

**นรชนผู้มีใจไม่ย่อท้อ เป็นผู้รู้จักประมาณในข้าว
และน้ำ ชุบผอม มีตัวสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น เหมือน
กับเถาหญ้านาง.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาลปพฺพงฺสงฺกาโส ความว่า มีตัว
คล้ายข้อเถาหญ้านาง เพราะมีอวัยวะร่างกายผอม ดำรงอยู่โดยยาก โดย
ปราศจากกล้ามเนื้อ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงได้ตรัสไว้ว่า กิโส ธมฺนิสนฺนฺโต
ผอมมีตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น.

บทว่า กิโส ได้แก่ มีรูปร่างผอม เพราะบำเพ็ญ โมนะยปฏิบัติทา ข้อ
ปฏิบัติเพื่อเป็นมุนีให้บริบูรณ์.

บทว่า ธมฺนิสนฺนฺโต ความว่า มีตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น อธิบายว่า
มีรูปร่างเคลื่อนไปด้วยเส้นเอ็นใหญ่ ๆ ที่ปรากฏชัด เพราะมีเนื้อและเลือดน้อย.

บทว่า มตฺตญฺญ ได้แก่ เป็นผู้รู้ประมาณในการแสวงหา การรับ
การฉัน และการเสวยสละ.

บทว่า อทินฺมานโส ได้แก่ ผู้มีใจไม่หดหู่ เพราะไม่ถูกความ
เกียจคร้านเป็นต้นครอบงำ คือเป็นผู้มีพฤติกรรมไม่เกียจคร้าน.

บทว่า นโร ได้แก่ ผู้ชาย คือผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะของผู้ชาย เพราะ
นำธูระของลูกผู้ชายไปได้ อธิบายว่า ชายที่เอางานเอาการ.

พระเถระผู้อันพระศาสดาทรงสรรเสริญอย่างนี้แล้ว เมื่อจะกล่าวธรรม
ที่เหมาะสมกับความที่ตนเป็นผู้อันพระศาสดาทรงสรรเสริญแล้ว แก่ภิกษุ

ทั้งหลาย โดยการสรรเสริญอุทิวาสนขันติ วิริยารัมภะ และความยินดีในวิเวก
ของตนเป็นสำคัญ จึงได้ภายิตคาถา ๒ คาถาไว้ว่า

ภิกษุถูกเลื้อบและยุ่งในป่าใหญ่กัด ควรเป็นผู้
มีสติอดกลั้นในอันตรายเหล่านั้น เหมือนช้างใน
สงคราม ภิกษุอยู่รูปเดียว ย่อมเป็นเหมือนพรหม อยู่
๒ รูป เหมือนเทวดา อยู่ ๓ รูป เหมือนชาวบ้าน อยู่
ด้วยกันมากกว่านั้น ย่อมมีความโกลาหลมากขึ้น
เพราะฉะนั้น ภิกษุควรเป็นผู้อยู่แต่รูปเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาโค สงคามสี่ไสว ความว่า อุปมา
เสมือนหนึ่งว่า ช้างตัวประเสริฐอุทิวาสน ขันติเครื่องประหัดประหาร มีดาบ
หอกแทงและหอกซัดเป็นต้นในสนามรบแล้ว กำจัดแสนยานุภาพฝ่ายข้าศึก
(ปรเสนา) ได้ ฉันทโค ภิกษุก็ฉันทนั้น ควรมีสติสัมปชัญญะ อดทนอันตราย
มีเลื้อบเป็นต้นในป่าใหญ่ คือพงไพรไว้ และครั้นทนได้แล้ว ก็จะพึงกำจัด
มารและพลมารได้ ด้วยกำลังแห่งภาวนา.

บทว่า ยถา พุรุหุมา ความว่า พระพรหมโคดเดี่ยวเดียวคาย เว้นจาก
ผู้กวนใจ อยู่สำราญด้วยฌานสุขเนื่องนิจติเดียว ฉันทโค. บทว่า ตถา เอโก
ความว่า แม้ภิกษุอยู่รูปเดียว ไม่มีเพื่อนก็เช่นนั้นเหมือนกัน จะเพิ่มพูนความสุข
เกิดแต่วิเวกอยู่อย่างสำราญ. จริงดังที่กล่าวไว้ว่า ความสุขธรรมดาสามัญของ
คน ๆ เดียว เป็นความสุขที่ประณีต. ด้วยคำว่า ยถา พุรุหุมา ตถา เอโก นี้
พระเถระชื่อว่าให้โอวาทว่า ภิกษุอยู่รูปเดียวเป็นปกติ เป็นผู้เสมอเหมือน
พระพรหม.

บทว่า ยถา เทโว ตถา พุเว ความว่า เทวดาทั้งหลายก็คงมีความ
วุ่นวายใจเป็นระยะ ๆ ฉันทโค แม้การกระทบกระทั่งกัน เพราะการอยู่ร่วมกัน

ก็คงมีแก่ภิกษุ ๒ รูป ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ภิกษุท่านกล่าวว่า เป็นผู้เสมอเหมือนเทวดา โดยการอยู่มีเพื่อนสอง.

บทว่า ยถา คาโม ตถา ตโย ความว่า ในบาลีแห่งนี้นี้นั้น การอยู่ร่วมกันของภิกษุ ๓ รูป เป็นเสมือนการอยู่ของชาวบ้าน อธิบายว่า ไม่ใช่การอยู่อย่างวิเวก.

บทว่า โกลาหลั ตรุตุรี ความว่า การอยู่ร่วมกันเกิน ๓ คน หรือมากกว่านั้น เป็นความโกลาหล อธิบายว่า เป็นเสมือนการชุมนุมของคนจำนวนมาก ที่มีเสียงอึกทึกครึกโครม เพราะฉะนั้น ภิกษุควรจะเป็นผู้อยู่คนเดียวเป็นปกติ.

จบอรรถกถา โสชเถรคาถา

๑๐. สาภิรมัตติกเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระสาภิรมัตติกเถระ

[๓๑๖] ได้ยินว่า พระสาภิรมัตติกเถระได้ภาสิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เมื่อก่อนโยมทั้งหลายได้มีศรัทธา แต่วันนี้ศรัทธา
นั้นของโยมไม่มี สิ่งใดเป็นของโยม สิ่งนั้นก็เป็ของ
โยมนั้นแหละ ทูจริตของอาตมาไม่มี เพราะศรัทธา
ไม่เที่ยงแท้ กลับกลอก ศรัทธานั้นอาตมาเคยเห็นมา
แล้ว คนทั้งหลายประเด็ยวรัค ประเด็ยวหน่าย ผู้เป็น
มุณีจะเอาชนะได้อย่างไร ? ในเพราะความรักความ-
หน่ายของเขานั้น บุคคลย่อมหุงหาอาหารไว้ เพื่อมุณี
ทุก ๆ สกฺล สกฺลละเล็กละน้อย อาตมาจักเที่ยว
บิณฑบาต เพราะกำลังแข็งของอาตมายังมีอยู่.

อรรถกถาสาถัมมัตติกเถรคาถา

คาถาของท่านพระสาถัมมัตติกเถระ มีคำเริ่มต้นว่า อหุ ตฺยหํ ปุเร
สทฺธา. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านสาถัมมัตติกเถระ ได้มีบุญญาธิการที่ได้ทำไว้ในพระพุทธเจ้า
องค์ก่อน ๆ เมื่อสั่งสมบุญในภพนั้น ๆ ได้ไปเกิดในสกุลพราหมณ์ ในแคว้น
มคธ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ มีชื่อว่า สาถัมมัตติกะ เจริญวัยแล้ว ได้บวชใน
สำนักของพระวัดป่า เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเหตุ บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน
ได้เป็นพระอริยบุคคลผู้มีอภิญญา ๖. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ใน
อปทานว่า

ข้าพเจ้าได้ถวายเป็นตา แต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิทธัตถะ กั้นเครื่องกั้นที่
คลุมด้วยดอกมะลิที่มีค่ามาก ในกัปที่ ๕๔ แต่ภัทร
กัปนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้จักทุกขิเลย เพราะเหตุที่ได้ถวายเป็น
ตาเป็นตา นี่คือผลของการถวายเป็นตา. กิเลส
ทั้งหลายข้าพเจ้าได้เผาแล้ว ฯล ฯ คำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ท่านครั้งเป็นพระอริยบุคคล ผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว จึงกล่าว
ตักเตือนภิกษุทั้งหลาย และให้สัตว์จำนวนมาก ดำรงอยู่ในสภาวะและศีล โดย
กล่าวธรรมกถา ทั้งได้ทำตระกูลอื่นที่ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธา ที่ไม่เลื่อมใสให้
เลื่อมใส เพราะเหตุนี้ คนทั้งหลายในตระกูลนั้น จึงได้เลื่อมใสในพระเถระ

มาก. บรรดาคนเหล่านั้น หญิงสาวคนหนึ่ง มีรูปร่างน่าทัศนา อังคาส
พระเถระผู้เข้าไปบิณฑบาต ด้วยโภชนะโดยเคารพ.

ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง มารคิดว่า ความเสื่อมยศจักมีแก่พระเถระนี้ ด้วย
วิธีการอย่างนี้ พระเถระนี้ก็จักดำรงอยู่ไม่ได้ ในพระศาสนา นี้แล้วได้ปลอม
เป็นรูปพระเถระไปจับมือหญิงสาวคนนั้น. หญิงสาวรู้ได้ว่า นี่ไม่ใช่สัมผัสของ
มนุษย์ และได้ให้เขาปล่อยมือ คนในเรือน ได้เห็นเหตุการณ์นั้นแล้ว เกิด
ความไม่เลื่อมใสในพระเถระ.

ในวันรุ่งขึ้น พระเถระเมื่อไม่ทราบเหตุการณ์นั้น ก็ได้ไปยังเรือน
หลังนั้น (เช่นเคย) คนทั้งหลายในเรือนหลังนั้น ไม่ได้ทำความเอื้อเฟื้อ.
พระเถระเมื่อรำลึกหาเหตุการณ์นั้นอยู่ ก็ได้เห็นกิริยาของมาร จึงได้อธิษฐาน
ว่า ขอให้ศพลูกสุนัขงไปสวม ที่คอของมารนั้น ได้ให้มารผู้เข้ามาหา เพื่อให้
แก่ศพลูกสุนัขออก บอกกิริยาที่ตนทำแล้ว ในวันที่แล้วมา แล้วได้ขู่มารนั้น
แล้วจึงแก้ไข. เจ้าของเรือนได้เห็นเหตุการณ์นั้น แล้วได้พากันขอมาพระเถระ
ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอได้กรุณาให้อภัยโทษเถิด แล้วจึงเรียนท่านว่า ข้าแต่-
ท่านผู้เจริญ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป กระผมคนเดียวขออุปัฏฐากพระองค์เจ้า.
พระเถระเมื่อกล่าวธรรมกถาแก่เขา ได้กล่าวคาถา ๓ คาถาไว้ว่า

เมื่อก่อนโยมทั้งหลายได้มีศรัทธา แต่วันนี้ศรัทธา
นั้นของโยมไม่มี สิ่งใดเป็นของโยม สิ่งนั้นก็เป็ของ
โยมนั้นแหละ ทูจริตของอาตมาไม่มี เพราะศรัทธา
ไม่เที่ยงแท้ กลับกลอก ศรัทธานั้นอาตมาเคยเห็นมา
แล้ว คนทั้งหลายประเดี้ยวรัก ประเดี้ยวหน่าย ผู้เป็น
มุณีจะเอาชนะได้อย่างไร ? ในเพราะความรักและ

ความหมายของเขานั้น บุคคลย่อมหุงหาอาหารไว้
เพื่อมุณีทุก ๆ สตูล สตูลละเล็กละน้อย อาตมาจัก
เที่ยวบิณฑบาต เพราะกำลังแข็งของอาตมายังมีอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหุ ตฺยหิ ปุเร สทุธา ตา เต อชฺช
น วิชฺชติ (เมื่อก่อนโยมทั้งหลายได้มีศรัทธา แต่วันนี้ศรัทธานั้นของโยม
ไม่มี) ความว่า คู่ก่อนอุบาสก ก่อนแต่นี้ โยมได้มีศรัทธาในอาตมา โดยนัย
มีอาทิว่า พระผู้เป็นเจ้าประพาศิธรรม ประพาศิสมาเสมอ แต่วันนี้คือเดี๋ยวนี้
ศรัทธานั้นของโยมคือท่านหาไม่ เพราะเหตุนี้ บทว่า ยิ ตฺยหิ ตฺยฺหเม-
เวตฺติ จึงมีอธิบายว่า การถวายปัจจัย ๔ อันใด อันนี้ก็เป็นของโยมนั้นแหละ
อาตมาไม่มีความต้องการสิ่งนั้น เพราะว่า ธรรมคาถานผู้มีจิตเลื่อมใสโดยชอบ
จึงควรให้.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ยิ ตฺยหิ ตฺยฺหเมเวตฺติ มีเนื้อความว่า วันนี้
ความไม่เคารพในอาตมาอันใดของโยม ความไม่เคารพอันนั้นก็เป็นที่ของโยม
นั้นแหละ ผลของความไม่เคารพ โยมนั้นเองต้องเป็นผู้เสวย ไม่ใช่อาตมา.

บทว่า นตฺถิ ทฺวจฺจริตฺติ มยา ความว่า ก็ขึ้นชื่อว่า ทฺวจฺจริตฺติของอาตมา
ไม่มี เพราะกิเลสทั้งหลายที่เป็นเหตุของทฺวจฺจริตฺติ อาตมาตัดขาดแล้ว ด้วย
อริยมรรค.

บทว่า อนิจฺจา หิ จลา สทุธา ความว่า เพราะเหตุที่ศรัทธา
ซึ่งเป็นของปุถุชน เป็นของไม่เที่ยง ไม่เป็นไปโดยส่วนเดียว ฉะนั้นเองจึง
เป็นของกลับกลอกไป เหมือนลูกไฟกวางไว้บนหลังม้า และไม่หนักแน่นเหมือน
หลักที่ปักไว้บนกองแกลบ.

บทว่า เอวํ ทิฏฺฐา หิ ตา มยา ความว่า และศรัทธานั้นที่เป็น
อย่างนี้ อาตมาเห็นแล้ว คือ ทราบประจักษ์ชัดแล้วในตัวโยม.

๑๑. อุบาลีเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอุบาลีเถระ

[๓๑๗] ได้ยินว่า พระอุบาลีเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ภิกษุผู้ออกบวชใหม่ ๆ ด้วยศรัทธา ยังใหม่ต่อ
การศึกษา ควรคบหากัถยานมิตร ผู้มีอาชีพบริสุทธิ์
ไม่เกียจคร้าน. ภิกษุผู้ออกบวชใหม่ ๆ ด้วยศรัทธา
ยังใหม่ต่อการศึกษา ควรพำนักอยู่ในหมู่สงฆ์ เป็นผู้
ฉลาดศึกษาพระวินัย. ภิกษุผู้ออกบวชใหม่ ๆ ด้วย
ศรัทธา ยังใหม่ต่อการศึกษา ต้องเป็นผู้ฉลาดในสิ่งที่
ควรและไม่ควร ไม่ควรประพฤตินเป็นคนออกหน้า
ออกตา.

อรรถกถาอุบาลีเถรคาถา

คาถาของท่านพระอุบาลีเถระ มีคำเริ่มต้นว่า สทุทชาย อภินิฏ-
ขมม. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านพระอุบาลีเถระนี้ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่า ปทุมุตตระ ได้เกิดขึ้นในภพชาติของผู้มีสกุล ในนครหงสา-
วดี วันหนึ่ง ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา ได้เห็นพระศาสดาทรงแต่งตั้ง
ภิกษุรูปหนึ่งให้ดำรงตำแหน่ง ผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งพระวินัย

ทำกรรมคือบุญญาธิการแล้ว ได้ปรารถนาฐานันดรนั้น. ท่านบำเพ็ญกุศลตลอดชีวิตแล้ว ท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก มาในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้ถือปฏิสนธิในเรือนของช่างกลบกล มารดาและบิดาได้ขนานนามของท่านว่า อุบาสี. ท่านเจริญวัยแล้ว เป็นที่เลื่อมใสของกษัตริย์ทั้ง ๖ มีท่านอนุรุธะ เป็นต้น เมื่อพระตถาคตเจ้า ประทับอยู่ที่อนุปิยัมพวัน ได้ออกบวชพร้อมกับกษัตริย์ทั้ง ๖ องค์ ที่ออกไปเพื่อต้องการบวช. วิธีบวชของท่านมีมาแล้วในพระบาลี.

ท่านครั้นบรรพชาอุปสมบทแล้ว ได้รับเอภรรมาฐาน ในสำนักของพระศาสดาแล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์อยู่ป่าเถิด พระองค์ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เมื่อเธออยู่ป่า ชุระอย่างเดียวกับท่านนั้นจักเจริญ แต่เมื่อปฏิบัติอยู่ในสำนักของเราทั้งหลาย ทั้งคันถุระและวิปัสสนาธุระ จักบริบูรณ์. พระเถระรับพระพุทธดำรัสแล้ว บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ไม่นานเลย ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในหงสาวดีนคร พราหมณ์ชื่อว่า สุชาติ สะสม
ทรัพย์ไว้ ๘๐ โกลี มีทรัพย์และข้าวเปลือกเพียงพอ
เป็นนักศึกษา จำทรงมนต์ไว้ได้ ถึงฝั่งแห่งไครเพศ
จบลักษณะอิติหาส และบารมีในธรรมของตน สวาก
ของพระโคตมพุทธเจ้า เป็นผู้มึนธรรมเป็นเครื่องวัน
มีลักษณะอย่างเดียวกัน เป็นทั้งผู้จาริก เป็นทั้งคาบส
ท่องเที่ยวไปตามพื้นดินในครั้งนั้น. ท่านเหล่านั้นห้อม
ล้อมข้าพเจ้า ชนจำนวนมากบูชาข้าพเจ้า ด้วยสำคัญว่า

เป็นพราหมณ์ ผู้เปรี๊ยะปราชญ์ แต่ข้าพเจ้าไม่บูชาอะไร.
ในกาลครั้งนั้น ข้าพเจ้ามีมานะ กระด้าง ไม่เห็นผู้ที่ควร
บูชา คำว่า พุทฺโธ ไม่มีตลอดเวลาที่พระชินเจ้า ยังไม่
เสด็จอุบัติขึ้น. วันคืนล่วงไปๆ พระพุทธเจ้าพระนาม
ว่า ปทุมุตตระ ผู้ทรงมีจักขุ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรง
ขจัดความมืดทั้งมวลออกไป. เมื่อศาสนาแผ่ออกไปใน
หมู่กษัตริย์และหนาแน่นขึ้น ในครั้งนั้น พระพุทธเจ้า
ได้เสด็จเข้ามายังนครหงสาวดี. พระองค์ผู้ทรงมีจักขุ
ได้ทรงแสดงธรรม เพื่อประโยชน์แก่พระบิดา เวลา
นั้นบริษัททั้งหลายโดยรอบประมาณ ๑ โยชน์. บรรดา
มนุษย์ทั้งหลาย ท่านผู้เขาสम्मติแล้วในครั้งนั้น ได้แก่
ดาบส ชื่อสุนันทะ ได้ใช้ดอกไม้บัง (แสงแดด)
ตลอดทั่วทั้งพุทธบริษัท ในครั้งนั้น. และเมื่อพระ
พุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ทรงประกาศสัจจะทั้ง ๔ ที่
ปะรำดอกไม้ บริษัทแสนโกฏิได้บรรลุธรรม. พระ
พุทธเจ้า ทรงหลังฝนคือพระธรรม เป็นเวลา ๗ วัน
๗ คืน ครั้นถึงวันที่ ๘ พระชินเจ้า ทรงสรรเสริญ
สุนันทดาบส. สุนันทดาบส นี้ เมื่อท่องเที่ยวไปมา
ในภพที่เป็นเทวโลกหรือมนุษย์โลก จักเป็นผู้ประเสริฐ
กว่าสรรพสัตว์ ท่องเที่ยวไปในภพทั้งหลาย. ในแสน
กัปจักมีพระศาสดาในโลก ผู้ทรงสมภพจากราชตระกูล
พระเจ้าโอกกากราช พระนามว่า โคดม โดยพระ

โคตร. พระองค์จักทรงมีพุทธชินโรส ผู้เป็นธรรม
ทายก ที่พระธรรมเนรมิตขึ้น เป็นพุทธสาวกโดย
นามว่า ปุณณมันตานีบุตร. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อ
จะทรงให้ชนทั้งหมดกระหึ่มใจ ทรงแสดงพระญาณ
ของพระองค์ จึงได้ทรงสรรเสริญสุนันทดาบส อย่าง
นี้ในครั้งนั้น. ชนทั้งหลายพากันประนมมือนมัสการ
สุนันทดาบส กระทำสักการะในพระพุทธรูปแล้ว
ชำระคติของตนให้ผ่องใส. ข้าพเจ้าได้ฟังพระดำรัส
ของพระมุณีแล้ว ได้มีความดำริในเรื่อนั้นว่า แม้เรา
จักทำสักการะ โดยวิธีที่จะเห็นพระโคดมพุทธเจ้า.
ข้าพเจ้าครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงได้คิดถึงกิริยาของข้าพ-
เจ้าว่า เมื่อไรหนอ เราจึงจะประพฤติธรรม ในบุญ
เขตที่ยอดเยี่ยม. ก็ภิกษุผู้เป็นนักปาฐกรูปนี้ พุคได้
ทุกอย่าง ในพระศาสนาถูกยกย่องว่า เป็นผู้เลิศใน
พระวินัย เราปรารถนาตำแหน่งนั้น. โภคะของเรา
ไม่มีผู้นับได้ ไม่มีผู้ให้กระเทือนได้ เปรียบเหมือน
สาคร เราจะสร้างวัดถวายพระพุทธรูป ด้วยโภคะ
นั้น. ข้าพเจ้าได้ข้อสวณชื่อว่า โสภณะ ด้านหน้าพระ-
นครด้วยทรัพย์แสนหนึ่ง สร้างสังฆารามถวาย. ข้าพ-
เจ้าได้สร้างสังฆารามแต่งเรือนยอดปราสาท มณฑป
ถ้ำ กุหา และที่จงกรมให้เรียบร้อย. ข้าพเจ้าได้สร้าง

เรือนอบกาย โรงไฟ โรงเก็บน้ำและห้องอาบน้ำ
ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์. ข้าพเจ้าได้ถวายปัจจัยนี้ทุก
อย่างคือ ตั้ง เตียง ภาชนะ เครื่องใช้สอยและยา
ประจำวัด. ข้าพเจ้าครั้นเริ่มตั้งอารักขา ก็ให้สร้างกำแพง
อย่างมั่นคง ขออะไร ๆ อย่างไม่เบียดเบียนท่าน
เลย ข้าพเจ้าได้สร้างที่อยู่อาศัย ให้ท่านผู้มีจิตสงบ
ผู้คงที่ไว้ในสังฆาราม ด้วยทรัพย์จำนวนแสน สร้างที่
อยู่อาศัยนั้นอย่างไพบุลย์แล้ว ได้น้อมถวายพระสัม-
มาสัมพุทธเจ้าว่า ข้าพระองค์สร้างพระอารามสำเร็จ
แล้ว ข้าแต่พระมุนี ขอพระองค์จงทรงรับ ข้าพระ-
องค์จักถวายพระอารามนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมี
ความเพียร ผู้ทรงมีจักขุ ขอพระองค์ทรงรับพระ
วิหารนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ
ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นนายก ทรงทราบความดำริ
ของข้าพเจ้าแล้ว ทรงรับเครื่องบูชาทั้งหลาย ทรงรับ
พระอารามนั้น. ข้าพเจ้าได้ทราบการทรงรับ ของพระ
สรรเพชญ์ผู้แสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่แล้ว ได้เตรียม
โภชนะไว้ ได้ทูลให้ทรงทราบเวลาแห่งภัต. เมื่อข้าพ-
เจ้าทูลให้ทรงทราบเวลาแล้ว พระปทุมุตตรพุทธเจ้า
ผู้ทรงเป็นนายก พร้อมด้วยพระชีนาสพพันหนึ่ง ได้
เสด็จเข้าไปสู่อารามของข้าพเจ้า. ข้าพเจ้ารู้กาลเวลาที่

พระองค์และพระปิณาสพทั้งหลาย ประทับนั่งแล้ว
จึงได้ให้ท่านเหล่านั้นอิมหนาสำราญ ด้วยข้าวและน้ำ
ครั้นทราบกาลเวลาที่สวयแล้ว จึงได้ทูลคำนี้ว่า อา-
รามชื่อว่า โสภณะ ข้าพระองค์ ซื้อด้วยทรัพย์แสน
หนึ่ง สร้างด้วยทรัพย์จำนวนเท่านั้นเหมือนกัน ข้าแต่
พระมุณีเจ้า ขอพระองค์จงทรงรับอารามนั้น. ด้วย
การถวายอารามนี้ และด้วยเจตนาและประณิธาน ข้า-
พระองค์เมื่อเกิดในภพ ขอให้ได้สิ่งที่ข้าพระองค์
ปรารถนา. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้นทรงรับสัง-
ฆารามที่สร้างเรียบร้อยแล้ว ได้ประทับนั่งที่ท่ามกลาง
สงฆ์ ได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า เขาผู้ใด ได้มอบถวาย
สังฆารามที่สร้างเรียบร้อยแล้ว แต่พระพุทธเจ้า เรา
ตถาคตจะกล่าวสรรเสริญเขาผู้นั้น ขอท่านทั้งหลายจง
ฟังคำของเรา ผู้กล่าวอยู่. จตุรงคเสนา คือ พล
ช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า จักแวดล้อม
ผู้นี้อยู่เป็นนิตย์ นี่เป็นผลแห่งการถวายสังฆาราม.
เครื่องดุริยางค์หกหมื่น และกลองทั้งหลาย ที่ตกแต่ง
ไว้อย่างเหมาะสม จักประโคม ห้อมล้อมผู้นี้อยู่
เป็นนิจ นี่เป็นผลของการถวายสังฆาราม. หญิงสาว
แปดหมื่นหกพันนางแต่งตัวอย่างสวยงาม นุ่งห่มพัส-
ตราภรณ์ที่สวยงาม ประดับประดาด้วยแก้วมณี และ

แก้วคุณทล มีขนตาอน หน้าตาอิมแย้ม มีตะโพก
ผึ่งผาย เอวบางร่างน้อย ห้อมล้อมผู้นี้เป็นนิจ
นี่เป็นผลของการถวายสังฆาราม. ผู้นี้จักรื่นเริงใจ
อยู่ในเทวโลกเป็นเวลาสามหมื่นกัป จักเป็นท้าวสักกะ
เสวยเทวราชสมบัติถึงพันครั้ง จักได้เสวยสมบัติทั้ง-
หมด ที่ราชาแห่งทวยเทพจะพึงประสบ จักเป็นผู้มี
โภคทรัพย์ไม่บกพร่อง เสวยเทวราชสมบัติ จักเป็น
พระเจ้าจักรพรรดิ ในแคว้นแคว้นตั้งพันครั้ง เสวย
ราชสมบัติอันไพบูรณ์ในแผ่นดิน นับครั้งไม่ถ้วน. ใน
(อีก) แสนกัป จักมีพระศาสดาในโลก ผู้ทรงสมภพ
ในราชตระกูลโลกกากราช พระนามว่า โคตมะ โดย
พระโคตร. พระองค์จักทรงมีพุทธชินโรส ผู้เป็นธรรม
ทายาท ที่พระธรรมเนรมิตขึ้น เป็นพุทธสาวกโดย
นามว่า อุบาลี. เธอจักบำเพ็ญบารมีในพระวินัย เป็น
ผู้ฉลาดในฐานะ และอฐานะ ดำรงไว้ซึ่งพระศาสนา
ของพระชินะ และเป็นผู้หาอสาระมิได้. พระสมณ-
โคตมผู้ล้าเลิศในหมู่ศากยะ ทรงรู้อย่างสิ่งสิ่งทั้งหมดนี้
แล้ว จักประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงแต่ง
ตั้งเธอไว้ในเอตทัคคะ. ข้าพระองค์ปรารถนาคำสั่งสอน
ของพระองค์ โดยหมายเอาประโยชน์ใดที่นับไม่ถ้วน
ประโยชน์นั้นคือธรรมเป็นที่ลี้ภัยแห่งสังโยชน์ทั้งปวง

ข้าพระองค์ได้บรรลุแล้ว. คนต้องราชทัณฑ์ถูกลาว
แขง เมื่อไม่ประสบความสำเร็จเพราะหลาวก็ปรารถนา
จะให้พ้นไปทีเดียว ฉันทิด ข้าแต่พระมหาวิระ ข้า-
พระองค์ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ต้องอาญาของภพ ถูก
หลาวคือกรรมแขง ถูกเวทนาคือความหิวระหาย
รบกวน ไม่ประสบความสำเร็จในภพ ข้าพระองค์
ถูกไฟ ๓ กองเผาจน จึงแสวงหาความรอดพ้น ดูกผู้
ต้องราชทัณฑ์ฉะนั้น ชายผู้กล้าหาญถูกยาเบื่อ เขาจะ
เสาะแสวงหายาขนานศักดิ์สิทธิ์ ที่จะแก้ยาเบื่อรักษา
ชีวิตไว้ เมื่อแสวงหาก็จะพบยาขนานศักดิ์สิทธิ์ที่แก้
ยาเบื่อได้ ครั้นดื่มยานั้นแล้วก็จะสบาย เพราะรอดพ้น
ไปจากพิษยาเบื่อ ฉันทิด ข้าแต่พระมหาวิระ ข้าพระองค์
ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน เป็นเหมือนนรชนผู้ถูกยาเบื่อ ถูก
อวิชชาบีบคั้นแล้ว ต้องแสวงหายาขนานศักดิ์สิทธิ์
คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อแสวงหายาขนานศักดิ์สิทธิ์ คือ
พระธรรม ก็ได้พบคำสั่งสอนของพระสากยมุนี คำ-
สั่งสอนนั้นล้ำเลิศกว่าโอสธทุกอย่าง บรรเทาถูกร
ทั้งมวลได้ ครั้นดื่มธรรมโอสธที่ถอนพิษทุกอย่างได้
แล้ว ข้าพระองค์ก็สัมผัสพระนิพพาน ที่ไม่แก่ไม่ตาย
มีภาวะเยือกเย็น คนที่ถูกผีสิงเดือดร้อนเพราะเคราะห์
คือผี ต้องเสาะแสวงหาหมอไล่ผี เพื่อให้รอดพ้นจากผี

เมื่อแสวงหาก็จึงพบหมอผู้ฉลาดในทางภูตวิทยา หมอนั้นต้องจับภูตผีพร้อมทั้งมูลเหตุให้เขา เพื่อให้พินาศไป ฉันทไค ข้าแต่พระมหาวิระ ข้าพระองค์ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เตือดร้อนเพราะเคราะห์คือความมืด เสาะแสวงหาแสงสว่างคือญาณ เพื่อให้รอดพ้นจากความมืด จึงได้พบพระศากยมุณี ผู้ทรงกำจัดความมืด คือกิเลสออกไปได้ พระองค์ได้ทรงกำจัดความมืดให้ข้าพระองค์เหมือนหมอผี จับผีฉะนั้น ข้าพระองค์ตัดทอนกระแสแห่งสงสารได้ขาด ก็กระแสตัณหาไว้ได้ถอนภพทั้งหมดขึ้นได้ เหมือนหมอผีจับผีออกไปโดยมูลเหตุฉะนั้น นกครุฑโฉบเอางูไปเป็นอาหารของตน ยังสระใหญ่ร้อยโยชน์ โดยรอบให้กระเพื่อม มันจับงูได้แล้ว จะจิกให้ตายเอาหัวห้อยลงพบบินหนีไป ตามที่นกต้องการฉันทไค ข้าแต่พระมหาวิระ ข้าพระองค์ก็เช่นนั้นเหมือนกัน เป็นเหมือนนกครุฑที่มีกำลัง เมื่อแสวงหาอสังขตธรรม ข้าพระองค์คายโทษะออกไปแล้ว ได้เห็นสันติบทที่เป็นธรรมอันประเสริฐ อย่างยอดเยี่ยม นำเอาพระธรรมนั้นไปพำนักอยู่ เหมือนนกครุฑนำเอางูไปพักอยู่ฉะนั้น เถาว์ลี ชื่อ อาสาวดี เกิดในสวนจิตรลดา เถาว์ลีนั้น หนึ่งพันปีจึงจะออกผล ๑ ผล ทวยเทพจะพากันเฝ้าแหนผลของเถาอาสาวดี

นั่น เมื่อมันมีผลระยะนานขนาดนั้น เถว้ลลีนันจึง
เป็นที่รักของทวยเทพ เมื่อเป็นอย่างนี้ เถอาสาวดี
จึงเป็นเถว้ลลีนันยอด ข้าแต่พระมุนี ข้าพระองค์
หมายใจไว้แสนกัป ขอบำรุงพระองค์ นมัสกาลทั้งเข้า
ทั้งเย็น เหมือนทวยเทพมุ่งหมายเถอาสาวดีจะนั้น
การปรนนิบัติและการนมัสการของข้าพระองค์ ไม่
เป็นหมั่นไม่เป็นโมฆะ ข้าพระองค์ผู้สงบแล้ว แม้มา
แต่ไกลก็ไม่แคล้วคลาดขณะไปได้ ข้าพระองค์ค้นหา
อยู่ที่ไม่พบปฏิสนธิในภพ ข้าพระองค์ปราศจากอุปธิ
หลุดพ้นแล้ว สงบระงับแล้ว ท่องเที่ยวไปอยู่ อุปมา
เสมือนว่า ดอกปทุมบานเพราะแสงพระอาทิตย์ฉันใด
ข้าแต่พระมหาวิระ ข้าพระองค์ก็เช่นนั้นเหมือนกัน
เบิกบานแล้ว เพราะพุทธรัศมี ในกำเนदनกกระยาง
จะไม่มีมีตัวผู้ ทุกครั้งที่ฟ้าร้อง มันจะตั้งท้องทุกคราว
ตั้งท้องอยู่นาน จนกว่าฟ้าจะไม่ร้อง จะพ้นจากภาระ
(ตกฟอง) ต่อเมื่อฝนตกฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้น
เหมือนกัน ได้ตั้งครรภ์คือพระธรรม เพราะเสียงฟ้า
คือพระธรรม ที่ร้องเพราะเมฆคือพระธรรมของพระ
ปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ข้าพระองค์ทรงครรภ์คือ
บุญอยู่ เป็นเวลาแสนกัป จะพ้นภาระ (คลอด) จนกว่า
ฟ้าคือพระธรรมจะหยุดร้อง ข้าแต่พระศากยมุนี เมื่อใด

พระองค์ (ผู้เสมือนฟ้า) ทรงร้องที่กรุงกบิลพัสดุ์
บุรีรัมย์ เมื่อนั้น ข้าพระองค์จึงจะพ้นจากภาระ เพราะ
ฟ้าคือพระธรรม (หยุดร้อง) ข้าพระองค์ได้คลอด
พระธรรมทั้งหมด เหล่านี้ คือ สุธมฺมุตตะ (วิโมกข์) ๑
อนิมิตตะ (วิโมกข์) ๑ และอปณฺหิตตะ (วิโมกข์) ๑
(โลกุตระ) ผล ๔ อย่าง ๑.

ข้าพระองค์ปรารถนาคำสั่งสอนของพระองค์
มุ่งหมายถึงประโยชน์อันใด ที่นับประมาณไม่ถ้วน
ประโยชน์นั้นคือสันติบาท (พระนิพพาน) อันยอด
เยี่ยม ข้าพระองค์ได้บรรลุแล้ว ข้าพระองค์ไม่มี
ผู้เสมอเหมือน ข้าพระองค์ประสบบารมีในพระวินัย
แล้ว จำทรงคำสอนไว้ได้ เหมือนภิกษุผู้แสวงหาคุณ
ผู้เป็นนักพูดแม้จะนั้น ข้าพระองค์ไม่มีความเคลือบ-
แคลง ในพระวินัยทั้ง ๕ คัมภีร์ คือทั้งขันธกะและที่
แบ่งออกเป็น ๓ คัมภีร์ (จุลวรรค มหาวรรค และ
บริวารวรรค) หรือทั้งในอักษร ทั้งในพยัญชนะ
ในพระวินัยนี้ ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาด ทั้งในนิกคห-
กรรม ปฏิกรรม ฐานะและอฐานะ โอสารณกรรม และ
วุฏฐาปนกรรม ถึงบารมีในพระวินัยทั้งหมด อีกอย่าง
หนึ่ง ข้าพระองค์ยกบพขึ้นมที่ตั้งแล้ว ไขความออกไป
โดยกิจ ๒ อย่าง แล้ววางไว้ในขันธกะ ในพระวินัย
ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดล้ำในนirutติศาสตร์ ฉลาดทั้ง

ในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ไม่มีสิ่ง
ที่ข้าพระองค์ไม่รู้ ข้าพระองค์เป็นผู้เลิศผู้หนึ่งใน
พระศาสนาของพระศาสดา วันนี้ ข้าพระองค์เป็นผู้
ฉลาดในรูป บรรเทาข้อกังขาทุกอย่าง ตัดความสงสัย
ทั้งสิ้นในพระศาสนาของพระสมณศากยบุตร ทั้งที่
เป็นบท (ใหญ่) บทย่อ ทั้งที่เป็นอักษรเป็นพยัญชนะ
ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในทุกอย่าง ทั้งในเบื้องต้น
ทั้งในเบื้องปลาย พระราชาผู้ทรงมีกำลัง ทรงกำราบ
การรบกวณของผู้อื่น ทรงชนะสงครามแล้ว ทรงให้
สร้างพระนครขึ้น ณ ที่นั้น ทรงให้สร้างกำแพงบ้าง
คูบ้าง เสาเขื่อนบ้าง ชุมประตูบ้าง ป้อมบ้าง นานา
ชนิดเป็นจำนวนมากไว้ในพระนครนั้น ทรงให้สร้าง
ทางสี่แยก สนาม ตลาดจ่าย และสถาสำหรับวินิจฉัย
สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ไว้ในพระนคร
นั้นพระองค์ทรงตั้งเสนาและอำมาตย์ไว้ เพื่อปราบหุมู่
อมิตร เพื่อรู้ช่องทางและมีช่องทาง และเพื่อรักษา
พลนิกายไว้ พระองค์ทรงตั้งคนผู้ฉลาดในการเก็บ
สิ่งของให้เป็นภัณฑารักษ์ไว้ เพื่อให้เป็นผู้เฝ้าสิ่งของ
ด้วยพระราชประสงค์ว่า สิ่งของของเราอย่าได้สูญหายไป ผู้ใดสำเร็จ (การศึกษา) แล้ว และปรารถนา
ความเจริญแก่พระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์

นั้น จะประทานเรื่องให้เขา เพื่อปฏิบัติต่อมิตร (ประชาชน). เมื่อนิมิตเกิดขึ้น พระองค์จะทรงตั้งผู้ฉลาดในลักษณะทั้งหลาย ผู้เป็นนักศึกษาและจำทรงมนต์ไว้ได้ ให้ดำรงอยู่ในความเป็นปุโรหิต ผู้สมบูรณ์ด้วยองค์คุณเหล่านี้ เรียกว่ากษัตริย์ พวกเขาจะพากันพิทักษ์รักษาพระราชาทูกรมเมื่อ เหมือนนจากพรารักษาญาติคนที่ เป็นทุกขณะนั้น ฉันทิด ข้าแต่พระมหาวีระ พระองค์ก็ฉันทันเหมือนกัน ทรงเป็นเสมือนกษัตริย์ผู้กำจัดอมิตรได้แล้ว เรียกได้ว่า พระธรรมราชาของชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก พระองค์ทรงกำจัดเหล่าเดียรฉัตร บ้าง มารพร้อมทั้งเสนาบ้าง ความมืดมนอนธการบ้าง ได้แล้ว ได้ทรงเนรมิตนครธรรมจัน ทรงทำศีลให้เป็นกำแพง ทรงทำพระญาณของพระองค์ให้เป็นขุมประตู่ไว้ที่พระนครนั้น ข้าแต่พระธีรเจ้า สัทธาของพระองค์เป็นเสาระเนียด การสังวรเป็นนายทวารบาล สติปัญญาเป็นป้อม ข้าแต่พระมุณี พระปัญญาของพระองค์เป็นสนาม และพระองค์ได้ทรงสร้างธรรมวิธี มีอิทธิบาทเป็นทางสี่แยก พระวินัย ๑ พระสูตร ๑ พระอภิธรรม ๑ พระพุทธพจน์ทั้งสิ้นมีองค์ ๕ นี้เป็นธรรมสภาของพระองค์ สุนฺญุตวิหารสมบัติ ๑ อนิมิตตวิหารสมบัติ ๑ อปณฺหิตสมบัติ ๑ อนนฺย-

ธรรม ๑ นิโรชธรรม ๑ นี่เป็นกฏีธรรมของพระองค์
ธรรมเสนาบดีของพระองค์ มีนามว่า สารีบุตร ผู้ถูก
ยกย่องว่าเป็นผู้เลิศทางปัญญา และเป็นผู้ฉลาดใน
ปฎิภาณ ข้าแต่พระมุนี ปุโรหิตของพระองค์ มีนามว่า
โกลิตะ ผู้ฉลาดในจตุปปาตญาณ ผู้ถึงบารมีด้วยฤทธิ์
ข้าแต่พระมุนี ผู้พิพากษาของพระองค์ มีนามว่า
กัสสปะ เป็นผู้เลิศในชุดงศ์คุณเป็นต้น เป็นผู้ทรงไว้
ซึ่งวงศ์เก่าแก่ มีเดชสูงยากที่จะเข้าถึงได้ ข้าแต่พระ-
มุนี ผู้รักษา (คลัง) พระธรรมของพระองค์ มีนามว่า
อานนท์ เป็นพหูสูต ทรงจำพระธรรมไว้ได้ และรู้
ปาฐะทุกอย่างในพระศาสนา พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้
ทรงเป็นมหาฤๅษี ทรงตั้งพระเถระเหล่านั้นไปทั้งหมด
แล้วทรงมอบหมายการวินิจฉัย (อธิกรณ์) ที่ท่านผู้เป็น
ปราชญ์แสดงไว้แล้ว ในพระวินัยให้แก่ข้าพเจ้า
พุทธสาวกรูปใดรูปหนึ่งก็ตาม ถ้ามปัญหาในพระวินัย
ข้าพเจ้าไม่มีความคิดในเรื่องนั้น ที่จะบอกเรื่องอื่น
นั้นแหละแก่เขาในพุทธเขต มีพุทธสาวกประมาณเท่า
ใดในพุทธสาวกจำนวนเท่านั้น ไม่มีผู้เสมอกับข้าพเจ้า
ในทางพระวินัย เว้นไว้แต่พระมุนี และผู้ยิ่งกว่า
จักมีแต่ที่ไหน พระสมณโคดมประทับนั่ง ณ (ท่าม
กลาง) ภิกษุสงฆ์ทรงเปล่งพระสุรเสียงอย่างนี้ ว่า พระ

อุบาสีไม่มีผู้เสมอเหมือน ทั้งในพระวินัยและชั้นชกะ
ทั้งหลาย นวัคคัตถุศาสน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้
ทั้งหมดนั้น หยั่งลงในพระวินัย พุทธสาวกมีประมาณ
เท่าใด มีปกติเป็นพระวินัยว่า พระวินัยเป็นรากเหง้า
(ของนวัคคัตถุศาสน์นั้น) พระสมณโคดมผู้ประเสริฐ
กว่าศากยราช ทรงระลึกถึงกรรมของข้าพเจ้าแล้ว ได้
ประทับนั่ง (ท่ามกลาง) ภิกษุสงฆ์ ทรงแต่งตั้งข้าพเจ้า
ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ข้าพเจ้าได้ปรารถนาตำแหน่ง
นี้มาเป็นเวลาแสนกัป ข้าพเจ้าได้บรรลุประโยชน์นั้น
แล้วถึงบารมีในพระวินัยแล้ว ข้าพเจ้าได้เป็นช่างกล-
บผู้สร้างความเพลิดเพลินให้ศากยราชมาก่อน ละ
ทิ้งชาตินั้นแล้ว มาเกิดเป็นบุตรพระมหาฤาษี (พุทธ-
ชิโนรส) ในกัปที่ ๒ นับถอยหลังแต่กัปนี้ไป ได้มี
กษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดิน พระนามว่า อัญชสะ ผู้มี
เดชไม่มีที่สิ้นสุด มีพระบริวารนับไม่ถ้วน มีทรัพย์มาก
ข้าพเจ้าได้เป็นขัตติยราชสกุลของพระองค์ มีนามว่า
จันทนะ เป็นผู้เยอหยิ่ง เพราะความเมาในชาติ และ
ความเมาในยศ และโภคะ ช้างจำนวนแสน ประดับ
ประดาด้วยขชาภรณ์พร้อมสรรพ ตระกูลมาตั้งคะ
ตกมัน ๓ แห่ง ห้อมล้อมข้าพเจ้าทุกเมื่อ ข้าพเจ้า

ประสงค์จะไปอุทยาน มีพลนิกายของตนออกหน้าไป
จึงได้ขึ้นข้างต้น (ข้างมิ่งขวัญ) ออกจากพระนครไป
ในครั้งนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นามว่า เทวละ
ถึงพร้อมด้วยจรณะ มีทวารอันคุ้มครองแล้ว สวรร
ติแล้ว. ได้มาข้างหน้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้ไต่
ข้างต้นเข้าไปได้ล่วงเกินพระพุทธเจ้าในครั้งนั้น ต่อ
จากนั้น ข้างต้นนั้น ก็เกิดเดือดดาลขึ้น ไม่อย่างทำไป
ข้าพเจ้าเห็นข้างไม่พอใจ จึงได้โกรธพระพุทธเจ้า
เบียดเบียนพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้ไปยังพระ-
อุทยาน ข้าพเจ้าไม่พบความสำราญ ณ ที่นั้น เหมือน
คนถูกไฟไหม้ศีรษะ ถูกความกระวนกระวายแผดเผา
เหมือนปลาติดเบ็ด พื้นแผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต
เป็นเสมือนไฟลุกไปทั่วสำหรับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเข้าไป
เฝ้าพระบิดา จึงได้ทูลคำนีไว้ว่า หม่อมฉันล่วงเกิน
พระสยมภูองค์ใด เหมือนยุทธพิฆาให้เดือดดาล
เหมือนไหมกองไฟ และเหมือนฝักข้างตกมัน พระ-
ชินพุทธเจ้าองค์นั้น ผู้มีพระเดชสูงแรงกล้า ข้าพเจ้า
ได้ล่วงเกินแล้ว ก่อนที่พวกเราทุกคนจะพินาศไป พวก
เราจักพากันขอขมาพระมุนีนั้น ถ้าหากพวกเราจักไม่
ยังพระมุนีนั้น ผู้ทรงฝักองค์แล้ว มีเหตุขยี้ตั้งมันแล้ว

ให้ทราบไซ้ รัฐของเราจักแหลกลาญ ไม่เกิน
วันที่ ๗ พระราชาทั้งหลาย คือ สุเมขละ ๑
โกสิยะ ๑ ลิคคะ ๑ สัตตะกะ ๑ พร้อมด้วยเสนา
ตกทุกข์ได้ยาก เพราะลวงเกินฤาษีทั้งหลาย เมื่อใด
ฤาษีทั้งหลายผู้ดำรวมแล้ว ผู้ประพฤติพรหมจรรย์
โกธธ เมื่อนั้น ฤาษีเหล่านั้น จะบันดาลให้ (โลกนี้)
พร้อมทั้งเทวโลกทั้งสาครและบรรพต ให้พินาศไปได้
ข้าพเจ้าจึงประชุมราชบุรุษทั้งหลายในที่ประมาณสาม
พันโยชน์ เข้าไปหาพระสยัมภู เพื่อต้องการแสดง
โทษผิด ทุกคนมีฝ่าเปียง และศีระะเปียงน้ำเหมือน
กันหมด กระทำอัญชลี หมอบแทบบาทพุทธเจ้า
แล้วได้กล่าวคำวิงวอนนี้ว่า ข้าแต่มหาวิระ ขอท่าน
โปรดประทานอภัยโทษแก่ชนที่ร้องขอ ขอพระ-
มหาวิระบรรเทาความเร่าร้อน และอย่าให้รัฐ
ของพวกข้าพเจ้าพินาศเลย มวลสัตว์พร้อมทั้งเทวดา
และมนุษย์ พร้อมทั้งอสูรเผ่าทานพ พร้อมด้วย
รากษส พึงพากันเอาค้อนเหล็กมาตีศีระะของ
ข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ ความโกรธจะไม่เกิดขึ้นในพระ
พุทธเจ้า เหมือนไฟสถิตอยู่ในน้ำไม่ได้ เหมือนพืช
ไม่งอกบนหิน เหมือนกิมิชาติ ดำรงชีวิตอยู่ในยา
ขนานวิเศษไม่ได้ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่

กระเทือนหฤทัย เหมือนแผ่นดินไม่กระเทือน ภาคร
ที่นับจำนวนน้ำไม่ได้ก็ไม่กระเพื่อม และอากาศที่ไม่
มีที่สุด ก็ไม่ปั่นป่วน พระมหาวิระทั้งหลาย ผู้
ฝึกฝนดีแล้ว อดกลั้นได้แล้ว และมีตบะ เจ้า
ประคุณทั้งหลาย ผู้อดทนและอดกลั้นได้แล้ว
จะไม่มีกรไป พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวคำ
นี้แล้ว เมื่อจะบรรเทาความเร่าร้อน จึงเหาะ
ขึ้นฟ้า ต่อน้ำมหาชนในครั้งนั้น ข้าแต่พระ-
มหาวิระ ด้วยกรรมนั้น ข้าพระองค์ได้เข้าถึงความเป็น
คนชั้นต่ำ ล่วงเลยกำเนิดนั้นมาแล้ว จึงเข้าไปยัง
อภยบุรี ข้าแต่พระมหาวิระ แม้ในครั้งนั้น พระองค์
ทรงแก้ไขความเร่าร้อน ที่แผดเผาข้าพระองค์ คือ
สถิตมั่นอยู่ในข้าพระองค์ และข้าพระองค์ได้ให้
พระสยมภู อดโทษแล้ว ข้าแต่พระมหาวิระ แม้
วันนี้ พระองค์ก็ทรงดับไฟ ๓ กอง ให้ข้าพระองค์ผู้
กำลังถูกไฟ ๓ กองเผาผลาญอยู่ และข้าพระองค์ก็ถึง
ความเยือกเย็น ท่านเหล่าใด มีการเจียโลตลงฟัง
ข้าพเจ้าจะบอกเนื้อความ คือ บท (พระนิพพาน)
ตามที่ข้าพเจ้าได้เห็นแล้ว แก่ท่านเหล่านั้น ขอ
ท่านทั้งหลายจงฟังคำของข้าพเจ้าผู้กล่าวอยู่ ด้วยกรรม
ที่ข้าพเจ้าได้ดูหมิ่นพระสยมภู ผู้มีหฤทัยสงบ ผู้มี

หยุดยั้งมันคงแล้ว วันนี้ข้าพเจ้าจึงได้เกิดในกำเนิดที่ต่ำ
ทราม ท่านทั้งหลายอย่าพรั่นเวลาเลย เพราะผู้
ปล่อยขณเวลาให้ล่วงเลยไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกเสียใจ
ท่านทั้งหลายควรพยายามในประโยชน์ของตน ท่าน
ทั้งหลายจึงจะให้ขณเวลาประสบผล ไม่ล่วงไปเปล่า
ก็ยาเหล่านี้ คือ ยาสำรอก เป็นพิษร้ายกาจสำหรับคน
บางพวก แต่เป็นโอสถสำหรับคนบางเหล่า ส่วนยา
ถ่ายเป็นพิษร้ายกาจสำหรับคนบางพวก แต่เป็นโอสถ
สำหรับคนบางเหล่า (ฉนฺได) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ก็ฉนฺนั้น เป็นเสมือนยาสำรอก สำหรับผู้ปฏิบัติ (ผู้
เจริญมรรค) เป็นเสมือนยาถ่ายสำหรับผู้ตั้งอยู่ในผล
เป็นเสมือนโอสถสำหรับผู้ได้ผลแล้ว และเป็นบุญเขต
สำหรับผู้แสวงหา (โมกขธรรม) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นเสมือนยาพิษที่ร้ายกาจ สำหรับผู้ประพฤติผิดจาก
คำสั่งสอน เผาคน ๆ นั้นเหมือนอสรพิษ ต้องยาพิษ
ยาพิษชนิดแรงที่คนดื่มแล้วจะผลาญชีวิต (เขาเพียง)
ครั้งเดียว ส่วนคนผิดพลาดจากคำสั่งสอน (พุทธ-
ศาสนา) แล้ว จะหมกไหม้ (ในนรก) นับโกฏิก็ป
เขายอมข้ามโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลกได้ ด้วยขันติธรรม
อวิหิงสาธรรม และด้วยความเป็นผู้มีเมตตาจิต เพราะ
ฉะนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงทรงเป็นผู้ไม่มีความ

ซึ่งเคียด พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเสมือนปฐพีไม่ทรง
ขังอยู่ในลาภและความเสื่อมลาภทั้งในการนับถือและ
การดูหมิ่น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้นจึงทรง
เป็นผู้ไม่มีความซึ่งเคียด พระมหามุนีทรงมีพระทัย
เท่า ๆ กัน สำหรับ สรรพสัตว์ ทั้งในพระเทวทัต นาย
ขมังธนู องค์คูลิมาลโจร พระราहुลและข้างชนบาล
พระพุทธเจ้าเหล่านี้ ไม่ทรงมีความแค้นเคือง ไม่ทรง
มีความรัก สำหรับสัตว์ทั้งหมดคือ ทั้งเพชรฆาตและ
พระโอรส พระพุทธเจ้าทรงมีพระทัยเท่า ๆ กัน คน
เห็นอันตรายแล้วพึงประนมมือเหนือศีรษะไหว้ผ้ากา-
สาวพัสดุ์ ที่เปื้อนอุจจาระอันเจ้าของทิ้งแล้ว ซึ่งเป็น
ธงของถาผี พระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีตแสนนาน
ในปัจจุบัน และในอนาคต ทรงบริสุทธิเพราะทรงนี้
เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้นนั้น จึงเป็นผู้ควร
นมัสการ ข้าพเจ้าย่อมจำทรงพระวินัยที่ดี ที่เป็น
กำหนดหมายของพระศาสดาไว้ด้วยใจ ข้าพเจ้า
จักน้อมนมัสการพระวินัยพักผ่อนอยู่ทุกเมื่อ พระวินัย
เป็นอภัยภัยของข้าพเจ้า พระวินัยเป็นที่ยืนและที่
จงกรมของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าสำเร็จการอยู่ในพระวินัย
พระวินัยเป็นอารมณ์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าบรรลุดี
บารมีในพระวินัย ทั้งเป็นผู้ฉลาดในสมณะ ข้าแต่
พระมหาวิระ ด้วยเหตุนี้ พระอุบาลีจึงไหว้แทบ
พระยุคลบาทของพระศาสดา ข้าพระองค์นั้นจัก

ออกจากบ้าน (นี้) ไปบ้าน (โน้น) จากเมือง (นี้)
ไปเมือง (โน้น) เทียวหานมัสการพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า และความที่พระธรรมเป็นธรรมดี. กิเลสทั้งหลาย
ข้าพระองค์เผาแล้ว ภพทั้งหมดข้าพระองค์ถอนแล้ว
อาสวะทั้งหลายสิ้นไปหมดแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี
การมาของข้าพระองค์ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประ-
เสริฐ เป็นการมาดีจริงๆ วิชชา ๓ ข้าพระองค์ได้
บรรลุแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพระองค์
ได้ปฏิบัติแล้ว ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖
เหล่านี้ ข้าพระองค์ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้าข้าพระองค์ได้ปฏิบัติแล้ว ดังนี้.

ก็ ณ ที่นั้น พระศาสดาทรงให้ท่านเรียนพระวินัยปิฎกทั้งหมดด้วย
พระองค์เอง ต่อมาภายหลัง ท่านได้วินิจฉัยเรื่อง ๓ เรื่องเหล่านี้คือ เรื่องการุ-
กัจจุกะ ๑ เรื่องอัชชุกะ ๑ เรื่องพระกุมารกัสสปะ ๑ เมื่อวินิจฉัยเสร็จแต่ละเรื่อง
พระศาสดาได้ทรงประทานสาธุการ ทรงทำการวินิจฉัยทั้ง ๓ เรื่อง ให้เป็นอุบัติ
เหตุแล้ว ทรงตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลศกว่าพระวินัยธรทั้งหลาย อยู่มา
ภายหลังในวันอุโบสถ วันหนึ่ง เวลาแสดงปาติโมกข์ ท่านเมื่อโอวาทภิกษุ
ทั้งหลาย จึงได้กล่าวคาถาไว้ ๓ คาถาว่า

ภิกษุผู้ออกบวชใหม่ๆ ด้วยศรัทธายังใหม่ต่อการ
ศึกษา ควรคบหากัลยาณมิตร ผู้มีอาชีพบริสุทธิ์ไม่
เกียจคร้าน. ภิกษุผู้ออกบวชใหม่ๆ ด้วยศรัทธายังใหม่
ต่อการศึกษ ควรพำนักอยู่ในหมู่สงฆ์ผู้ฉลาด ศึกษา

พระวินัย (ให้เข้าใจ). ภิกษุผู้ออกบวชใหม่ๆ ด้วย
ศรัทธา ยังใหม่ต่อการศึกษาต้องเป็นผู้ฉลาด ในสิ่งที่
ควรและไม่ควร ไม่ควรประพฤตินเป็นคนออกหน้า
ออกตา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สทุชชา ความว่า เพราะศรัทธา
อธิบายว่า ไม่ใช่เพื่อเลี้ยงชีพ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สทุชชา ได้แก่เชื้อผล
กรรมและคุณพระรัตนตรัย.

บทว่า อภินิถุมม ความว่า ออกจากการครองเรือน.

บทว่า นวปพฺพชิต ได้แก่เป็นผู้บวชใหม่ คือบวชในปฐมวัย
นั่นเอง.

บทว่า นโว ได้แก่ ยังใหม่ คือยังรุ่นหนุ่ม ต่อการศึกษาศาสนา.

บทว่า มิตฺเต ภเวยฺย กลฺยาณํ สุตฺถาชีเว อตฺตุนฺนิตฺเต (ควร
คบหากัลยาณมิตร ผู้มีอาชีพบริสุทธิ์ ไม่เกียจคร้าน) ความว่า ควรคบคือ
เข้าไปหากัลยาณมิตร ผู้มีลักษณะดังที่ตรัสไว้ โดยนัยมีอาทิว่า เป็นที่รัก
น่าเคารพนับถือ ชื่อว่ามีอาชีพบริสุทธิ์ เพราะเว้นจากมิจฉาชีพ และชื่อว่าผู้
ไม่เกียจคร้าน เพราะเป็นผู้ปรารถนาความเพียรแล้ว ได้แก่ ควรคบหาสมาคม
โดยการรับเอาโอวาทานุสาศนิจของท่าน.

บทว่า สงฺฆสมฺมึ วิหริ ได้แก่ พักอยู่ในหมู่ คือในชุมชนสงฆ์
โดยการบำเพ็ญวัตรและปฏิวัตร (วัตรต่าง ๆ).

บทว่า ลิกฺขถ วินยํ พุโธ ความว่า ต้องเป็นผู้ฉลาดในความรู้
และความเข้าใจ ศึกษาปริยัติคือพระวินัย ด้วยว่า พระวินัยเป็นอายุ (ชีวิต)
ของพระศาสนา เมื่อพระวินัยยังคงอยู่ พระศาสนา ก็เป็นอันยังดำรงอยู่. แต่
บางอาจารย์กล่าวว่า พุโธ ความหมายก่อนั้นเหมือนกัน.

บทว่า กปฺปากปฺเปสุ ความว่า เป็นผู้ฉลาด ในสิ่งที่ควรและไม่
ควร คือเป็นผู้ฉลาดละเอียดละไม (ในสิ่งเหล่านั้น) ด้วยอำนาจพระสูตร และ
ด้วยอำนาจอนุโลมตามพระสูตร.

บทว่า อปฺรกุชฺโต ได้แก่ ไม่ควรเป็นผู้ออกหน้าออกตา คือไม่
มุ่งหวังการเป็นหัวหน้าจากที่ไหนด้วยค้นหาเป็นต้นอยู่.

จบอรรถกถาอุบาลีเถรคาถา

๑๒. อุตตรपालเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอุตตรपालเถระ

[๓๑๘] ได้ยินว่า พระอุตตรपालเถระได้ภายิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

เบญจกามคุณ ทำเราผู้เป็นบัณฑิต สามารถ
คิดค้นประโยชน์ได้ให้ลุ่มหลงหนอ ให้เราตกอยู่ใน
โลก เราได้เล่นไปในวิสัยของมาร ถูกลูกศรปักอยู่
อย่างเหนียวแน่น แต่ก็สามารถเปลื้องตนออกจาก
บ่วงมัจจุราชได้ กามทั้งหมดเราจะได้แล้ว ภพทั้ง-
หลายเราทำลายได้หมดแล้ว การเวียนเกิด (ชาติสง-
สาร) สิ้นสุดลงแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

อรรถกถาอุตรपालเถรคาถา

คาถาของท่านพระอุตรपालเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปณฺฑิตํ วัต มํ สนฺตํ** ดังนี้. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านพระอุตรपालเถระ นี้ ก็มีบุญญาธิการได้ทำไว้แล้ว ใน **พระพุทธเจ้า** องค์ก่อน ๆ เมื่อสั่งสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ได้ให้สร้างสะพานไว้ ที่ทางเสด็จพุทธดำเนิน ของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก มาในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในเมือง**พาราณสี** มีชื่อว่า **อุตรपालะ** เติบโตแล้ว ได้เห็นยมกปาฏิหาริย์ ได้ศรัทธาบวชแล้ว บำเพ็ญสมณธรรม. อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อท่านระลึกถึงกุศารมณ์เนื่อง ๆ ด้วย สามารถกระทำไว้ในใจ โดยไม่แยบคาย กามราคะก็เกิดขึ้น. ทันใดนั้น ท่านข่มจิตของตนไว้ได้ เหมือนคนจับโจรพร้อมกับของกลางไว้ได้ เกิดความสลัดใจขึ้น ข่มกิเลสไว้ ด้วยการมนสิการถึงธรรม ที่เป็นปฏิบัติ ต่อกิเลสนั้นแล้ว บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ให้ภavanaก้าวหน้าขึ้นไป บรรลุพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า

เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** พระนามว่า **วิปัสสี** เสด็จจงกรมอยู่ต่อหน้า **ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส** ตีใจ ได้สร้างสะพานถวาย ในกัปที่ ๕๑ นับถอยหลังไปแต่กัปนี้ เพราะเหตุที่**ข้าพเจ้า**ได้สร้างสะพานถวาย จึงไม่รู้จักทุกคิดเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายสะพาน. กิเลสทั้งหลาย **ข้าพเจ้า**ได้เผาแล้ว ๆ ล ๆ คำสั่งสอนของ **พระพุทธเจ้า** **ข้าพเจ้า**ได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ครั้นได้บรรลุพระอรหัตผลแล้ว พิจารณาข้อปฏิบัติของตน แล้ว เมื่อจะบันลือสีหนาท จึงได้กล่าวคาถาไว้ ๓ คาถาว่า

เบญจกามคุณ ทำเราผู้เป็นบัณฑิต สามารถคิด
ค้นประโยชน์ได้ ให้ลุ่มหลงหนอ ให้เราตกอยู่ในโลก
เราได้แล่นไปในวิสัยของมาร ถูกลูกศรปักอยู่อย่าง
เหนียวแน่น แต่ก็สามารถเปลื้องตนออกจากปวง
มัจจุราชได้. กามทั้งหมดเราละได้แล้ว ภพทั้งหลาย
เราทำลายได้หมดแล้ว การเวียนเกิด ลั้นสุดลงแล้ว
บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺฑิตํ** วัต มํ **สนฺตํ** ความว่า เพราะทำให้เราผู้ชื่อว่าสมบุรณด้วยปัญญา ด้วยอำนาจปัญญา ที่สำเร็จด้วยการ ฟังและการคิด ที่มีอยู่.

บทว่า **อลมตฺตวิจฺจนฺตํ** ความว่า สามารถเพื่อจะคิดค้นประโยชน์ เกื้อกูลทั้งของตนเอง ทั้งของคนอื่น. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เป็นผู้ควรคิดค้น เนื้อความตามความต้องการ หรือสามารถกำจัดกิเลสได้ สำหรับผู้เห็นเนื้อความ เป็นปกติ. พระเถระให้ทุกสิ่งทุกอย่างนี้ เพราะว่าตนเป็นผู้มีภพเป็นครั้งสุดท้าย.

บทว่า **ปญฺจ กามคฺคณา** ได้แก่ กามคุณจำนวน ๕ ส่วน มีรูป เป็นต้น.

คำว่า **โลก** เป็นคำแสดงถึงสถานที่ ๆ กามเหล่านั้นเป็นไป.

บทว่า **สมฺโฆหา** ความว่า มีสัมโมหะเป็นนิมิต (เพราะงมgay) คือ เหตุที่ทำให้ไว้ในใจโดยไม่แยบคาย. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สมฺโฆหา** ได้แก่ เพราะงมgay คือ เพราะทำให้งมgay.

บทว่า ปาตยีสู ความว่า ให้ตกต่ำลงไป จากความเป็นปราชญ์
อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ให้เราผู้ประสงค์จะเป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าสัตว์โลก ตก
ไปอยู่ในโลก.

บทว่า ปกฺขนฺโท ได้แก่ ตามเข้าไป.

บทว่า มารวิสเย ได้แก่ สถานที่ ๆ กิเลสमारเป็นไป อธิบายว่า
ไปสู่อำนาจของกิเลสमारนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ติดตามมารนั้นเข้าไป
ดำรงอยู่ในอิสริยสถาน ของเทวบุตรมาร. บทว่า ทพฺหสฺสลุสสมฺมปิโธ
ความว่า ถูกลูกศรปักไว้อย่างมั่นคง คือเหนียวแน่น อีกอย่างหนึ่ง ต้องศร
ที่เหนียวแน่น คือถูกลูกศร คือราคะปักถึงหัวใจ.

บทว่า อสฺสขี มจฺจุราชฺสฺส อหิ ปาสา ปมฺจุจิตฺตุ (ข้าพเจ้า
สามารถจะพ้นจากบ่วง ของพญามัจจุราชได้แล้ว) ความว่า ข้าพเจ้า ใช้คีม
คือมรรคอันเลิศ (อรหัตมรรค) ถอนลูกศรมีราคะเป็นต้น ขึ้นได้แล้ว ไม่มี
เหลืออยู่เลย สามารถพ้นจากบ่วงของพญามัจจุราช ได้แก่ เครื่องผูกคือราคะ
ได้แล้ว คือเปลื้องคนออกจากบ่วงนั้นได้แล้ว.

และควรทราบวินิจฉัย ต่อจากนั้น ไปนั่นเองว่า บทว่า สพฺเพ กามา
ปหีนา เม ภวา สพฺเพ ปทาธิตา (กามทั้งหมด ข้าพเจ้าละได้แล้ว
ภพทั้งหลาย ข้าพเจ้าทำลายหมดแล้ว) ความว่า กิเลสกาม ที่แตกต่างกัน
ออกไปหลายประเภท โดยแยกไปตามวัตถุและอารมณ์ ข้าพเจ้าละได้ทั้งหมด
แล้ว โดยการตัดขาดด้วยอริยมรรค. เพราะฉะนั้น เมื่อละกิเลสกามทั้งหลายได้แล้ว
แม้วัตถุกามก็เป็นอันละได้แล้วเหมือนกัน. อนึ่ง ภพทั้งหลายมีกามภพ และ
กรรมภพเป็นต้น ข้าพเจ้าทำลายคือกำจัดได้ทั้งหมดแล้ว ด้วยดาบคือมรรค

เพราะว่า เมื่อทำลายกรรมภพได้แล้ว อุปปัตติภพ ก็เป็นอันทำลายได้แล้ว เหมือนกัน. เพราะทำลายกรรมภพได้อย่างนี้นั่นเอง สงสารคือชาติ (การเวียนเกิด) ได้สิ้นสุดลงแล้ว บัดนี้ภพใหม่ก็ไม่มี. เนื้อความของบทนั้นได้อธิบายไว้ในตอนหลังแล้ว. ก็นี้แหละ คือคำพยากรณ์พระอรหันต์ผลของพระเถระ.

จบบรรณกถาอุตรपालเถรคาถา

๑๓. อภิกุตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระอภิกุตเถระ

[๓๑๕] ได้ยินว่า พระอภิกุตเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ข้าแต่พระญาติทั้งหลาย เท้าที่มาประชุมกัน ณ
ที่นี้ทั้งหมด ขอจงทรงสดับ อาตมาภาพจักแสดงธรรม
แก่ท่านทั้งหลาย การเกิดแล้วเกิดอีกเป็นทุกข์
ขอท่านทั้งหลาย จงเริ่มลงมือ จงออกบวช
ประกอบความเพียรในพระพุทธศาสนา จงกำจัดเสนา
ของพญามัจจุราช เหมือนกฤษร ทำลายเรือนไม้้อ
จะนั้น ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาท อยู่ในพระธรรม
วินัย (ศาสนา) นี้ ผู้นั้นจักละการเวียนเกิด ทำที่สุด
แห่งทุกข์ได้.

อรรถกถาอภิภูตเถรคาถา

คาถาของท่านพระอภิภูตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า สุณาถ ฌาตโย

สพฺเพ. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านพระอภิภูตเถระ นี้ ก็มีบุญญาธิการได้ทำไว้แล้ว ในพระพุทฺธเจ้าองค์ก่อน ๆ เมื่อสั่งสมบุญในภพนั้น ได้เกิดในคฤหาสน์ของผู้มีตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า เวสสภู ฐึ เดียงสาแล้ว ได้เป็นผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระศาสนา เพราะอาลัยกัลยาณมิตร เช่นนั้น เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว มหาชนพากันทำความอุตสาหะเพื่อจะรับเอาพระธาตุของพระองค์ ท่านได้ใช้น้ำหอมดับเชิงตะกอนก่อนก่อนกว่าทุกคนด้วยตนเอง.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลกมาในพุทฺธรูปบาทกาลนี้ ได้เกิดในราชตระกูล ในนครเวทฐปุระ ได้รับขนานนามว่า อภิภู ลีนรัชกาลของพระชนก ก็ได้เสวยราชสมบัติ และในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกชนบท ถึงพระนครนั้น ครั้งนั้นพระราชานั้น ได้ทรงสดับว่า ได้ทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึงพระนคร แล้วได้เสด็จไปยังสำนักของพระศาสดา สดับพระธรรมเทศนาแล้ว ในวันที่ ๒ ได้ทรงถวายมหาทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเสร็จกัตกิจแล้ว เมื่อจะทรงทำการอนุโมทนาที่เหมาะสมกับพระราชอัธยาศัยนั้นแหละ จึงได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโดยพิสดาร พระองค์ทรงสดับพระธรรมเทศนาแล้ว กลับได้พระราชปสาทศรัทธา สละราชสมบัติผนวชแล้ว ได้ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ในอุปทานว่า

เมื่อมหาชนถวายพระเพลิงพระพุทธรีระ ของ

พระมหาฤๅษีสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า เวสสภู
ข้าพเจ้าได้ดับไฟเชิงตะกอน ในกัปที่ ๓๑ นับถอยหลัง
แต่กัปนี้ไป เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้ดับไฟเชิงตะกอน
จึงไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลของน้ำหอมที่ข้าพเจ้า
ได้ดับไฟเชิงตะกอน. กิเลสทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้
เผาแล้ว ฯลฯ คำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า ข้าพเจ้า
ได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง เมื่อพระองค์ทรงบรรลุพระอรหัตผลแล้ว ประทับอยู่ด้วย
วิมุตติสุข อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ทั้งหมด คือ พระบรมวงศานุวงศ์
อำมาตย์ข้าราชการ ชาวนครและชาวชนบท พวกกันนาชุมนุมกันโอดครวญ
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุไฉน พระองค์จึงทรงผนวช ทรงทำให้พวกข้า
พระองค์เป็นอนาถาไร้ที่พึ่งกัน พระเถระเจ้าเห็นคนเหล่านั้นมีพระญาติเป็น
หัวหน้า พวกกันโอดครวญอยู่ เมื่อจะกล่าวธรรมกถา (ปลอบ) คนเหล่านั้น
ด้วยการประกาศเหตุแห่งการบรรพชาของตน จึงได้ภยิตคาถา ๓ คาถาไว้ว่า

ข้าแต่พระญาติทั้งหลาย ทำที่มาประชุมกัน ณ
ที่นี่ทั้งหมด ของทรงสดับ อาตมาภาพจักแสดง
ธรรมแก่ท่านทั้งหลาย การกำจัดแล้วเกิดอีกเป็นทุกข์
ของท่านทั้งหลายจงเริ่มลงมือ จงออกบวชประกอบ
ความเพียร ในพระพุทธรศาสนา จงกำจัดเสนาของ
พญามัจจุราช เหมือนนุญชรทำลายเรือนไม้โอ้อฉะนั้น.
ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในพระธรรมวินัย (ศาสนา)
นี้ ผู้นั้นจักละการเวียนเกิด ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุณาถ** ความว่า จงสงบใจฟัง อธิบายว่า
จงจำทรงเอาถ้อยคำที่อาตมาภาพ กำลังกล่าวอยู่เดี๋ยวนี้ตามแนวทางของโสตทวาร
ที่ได้เงี่ยลงฟังแล้ว. คำว่า **ถาตโย** เป็นคำร้องเรียกคนเหล่านั้นทั้งหมด มี
พระญาติเป็นหัวหน้า ด้วยคำนี้พระเถระเจ้าได้กล่าวว่า ขอพระญาติทั้งหมด
มีจำนวนเท่าที่มาพร้อมกัน ณ ที่นี้ อธิบายว่า ข้าแต่พระญาติวงศ์ทั้งหลาย
มีจำนวนเท่าใด คือมีประมาณเท่าใด พระญาติวงศ์ทั้งหลายมีประมาณเท่านั้น
ที่มาพร้อมเพรียงกันแล้วในสมาคมนี้ หรือที่มาพร้อมเพรียงกันในการบวชของ
อาตมาภาพนี้.

บัดนี้ พระเถระเจ้ากล่าวรับคำที่ตนหมายเอาแล้ว กล่าวคำเป็นเชิง
บังคับให้ฟังว่า ท่านทั้งหลายจงฟังดังนี้ว่า อานุภาพจักแสดงธรรมแก่ท่าน
ทั้งหลายดังนี้แล้ว ได้ปรารภเพื่อแสดงโดยนัยมีอาทิว่า การเกิดแล้วเกิดอีก
เป็นทุกข์.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้นต่อไป ขึ้นชื่อว่าความเกิด ในคำว่า
ทุกข์า **ชาติ** **ปุณฺณปุณฺ** นี้ ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์
มากอย่าง ต่างประเภทมีการก้าวลงสู่ครรภ์เป็นมูลฐาน และแยกประเภทออก
เป็นชราเป็นต้น ความเกิดที่เป็นไปแล้ว ๆ เล่า ๆ เป็นทุกข์เหลือหลาย แต่
พระเถระเจ้า เมื่อจะแสดงว่า ความพยายามเพื่อจะระงับความเกิดนั้น เป็นกิจ
ที่ควรทำ จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า **อารมฺภถ** ไว้.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **อารมฺภถ** ความว่า จงทำความเพียร
ได้แก่ อารัมภธาตุ (ความริเริ่ม).

บทว่า **นิกฺกมถ** ความว่า จงทำความเพียรให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้แก่
นิกกมธาตุ (การก้าวออกไป) เพราะเป็นผู้ก้าวออกไปแล้วจากอกุศลธรรมที่

เป็นฝ่ายของความเกียจคร้าน. บทว่า **ยฺยฺเชต พุทฺธสาสเน** ความว่า เพราะเหตุที่อาร์มภธาตุและนิกกมธาตุทั้งหลาย ย่อมสมบูรณ์แก่ผู้ดำรงมั่นอยู่ในธรรมทั้งหลายเหล่านี้ คือ ความสำรวมในศีล ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคและความรู้ตัวอย่างยิ่งได้ ก็ด้วยสามารถแห่งการประกอบความเพียรเนื่อง ๆ ฉะนั้น ท่านทั้งหลายที่เป็นแล้วอย่างไร จงเป็นผู้จะมักเขม้นในคำสั่งสอนของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** กล่าวคือสมณะและวิปัสสนา หรือกล่าวคือศีลสิกขาเป็นต้น.

บทว่า **ธฺนาถ มจฺจุโน เสนํ นพาคารํ ว กุณฺชโร** ความว่า ก็ท่านทั้งหลายปฏิบัติอยู่อย่างนี้ จะกำจัด คือ ขยี้ อธิบายว่า ทำลายได้ซึ่งกลุ่มกิเลส กล่าวคือเสนาของพญามัจจุราชนั้น เพราะนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่อำนาจของพญามัจจุราชซึ่งเป็นใหญ่กว่าโลกธาตุทั้ง ๓ ที่ไม่มีกำลัง คือ มีกำลังทรามอุปมาเสมือนช้างเชือกที่ประกอบด้วยกำลังวังชา พังเรือนที่สร้างด้วยไม้โอ้อให้ทะลายไปในทันใดนั่นเอง.

อนึ่ง พระเถระเจ้า เมื่อจะแสดงแก่ผู้ทำความอุตสาหะในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ว่า ผู้อยู่คนเดียวเป็นผู้ก้าวล่วงชาติทุกข์ได้ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๓ ไว้ ด้วยคำมีอาทิว่า **โย อิมฺสุมี**. คำนั้นเข้าใจง่ายอยู่แล้วแล.

จบอรรถกถาอภิภูตเถรคาถา

๑๔. โคตมเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระโคตมเถระ

[๓๒๐] ได้ยินว่า พระโคตมเถระได้ภยิตคาถามไว้ อย่างนี้ว่า

อาตมาภาพเมื่อท่องเที่ยวไปมา ได้ไปสู่ นครบ้าง
เปรตโลกบ้าง ชาติแล้วชาติเล่า แม้ในกำเนิดเดียรถยาน
ที่สุดแสนจะทนได้ อาตมาภาพก็อยู่มานานมากมาย
หลายประการ และภพของมนุษย์ อาตมาภาพก็ได้
ผ่านมามากแล้ว และได้ไปสวรรค์เป็นครั้งเป็นคราว
อาตมาภาพดำรงอยู่ในรูปภพบ้าง อรูปภพบ้าง อสัณ-
ญีภพบ้าง เนวสัณญีนาสัณญีภพบ้าง ภพทั้งหลาย
อาตมาภาพรู้ชัดแล้ว ว่าไม่มีแก่นสาร อันปัจจัยปรุง
แต่งขึ้น เป็นของแปรปรวน กลับกลอก ถึงความ
แตกหัก ทำลายไปทุกเมื่อ ครั้นรู้แจ้งภพนั้น อันเป็น
ของเกิดในตนแล้ว อาตมาภาพจึงเป็นผู้มีสติ บรรลุ
สันติธรรมแล้ว.

อรรถกถาโคตมเถรคาถา

คาถาของท่านพระโคตมเถระ มีคำเริ่มต้นว่า สฺ สรฺ . มีเรื่องเกิดขึ้น
อย่างไร ?

ได้ทราบว่า ท่านพระโคตมเถระ นี้ มีบุญญาธิการได้ทำไว้แล้ว
ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ทำบุญในภพนั้น ๆ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่า สิจิ ปรีนิพพานแล้ว ครั้นเทวดาและคนทั้งหลายพากันบูชาเชิง
ตะกอน ก็ได้บูชาเชิงตะกอนด้วยดอกจำปา ๘ ดอก

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปมา ในเทวโลกและมนุษย์โลก
มาในพุทธรูปบาทกาลนี้ ถือกำเนิดในตระกูลศากยราชมีพระนามที่ได้กำหนดไว้
โดยเฉพาะแล้ว ด้วยสามารถแห่งพระโคตรว่า โคตมะนั่นเอง ทรงเจริญวัยแล้ว
ในคราวชุมนุมพระญาติของพระศาสดา ได้ศรัทธาผนวชแล้ว บำเพ็ญวิปัสสนา
กรรมฐาน ได้เป็นพระอริยบุคคล ผู้มีอภิญญา ๖. ด้วยเหตุนี้ ในอุปทาน
ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า

เมื่อประชาชนพากันถวายพระเพลิงพระพุทธ-
สรีระ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สุจิจิ ผู้ทรง
เป็นเผ่าพันธุ์ของชาวโลก ข้าพเจ้าได้โปรยดอกจำปา
๘ ดอกบูชาเชิงตะกอน ในกัปที่ ๓ นับถอยหลัง
แต่กัปนี้ไป เพราะเหตุที่ข้าพเจ้า ได้โปรยดอกไม้บูชา
จึงไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาเชิงตะกอน.
กิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าเผาแล้ว ๆ ล ๆ คำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญแล้ว.

อนึ่ง ท่านครั้งเป็นพระอริยบุคคลผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว เมื่อพักผ่อน
อยู่ด้วยวิมุติสุข วันหนึ่ง ถูกพระญาติทั้งหลายตรัสถามว่า เหตุไฉน ท่านจึง
ละทิ้งพวกเราไปบรรพชา เมื่อจะประกาศทุกข์ที่ตนได้เสวยแล้วในสงสาร
นั้นแหละ และนิพพานสุขที่ตนได้บรรลู่ในปัจจุบัน จึงได้แสดงธรรมถวาย
พระญาติเหล่านั้นด้วยคาถา ๓ คาถาว่า

 อาตมาภาพเมื่อท่องเที่ยวไปมา ได้ไปสู่รกร้าง
 ไปสู่ปรตโลกร้าง ชาติแล้วชาติเล่า แม้ในกำเนิด
 เดียรฉานที่สุดแสนจะทนได้ อาตมาภาพก็อยู่มานาน
 มากมายหลายประการ และภพของมนุษย์ อาตมาภาพ
 ก็ได้ผ่านมามากแล้ว และได้ไปสวรรค์เป็นครั้งเป็น
 คราว อาตมาภาพดำรงอยู่ในรูปภพบ้าง อรูปภพบ้าง
 อสังขณภพบ้างเนวสังขณานาสังขณภพบ้าง ภพทั้งหลาย
 อาตมาภาพรู้ชัดแล้วว่าไม่มีแก่นสาร อันปัจจัยปรุง
 แต่งขึ้น เป็นของแปรปรวน กลับกลอก ถึงความ
 แตกหักทำลายไปทุกเมื่อ ครั้นรู้แจ้งภพนั้น อันเป็น
 ของเกิดในตนแล้ว อาตมาภาพจึงเป็นผู้มีสติบรรลู่
 สันติธรรมแล้ว.

 บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลั สริ ความว่า ท่องเที่ยวไปมาใน
 สงสารที่ไม่มีเบื้องต้น อธิบายว่า ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ ด้วยสามารถแห่งการ
 จตุและอุบัติขึ้นในคติทั้ง ๕ ด้วยกรรมและกิเลสทั้งหลาย. หิ ศัพทํ เป็นเพียง

 บทว่า นิริยํ อคฺจฺฉิสฺสํ ความว่า เข้าถึงนรกใหญ่ทั้ง ๘ ขุม มี
 สัตยชีวนรกรเป็นต้น และอุสสทนรก ๑๖ ขุม มีกุกกุพนรกรเป็นต้น ด้วยสามารถ

แห่งปฏิสนธิ. คำว่า **ปุนปฺปุน** นี้ ก็ควรนำมา (ประกอบ) ในคำว่า **นิริย**
ออกจนิสฺส นี้ด้วย.

บทว่า **เปตโลก** ได้แก่ เปรตวิสัย อธิบายว่า ได้แก่ อตภาพเปรต
มีจุปปิปาสาเปรตเป็นต้น.

บทว่า **อาคม** ได้แก่ เข้าถึงคือเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิ.

บทว่า **ปุนปฺปุน** ได้แก่ ไป ๆ มา ๆ.

บทว่า **ทุกขมฺหิปี** ความว่า แม้ที่สุดแสนจะทนได้ เพราะทุกข์
ทั้งหลายมีการโอบด้วยหาวที่แข็งและปลุกที่คมเป็นต้น. ก็คำว่า **ทุกขม-**
หิปี นี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถแห่งลิงควิปลาส (คือเป็น**ทุกขมายปี** เพราะ
เป็นวิเสสณะของ**ติริจฺจนโยนย**). บทว่า **ติริจฺจนโยนย** ได้แก่ ในกำเนิด
เดียรฉาน แยกประเภทเป็นเนื้อและนกเป็นต้น.

บทว่า **เนกธา** หิ ความว่า อาตมาภาพอยู่มาเนิ่นนานแล้ว คือ
ตลอดกาลยี่ดยาวนานแล้ว มากมายหลายประการ ทั้งด้วยสามารถแห่งสัตว์
๔ เท้า มีอูฐ โค และแพะเป็นต้น ทั้งด้วยสามารถแห่งสัตว์มีปีกทั้งหลายมีกา
นกระกุ่มและเหยี่ยวเป็นต้น และหลายวาระด้วยกัน คือ เสวยทุกข์ด้วยอำนาจ
แห่งภัยมีความมิใจหวาดสะอึ้งเป็นต้นเนื่องนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า สัตว์ที่เกิด
ในกำเนิดเดียรฉานวกกลับไปกลับมา ในกำเนิดเดียรฉานนั้นนั่นเองนานเท่านั้น
เพราะมมงามมาก ท่านจึงได้กล่าวคำว่า **จิรี** ไว้ในที่นี้.

บทว่า **มานุโสปี จ ภโวภริชิต** ความว่า ถึงอตภาพมนุษย์
อาตมาภาพก็ชอบใจมาแล้ว คือสำเร็จมาแล้ว ได้แก่ เผลอมาแล้วด้วยกุศลกรรม
เช่นนั้นประชุมกันเป็นเหตุ. ในเรื่องนี้ควรยกญาณกัจจโปปมสูตรมาเป็น
อุทาหรณ์.

บทว่า **สกุคกายมคม** สกิ สกิ ความว่า อาตมาภาพได้เข้าถึง
ฝูงทวยเทพชั้นกามาพจร กล่าวคือการไปสู่สวรรค์ ด้วยสามารถแห่งการเกิดขึ้น
เป็นครั้งเป็นคราว คือ บางกาลบางสมัย.

บทว่า **รูปชาตตุ** ได้แก่ ในรูปภพมีภวักคพรหมที่เป็นปุถุชน เป็นที่สุด.

บทว่า **อรูปชาตตุ** ได้แก่ ในอรูปภพทั้งหลาย.

บทว่า **นาตถตฺตํ อตถตฺตํ จิตฺตํ** ความว่า ไม่ใช่เพียงแต่เกิดขึ้น ในรูปภพและอรูปภพล้วน ๆ เท่านั้น โดยที่แท้แล้วในเนวสัจญญาสัจญญาภพ และในอัสัจญญาภพ ก็เกิดขึ้นสถิตอยู่แล้ว. ควรนำบทว่า **มยา** (อันเรา) มา ประกอบเข้าด้วย. ก็ด้วยศัพท์ว่า **เนวสัจญญา** ในคถานีท่านถือเอาอัสัจญญาภพ ด้วย พึงทราบว่า ถึงแม้ว่า ภพทั้ง ๒ เหล่านี้ ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า รูปชาตตุ และอรูปชาตตุ แต่ว่า สัตว์เหล่าใดที่เป็นภายนอกจากนี้ มีความสำคัญในภพ นั้นว่า เทียงแท้ และมีความสำคัญว่า เป็นความหลุดพ้นในภพ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความที่ความสำคัญนั้นของสัตว์เหล่านั้นว่าผิด ท่านจึงได้ถือเอาแยกออกไปต่างหาก.

พระเถระเจ้าครั้งแสดงการเสวยวิภวสุขของตนในสงสารที่ไม่มีเบื้องต้น เพราะความที่ท่านตัดขาดมูลรากของภพ ด้วยคถา ๒ คถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงการเสวยวิภวสุข (ความสุขในวิภวสุข) จึงได้กล่าวคถาที่ ๓ ไว้ โดยนัยมีอาทิว่า **สมภวา**.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมภวา** ได้แก่ ภพทั้งหลาย เพราะว่า ภพทั้งหลายมีกามภพเป็นต้นเท่านั้น มีอยู่โดยการชุมนุมแห่งเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น ในคถานี ภพท่านจึงกล่าวว่า **สมภวา**.

บทว่า **สุวิทิตา** ความว่า รู้ดีแล้วด้วยมรรคปัญญา ที่ประกอบด้วย วิปัสสนาปัญญา.

คำว่า **อสารกา** เป็นต้น เป็นคำแสดงถึงอาการที่ท่านเหล่านั้นรู้ดีแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสารกา ความว่า เว้น จากสาระมีสาระ คือ เทียงเป็นต้น.

บทว่า สขุขตา ความว่า อันปัจจัยทั้งหลาย ประมวลปรุงแต่งขึ้น.

บทว่า ปจลิตา ความว่า ห้วนไหวไปโดยประการ (ต่าง ๆ) คือ ไม่ต้องอยู่มั่นคงแล้ว เพราะความเกิดและความแก่เป็นต้น เหตุที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งนั่นเอง.

บทว่า สเทริตา ความว่า ห้วนไหวแล้ว คือ เป็นของต่ำช้าเพราะแตกทำลายไป ได้แก่ ถึงความแตกหักไป อธิบายว่า พังทะลายไปทุกเมื่อ คือ ตลอดกาลทุกเมื่อ.

บทว่า ตํ วิทิตฺวา มหฺมตฺตสมฺภวํ ความว่า ข้าพเจ้าครั้นรู้ข้อนี้ คือ สภาพที่ถูกปรุงแต่ง ตามที่กล่าวมาแล้วอันเกิดในตน คือ สมภพแล้วในตน ได้แก่ ที่เนื่องด้วยตน ไม่เนื่องด้วยผู้อื่น โดยเป็นอิสระเป็นต้น ด้วยอำนาจการบรรลุด้วยการกำหนดรู้แล้ว จึงเป็นผู้มีสติ ด้วยสติที่สัมปยุตด้วยมรรคปัญญา ได้บรรลุ คือ ถึงทัฬห ได้แก่ ถึงแล้วโดยลำดับ ซึ่งสันติธรรมนั้นแหละ คือ พระนิพพานนั่นเองที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสังขตธรรมนั้น. พระเถรเจ้าได้พยากรณ์พระอรหัตผล แก่พระญาติเหล่านั้น ด้วยธรรมเทศนาที่สำคัญโดยประการดังที่พรรณนามานี้.

จบอรรถกถาโคตมเถรคาถา

๑๕. หาริตเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระหาริตเถระ

[๓๒๑] ได้ยินว่า พระหาริตเถระได้กัณฐกาคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ผู้ใดมุ่งจะทำงานที่ควรทำก่อน ไปพลไปทำใน
ภายหลัง ผู้นั้นย่อมพลาดจากฐานะ อันนำมาซึ่งความ
สุข และย่อมเดือดร้อนในภายหลัง. งานใดควรทำ ก็
พึงพูดถึงแต่งานนั้นเถิด งานใดไม่ควรทำ ก็ไม่ควร
พูดถึงงานนั้น คนไม่ทำมีแต่พูด บัณฑิตทั้งหลาย
ก็รู้ทัน. พระนิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง
แล้ว เป็นสุขจริงหนอ ไม่มีความโศก ปราศจากธุลี
คือกิเลส เป็นธรรมเกษม เป็นที่ดับทุกข์ ดังนี้.

อรรถกถาหาริตเถรคาถา

คาถาของท่านพระหาริตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า โย ปุพฺพเพ กรณียานิ. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่านพระหาริตเถระ นั้น เกิดแล้ว ในกฤททกาลของผู้มีสกุล
ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ รู้เพียงสา
แล้ว เมื่อพระศาสดา ประนินิพพานแล้ว เมื่อประชาชนพากันบูชาที่เชิงตะกอน
ของพระองค์ ได้ทำการบูชาด้วยของหอม.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปมา ในเทวโลกและมนุษย์โลก มาในพุทธรูปบาทกาล ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ มีนามว่า หาริตะ เจริญวัยแล้ว อาศัยความถือตัวเพราะชาติ จึงร้องเรียกคนอื่น ด้วยวาตะว่า คนถ้อยถึงบวชแล้ว ก็ไม่เลิกละการร้องเรียกว่า คนถ้อย เพราะพระพฤติमानนแล้ว อยู่มาวันหนึ่ง ท่านได้ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา เกิดความสลดใจ เริ่มตั้งวิปัสสนากรรมฐาน ตรวจตราความเป็นไปแห่งจิตของตน ได้เห็นจิตถูกมานะและอุทธัจจะยึดแล้ว จึงละทิ้งมานะและอุทธัจจะ ยังวิปัสสนาให้ก้าวหน้าขึ้นไปแล้ว ได้บรรลุพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ ในอุปทาน ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า

เมื่อมหาชนทำเชิงตะกอน นำของหอมนานาชนิดมา ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส ดีใจ ได้บูชาด้วยของหอมกำมือ ๑ ในกัณฑ์แสน นับถอยหลัง แต่กัณฑ์ไป เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้บูชาเชิงตะกอน จึงไม่รู้จักทุกขเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาเชิงตะกอน. กิเลสทั้งหลาย ข้าพเจ้าเผาแล้ว ฯลฯ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ท่านครั้งเป็นพระอรหันต์แล้ว เมื่อเสวยวิมุตติสุข ได้พยากรณ์พระอรหัตผล โดยการให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายโดยตรง ด้วยคาถา ๓ คาถา ว่า

ผู้ใดมุ่งจะทำงานที่ควรทำก่อน ไปพลไปทำในภายหลัง ผู้นั้นย่อมพลาดจากฐานะ อันนำมาซึ่งความสุข และย่อมเดือดร้อนในภายหลัง. งานใดควรทำ ก็พึง

พูดถึงแต่งานนั้นเถิด งานใดไม่ควรทำ ก็ไม่ควรพูด
ถึงงานนั้น คนไม่ทำมีแต่พูด บัณฑิตทั้งหลายก็รู้ทัน.
พระนิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงแล้ว
เป็นสุขจริงหนอ ไม่มีความโศก ปราศจากฐลึคือกิเลส
เป็นธรรมเกษมเป็นที่ดับทุกข์ ดังนี้.
เนื้อความของคาถาเหล่านั้น ได้กล่าวไว้ในหนังสือแล้วแล.

จบอรรถกถาหาริตเถรคาถา

๑๖. วิมลเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวิมลเถระ

[๓๒๒] ได้ยินว่า พระวิมลเถระได้ภยิตคาถานี้ไว้ อย่างนี้ว่า

บุคคลผู้ปรารถนาความสุขอันถาวร ควรเว้นบาป
มิตร คบหาแต่บุคคลผู้สูงสุด และควรตั้งอยู่ในโอวาท
ของท่าน. คนเกาะไม้เล็ก ๆ ต้องจมอยู่ใน
ห้วงมหรณพ ฉันทใด คนแม่ค้ารังชีพอย่างดี แต่
อาศัยคนเกียจคร้าน ก็ต้องจมอยู่ใน (ในวัฏสงสาร)
ฉันทนั้น เพราะฉะนั้น จึงควรเว้นคนเกียจคร้าน มี
ความเพียรเลวทราม ควรอยู่ร่วมกับบัณฑิตทั้งหลาย
ผู้สดเป็นอริยะ มีใจเด็ดเดี่ยว เข้าฌานเป็นปกติ
ปรารถนาคความเพียรเป็นนิจ.

จบวรรคที่ ๑

จบติกนิบาต

อรรถกถาวิมลเถรคาถา

คาถาของท่าน**พระวิมลเถระ** มีคำเริ่มต้นว่า **ปาปमितฺเต**. มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้ท่าน**พระวิมลเถระ** นี้ มีบุญญาธิการได้ทำไว้แล้ว ใน**พระพุทธเจ้า**องค์ก่อน ๆ เมื่อตั้งสมณญูที่เป็นอุปนิสัยแห่งวิวิญญู ในภพนั้น ๆ มาในกาลของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** พระนามว่า **ปทุมุตตระ** ได้เกิดในคฤหาสน์ของ**ผู้มีตระกูล** รู้เดียงสาแล้ว เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว วันเล่นสนุกสนานผ่านไปแล้ว เมื่ออุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย รับเอา**พระพุทธรูป**ไปอยู่ที่ถวายเป็นพระเพลิง รำลึกถึงพระคุณของพระศาสดาแล้ว มีจิตเลื่อมใสได้ทำการบูชา ด้วยดอกมะลิ.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านได้ท่องเที่ยวไปมาในเทวโลกและมนุษย์โลก มาในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในเมือง**พาราณสี** มีชื่อว่า **วิมล** เจริญวัยแล้ว อาศัยท่าน**โสมมิตเถระ** บวชในพระศาสนา ถูกท่าน**พระโสมมิตเถระ**นั่นเอง กระตุ้นเตือน เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนา ไม่ช้านักก็ได้บรรลุพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ในอปทานว่า

เมื่อกลองดังกระหึ่มขึ้น ในเมื่อชนทั้งหลาย นำ
พระพุทธรูปออกไป ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส ดีใจ ได้
บูชาด้วยดอกไม้โลหแดง ในกัปที่แสนแต่กัปนี้ เพราะ
เหตุที่ข้าพเจ้าบูชาด้วยดอกไม้ จึงไม่รู้จักทุกขติเลย

นี่เป็นผลของการบูชาพระพุทธศรีระ. กิเลสทั้งหลาย
ข้าพเจ้าเผาแล้ว ฯลฯ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ข้าพเจ้าปฏิบัติแล้ว.

อนึ่ง ท่านครั้นบรรลุพระอรหัตผลแล้ว เมื่อจะให้โอวาทแก่ภิกษุผู้
เป็นสหายของตน ได้ภายิตคาถาไว้ ๓ คาถาว่า

บุคคลปรารถนาความสุขอันถาวร ควรเว้นบาป
มิตร คบหาแต่บุคคลผู้สูงสุด และควรตั้งอยู่ในโอวาท
ของท่าน. คนเกาะไม้เล็ก ๆ ต้องจมลงในห้วง
มหรรณพ ฉันทใด คนแม่ดำรงชีพอย่างดี แต่อาศัย
คนเกียจคร้าน ก็ต้องจมอยู่ (ในวัฏสงสาร) ฉันทนั้น
เพราะฉะนั้น จึงควรเว้นคนเกียจคร้าน มีความเพียร
เลวทราม ควรอยู่ร่วมกับบัณฑิตทั้งหลาย ผู้สั่งเป็น
อริยะ มีใจเด็ดเดี่ยว เข้าฌานเป็นปกติ ปรารถนา
เพียรเป็นนิจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาปมิตฺเต ได้แก่ ผู้ไม่เป็นกัลยาณมิตร
คือ ผู้ไม่ใช่สัตบุรุษ มีความเพียรเสื่อมแล้ว.

บทว่า วิชฺเชตฺวา ความว่า เว้นบาปมิตรนั้นแต่ไกล โดยการไม่
คบหา.

บทว่า ภยฺยตุตฺตมปฺกฺกัลลํ ความว่า ควรส้องเสพกัลยาณมิตร
ที่เป็นสัตบุรุษเป็นบัณฑิต ด้วยการรับเอาโอวาทานุศาสน์.

บทว่า โอวาทํ จสฺส ติฏฺฐเจยฺย ความว่า ควรตั้งอยู่ในโอวาท
ของกัลยาณมิตรนั้น โดยการปฏิบัติ ตามที่สอน คือตามที่อนุศาสน์.

บทว่า ปฏฺฐเนหฺโต ได้แก่ จ้างงอยู่.

บทว่า อจฺฉํ สุขํ ได้แก่ ทั้งนิพพานสุข ทั้งผลสุข. ด้วยว่า ความสุข
นั้นท่านเรียก อจฺฉะ เพราะเป็นความสุขไม่กำเริบ. คำที่เหลือ มีเนื้อความ
ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง.

จบอรรถกถาวิมลเถรคาถา

จบภาค ๑

ในติกนิบาตนี้ รวมพระเถระได้ ๑๖ รูป คือ

๑. พระอังกณิกภรทวาทเถระ ๒. พระปัจจยเถระ ๓. พระพากุล
เถระ ๔. พระธนียเถระ ๕. พระมาตังคบุตรเถระ ๖. พระบุชชโสภิตเถระ
๗. พระวารณเถระ ๘. พระปัสสิกเถระ ๙. พระยโสชเถระ ๑๐. พระสา-
กฺกิมัตติกเถระ ๑๑. พระอุบาลีเถระ ๑๒. พระอุตตรपालเถระ ๑๓. พระ
อภิกุตเถระ ๑๔. พระโคตมเถระ ๑๕. พระหริตเถระ ๑๖. พระวิมลเถระ
เป็นคาถาที่ท่านรจนเอาไว้รวม ๔๘ คาถา ฉะนั้นแล และอรรถกถา.